BIBLIOTECA REVISTEI ISTORICE ROMÂNE
II

DAMIAN P. BOGDAN

DIPLOMATICA SLAVO-ROMÂNĂ DIN SECOLELE XIV ŞI XV

M. O., IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1938

www.dacoromanica.ro

BIBLIOTECA REVISTEI ISTORICE ROMÂNE
II

DAMIAN P. BOGDAN

DIPLOMATICA SLAVO-ROMÂNĂ DIN SECOLELE XIV ŞI XV

M. O., IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1938

www.dacoromanica.ro

DIPLOMATICA SLAVO-ROMÂNĂ DIN SECOLELE XIV ŞI XV

Caracterul şi obiectul studiului de faţă [1]. — Studiul de faţă prezintă o cercetare diplomatică a actelor slave care în decursul secolelor XIV şi XV au emanat din cancelariile domnilor munteni, pornind deci dela cel mai vechi act muntean, al lui Vladislav I destinat mânăstirii Vodiţa şi încheind cu ultimul act, din 1507 Iunie 20, emanat din cancelaria lui Radu cel Mare. Cercetarea noastră merge până la actele cancelariei lui Mihnea cel Rău, urmând ca actele acestui domn dimpreună cu toate documentele epocii slave ale cancelariilor muntene şi moldovene — deci şi cele din epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu [2] — să fie cuprinse în noi eventuale studii de această natură.

Nu avem pretenţia de à da un studiu complet şi definitiv asupra vechei noastre diplomatici, aşa cum aceasta s'a făcut de pildă în Apus [3] căci acolo a fost posibil şi din cauză că mai toate actele sunt păstrate în Arhive şi depozite accesibile cercetătorilor, pe când la noi încă o bună parte dintre acte se află bine păturite în lăzile urmaşilor de moşneni şi răzeşi cât şi la diferite familii de veche boerie. Ca atare şi din acest punct de vedere studiul nostru nu va fi complet.

Ceea ce însă încearcă să prezinte lucrarea noastră e o punere în ordine a actelor din punctul de vedere strict diplomatic; ca atare o incursiune

---

[1] Lucrarea aceasta, prezentată ca teză de doctorat la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti, a fost susţinută în ziua de 3 Mai 1933, comisia examinatoare fiind formată din d-nii profesori: C. Rădulescu-Motru, decanul Facultăţii, ca preşedinte, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, Ovid Densusianu şi P. Cancel ca membri.

[2] De actele domnilor moldoveni din secolele XIV şi XV ne-am ocupat în *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, extras din *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), Bucureşti, 1935.

[3] Cf. în acest sens studiul clasic al lui A. Giry, *Manuel de diplomatique*, noua ediţie, Paris, 1925; Harry Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, I şi II, Leipzig, 1912 şi 1915.

www.dacoromanica.ro

în domeniul disciplinelor anexe — ca paleografia, cronologia, etc. — se va face numai în măsura în care aceste discipline ajută în deaproape critica diplomatică şi fixarea, mai mult sau mai puţin, a unei metode de cercetare, utilizând din acest punct de vedere terminologia latină, care ni se pare a fi precisă, şi care e în uz în diplomatica germană [1] şi latino-ungară [2] şi cată a fi utilizată şi în diplomatica franceză de ultimul cercetător de seamă al diplomaticei apusene, francezul A. de Boüard [3]. Şi întrucât studiul d-lui A. de Boüard se prezintă ca o excelentă operă de metodă [4] îl vom utiliza din acest punct de vedere pe larg în lucrarea de faţă.

Ca atare urmând metoda de lucru a lui A. de Boüard ne vom ocupa întâi de obiectul, caracterul şi istoricul disciplinei, aplicat bineînţeles la diplomatica slavo-română; după care vom trece la noţiunile fundamentale şi definiţiile care privesc actele şi vom încheia această introducere cu clasificarea actelor. Vom trece apoi la studiul propriu zis, care din acest punct de vedere îl vom împărţi în două; studiind în prima parte *Geneza actelor* şi *Formele sub care ni s'au păstrat actele în decursul veacurilor*, iar în partea a doua, *Caracterele externe ale actelor şi Caracterele interne ale actelor.*

Dat fiind că dela susţinerea lucrării de faţă ca teză de doctorat şi până la publicarea ei de astăzi au trecut cinci ani [5], am căutat să revizuim lucrarea şi aceasta în sensul că am pus-o în concordanţă cu studiile care s'au publicat între timp, cercetând totodată şi actele din depozitul Academiei Române şi Arhivelor Statului din Bucureşti, care au fost restituite în vara anului 1935 de către guvernul Uniunii Republicelor Socialo-Sovietice.

Incheind aceste rânduri găsim ca o plăcută datorie de a exprima şi pe această cale călduroase mulţumiri d-lui profesor P. P. Panaitescu, d-sa fiind şi iniţiatorul studiului de faţă, şi ale cărui preţioase îndrumări ne-au fost de un netăgăduit folos [6].

---

[1] Bresslau, *op. cit.*

[2] Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapesta, 1930.

[3] A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Paris, 1929.

[4] Cf. în acest sens şi referinţele actualului titular al catedrei de diplomatică dela École des chartes, d. Georges Tessier, în *Leçon d'ouwerture du cours de diplomatique à l'École des chartes (8 decémbre 1930), par Georges Tessier*, din *Bibliothèque de l'École des chartes*, XCI (1930), p. 260.

[5] Cf. nota 1 dela p. 3.

[6] Datorăm şi exprimăm mulţumiri şi cunoscutului erudit grec, d. Mihail Lascaris, profesor de istorie balcanică la Universitatea din Salonic, care ne-a lămurit în unele probleme de care se preocupă lucrarea de faţă, mai ales în ceea ce priveşte diplomaticile sud-slave şi diplomatica bizantină şi care ne-a pus la dispoziţie şi o serie de studii a căror lipsă se resimte la noi.

www.dacoromanica.ro

Definiția diplomaticei. — Diplomatica[1] face parte integrantă din istorie ca și disciplinele anexe: cronologia, paleografia, sigilografia, etc.; este o disciplină auxiliară istoriei și are drept scop studiul critic al regulilor și principiilor care în trecut au condus la elaborarea și redactarea actelor considerate ca izvoare ale istoriei[2].

O intimă legătură există între diplomatică și istorie; nu poate fi cineva istoric fără a fi diplomatist și invers, căci metoda diplomatică cuprinde în ea metoda istorică, aplicată la un anumit grup de documente, specifice prin caracterele lor comune cu o proveniență și dată sigură.

Autenticitatea diplomatică. — În opoziție cu autenticitatea istorică, autenticitatea diplomatică are un alt caracter, căci în timp ce critica istorică va declara drept autentică o copie exactă care tinde a reproduce originalul, critica diplomatică din contra va privi această copie drept neautentică; același lucru se va întâmpla și cu un act care deși redă fapte istorice exacte — autenticitate istorică — este scris însă după moartea autorului. Și autentic va fi din punctul de vedere al criticii diplomatice actul care e sigur că a fost redactat în cancelaria unui suveran cunoscut, dar care poate conține fapte care din punct de vedere istoric se contrazic.

Valoarea istorică a actelor. — Cele spuse mai sus nu vin decât să confirme faptul că trebue făcută o distincție între adevărul istoric și autenticitatea diplomatică. Dar acte autentice din punct de vedere diplomatic care însă conțin date cu totul contrarii adevărului istoric și care sunt datorite fie celui care a scris actul, acesta fiind conrupt de partea interesată, se găsesc în mod cu totul excepțional.

Însă, în opoziție cu cronicarul, adesea străin evenimentelor pe care le povestește, scriitorul actului, martor ocular prin excelență — și care la rândul său de sigur că era controlat de o persoană delegată cu formarea actului iar adesea de către părțile solicitatoare ale actului[3] — nu avea niciun interes ca să introducă părți care să denatureze ade-

---

[1] Numele de diplomatică vine din latinescul *diploma;* sub acest nume cuprinzându-se în Antichitate — la Romani — atât o categorie de pașapoarte eliberate de obicei curierilor de către Senat și apoi și de către Împărat cât și libretele militare ale soldaților romani. Și fiindcă aceste acte erau scrise pe două plăci de bronz, formând un diptic, s'a adoptat pentru denumirea lor termenul grec διπλοῦν, cf. Giry, *op. cit.*, p. 7; aici și bibliografia chestiunii.

[2] Cf. și Georges Tessier, *op. cit.*, p. 260.

[3] Mai ales când destinatarul era un boier cunoscător al limbii slave sau o mănăstire a cărei reprezentant veghia la scrierea actului.

www.dacoromanica.ro

vărul. Ca atare şi din acest punct de vedere actele odată recunoscute autentice pot fi izvoare istorice de prim ordin [1].

Falsurile. — Critica diplomatică îşi are originea în discernământul actelor autentice de cele false. Falsurile au existat întotdeauna şi există şi astăzi; asupra istoriei lor avem o bogată bibliografie [2].

Sunt false atât actele făcute după modelul celor autentice, având însă drept peceţi, peceţile detaşate dela acte autentice, sau peceţi falsificate cât şi actele în care se transformau anumite caractere diplomatice autentice, fie că se suprima sau se interpola, scopul fiind peste tot înşelăciunea [3]. Adeseori suprimările şi interpolaţiile se făceau direct pe original fie prin răzuire (*rasura*) sau prin ştersătură (*abolitio*). Iar dacă la mobilul falsului se adăugau mistificările istorice, setea de îmbogăţire, ambiţia, miragiul măririlor, e uşor de prevăzut numărul falsurilor [4]. Toate acestea scot în evidenţă folosul de netăgăduit al disciplinei diplomatice şi vastitatea câmpului ei de cercetare.

În ceea ce priveşte istoriografia românească şi aici falsurile au avut trecere [5] dar nu în măsura în care au excelat în Apus. Numărul actelor false este relativ redus, şi aceasta mai ales în ceea ce priveşte falsul total. Ca acte în totul false se cunosc: aşa numită diplomă bârlădeană, atribuită lui Ivanco Rostislavovici, un cneaz inexistent al

---

[1] Cf. de pildă în acest sens actul lui Mircea din 1406 după 23 Noemvrie publicat — într'o ediţie relativ mai bună ca cea a lui Venelin — de Miletič în Дако-ромънитѣ и тѣхната славянска писменость (Daco-românii şi literatura lor slavă), extrasul din Сборникъ за народни умотворения, наука и книжина, IX (1893), sub No. 3 în care ni se relatează în dată faptul istoric al întrevederii din 1406 dintre Mircea şi regele ungar Sigismund —; al aceluiaşi domn din 1415 Iunie 10, publicat de Ioan Bogdan în *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415*, din *An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXVI (1904), p. 109—115, unde se relatează că hrisovul s'a scris pe timpul când a venit în ţară Mustafa Cealapi şi tot un eveniment istoric de seamă relatează şi actul lui Mihail I din 1418 Iunie 22, cf. textul editat de Miletič în *op. cit.*, sub No. 5, şi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică — unde actele sunt aranjate după criteriul cronologic şi numele cancelariei din care au emanat — unde ni se spune că actul s'a scris în Târgovişte pe vremea când s'a întors dela Unguri mama voevodului emitent al actului.

[2] Cf. şi A. de Boüard, *op. cit.*, p. 14.

[3] În evul mediu denumirea «fals» nu indica întotdeauna un fals propriu zis ci uneori şi un act care prezenta un viciu juridic, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 17.

[4] Cf. asupra falsurilor în general, A. de Boüard, *op. cit.*, p. 17.

[5] Cf. asupra falsurilor în genere cât şi asupra celor din istoriografia românească frumosul şi documentatul studiu al profesorului D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, I (1915), p. 31—36.

www.dacoromanica.ro

Bârladului, şi purtând data de an 1134[1]; hrisovul atribuit inexistentului domn moldovean Iurg Koriatovici cu data 6882 (1374) Iunie 3[2]; actele atribuite lui Ştefan Cel Mare[3] între care şi corespondenţa apocrifă a lui Ştefan cu patriarhul Ohridei[4] şi actul muntean atribuit lui Radu cel Mare şi datat: 7012 Iunie 12, aflat în depozitul Secţiei istorice a Arhivelor Statului din Bucureşti. Actul acesta, scris pe hârtie — însă nu o hârtie uzitată în sec. XV ci una din sec. XVII — are formula *intitulatio* şi începutul lui *dispositio* — până la numele destinatarului — cât şi *subscriptio* (monograma) scrise în slavoneşte, iar restul textului e scris în întregime în româneşte. El e un falsificat cu multe adaose al actului original — inedit — al lui Radu cel Mare cu data 1504 Iunie 15 şi care se află tot în pomenitul depozit al Arhivelor Statului.

In ceea ce priveşte falsurile parţiale, ele se prezintă întotdeauna sub formă de răsături[5] sau adaose. Primul fals prin răsătură — aceasta în sensul că s'a ras textul primitiv şi peste el s'a scris un alt text — prezintă hrisovul autentic al lui Mircea cel Bătrân din 1387 Iunie 27 — aflat în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — în care la începutul rândului 14 peste un loc ras s'a scris posterior **село брѣсница**. Urmează apoi hrisovul inedit al aceluiaşi domn — fără dată prin care domnul acordă anumite donaţii mănăstirii Nucet, al cărui text la sfârşitul rândului 27 şi începutul lui 28 a fost ras de

---

[1] Despre care s'a ocupat întâi Ioan Bogdan în *Diploma bârlădeană din 1134 şi Principatulŭ Bârladului*, din *An. Acad. Rom., Mem. Sec. Ist.*, Seria II, Tom. XI (1890), p. 66—112 şi apoi şi prof. P. P. Panaitescu care în *Diploma bârlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374*, din *Rev. Ist. Rom.* II (1932), p. 46—58, a dovedit cu prisosinţă şi cu o bogată argumentaţie falsul şi chiar şi pe autorul falsului.

[2] Cf. asupra acestui fals referinţele profesorului P. P. Panaitescu din studiul menţionat mai sus în nota 1.

[3] Despre care s'a ocupat atât Ioan Bogdan în *Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare*, din *Buletinul Comisiei istorice a României*, I (1915), p. 103—161 cât şi Francisc Pall, în *Acte suspecte şi false în colecţia «Documentele lui Ştefan cel Mare» a lui Ioan Bogdan*, din *Revista Istorică*, XIX (1933), p. 105—113, iar asupra unui act fals — necunoscut — atribuit lui Ştefan cel Mare cf. şi referinţele noastre în *Despre documentele slavo-române din Biblioteca Academiei Române*, din *Raze de Lumină*, VI (1934), p. 337, nota 41.

[4] Cf. asupra acestui fals referinţele lui Ioan Bogdan din studiul menţionat mai sus în nota 3.

[5] Căci ştersăturile din actele slavo-muntene în genere nu au caracterul de fals ci sunt provocate; fie dintr'o greşeală a diacului actului, fie din cauza umezelii; sau au la bază un fapt juridic, cf. pentru aceasta capitolul *Corecturi, ştersături, omisiuni şi spaţii goale în textul actelor* din lucrarea de faţă.

www.dacoromanica.ro

falsificator şi scris peste el cuvintele **село на дънакѣ миклеушевци и кърило и гръдановци**, aceeaşi răsătură şi la începutul rândului 32 peste care s'a scris **села тази** [1].

Faptul că obiectul hrisovului prezintă răsături peste tot ne face să credem că actul a avut cu totul alt obiect decât cel prezentat de falsificator [2], obiect care apoi din anumite motive a fost ras de călugării mânăstirii, utilizându-se pentru scrierea obiectului falsificat se pare chiar diacul hrisovului — aceasta probabil şi pentru a da mai multă veracitate textului falsificat care apoi, în această modificare a fost prezentat lui Radu Prasnaglava[3], care-l confirmă cu acest obiect falsificat prin hrisovul său din 19 Iunie, scris la Creaţa [4].

Tot un fals prin răsătură prezintă şi hrisovul aceluiaşi domn — fără dată — prin care se fac o serie de donaţii mânăstirii Tismana confirmându-i-se vechile proprietăţi — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, cu pecetea atârnată căzută din care i s'a păstrat numai o bucată din şnurul ei în formă de cruce — unde în rândurile 15 şi 18 s'au scris peste răsături mai multe cuvinte, iar pe marginea dreaptă s'au interpolat de o mână posterioară cuvintele **и лѣвда и чирешел и тѣрчинещи**, cât şi actul aceluiaşi — aflat la Academia Română, Documente XX-174 — unde la sfârşitul rândului 8 s'a şters cuvântul **жѣпан**, iar la începutul rândului 9 numele **станко** — al fratelui domnului. Falsuri prin răsătură mai prezintă hrisovul fără dată al lu' Mihail, fiul lui Mircea cel Bătrân, prin care se confirmă privilegiul cu ac.laş cuprins — scutirea de vamă a trăsurilor mânăstirii — al mânăstirii Cozia [5], unde falsul constă în faptul că în primul rând al hrisovului autentic s'a ras numele domnului — **михаил** — peste care s'a scris **радоулъ**, acelaşi procedeu al răsăturii s'a utilizat şi în formula subscriptio unde însă din monograma numelui **михаил**, s'a făcut **радъ** [6]. Falsul a fost făcut de sigur de un călugăr al mânăstirii Cozia

---

[1] Cf. originalul actului la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[2] Se pare că obiectul actului privea donaţia unor posluşnici şi aceasta ar reieşi din faptul că după scutiri se precizează ca ei să lucreze în mânăstire — **и да работаѫт къ монастир господства ми** — căci formula sub acest cuprins nu am întâlnit-o de fel în textul actelor unde e vorba de donaţii sau confirmări de sate.

[3] Probabil că în faţa voevodului Radu Prasnaglava călugării au arătat că îndreptarea textului s'a făcut chiar în cancelaria lui Mircea, din moment ce mâna diacului lui Mircea se vede şi în restul textului autentic.

[4] Originalul — inedit — se află la *Arhivele Statului Bucureşti*, Secţia istorică.

[5] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, un facsimil a dat B. P. Hasdeu, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV (1898), planşa I.

[6] Cf. şi referinţele lui Dimitrie Onciul, *Originile Principatelor române*, Bucureşti, 1899, p. 203—205. Un fals şi în actul din 1415 Iunie 10 (rând. 8).

www.dacoromanica.ro

el fiind provocat de trebuinţa mânăstirii de a proba în faţa domnilor următori, dela care solicita confirmarea vechilor privilegii, existenţa unui privilegiu similar celui dela Mircea ce Bătrân — pentru scutirea vamală a carelor mânăstirii — şi dela Radu Prasnaglava [1]. Deasemeni hrisovul lui Dan II din 1424 August 5 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, şi la care existenţa de odinioară a peceţii atârnate este atestată numai prin cele 4 găuri prin care a trecut şnurul peceţii — în care la sfârşitul rândului 24 peste un loc ras — aceeaşi mână care falsifică şi hrisovul din 1387 Iunie 27 scrie aceleaşi cuvinte — **село брєсница сѣс** — se pare că aceeaşi mână interpolează deasupra rândului 17 cuvintele **и лѣзда и чїрешелѣл и тѣрчинещи** — interpolate şi în hrisovul pomenit mai sus al lui Mircea cel Bătrân fără dată şi destinat Tismenii. Urmează apoi hrisovul lui Dan II din 1428 Septemvrie 10 [2], unde în rândul 5 după **калѣ** s'a ras textul vechi scriindu-se peste răsătură **сѣ . . . рѣ** şi cel al lui Basarab cel Tânăr din 1480 Ianuarie 18 [3] în care numele boierului prim destinatar — **Тїкѣч** — s'a ras în trei locuri (în rândurile 5, 8 şi 11) scriindu-se peste răsătură cuvântul **Ѫврам** — falsul făcându-se de o persoană prea puţin dibace şi care în unele locuri a omis falsificarea [4]. Interpolaţii cu caracter de fals prezintă întâi hrisovul lui Mircea fără dată prin care dărueşte mânăstirii Nucet bălţile de pe Dunăre începând dela Săpatul şi până la gura Ialomiţei şi în care pe marginea dreaptă s'a adăogat — cu scopul de a data actul — data **къ лѣт ѕѡчє** [5] şi cel al lui Mircea — de care ne-am ocupat mai sus — unde s'au interpolat **и лѣзда и чїрешелѣл и тѣрчинещи.**

Urmează apoi hrisovul lui Mihail I în care s'a falsificat numele emitentului — despre care ne-am ocupat la falsul prin răsătură —, al lui Dan II din 1424 August 5 — despre care am pomenit mai sus — şi cel al lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie. În al lui Mihail I s'a adăogat — cu scopul de a data actul şi a proba astfel că el este dela Radu Prasnaglava, ai cărui ani de domnie însă falsificatorul îi cunoştea aproximativ — între ultimul rând din text şi *subscriptio*, cu un roş cărămiziu cuvintele **мца мар (?) ни къ лѣт**, iar cu un negru închis **ѯцкз**, cu aceeaşi cerneală întărindu-se apoi şi **д** suprapus din monograma lui

---

[1] Că hrisovul a fost falsificat pentru a fi atribuit lui Radu Prasnaglava aceasta ar reieşi şi din data de an, interpolată de falsificator, şi care e 6927 (1419), cf. asupra falsului datei de an acest studiu p. 10.

[2] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[3] Cf. originalul, *ibidem*.

[4] De pildă la începutul rândurilor 9 şi 11.

[5] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

www.dacoromanica.ro

гнѣ care se răsese pentru adăogirea datei de an. În actul lui Radu Prasnaglava cu data 19 Iunie după cifra de zi a lunei şi semnul de încheiere al textului s'a adăogat ѧ ҳѕцмѕ [1].

Acte autentice cu peceţi false sunt foarte rare în diplomatica slavo-română, iar primul caz ce-l cunoaştem în ceea ce priveşte diplomatica slavo-munteană este al actului lui Radu cel Mare din 1505 Iunie 21 [2], a cărui pecete originală a căzut iar peste locul unde ea a fost, posesorul actului a cusut hârtia peceţii unui act dela Mihnea cel Rău [3].

Originile criticei diplomatice. — Falsul a fost motivul care a determinat crearea criticei diplomatice. Din nevoia de a se cunoaşte şi dovedi autenticitatea actelor, de a distinge în mod sigur actele autentice de cele false, s'a creat disciplina ştiinţifică a diplomaticei.

Însă cei dintâi istoriografi, cronicarii, care au recurs la ajutorul documentelor nu se preocupau de autenticitatea lor cum se preocupă cercetătorii moderni şi ca atare originea criticei diplomatice trebueşte căutată nu la ei ci în discuţia litigiilor de proprietate din evul mediu.

Istoricul diplomaticei slavo-române. — Critica diplomatică ia naştere în Occident, iar autoritatea care fixează reguli precise şi minuţioase cu privire la verificarea autenticităţii actelor este papa Inocenţiu III (1198—1216), care din acest punct de vedere poate fi considerat drept unul dintre pionerii diplomaticei [4].

Progresul disciplinei însă nu se evidenţiază decât la sfârşitul secolului XVII când benedictinul Jean Mabillon — ca un răspuns la lucrarea jezuitului bolandist P. Daniel van Papenbroeck [5] — îşi publică opera sa monumentală, *De re diplomatica libri sex*, prin care pune bazele adevăratei discipline ştiinţifice ale diplomaticei. Dela Mabillon cercetările s'au înmulţit aşa de mult încât după anul 1737 ele necesită bibliografii speciale [6].

La noi însă critica diplomatică ia naştere cu mult mai târziu, primul caz fiind pomenit în hrisovul lui Ştefan cel Mare din 1472 Ianuarie 25 [7],

---

[1] Cf. originalul, *ibidem*.

[2] Cf. originalul la Academia Română, *Documente*, CVIII—68.

[3] Pe care se află următoarea legendă: † печат іѡ Мнхнѣ воєвод господинѣ (în forma prescurtată гпѣ, п şi ѣ în îmbinare) Елашкоі.

[4] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 19.

[5] Publicată în 1675 sub titlul: *Propyleum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis* şi ca prefaţă la tomul II din *Acta Sanctorum*.

[6] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 25.

[7] Cf. originalul la *Academia Română*, Documente Peceţi, No. 265, şi textul editat de Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti dela Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1932, p. 76—77.

www.dacoromanica.ro

prin care domnul confirmă lui Şandro Tătăreanul nişte sate foste ale soţiei lui, Magda. Actul menţionează pâra dintre destinatarul actului şi Cernu, Romănel şi Drăgoi care pierd procesul în faţa domnului, deoarece privilegiul lor fu fals şi domnul l-a stricat — **стратилн нс своимн прнвилнгамн занѣже была фалшєвна и єсмн нѫ сказилн** [1].

Cât priveşte cercetările în domeniul disciplinei diplomatice slavo-române, acestea sunt foarte reduse şi până 'n prezent nu avem încă un studiu de ansamblu — adică în care să se cuprindă pe larg şi după o metodă strictă a disciplinei diplomatice cercetarea documentelor slavo-române cari în decursul veacurilor s'au scris în cele două ţări româneşti de veche cultură slavă. Din acest punct de vedere suntem chiar şi în urma vecinilor noştri Unguri şi Sârbi care au frumoase tratate de diplomatică [2].

Ceea ce s'a făcut până acum la noi, şi vrednice de reţinut în acest sens sunt cercetările lui Ioan Bogdan, s'a făcut numai în ceea ce priveşte liniile generale ale diplomaticei, studiile de această natură fiind cuprinse aproape toate în ansamblul unor cercetări de altă natură.

Prima cercetare de diplomatică în care se cuprinde o vedere generală asupra actelor slave care au emanat în decursul veacurilor din cancelariile voievozilor moldoveni şi prea puţin a celor munteni cât şi a actelor dela diferite persoane particulare — zapise, etc. — se datoreşte lui Gh. Ghibănescu formând prefaţa [3] volumului XXIII (1895) din *Uricariul* publicat de Theodor Codrescu.

Lucrarea lui Ghibănescu e o expunere mai mult asupra actelor din secolele XVI şi XVII în care autorul redă cunoştinţele ce şi le-a format în decursul cercetării numeroaselor documente ce i-au trecut prin mână, parte dintre aceste cunoştinţe [4] putând fi de interes şi astăzi, însă pătrunderea lor e mult îngreuiată prin lipsa unei

---

[1] În traducere: *Le-au pierdut cu privilegiul lor deoarece era fals şi l-am stricat*, şi traducerea este aşa întrucât cu toate că forma lui **прнвилн** e plurală dar în realitate e vorba numai de un singur act care însă acorda privilegii mai multor persoane.

[2] Aşa la Unguri e studiul lui Szentpetery Imre, *Magyar Oklevéltan* (Diplomatica ungară), Budapesta, 1930, iar la Sârbi cel al lui St. Stanojević, **Студје о српској дипломатици** (Studii asupra diplomaticei sârbeşti), în **Глас српске краљевске Академије**, Seria II, XC (1912), XCII (1913), XCIV (1914), XCVI (1920), C (1921), CVI (1923), CX (1923), CXXXII (1928), CLVI (1933), CLVII (1933), CLXI (1934) şi CLXIX (1935).

[3] P. V—CIX, aceeaşi lucrare întitulată *Documentul studiat din punt de vedere istoric, arheologic şi paleografic*, s'a publicat în acelaşi an şi în extras.

[4] Ca de pildă nomenclatura actelor (p. VI—XXXIV) însă numai nomenclatura în sine nu şi explicaţiile date de Ghibănescu.

www.dacoromanica.ro

expuneri metodice [1] care în genere caracterizează mai toate lucrările răposatului profesor ieşan.

Cel însă care pune bazele unei cercetări sistematice în domeniul diplomaticei slavo-române este Ioan Bogdan. Lucrarea în acest sens a lui Ioan Bogdan este cuprinsă în introducerea dela *Documente şi regeste privitoare la relaţiile Ţării Rumîneşti cu Braşovul şi Ungaria în secolul XV şi XVI*, publicată la Bucureşti în anul 1902 şi apoi şi ca introducere la ediţia aceleiaşi lucrări publicată în 1905 [2], care faţă de cea din 1902 *este îmbogăţită cu o sumă de fapte nouă* [3]. Lucrarea lui Bogdan în care pentru prima oară la noi se aplică oarecum [4] şi terminologia diplomaticei apusene cuprinde o expunere împărţită în trei părţi, în prima parte cercetându-se particularităţile externe, în a doua cele interne, iar în partea a treia peceţile [5]. Ea se prezintă ca o schiţă a vechei diplomatici româneşti [6] şi cuprinde concluzii care în bună parte rămân valabile şi astăzi.

Un alt cercetător al vechei noastre diplomatici este istoricul rus A. J. Iacimirskij care prin lucrările sale: Валашскія грамоты въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ [7] (Documentele valahe din punct de vedere paleografic şi diplomatic), Молдавскія грамоты въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ [8] (Documentele moldoveneşti din punct de vedere paleografic şi diplomatic) şi Славянскія грамоты Брашовскаго архива, въ палеографическомъ и дипломатическомъ

---

[1] Expunerea cuprinde această împărţire; în cap. I se vorbeşte de uric, ispisoc, zapis, privilegiu, carte şi hrisov, în cap. II de nomenclatura actelor din punct de vedere juridic, în III despre materialul de scris — paragraful A intitulat *Hârtia* vorbeşte şi de pergament şi chiar partea dela început a paragrafului tratează acest lucru — scriere, titlu, cuprins, încheere (e vorba de încheerea actului), data, iscălitura, pecetea şi limba actelor, iar în ultimul capitol — IV vorbeşte *Despre arhivele vechi şi cursul hârtiilor în cancelarie.*

[2] Sub titlul: *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905.

[3] Cf. Ioan Bogdan, studiul citat în nota 2 de mai sus, prefaţă.

[4] Se face confuzie între *inscriptio* şi *salutatio* — considerându-se una şi aceeaşi formulă — care în realitate sunt două formule distincte fiind numai legate una cu alta — tot aşa se consideră *expositio*, ca fiind aceeaşi cu *dispositio* (cf. p. XXXIX şi p. XLI).

[5] Care credem că n'ar fi trebuit să formeze un capitol aparte ci înglobate în caracterele externe, ele fiind un element al autentificării actelor.

[6] După cum ne-o spune chiar şi autorul, cf. în acest sens p. XV din ediţia din 1905.

[7] În Русскій Филологическій Вѣстникъ, LIV (1906), p. 49—77.

[8] *Ibidem*, p. 177—198.

www.dacoromanica.ro

отношеніяхъ [1] (Documentele slave ale arhivei Braşovului din punct de vedere paleografic şi diplomatic) lipsite de metodă şi în parte plagiate [2] aduce prea puţine contribuţii la progresul diplomaticei slavo-române.

Un studiu în domeniul strict diplomatic a dat profesorul Nicolae Iorga în *Notes de diplomatique roumaine* [3]. Lucrarea profesorului Iorga e o expunere generală asupra întregei diplomatici româneşti — deci atât epoca slavă cât şi cea românească — în care pentru prima oară se caută a se face o clasificare din punct de vedere diplomatic a actelor noastre — *a)* acte de proprietate şi *b)* misive — este interesantă şi utilă atât prin problemele pe care le pune în discuţie cât şi prin directivele care se desprind din lucrare şi care privesc cercetarea vechei diplomatici româneşti.

O altă lucrare în care se cuprinde o expunere asupra diplomaticei slavo-române o datorăm erudiţiei unui apreciat cunoscător al istoriografiei româneşti, profesorul Mihail Lascaris. Studiul, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine* [4], cuprins în cadrul unei dări de seamă ce autorul face unei lucrări a bizantinologului german Franz Dölger [5] cuprinde o expunere utilă şi interesantă asupra vechei noastre diplomatici cât şi a celor sudslave [6].

Ultimele lucrări de diplomatică slavo-română se cuprind în studiul d-lui Dimitrie Ionescu, *Contribution à la recherche des influences byzantines dans la diplomatique roumaine* [7], în al nostru, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti* [8], şi în cel al d-lui Nicolai

---

[1] *Ibidem*, p. 1—15.

[2] Şi aceasta în ceea ce priveşte Славянскія грамоты Брашовскаго архива въ палеографическомъ и дипломатическомъ отношеніяхъ, cf. în acest sens referinţele lui Miletič în Къ грамотитѣ отъ брашовската сбирка (Referitor la documentele din arhiva Braşovului) din Сборникъ за народни умотворения, наука и книжина, XXV (1909), p. 18.

[3] « In Bulletin de la section historique » al Academiei Române, XVII (1930), p. 114—141.

[4] În *Byzantinoslavica*, III/2, 1931.

[5] Anume: *Der Kodikellos des Christodulos in Palermo*, Berlin, 1929; cf. extrasul din *Archiv für Urkundenforschung*, 11 (1929).

[6] Cf. şi referinţele noastre din *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, p. 1 nota 2 şi din *Recenzii*, p. 13.

[7] Publicat în *Revue historique du Sud-est européen*, XI (1934) şi în extras, cf. asupra acestui studiu recenzia noastră din *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 333—339 şi în extras sub titlul *Recenzii*, Bucureşti, 1934, p. 6—13.

[8] Publicat în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 92—140 şi în extras.

www.dacoromanica.ro

Grămadă, *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat* [1].

Clasificarea documentelor. — Pentru o mai uşoară cercetare a numeroaselor şi diferitelor documente care în decursul timpului au emanat dela diferite persoane publice sau private, disciplina diplomaticei le împărţeşte în diferite categorii luând drept criteriu forma lor juridică sau diplomatică.

Acte. Scrisori. Scripturae. — Având drept criteriu natura juridică a documentelor cât şi forma lor ele se împart din punct de vedere tehnic în trei mari categorii: *Acte, scrisori şi scripturae* [2].

Prima categorie — actele — o formează mărturiile scrise redactate într'o formă determinată, care variază numai când e vorba de loc, epocă, persoană şi chestiune, sprijinindu-se pe fapte de natură juridică. Ca atare act e orice privilegiu domnesc, orice angajament între două persoane şi

---

[1] Publicat la Cernăuţi în 1935, cf. extrasul din *Codrul Cosminului*, IX, însă lucrarea d-lui Grămadă este mai mult un studiu asupra organizării lăuntrice a cancelariei moldovene şi mai puţin un studiu de diplomatică propriu zisă. Tot aici semnalăm şi câteva lucrări în care într'un cadru general şi în cuprinsul unui alt subiect se discută unele chestiuni de diplomatică slavo-română. Aşa e introducerea lui Iurie Venelin din Влахоболгарскія или дакославянскія граматы (Documente vlaho-bulgare sau daco-slave), S. Petersburg, 1840, unde se vorbeşte despre *intitulatio*, martori, diecii actelor, monogramă, caracterul lui хрисовѣлъ şi книга; studiul lui Ioan Bogdan, *Io din titlul domnilor români* din *Convorbiri literare*, XXIII (1889), p. 721—738, unde ni se relatează între altele şi despre formularul diplomelor din timpul lui Nicolae Alexandru; recenzia lui C. Jireček din *Archiv für Slavische Philologie*, 19 (1897), p. 598—612, unde în cadrul dării de seamă asupra studiului, Дакоромънитѣ и тѣхната славянска писменость a lui Miletič şi Agura se cuprind referinţe preţioase cu privire la formula finală a actelor muntene, despre dieci, datum, sanctio, invocatio symbolica, şabloanele actelor, limba lor impregnată cu sârbisme etc.; despre peceţi referă atât D. A. Sturdza în *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden* din *An. Acad. Rom., Seria II*, Tom. VIII (1888), p. 243—247 cât şi Const. Moisil în *Bule de aur sigilare dela domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei* din *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 249—265, iar despre cronologia documentelor noastre cf. referinţele lui N. Docan în *Despre elementele cronologice în documentele româneşti* din *An. Acad. Rom.*, Mem. Sec. Ist., Seria II, Tom. XXXII (1910), p. 353—402. Asupra unora dintre elementele diplomaticei slavo-române se găsesc date atât în studiul d-lui Lascaris intitulat: Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣна II, în Български старини, IX (1930) cât şi în recenzia noastră ce am făcut studiului d-lui Dimitrie Ionescu, *Contribution à la recherche des influences byzantines dans la diplomatique roumaine*, recenzie publicată în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 128—150 şi în extras sub titlul *Recenzii*, Bucureşti, 1935, p. 6—13.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 32.

www.dacoromanica.ro

care are în el un fond juridic. Dar tot acte vor fi şi scrisorile domneşti care au un temei juridic, de pildă ordinele adresate unor subalterni care cuprind în ele îndeplinirea unui fapt cu urmări juridice.

Scrisorile alcătuesc corespondenţa de orice natură, de cele mai multe ori neavând un scop juridic. Însă între scrisorile cu caracter executoriu, asemuitoare actelor şi misive nu se poate face din punct de vedere diplomatic o deosebire precisă. Ca atare există o categorie intermediară de documente — cea a scrisorilor cu caracter executoriu — care prin natura lor ţin de misive, dar care prin forma lor [1] se leagă de acte [2]. Menţionăm în categoria acestor documente intermediare scrisoarea fără dată a lui Mircea cel Bătrân adresată satelor de sub stăpânirea mânăstirii Tismana [3] — care e scrisă pe pergament cu pecetea aplicată [4] — şi care are drept scop darea unei dispoziţii confirmate mânăstirii printr'un privilegiu domnesc şi cea a lui Radu cel Mare, scrisă pe hârtie şi cu pecetea aplicată [5], adresată unui supus al său prin care-i cere să evacueze satul Stoicești — proprietatea mamei domnului — şi care e menţionată ca fiind călugăriţă; iar între documentele care privesc pe persoanele din afara ţării, cel mai vechi act de această natură este o scrisoare a lui Mihail I — fiul lui Mircea cel Bătrân, adresată vameşilor din Rucăr şi din Bran prin care le cere ca să nu vămuiască pe Braşoveni [6], faptul consemnat în scrisoare fiind sprijinit pe privilegiile vamale pe care Braşovenii le aveau dela domnii Ţării Româneşti.

[1] Adesea au data de an — pe când misivele n'au decât data de zi — şi sunt deschise, fiind pecetluite cu peceţi atârnate. (A. de Boüard, *op. cit.*, p. 38).

[2] Pe când misivele propriu zise dat fiind scopul lor — comunicarea de ştiri adeseori secrete — sunt închise şi au pecetea aplicată pe locul unde se închid. Dar fiindcă emanau dela autorităţi obişnuite a expedia acte, ele sunt modelate după acestea din urmă, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 38.

[3] Cf. textul editat de Venelin în *op. cit.*, p. 26—27, actul fiind datat « pela 1387 », acelaşi act e editat după Venelin şi de Al. Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, Târgu Jiu, 1908, p. 13—14, care însă înlătură datarea lui Venelin admiţând data « după 1406 Decemvrie 26, *căci Agaton s'a făcut egumen după 1406 Decemvrie 26, când a încetat din viaţă Nicodim* (cf. p. 13, nota 1). Datarea lui Ştefulescu e confirmată şi de corectura ce a suferit textul actului — din iniţialul Никодима s'a făcut Агаѳона (cf. şi p. 57).

[4] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. originalul fragment (numai 3 sferturi din dreapta) *ibidem*.

[6] Editată de mai multe ori, ultima fiind cea a lui Gr. G. Tocilescu, din *534 documente istorice slavo-române din Ţara-Românească şi Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul*, Bucureşti, 1931, unde scrisoarea se află sub No. 5. Cu privire la această ediţie publicată de Ioan Bianu, după moartea autorului, regretatului Bianu aparţinându-i şi titlul ediţiei, menţionăm că ea cuprinde 535 documente, sub No. 477 fiind publicate două doc. diferite.

www.dacoromanica.ro

Categoria — *scripturae* — o formează documentele care nu intră în cele două categorii menţionate mai sus. Aşa sunt diferitele note şi ciorne după care apoi s'au redactat şi scris acte, petiţiile, rapoartele de orice natură, depoziţiile martorilor, ţidulele diferite, etc.

Autorul şi destinatarul. Originea unui act cere de obicei existenţa a două părţi — *autorul* (auctor) persoana, în numele căreia se dă actul — papa, regele, domnul — şi destinatarul care e persoana în folosul căreia este format şi scris actul[1].

Actele publice şi private. — Având în vedere instituţiile sociale şi politice ale evului mediu şi ca atare şi persoanele care emiteau actele, ansamblul actelor este astăzi împărţit, din acest punct de vedere, în două categorii: *acte publice şi acte private.*

În categoria actelor publice intră toate actele care emanau dela autorităţi publice — pe primul plan fiind situate persoanele reprezentative ale evului mediu: papa, împăratul, regele şi la noi domnul.

În cea a actelor private intră nu numai actele emanate dela particulari ci şi cele care emanau dela instituţii publice dar care prin natura lor se raportă la chestiuni de drept privat. Actele private muntene în epoca de care ne ocupăm sunt puţine la număr[2] — în totul numai cinci[3] — cel mai vechi fiind actul boierului Aldea al lui Mircea cel Bătrân, din (1398)[4] Noemvrie 21, indictionul

---

[1] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 39.

[2] Dat fiind numărul redus al acestor acte, cercetarea lor diplomatică va forma obiectul unei preocupări în cadrul actelor private slavo-muntene din secolele XVI şi XVII.

[3] Primul e actul pomenit în text al boierului Aldea; 2. Testamentul din 1425 Iulie 17 al lui Petriman, făcut în favoarea mânăstirii Tismana, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, textul, traducerea şi o fotografie în al nostru *Manual de paleografie slavo-română*, Bucureşti 1936, p. 126—127 — lucrat în colaborare cu d. Henri Stahl; 3. Actul din 1493 prin care Nicolae cel Mare din Groşeni, popa Agaton, Macarie şi egumenul Matei cumpără mai multe părţi de moşii pe care apoi le fac danie mânăstirii Tismana, originalul actului nu se cunoaşte, cf. o copie slavonească, probabil din secolul XVII, la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică; 4. Actul din 1495 Martie 24, scris de Dragomir, prin care ieromonahul Macarie dăruieşte mânăstirii Govora o vie la Ocnă şi după moartea lui şi proprietatea lui Ieremia dela Ezer, cf. originalul *ibidem* şi 5. Actul din 1506 August 16, scris în mânăstirea Bistriţa, prin care jupanii Barbul Ban, Pârvul vornic, Stanciul comis şi Radul postelnic (fraţii Craioveşti) dăruesc mânăstirii Bistriţa o vie cu livadă şi cu locul ei ce-i aparţine şi pe care ei au cumpărat-o cu 4000 de aspri, cf. originalul *ibidem*.

[4] Actul n'are data de an însă e datat « 1398 » după indiction, cf. nota 1 dela p. 17.

www.dacoromanica.ro

7, prin care face danie satul Cireşov mânăstirii Cutlumuz dela muntele Athos [1].

Actele de cancelarie. — Dar după felul cum sunt formulate şi expediate actele, ele comportă şi din aceste puncte de vedere un discernământ. Aşa de o parte e cancelaria papală, regală sau domnească care formează, redactează, scrie şi emite actele după principii şi reguli stabilite iar de altă parte actele de orice altă provenienţă şi care nu pot fi comparate în ceea ce priveşte forma şi emiterea lor cu actele provenite din cancelarii organizate.

Actele probatorii şi dispozitive. — O clasificare a actelor se face şi din punctul de vedere al timpului când acţiunea juridică este consemnată în act. Şi din acest punct de vedere — şi indiferent de persoana autorului — publică sau privată — se deosebesc două categorii de acte: *probatorii* şi *dispozitive*.

Primele sunt redactate şi scrise după ce acţiunea juridică s'a săvârşit, actul din acest punct de vedere fiind numai perpetuarea amintirii acţiunii juridice săvârşite. În această categorie intră toate actele private din ţările noastre a căror acţiune juridică se desăvârşea în faţa domnului prin hotărîrea domnească.

Cele de al doilea — *actele dispozitive* — formează categoria actelor care ajutau la săvârşirea acţiunii juridice în aşa fel încât dacă ele nu s'ar redacta şi scrie, actul juridic n'ar fi perfect. În această categorie intră şi toate actele din secolele XIV şi XV emise de domnii munteni şi moldoveni [2] atât cele de danii cât şi cele de confirmare, căci acţiunea juridică dintre părţi adeseori consemnată într'un zapis nu era valabilă ca atare şi desăvârşită dacă părţile nu veneau în faţa domnului cerând şi hotărîrea domnească care se consemna apoi prin privilegiul emis de domn [3].

---

[1] Cf. textul şi traducerea la St. Nicolaescu, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, [Bucureşti], 1922, extrasul din *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, XVI, p. 15—16, note, textul publicat probabil după originalul aflat la mânăstirea Cutlumuz dela Athos, şi pe care act d. Nicolaescu îl datează cu data de an « 1398 », cf. o traducere românească veche la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[2] Şi deci din acest punct de vedere e greşită atirmaţia lui Nicolai Grămadă din *Cancelaria domnească în Moldova până la Domnia lui Constantin Mavrocordat*, extrasul din Buletinul *Codrul Cosminului*, IX, Cernăuţi, 1935, p. 158, potrivit căreia actele domneşti moldoveneşti sunt probatorii.

[3] Deosebirea dintre actul probatoriu şi cel dispozitiv se vede pentru prima oară în actul privat roman, unde trecerea actului dispozitiv din mâna autorului în cea a deţinătorului s'a denumit *carta*, iar simpla consemnare a unei acţiuni juridice săvârşite — actul probatoriu — scrisă de destinatar şi la care se adaogă şi iscăliturile sau menţionarea martorilor purta numele de *adnotatio* sau *notitia*, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 49.

www.dacoromanica.ro

Actele hrisoave şi scrisorile. — Ca şi în diplomatica apuseană [1] şi în cea slavo-română actele publice se pot împărţi după caracterul lor — în esenţă juridic sau politic — în două categorii: acte solemne — în diplomatica apuseană diplomele — şi scrisori. În prima categorie intră actele de lungă durată şi de formă solemnă deci în diplomatica noastră se cuprind sub acest nume atât hrisoavele propriu zise cât şi actele care prin natura lor sunt tot acte solemne şi de lungă durată şi deci şi actele interne care au drept denumire termenii ѡрнзмо şi повѣлѣнїѥ [2] şi pe care acte pentru o mai uşoară expunere le vom numi cu un singur nume *hrisoave.*

În categoria *scrisorilor* intră documentele de caracter administrativ cu un efect temporar, cu o formă simplă, ca atare misivele, mandatele şi care se numesc cu un singur cuvânt: *scrisori* [3]. Numărul *scrisorilor* este destul de mare în diplomatica slavo-munteană dar aceasta numai în ceea ce priveşte scrisorile adresate de domnii munteni oraşelor din Transilvania [4] cât şi cele în care se cuprind date care interesau aceste oraşe, acestea păstrându-se de asemeni în arhiva oraşului interesat [5]. Nu acelaşi lucru se poate spune şi despre scrisorile voevozilor noştri adresate persoanelor din ţară, căci niciuna din scrisorile de acest fel nu ni s'a conservat.

Scrisori deschise şi închise. — Actele solemne erau în ceea ce priveşte modul lor de prezentare, toate deschise, nu însă acelaşi lucru în ceea ce priveşte scrisorile. Din cauza cuprinsului pe care-l prezentau scrisorile s'a simţit nevoia unei diferenţieri în ceea ce priveşte modul lor de prezentare şi ca atare s'au creat, din acest punct de vedere,

---

[1] Cf. apud A. de Boüard, *op. cit.*, p. 51; C. Paoli, *Programma scolastico di paleografia e di diplomatica*, Florenţa, 1899, p. 14.

[2] Cf. pentru folosirea acestor denumiri în acte, studiul de faţă, p. 21-23.

[3] Cf. pentru această clasificare în hrisoave (diplome) şi scrisori, Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, extrasul din *Byzantinoslavica*, III/2, Praha, 1931, p. 7 şi Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, extrasul din *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), Bucureşti, 1935, p. 3 şi idem, *Recenzii*, p. 6—8.

[4] Cele din arhiva Braşovului şi Bistriţei au fost publicate în Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, în aceeaşi colecţie publicându-se şi o parte din scrisorile conservate în arhiva Sibiului, o altă parte fiind publicată de profesorul dela Cluj, d. Silviu Dragomir, în *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiiul în secolii XV şi XVI*, extrasul din *Anuarul Institutului de istorie naţională din Cluj*, IV, Bucureşti, fără an.

[5] Cf. pentru aceasta colecţiile de documente menţionate în nota 4 de mai sus.

www.dacoromanica.ro

două categorii; de o parte erau scrisorile, care prin natura cuprinsului nu se cereau a fi închise, erau ca atare expediate deschise (*litterae apertae, patente*) şi de altă parte cele care însumând diferite ştiri şi instrucţiuni secrete se cereau a fi închise şi ţinute închise prin pecetea care se aplica pe locul unde ele se închideau (*litterae clausae*), pentru închiderea lor folosindu-se diferite procedeuri [1].

Aceleaşi sisteme de prezentare ale scrisorilor erau cunoscute din cele mai vechi timpuri şi diplomaticei slavo-muntene, ele fiind de sigur o influenţă a Occidentului. Prima scrisoare deschisă este a lui Mihail Voievod adresată Braşovenilor şi Râjnovenilor în privinţa chipului de plată a datoriilor dintre ei şi locuitorii din Ţara Românească [2], iar închisă se prezintă scrisoarea lui Mircea cel Bătrân din 10 August, adresată regelui Poloniei [3]. In ceea ce priveşte procedeul de închidere al scrisorilor, acesta se pare că era unul singur [4] fiind şi din acest punct de vedere o influenţă a Apusului [5].

Obiceiul închiderii cât şi adresa — pe care obişnuit o aveau pe verso — fapte cunoscute şi scrisorilor slave ale domnilor munteni, erau

---

[1] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 55 şi nota 3.

[2] Publicată de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 4.

[3] Publicată de mai multe ori, prima ediţie fiind cea a lui Ulianickij în Матеріалы для исторій взаимныхъ отношеній Россій, Польши, Молдавій, Валахій и Турцій въ XIV—XVI вв. (Materiale pentru istoria relaţiilor dintre Rusia, Polonia, Moldova, Muntenia şi Turcia în sec. XIV-XVI), Moskova 1887, sub No. 17, iar ultima a lui Ioan Ohienko în Двї грамоти воеводи валашскаго Івана Мирча Великого (Două documente ale voievodului muntean Ioan Mircea cel Mare) din *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 420, cf. asupra acestei ediţii şi recenzia noastră din *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 414—417, cf. şi o fotografie — după originalul aflat astăzi în *Archiwum Główne* din Warşovia, — la *Acad. Rom.*, Fotografii, III, 2.

[4] Şi anume cel care consta în faptul că după ce se păturea scrisoarea în două sau în mai multe părţi, păturirea scrisorii se străpungea cu un obiect ascuţit de metal în două locuri, apoi prin aceste două găuri se trecea o bandă de hârtie, ale cărei capete se prindeau apoi sub ceara pecetiei, cf. în acest sens originalele scrisorilor muntene destinate Braşovenilor, aflate în arhiva oraşului Braşov şi publicate de I. Bogdan în *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, sub No. XIV — XVI, LXIII, LXXVIII — LXXX, XC, XCII, XCV, XCVII, XCIX—CI, CIII — aici se văd încă eşind de sub pecete cele două capete ale benzii de hârtie — CVII, CIX, CXII, CXIV, CXV, CXVI, CXVII, CXIX, CXX—CXXII, CXXV, CXXVIII, CXXIX, CXXX, CXXXII, CXXXIII, CXXXIV, CXXXVII — CXXXIX, CXL — CXLIII şi CXLV.

[5] Sistemul citat de noi în nota 4 de mai sus fiind citat şi de A. de Boüard, *op. cit.*, p. 55, nota 3.

www.dacoromanica.ro

singurele elemente prin care scrisorile închise se deosebeau de cele deschise.

Nomenclatura actelor. — Termenii care în diplomatica slavo-muntean ă designau noţiunea « act » erau: хрисовоулъ, врнзмо, повелѣнїе, книга за вѣрѫ şi малое вѣщанїе[1].

Primul termen — хрисовоулъ — apare pentru prima oară în actul lui Mircea cel Bătrân din 1409 Mai 11 [2] şi este folosit apoi în tot decursul secolului XV [3], exceptând însă actele destinate Braşovenilor unde termenul apare pentru cea din urmă dată în hrisovul lui Vlad Ţepeş din 1476 Octomvrie 7 [4]. Sub numele de хрисовоулъ sunt cuprinse toate actele solemne — hrisoavele în deplinul înţeles al cuvântului — care emanau din cancelaria slavă a domnilor munteni şi care aveau drept mod de folosire a peceţii, pecetea atârnată de act printr'un şnur de mătase.

În ceea ce priveşte originea denumirii хрисовоулъ aceasta este bizantină, fiind o influenţă a termenului *χρυσόβουλλος λόγος* din diplomatica bizantină, în cancelaria slavo-munteană adoptându-se din Bizanţ numai denumirea *χρυσόβουλλος* — bulă (pecete) de aur — şi

---

[1] Mai este cunoscut şi termenul листъ care însă prin prezenţa sa (apare în actul lui Mircea din 1403, Dumineca de după Sf. Matei, în scrisoarea aceluiaşi domn, din 10 August, cf. pentru aceste două documente, Ivan Ohienko, *op. cit.*; în actul lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8, destinat negustorilor poloni şi publicat de Kalużniacki în *Dokumenta moldawskie i multanskie z archiwum miasta Lwówa* (Documente moldoveneşti şi munteneşti din arhiva oraşului Lemberg), Lemberg, 1878, p. 28—29, extrasul din *Akta grodzkie i ziemskie*, VII, şi în care act листъ apare în *corroboratio* căci în *dispositio* e termenul muntean хрисовоулъ), nu formează un element propriu cancelariei muntene ci se prezintă ca o influenţă a reprezentantului destinatarilor care a scris sau a dictat actul, cf. în acest sens pentru cele două acte ale lui Mircea şi recenzia noastră din *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417, fapt care ne-a şi făcut de a nu menţiona existenţa termenului листъ decât numai în această notă.

[2] Publicat de mai multe ori, o ediţie relativ mai bună fiind cea a lui Miletič şi Agura, *op. cit.*, sub No. 4, la sfârşitul ediţiei aflându-se şi un facsimil, cf. şi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[3] E de observat însă că începând cu actele lui Radu cel Frumos frecvenţa actelor cu denumirea хрисовоулъ este înlocuită prin cea a actelor cu denumirea повелѣнїе.

[4] Publicat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 100. După Vlad Ţepeş, actele conferite Braşovenilor de voievozii munteni sunt sau scrisori acte sau simple misive şi faptul dispariţiei *hrisoavelor* trebueşte de sigur pus în legătură cu decadenţa politică a domnilor munteni, privilegiile acordate de ei Braşovenilor ne mai având valoarea celor emise de predecesori.

www.dacoromanica.ro

aceasta nu direct ci prin intermediul cancelariilor sud-slave, mai probabil prin cea bulgară. Însă pe când în Bizanţ — şi uneori chiar şi la Bulgari — sub numele de χρυσόβουλλος se cuprindeau actele solemne care aveau drept caracteristică o bulă de aur — de unde şi originea numelui actului — la noi dat fiind de sigur şi situaţia politică a domnilor, actele cuprinse sub acest nume nu aveau decât o pecete de ceară, care însă era şi ea suspendată după modelul bulei bizantine.

Denumirea ѡрнзмо este menţionată pentru întâia oară în actul lui Mircea din 1406 indictionul 15, destinat mânăstirii Tismana [1]. Dar în opoziţie cu termenul хрисовоулъ — care apare ca denumire de act în tot decursul secolului XV — ѡрнзмо nu apare ca denumire a actului în actele interne [2] decât până la 1458 [3] când este apoi înlocuit cu повелѣнїе, iar în cele externe [4] ultimul act ce foloseşte această denumire ca «act» este un act al lui Vlad Dracul [5]. După datele pomenite termenul cade în disuetitudine ca denumire de «act» şi când apare — şi aceasta în actele interne tocmai la 1489 [6] — este menţionat în cuprinsul unei clauze din act şi are sensul de specificare a hotărîrii domneşti [7].

---

[1] Publicat întâia oară de Venelin în *op. cit.*, p. 22, o ediţie relativ mai bună — dar cu data de an 1407 în loc de 1406 — a dat Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 3, aici la sfârşitul ediţiei şi un facsimil, cf. şi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[2] Pentru o mai uşoară expunere numim *acte interne*, actele emise de domnii munteni a căror destinatari sunt persoane sau instituţii din interiorul ţării.

[3] Cf. în acest sens actul lui Vlad Ţepeş din 1458 Martie 5, publicat de Venelin în *op. cit.*, p. 91—92, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, care e ultimul act muntean intern ce mai poartă ca denumire de act termenul ѡрнзмо.

[4] Pentru acelaşi motiv exprimat la începutul notei 2 numim *acte externe*, actele emise de domnii munteni a căror destinatari sunt persoane sau instituţii din afara Ţării Româneşti.

[5] Publicat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 49. Iar dispariţia termenului din actele externe îşi are explicaţia în faptul că actele de natura orismosurilor dispar, documentele devenind aproape toate scrisori.

[6] Cf. în acest sens actul lui Vlad Călugărul din 1489, August 3, scris de Ceucuţ în Bucureşti unde termenul apare în clauza и ни ѡт когожѣ потъкновенно по ѡрнзмо господства ми = şi de nimeni neclintit după porunca domniei mele — de după formula *dispositio*, cf. originalul acestui act la *Acad. Rom.*, Documente, CLXX-4.

[7] Cf. în acest sens de pildă actele editate de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 22, 23 şi 24 şi cel editat de Venelin în *op. cit.*, p. 133—134.

www.dacoromanica.ro

Sub denumirea ѡрнзмѡ sunt cuprinse atât actele solemne — hrisoavele — care au pecetea atârnată [1], cât şi actele solemne cu un formular redus şi care au pecetea aplicată pe act [2].

Cât priveşte originea termenului ѡрнзмѡ aceasta trebueşte căutată în termenul ὁρισμὸς din diplomatica bizantină, filiera de împrumut fiind diplomatica bulgară unde termenul era cunoscut ca denumire de act [3].

Termenul повелѣнїѥ apare pentru prima oară în actul lui Vladislav II din 1456 Aprilie 15 [4], iar începând cu anul 1463 [5] toate actele solemne cu un formular mai redus — faţă de cel al hrisoavelor — şi cu pecetea aplicată [6], poartă denumirea de повелѣнїѥ [7].

---

[1] Cf. în acest sens următoarele acte: a lui Mircea cel Bătrân, datat numai prin luna Octomvrie, editat cu omisiuni de Dinu C. Arion în *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân*, [Bucureşti], 1930, anexe sub No. XX, cf. şi originalul la *Acad. Rom.*, Documente, XLV—144; al aceluiaşi domn dat mânăstirii Cozia, fără dată, obiectul fiind faptul că mânăstirea poate primi danii dela oricine, fără ca să se amestece cineva dintre urmaşii emitentului sau dintre dregătorii săi, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi al lui Mihail I din 1418, Iunie 22, cf. originalul *ibidem*.

[2] Cf. în acest sens actul lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie, scris de Ion în Creaţa şi prin care se confirmă mânăstirilor Cozia şi Cotmeana donaţiile făcute de Mircea cel Bătrân, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică; al lui Vladislav II din 1451, Martie 28, cf. originalul *ibidem* şi cele externe publicate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 2, 4, 11 şi 49.

[3] Cf. în acest sens actul lui Ioan Asan destinat Ragusei, publicat de G. Ilinskij în Грамоты болгарскихъ царей (Documentele împăraţilor bulgari), Moscova, 1911, p. 13, extrasul din Труды Славянской Комисіи Имп. Московскаго Археологическаго Общества. Filiera sârbă pentru diplomatica munteană este exclusă şi aceasta prin faptul că termenul ѡрнзмѡ este necunoscut actelor sârbeşti, cf. pentru denumirea actelor sârbeşti St. Stanojevici, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CLXI (1934), p. 3—26.

[4] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. în acest sens actul lui Radu cel Frumos din 1463 Noemvrie 11, în original la *Acad. Rom.*, Documente, CVIII—26.

[6] Excepţând actul lui Radu cel Frumos din 1465, Octomvrie 14, care prin prezenţa şnurului atestă că a avut pecetea atârnată, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[7] Cf. în acest sens de pildă: actul menţionat mai sus în nota 5; actele aceluiaşi domn — Radu cel Frumos — din 1471 Ianuarie 25 — în original la *Acad. Rom.*, Documente, XC—1; 1472 Iunie 12, al cărui original era în proprietatea prof. Şapcaliu dela Câmpulung—Muscel, cf. în acest sens copia slavă a lui Ioan Bogdan dela *Acad. Rom.*, ms rom. 5236, fila 74—75; 1472 Iulie 28, al cărui original e în colecţia d-nei Ana Odobescu, cf. în acest sens copia slavă a lui Ioan Bogdan, *ibidem*, fila 76—77; cele editate de Mletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 14 şi 19, şi originalul dela *Acad. Rom.*, Documente, XL—6.

www.dacoromanica.ro

Adăogăm că denumirea **повелѣнїе** este cunoscută şi câtorva acte interne şi externe cu pecetea atârnată şi care reproduc formularul actelor denumite hrisoave [1].

Referitor la originea denumirii **повелѣнїе**, aceasta se explică prin influenţa pe care cancelariile sud-slave au exercitat-o asupra celei muntene [2].

Termenul **книга за вѣрѫ** echivalent ca sens moldo-polonului **листъ глеитовънъи** = salvconduct, apare foarte rar în actele interne fiind cunoscut până acum numai unui act extern al lui Vlad Ţepeş [3].

De aceiaş frecvenţă ca şi **книга за вѣрѫ** se bucură şi termenul **малое wвещанїе** acesta fiind cunoscut deasemeni numai în două acte solemne cu formular redus şi cu pecetea aplicată [4].

---

[1] Cf. în acest sens actele interne: al lui Radu cel Frumos din 1465 Noemvrie 5 — originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CXXXIV — 12; al aceluiaşi din 1471 Decemvrie 12 — fotografie după original — *ibidem*, Fotografii, 28-4, în care act se menţionează pentru prima oară în expresie slavă regiunea **лобнице**, al lui Basarab cel Bătrân din 1476 Mai 8, destinat boierului Şerban din Ţara Făgăraşului — deci fapt necunoscut până acum e că şi Basarab Laiotă stăpânea efectiv Ţara Făgăraşului — şi fratelui său Aldea, originalul, *ibidem*, Documente, CXXXIV—47; al lui Basarab cel Tânăr din 1478 Iunie 3, în copie slavă — transcrisă de Gh. Zagoriţ după originalul prezentat de Muzeul Carol I din Craiova — la *Arhivele Statului Bucureşti*, Partida copiilor, după acte prezentate de persoane particulare, I—6; al aceluiaşi domn dar din 1480 Ianuarie [18], originalul *ibidem*, secţia istorică şi al lui Vlad Călugărul din 3 Decemvrie, data de an e ruptă, în copie slavă — transcrisă de Ilie Bărbulescu după originalul prezentat de Gheorghe G. Costache-Jirov din com. Jirov, jud. Mehedinţi — *ibidem* — Partida copiilor, după acte prezentate de persoane particulare, I—7 şi cel extern al lui Vlad Tepeş, publicat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 100.

[2] În diplomatica sârbă termenul e destul de cunoscut, cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CLXI (1934), p. 5, 13, 15 şi 18, termenul nu e cunoscut celor 8 acte slavo-bulgare cunoscute până acum (7 fiind editate de Ilinskij în *op. cit.*, iar unul — cel mai vechi — de prof. M. Lascaris în Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣна II, Sofia 1930, în periodicul Български старини, cartea XI), însă aceasta nu e o dovadă că **повелѣнїе** n'ar fi existat ca denumire a actului şi în diplomatica bulgară.

[3] Cel publicat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 113.

[4] Cf. în acest sens actul lui Radu cel Mare din 1503 Aprilie 18, editat de Miletič în *op. cit.*, sub No. 27, cf. şi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi cel al aceluiaşi domn din 19 Iunie — data de an — 7009 — e adăogată posterior — destinat mânăstirii Bistriţa, prin care domnul acordă mănăstirii din averea sa un obroc anual de 6000 de aspri, cf. originalul, *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

În afară de aceşti termeni, pe care i-am menţionat, în actele muntene mai apar şi următorii termeni: записаніѣ[1], потвръжденіѣ[2] şi писаніѣ[3] care însă nu denumesc decât textul sau cuprinsul în sine al actului.

Actul ca obiect material era denumit книга şi aceasta fie că era vorba de un act solemn cu pecetea atârnată[4] sau de un act de aceeaşi natură dar cu pecetea aplicată[5] fie că era vorba de o scrisoare cu caracter de act[6] sau chiar de o simplă misivă[7].

În ceea ce priveşte locul pe care pomeniţii termeni îl ocupau în cuprinsul formularului actului, pentru termenii care denumeau actul — deci хрисовоулъ, wрнзмо, повелѣніѣ şi малое обѣщаніѣ acesta era întotdeauna în cuprinsul formulei dispositio, pe la începutul formulei[8],

---

[1] În actul lui Mircea din Octomvrie, editat de Dinu C. Arion în *op. cit.*, sub No. XX şi în cel al lui Mihail I din 1418 Iunie 22, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 5.

[2] În actul lui Dan II din Duminica Floriilor, publicat de Al. Ştefulescu, *Istoria Târgu-Jiului*, Târgu-Jiului, 1906, p. 333-334.

[3] De pildă în scrisoarea lui Vlad Dracul scrisă la 7 Octomvrie în Merghindeal, cf. Tocilescu, *op. cit.*, sub No. 47.

[4] Cf. în acest sens menţiunea книгѫ запечатлѣнѫ съ великимъ печатникомъ — carte pecetluită cu marea pecete — din hrisovul lui Radu cel Mare cu data de an 1505 — luna ruptă — publicat de Miletič în *op. cit.*, sub No. 30 cu data de lună Noemvrie şi de St. Nicolaescu în *Documente slavo-române*, Bucureşti, 1905, sub No. XCVI cu data de lună Iunie — cf. şi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. în acest sens actele lui Vlad Călugărul din 1493 Iunie 3, 1493 Iunie 15, 1495 Septemvrie 4 şi al lui Radu cel Mare din 1500 Mai 30, la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[6] Cf. în acest sens scrisoarea lui Radu cel Frumos din 1470, Martie 6, adresată Braşovenilor, la Tocilescu, *op. cit.*, sub No. 80.

[7] Cf. în acest sens misivele publicate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 28, 106, 121 şi 183.

[8] Exceptând unele hrisoave cu *arenga* şi care au termenul în *sanctio*, cf. în acest sens hrisovul inedit, fără dată, al lui Mircea cel Bătrân, prin care dăruieşte mânăstirii Nucet (Cozia) satele dela Dunăre: Micleuşeuţi, Curilo şi Gârdănăuţi (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică); ale lui Vlad Călugărul din 1490 Martie 24, 1494 Martie 16 (cf. amândouă în original, *ibidem*); 1496 August 30 (editat în Акты русского на святомъ Аѳонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона (titlul şi în latineşte: *Acta praesertim Graeca Rossici in monte Atos monasterii*), Kiev, 1873, sub No. 69, p. 438—442, însă fără lună, pentru lună o fotografie după original la *Acad. Rom.*, Fotografii XXVII-16) şi actul fără dată, destinat Mânăstirii Filofteiu dela Athos (publicat de St. Nicolaescu în *Ajutoare băneşti şi danii ale domnitorilor români către mănăstirea Sf. Filofteiu din muntele Athos* din *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 126—128, cf.

www.dacoromanica.ro

denumirile записанїѣ, потвръжденїѣ şi писанїѣ se semnalează în sanctio iar în ceea ce priveşte termenul книга pentru acesta nu exista propriu zis un loc stabil.

Caracterele externe şi interne ale actelor. — Pentru a se putea studia în mod metodic un act, s'a introdus în disciplina diplomaticei o deosebire din punctul de vedere al înfăţişării şi a cuprinsului actului. Astfel materialul de scris, ustensilele scrisului, scrierea şi diferitele semne externe de validare a actului s'au cuprins în denumirea de caractere externe ale actului, iar limba şi formularul actului — miezul propriu zis al actului — s'au denumit caracterele interne ale actului.

E de făcut o deosebire şi în ceea cee priveşte modul de cercetare a caracterelor pomenite mai sus. Aşa, pe când caracterele externe — materialul de scris, cerneala, linierea, scrierea, corecturile, răsăturile, ştersăturile, adaosurile, locurile goale, monograma şi pecetea — nu se pot studia decât pe un original şi unele dintre ele — scrierea, corecturile, ştersăturile, adaosurile, locurile goale şi monograma — şi pe o bună reproducere fotografică, caracterele interne — limba şi formularul cât şi diferitele date istorice sau juridice pot fi cercetate în lipsa originalului şi după o ediţie care redă originalul sau chiar şi pe o copie exactă a lui.

GENEZA ACTELOR

Conform metodicei diplomaticei moderne nu e de ajuns a cunoaşte actele numai în faza lor de desăvârşire ci şi de a cerceta geneza lor, care comportă diferite stadii. Aşa primul stadiu îl formează cererea — *petitio* — părţii de a i se acorda actul, care e prezentată fie personal, fie prin intermediul unei alte persoane — *intercessio* —, urmează apoi consimţământul — *consentio* — părţilor interesate în darea hotărîrii domneşti (megieşii, copărtaşii) şi a persoanelor care atestau darea hotărîrii — *martorii* — iar apoi şi dispoziţia de a se forma actul — *jussio* — toate aceste elemente contribuind la formarea actului. Se trece apoi

---

un facsimil fotografic la sfârşitul revistei, planşa I) şi ale lui Radu cel Mare din: 1496 August 1, 1497 Lunea luminată, dat mânăstirii Dohiar dela Athos şi din 1501 Mai 24 (cf. originalele acestor acte la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) cât şi hrisoavele cu *arenga* ale lui Vlad Călugărul din 1489 Sept. 11 (editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 17 şi cu data de an 1490) şi din 1493 Iunie 16 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) cari au în *sanctio* denumirea повѣлѣнїѣ (în cel din 1489 Sept. 11) sau wрнзмо şi повѣлѣнїѣ (în cel din 1493 Iunie 16).

www.dacoromanica.ro

la *redactarea actului*, după care în diplomatica slavo-munteană urmează — *conscriptio* — scrierea actului, revederea — *recognitio* — textului scris, *validarea*, ultima fază a genezii actului constituind-o *înmânarea* lui părții care l-a solicitat.

Formarea actului. — Orice act nu putea fi dat decât numai atunci când se producea o cerere — *petitio* (*interventio*) — din partea părții interesate[1]. E puțin probabil ca la noi să fi existat această suplică sub o formă scrisă și aceasta dat fiind și caracterul puțin complicat al cancelariilor voievozilor noștri. Cererea însă era prezentată în mod verbal, partea interesată prezentându-se în acest scop domnului care deseori face mențiune în act despre această suplică. Așa primul act care o menționează este actul lui Mircea cel Bătrân din 1409, Mai 11, unde domnul spune că dărueşte hrisovul **молєнїа рады и прошєнїа непрѣзрѣхпочтанныхъ болѣре господства ми, логофета Балдовина и жупана Шербана и Радула Станова**[2].

Modul de prezentare al cererii era fie personal de partea interesată și aceasta mai ales când solicitatorul actului era un boier care știa să-și susție cauza, când însă partea în cauză era dintr'o clasă socială mai de jos atunci probabil că ea apela uneori și la bunăvoința unui dregător — și această intervenție a dregătorului e ceeace se numește în diplomatică *intercessio* — care făcea parte, poate, și din divanul domnesc.

După ce se producea suplica persoanei interesate domnul convoca sfatul său — așa numitul divan domnesc în actele de mai târziu. Se intra în deliberare ascultându-se expunerea părții solicitante și verificându-se prin aceasta și învoiala dintre părți, care se cerea a fi confirmată de domn[3].

---

[1] Bine înțeles exceptând dela aceasta diferite ordine domnești date în interesul statului sau a domnului care pe atunci se confunda cu noțiunea de stat și pentru darea cărora nu era nevoie de vreo suplică.

[2] În traducere: După rugămintea și cererea prea cinstiților boieri ai domniei mele: a logofătului Baldovin, a jupânului Șerban și a lui Radu al lui Stan, cf. în acest sens și actul intern din 1452 Ianuarie 2 (în original la *Arhivele Statului București*, secția istorică) cele externe destinate Brașovenilor și editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3, 7, 10 și 54 și cel al lui Vlad Dracul din 1439 Sept. 8 publicat de Kalužniacki în *op. cit.*, p. 28—29. Același element era cunoscut și actelor moldovenești, cf. în acest sens actele publicate de Mihai Costăchescu în *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, No. 204 și 231 cât și actul publicat de Ioan Bogdan în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, No. CXXVIII.

[3] Aceasta însă bine înțeles când era vorba de o confirmare fie ea de orice natură.

www.dacoromanica.ro

După aceasta se trecea la ascultarea părţilor megieşite sau a rudelor şi a persoanelor care nu solicitau actul dar care erau interesate la darea actului, cerându-li-se consimţământul lor. Se examina apoi dacă s'au îndeplinit anumite clauze juridice — ca de pildă prezenţa adălmăşarilor [1] — care au urmat învoiala dintre părţi, înainte ca acestea să fi venit la confirmare în faţa domnului, dar şi anumite angajamente de ordin material — ca de pildă plata taxei pentru acordarea hotărîrii domneşti [2].

In urma acestor proceduri domnul de acord cu boierii prezenţi — care astfel dobândeau caracterul de martori — şi cari sunt cunoscuţi şi menţionaţi în această formă pentru prima oară în hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 1409, Mai 11 [3] — pronunţa decizia.

Pronunţând decizia, domnul dispunea în acelaşi timp formarea actului — *jussio* — delegând în acest scop pe unul dintre boierii care era

---

[1] Şi care apar pentru prima oară în actul din 1505 Iunie 15 al lui Radu cel Mare şi în următorul cuprins: и пакы даде попа Фржнкѣл алдамаш пред пѣргаром wт Рибнык аспри сн̄ = şi deasemeni a dat popa Francul adălmaş înaintea pârgarilor dela Râmnic 250 de aspri — cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, iar în actul din 1506 Aprilie 12 al aceluiaşi domn formula apare într'o formă oarecum stilizată: и пакы даде попа Фрѣнкъ и неговн синове крьчмѣ тн̄ аспри пред пръгаром wт Рибник = şi de asemeni au dat popa Francu şi cu fiii lui dinaintea pârgarilor dela Râmnic (la) cârciumă 350 de aspri — cf. originalul, *ibidem*.

[2] Care se plătea în natură şi apare pentru prima oară în hrisovul din 1415 Iunie 10 al lui Mircea cel Bătrân unde cuprinsul e acesta: тере дадоше господствѣ мн а̄ кон и а̄ чашѣ = căci au dat domniei mele 1 cal şi 1 cupă. Începând cu hrisovul din 1459 Septemvrie 20 — dela *Acad. Rom.*, cf. copia slavă a lui Ioan Bogdan în ms. 5236, filele 160—161, taxa se fixează obişnuit la un cal — и господствѣ мн даше кон = şi domniei mele au dat calul — cf. pentru această taxă şi actele din 1461 Fevruarie 10 (cf. o copie slavă de Ioan Bogdan la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 64 — 65, după originalul din proprietatea prof. Şapcaliu din Câmpulung-Muscel); 1471 Ianuarie 25 şi 1476 Iulie 4 (editate de Venelin în *op. cit.*, p. 95—96 şi p. 118—119); 1471 Decemvrie 12 (o fotografie după original la *Acad. Rom.*, Fotografii, 28-4), 1481 Iunie (în original — proprietatea Dr. G. Severeanu — expus la Muzeul municipal din Bucureşti) şi actele din 1477 Iunie 30 şi 1495 Sept. 8 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) cât şi actul din 1492 August 6 (în original la *Acad. Rom.*, Documente, XL—10) — şi de care uneori domnul scutea pe destinatar, cf. în acest sens actele din 1472 Iulie 28 (în copie slavă de Ioan Bogdan la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 76—77, după originalul din proprietatea d-nei Ana Odobescu) — и господство мн простиχ кон = şi domnia-mea am iertat calul — şi 1488 Aprilie 10 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică).

[3] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 4.

www.dacoromanica.ro

prezent în divanul de hotărîre, de obicei pe marele logofăt [1] — delegaţia exprimându-se uneori şi în act prin formula **исправник** [2]. Uneori însă dispoziţia de formare a actului se dădea de-a-dreptul unui diac [3] — căci acest sens credem că are formula **сиа вс҃ѣ записашасѧ . . . повел҃нїемъ господина воєводж Iѡ Дана** [4] din actul lui Dan I cu data 1385 Octomvrie 3 [5] — stilizată în dată — care era întotdeauna prezent la hotărîrile divanului domnesc pentru a lua însemnări privitoare la relatările părţilor notând şi diferite clauze juridice pe care domnul le pronunţă în favoarea sau defavoarea părţilor [6].

Redactarea actului. — Primind ordinul domnesc de formare a actului *ispravnicul* comunică această hotărîre unui funcţionar din

---

[1] Cf. în acest sens actele din 1500 Mai 30 (în orig. la Arhivele Statului, secţia istorică) şi 1500 Iulie 17 (în original la *Acad. Rom.*, Documente, XX—173), dar adeseori şi un alt boier din divan; aşa de pildă în actul din 1481 Iunie e Ratea, pârcălabul Poenarilor, în cel din 1483 Iunie 5 e Danciul Stolnic; în actul din 1486 Iunie 30 (publicat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 27—28) e Vintilă mare vornic, iar uneori şi un funcţionar subaltern al cancelariei domneşti, cf. în acest sens Albu gramatic în actul din 1483 Iunie 25 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) şi Zlate logofăt în actul din 1495 Iunie (editat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 37—38).

[2] De obicei sub forma prescurtată **ис** (cu с suprapus) — cf. în acest sens actele din 1481 Iunie, 1483 Iunie 5, 1483 Iunie 25, 1486 Iunie 30, 1500 Mai 30 şi 1500 Iulie 17 — menţionate în nota 1, dar şi sub forma completă, cf. în acest sens actul din 1484 Aprilie 24 (editat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 25) şi actul din 1495 Iunie (*ibidem*, p. 37—38).

[3] E probabil că în a doua jumătate a secolului XIV — epoca de formare a normelor cancelariei slavo-muntene, ordinul de formare al actului se dădea direct diacului care lua parte la şedinţele divanului domnesc şi care ca atare îndeplinea atât rolul de redactor al conceptului actului cât şi cel de scriitor, întreaga responsabilitate a eventualelor adaose sau omisiuni din textul actului căzând pe seama lui. Ordinul de a forma actul, dat unui diac, apare şi în actele din sec. XV (cf. în acest sens actele din 1461 Fevr. 10 — în copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 64—65 — **и азъ Костантин єже исписахъ по рєчи господина воєводє** = şi eu Constantin carele am scris după zisa domnului voevod) şi actul din 1501 Mai 24, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 26) — redactarea şi scrierea actului făcându-se de aceeaşi persoană care primea ordinul de formare al actului — şi apariţia lui poate fi explicată prin lipsa momentană dela şedinţa divanului domnesc a unui dregător sau a unui funcţionar al cancelariei care să îndeplinească rolul de formare al actului.

[4] În traducere: acestea toate s'au scris... din porunca domnului voevodului Io Dan.

[5] Editat de mai multe ori, ultima fiind cea a lui Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 167—171.

[6] De pildă formula **въ нн҃ѣ прѣдалнка да н҃ѣст**, cf. pentru o serie de clauze juridice — care apar în acte — Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română*, Bucureşti, 1936, p. 144—149.

www.dacoromanica.ro

cancelaria domnească, pe care-l însărcina cu redactarea actului [1]. Şi acest sens credem că trebue să aibă formula **и ми многогрѣшни . . . азъ Корлат и Син писа** [2] din actul lui Radu cel Mare cu data de 1497 Iulie 29 [3] — Corlat concepe actul iar Sin îl scrie.

Când însă *ispravnicul* era un grămătic al cancelariei domneşti în acest caz conceptul actului se redacta de el [4], iar alteori ordinul de formare al actului cât şi conceperea, revederea şi scrierea lui se îndeplinea de una şi aceeaşi persoană [5].

Conceptul se redacta atât după un formular tip [6] cât şi după însemnările pe care le lua diacul prezent la sfatul divanului domnesc. Uneori însă la conceperea actului lua parte nu numai funcţionarul însărcinat de dómn cu scrierea actului, sau cel delegat de *ispravnic* cu redactarea conceptului ci şi unele persoane din afara cancelariei domneşti — căci numai aşa se explică prezenţa onomasticei, dar mai ales a toponimiei româneşti în actele interne şi anumite elemente de

---

[1] E probabil că în prima jumătate a secolului XV — epoca de consolidare a normelor cancelariei slavo-muntene — nu exista o distincţie între persoana care primea ordinul de a scrie actul şi cea care-l redacta ci una şi aceeaşi persoană îndeplinea atât rolul de formare al actului cât şi cel de redactare. Şi faptul ni este confirmat de hrisovul extern din 1439 Septemvrie 8 al lui Vlad Dracul unde expresia **приправити** = a îndrepta din *corroboratio* ne confirmă cele spuse mai sus în sensul că diacul Mihail, scriitorul actului, tot el redactează şi scrie şi actul (a se compara ductul acestui act după facsimilul litografiat dat de Kalužniacki în *op. cit.*, cu ductul actului intern din 1440 Septemvrie 16 — în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică — scris de acelaşi diac, Mihail). Şi acelaşi sens credem că are şi formula **и рече ми логофет** — şi mi-a spus logofătul — din hrisovul cu data 142(8) Septemvrie 10 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) al lui Dan II şi din actul scrisoare al aceluiaşi domn — **и рече логофет** — (publicat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 20) adică logofătul a dictat conceptul actului diacului scriitor al actului. Cf. **протовистиарь рече** într'un act la Pucič în **Споменици сриски**, II (1862), No. CCCXLIII.

[2] In traducere : şi noi mult păcătoşii eu Corlat şi Sin am scris.

[3] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[4] Cf. în acest sens actul din 1483, Iunie 25 — în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică — unde *ispravnic* e Albu gramatic şi actul din 1500 Ianuarie 31, în original la mănăstirea Sf. Nicolae din Careia (Athos) — cf. un clişeu pe sticlă făcut după original la *Acad. Rom.*, — unde *ispravnic* e Teodor.

[5] Cf. în acest sens actele din 1505 Iunie 21 (editat de Ştefulescu în *op. cit.*, p. 57—58) şi 1505 Decemvrie 10 (în original la *Acad. Rom.*, Documente, XXXIII—191) în care formula **и азъ словосъставльшаго и рѣкописавшаго Тѣдор граматик еже начрътах** = şi eu alcătuitorul cuvântului şi scriitorul cu mâna Tudor gramatic carele am scris — ne atestă rolul de a concepe actul al diacului scriitor al actului.

[6] Cf. asupra acestui formular cap. *Formularele actelor*, p. 33-35.

www.dacoromanica.ro

limbă în unele acte externe [1] — fie destinatarii în persoană, fie reprezentanții lor [2].

Scrierea actului. — Urmând conceptul actului, care probabil că în prima jumătate a secolului XV — epoca de consolidare a normelor cancelariei slavo-muntene, dacă nu și mai târziu — nu se făcea în scris ci se dicta diacului scriitor al actului, care lucra întâi monograma cu numele domnului [3], după care apoi trecea la scrierea textului propriu zis lăsând însă spații suficiente pentru eventualele litere împodobite și care se lucrau după ce se termina cu scrierea actului.

Când se scria actul? E aproape sigur că de obicei actul nu se scria imediat după pronunțarea hotărîrii domnești — și acest fapt ne este confirmat prin actul lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8 [4] unde formula а дана къ Ѩргишю, писана же къ Тръго-

---

[1] Cf. asupra acestor elemente cap. *Limba actelor*, p. 59—64.

[2] Cf. *ibidem*.

[3] Că într'adevăr întâi se lucra monograma cu numele domnului și numai după aceea se trecea la scrierea textului ne-o dovedesc numeroasele acte care au o parte din textul actului scris pe marginele textului inițial, cf. în acest sens actul din 1409 Mai 11 (cf. facsimilul la Miletič și Agura *op. cit.*, planșa 2) care are martorii și data pe marginile textului inițial — începând pe marginea dreaptă, continuând pe marginea de sus și terminând pe cea din stânga și care elemente au fost adăogate credem după revizia textului de ispravnic — totuși monograma a fost scrisă înainte de restul textului și o dovadă este înghesuirea ultimului rând din text în monogramă; actul aceluiași domn — Mircea cel Bătrân — din Octomvrie (în original la *Acad. Rom.*, Documente, XLV—144) care are martorii și data pe marginea stângă, sus și dreaptă; ale lui Dan II, din 142(8) Sept. 10 (în original la *Arhivele Statului București*, secția istorică) care are o parte din martori și data pe marginile : dreaptă și stângă; al aceluiaș domn din Dumineca Floriilor (în original *ibidem*) care are o parte din martori și data pe marginile : dreaptă și sus ; al aceluiași domn (fragment în original — proprietatea Dr. G. Severeanu — expus în Muzeul municipal București) care are o parte din martori pe marginea dreaptă și cea de sus ; ale lui Alexandru Aldea din 1431 Noemvrie 17 și 1436 Iunie 25 (în original la *Arhivele Statului București*, secția istorică) care au martorii și data în întregime pe marginile : dreaptă, sus și stângă; al lui Vlad Dracul din 1441 Mai (14), (original *ibidem*), care are locul unde s'a dat actul scris pe marginea dreaptă; al aceluiași domn din 1457 Aprilie 16 (originalul *ibidem*) care are data pe marginea dreaptă; al lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 5 (originalul *ibidem*) care are titlul și numele ispravnicului pe marginea dreaptă; al aceluiași domn din 1490 Martie 24 (originalul *ibidem*), al aceluiași domn din 1493 Iunie 3, care are anul și locul unde s'a scris actul pe marginea dreaptă și al lui Radu cel Mare din 1496 August 1 (originalul *ibidem*), care are martorii și data pe marginile : stângă, sus și dreaptă.

[4] Editat de Kałużniacki în *op. cit.*, p. 28—29.

www.dacoromanica.ro

вницн[1] ne atestă că hotărîrea domnească a fost consemnată în act peste câteva zile [2].

Luau parte martorii la scrierea actului? Faptul însă că actul obişnuit nu se scria imediat după darea hotărîrii domneşti, pune întrebarea dacă martorii care luau parte la darea hotărîrii erau prezenţi efectiv şi la scrierea actului?

Din acest punct de vedere considerând şi faptul că procedura formării actului se încheiase, credem, ca puţin probabilă prezenţa efectivă a martorilor — boierii — la momentul când diacul scria actul.

Revizuirea actului. — După ce actul era gata scris, el era prezentat *ispravnicului* care revedea — *recognitio* — textul — şi aici e şi sensul titlului său — исправник = îndreptător — cercetând dacă nu s'au omis sau adaos anumite formule diplomatice, clauze juridice sau nume de persoane şi proprietăţi. Iar rezultatul acestei revederi a textului scris al actului se vede — credem — din cuvintele pe care le găsim adaose

---

[1] În traducere: Dată în Argeş, scrisă însă în Târgovişte.

[2] Credem că momentul pronunţării hotărîrii domneşti iar nu cel al scrierii actului atestă şi formula din următoarele acte: 1406 indictionul 15 — domnul pronunţă hotărîrea în ziua de 23 Noemvrie când ajunge la mănăstirea Tismana şi fraza съ въсѣми гѣмены монастирскы и съ въсѣми болѣре господства ми credem că se referă la persoanele de care se afla înconjurat domnul când a pronunţat hotărîrea domnească — iar scrierea actului s'a făcut probabil după un timp oarecare dela pronunţarea hotărîrii domnului; 1421 Noemvrie 21 (editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 7) — domnul pronunţă hotărîrea când vin la el în Târgovişte reprezentanţii destinatarilor: И се быст єгн донде кѫ господствѣ ми Рѣвел Ханжш и Крстѣ шт Ражновь и се быст въ Тръговиште = şi aceasta a fost când au venit la domnia mea Revel Hanăş şi Crâstea dela Râşnov şi aceasta a fost în Târgovişte — că faptul menţionat priveşte momentul pronunţării hotărîrii domneşti şi că e distinct de cel al momentului scrierii actului ne-o atestă fraza care urmează după martori şi în care se menţionează numele scriitorului actului, locul unde a scris şi luna, ziua, anul şi indictionul când s'a scris actul (и азъ лшгоѳет Гєргина, єже неписах въ Трьговищи, мѣсеца Ноєвріа $\overline{кд}$ дьнь, в лѣто $\overline{\text{ҳѕцд}}$ ѥндикт $\overline{ѳ}$); (1424) Noemvrie 10 (editat de Tocilescu în *op. cit.*, Nr. 4) fraza и се поновнх и потврьдих въ времѧ єгда мн даде господинь мн краль харагїа шт банов, да сѧ чинит въ земли господства мн, ноєвріа $\overline{і}$ = şi aceasta am înoit şi am întărit în vremea când domnul meu craiul mi-a dat haraghia (tarapanaua) de bani ca să se facă în ţara domniei mele, Noemvrie 10 — redă momentul pronunţării hotărîrii domneşti, acelaşi moment redă şi fraza неписах єгда пріндѣ Хѫдна Лопъндєн съ хрисовѫлѫм Мирчѣ воєводѣ ... din hrisovul lui Dan II cu data 1431 Ianuarie 30 (*ibidem*, No. 18) şi неписах = am scris — are sensul figurat de «am dat».

www.dacoromanica.ro

fie deasupra rândurilor[1] fie pe marginea textului[2] specificându-se adeseori printr'un anumit semn adăogirea lor[3].

Când însă rolul de ispravnic aparţinea diacului scriitor al actului, probabil că tot el făcea şi revizia textului ce-l scrisese, întreaga răspundere a eventualelor omisiuni sau adaose căzând pe seama lui.

Validarea actului. — Îndeplinindu-se formalitatea reviziei textului scris se trecea la faza prefinală a săvârşirii actului şi care consta din validarea lui.

Diacul scriitor al actului lega după o anumită regulă[4] un şnur de mătase de partea de jos a actului, capetele căruia le prindea într'o masă de ceară galbenă pe care o turna într'o formă. Îndeplinind această operaţiune se prezenta în faţa *ispravnicului* — în faţa căruia turna apoi în cavitatea cerei galbene puţină ceară roşie peste care *ispravnicul* aplica matricea metalică a sigiliului domnesc.

Când însă natura actului cerea o pecete aplicată pe act, iar nu legată de act, în acest caz diacul scriitor al actului se prezenta unui superior al său — care probabil că în cazul acesta nu mai era şeful cancelariei ci un *vtori* logofăt — în faţa căruia turna puţină ceară — pe care o acoperea uneori şi cu o bucată de hârtie tăiată în formă de romb — peste care superiorul în cauză aplica matricea metalică a sigiliului mijlociu sau inelar al domnului[5].

Inmânarea actului. — Îndeplinindu-se şi formalitatea validării, actul putea fi înmânat părţii solicitante nu înainte însă de a se percepe şi taxa cuvenită pentru munca depusă de funcţionarii domneşti care

---

[1] Cf. în acest sens adaosul de pildă din actul lui Mircea cel Bătrân cu data 1409 Mai 11 (cf. facsimilul dela Miletič şi Agura, *op. cit.*, planşa 2) făcut între rândurile 14 şi 15, vezi pe larg asupra acestor adaose cap. *Corecturi, ştersături, omisiuni şi spaţii goale în textul actelor*. p. 56-58.

[2] Cf. în acest sens hrisovul lui Vlad Dracul din 1437 August 13 (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) unde în dreptul sfârşitului rândului 6 s'a adăogat în orizontală cuv. и горны care se referă la лънжеци din text, rândul 6 şi hrisovul aceluiaşi domn din 1441 Iunie 30 (originalul, *ibidem*) unde spre a evidenţia faptul că adaosul se datoreşte reviziei textului actului de către ispravnic, fraza adaosă s'a trecut (pe marginea stângă şi continuând sub monogramă) cu roşu, vezi pentru adaose pe larg şi cap. menţionat mai sus în nota 1. E de făcut însă o deosebire între adaosele menţionate şi o parte din textul unor acte care — din cauza faptului că întâi obişnuit se scria monograma şi apoi textul propriu zis al actului — continua — pe marginile textului iniţial (cf. în acest sens actele menţionate la p. 30 nota 3).

[3] De pildă în actul din 1441 Iunie 30 — menţionat mai sus în nota 2 — semnul e o cruce.

[4] Cf. mai departe cap. *Pecetea*.

[5] Cf. *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

lucraseră la formarea şi săvârşirea actului şi care era distinctă de taxa ce se dădea domnului pentru obţinerea hotărîrii domneşti şi de care se face adesea menţiune în act[1].

În ceea ce priveşte persoana care înmâna actul acesta se poate să fi fost chiar ispravnicul însărcinat de domn cu formarea actului.

Formularele actelor. — Actul avea la baza redactării lui un formular tip din care însă nu ni s'a păstrat niciun exemplar. Totuşi existenţa lor ne este atestată de cuprinsul actelor care la intervale mari de timp — începutul secolului XV şi sfârşitul secolului XV — reproduc identic formulele diplomatice. După cuprinsul pe care ni-l prezintă actele slavo-muntene din secolele XIV şi XV se pot dovedi două categorii de formulare: primul fiind cel pentru actele solemne cu pecetea atârnată — hrisoavele propriu zise — iar cel de al doilea pentru actele solemne care aveau însă de obicei[2] pecetea aplicată.

Cel mai vechi formular de act solemn muntean cu pecetea atârnată ne prezintă hrisovul fără dată al lui Vladislav I[3] unde formularul ni se înfăţişează ca alcătuit din următoarele formule diplomatice: *invocatio symbolica, intitulatio, dispositio, clauza injonctivă, sanctio* şi *subscriptio*[4]. Urmează apoi formularul prezentat de actul din 1385, Octomvrie 3 al lui Dan I[5] — alcătuit din *invocatio symbolica, intitulatio, narratio, dispositio, clauza injonctivă, datum* şi *subscriptio* — utilizat apoi în actele de confirmări şi acordări de donaţii, destinate mănăstirii Tismana[6] şi care au pecetea de asemenea atârnată. Vine apoi

[1] Cf. în urmă p. 27 şi nota 2.

[2] Zicem de obicei întrucât sunt câteva acte solemne de natura orizmosurilor şi poruncilor şi care au pecetea atârnată, cf. în acest sens cap. *Nomenclatura actelor*, p. 23 şi nota 1.

[3] Editat de mai multe ori, ultima ediţie fiind cea a lui Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 46—47, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX, 1.

[4] Cf. sensul acestor formule în cap. *Formulele diplomatice ale actelor*.

[5] Cf. ediţia lui Al. Ştefulescu din *op. cit.*, p. 167—171, cf. şi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, căruia îi lipseşte formula *subscriptio*, şi ea va fi existat dar partea de pergament pe care se afla scrisă formula se va fi rupt probabil de la act odată cu pecetea atârnată a actului.

[6] Cf. în acest sens actele lui Mircea din: 1387 Iunie 27; două fără dată şi aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, iar în copii fotografice la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX, 13 şi 14 cât şi cel al lui Dan II din 1424 August 5—originalul, *ibidem*, o copie fotografică, *ibidem*. XX, 23. Acelaş formular prezintă şi hrisovul din Dumineca Floriilor al lui Dan II, originalul *ibidem*, o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX, 28 — cu excepţia însă a martorilor care s'au adaos de diac după ce textul actului fusese văzut de ispravnicul domnesc şi care formulă ca atare nu făcea parte din formularul după care se redactase şi scrisese actul.

www.dacoromanica.ro

formularul alcătuit din *invocatio symbolica, intitulatio, dispositio*, cu enumerarea dărilor şi a funcţionarilor care le percepeau, *clauza injonctivă* sau *prohibitivă, sanctio, martorii, datum* şi *subscriptio*, prezentat pentru prima oară de hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 1409, Mai 11 [1]. Acesta e formularul care, cu mici excepţii [2], dăinueşte în tot cursul secolului XV [3] fiind folosit atât pentru actele destinate persoanelor laice cât şi pentru cele destinate instituţiilor bisericeşti.

A doua categorie a formularelor o prezintă actele solemne care au pecetea aplicată, care însă din punctul de vedere al originii destinatarilor — persoane din interiorul sau din afara ţării — înfăţişează două

---

[1] Cf. ediţia actului dată de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 4.

[2] Şi aceasta în sensul că i se adăoga uneori înainte de *intitulatio* formula *arenga*, cf. în acest sens actul din 1436 Iunie 25 (editat de St. Nicolaescu în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, sub No. XX cu data de an greşit 6942=1434, cf. pentru data de an originalul dela *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică), cât şi actele menţionate în nota 8 dela p. 24—25.

[3] Începând însă cu domnia lui Radu cel Frumos uzitarea formularului hrisoavelor scade — aşa din 18 acte (nu numărăm în cadrul acestora actele-scrisori destinate Braşovenilor) ce cunoaştem dela Radu cel Frumos (din care un act editat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 18; 8 la *Acad. Rom.*, Documente, CCI—1, CVIII—26, CXXXIV—12, XC—1, 170-3 şi ms. 5236, fila 74—75 şi 76—77; unul din 1471 Decemvrie 12, *ibidem*, Fotografii, 28-4, unul editat de d. George Fotino în *Documente slavo-române inedite* din *Arhivele Olteniei*, (1923), p. 301—302 cu un facsimil, şi 7 la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) numai 4 au formularul hrisoavelor, restul sunt acte cu denumirea *poruncă*; din 42 dela Vlad Călugărul (5 editate de Al. Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, 25, 26, 27—28, 28—29 şi p. 37—38); 7 la *Acad. Rom.*, Documente, XL—7, XC—5, XX—172, 170—4 XL—10, CVIII—34 şi Peceţi 206; 29 la *Arhivele Statului Bucureşti* din care unul în copie slavă făcută de Ilie Bărbulescu după originalul proprietatea Gheorghe G. Costache-Jirov din com. Jirov, jud. Mehedinţi şi care copie se află la Partida copiilor I—7, un original din 1494 Sept. 2 depuneri particulare Procopie Filitis şi 27 originale în secţia istorică, unul din 1496 August 30, publicat în Акты русского на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Kiev, 1873, p. 438—442 şi ultimul, fără dată, publicat de St. Nicolaescu în *Ajutoare băneşti şi danii ale domnilor români către Sf. Filoftеiu din Muntele Athos* din *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 126—128), numai 14 au formularul hrisoavelor şi din 69 de acte ce cunoaştem dela Radu cel Mare (3 editate de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 42—43, 44—45 şi p. 57—58; unul de Venelin în *op. cit.*, p.133—134, 8 la *Acad. Rom.*, Documente, XCV—8, XX—94, CI—3, XX—173, CVIII—68, L—14, XXXIII—191, ms. 5236, fila 95—96 şi doc. 1 din donaţia I. C. Petrescu din Ianuarie 1935; 54 la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi două editate în Акты русского на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Kiev, 1873, sub No. 69 şi 70), numai 19 au formularul hrisoavelor restul actelor având formularul orizmosurilor sau al poruncilor.

www.dacoromanica.ro

forme deosebite. Aşa în cele externe formularul este compus din *invocatio symbolica, intitulatio, dispositio* şi *sanctio* şi apare pentru prima oară într'un act al lui Mihail I destinat Braşovenilor [1] şi continuă apoi în actele de aceeaşi natură ale lui Dan II [2], ultimul act care îl menţionează fiind unul dela Vlad Dracul [3]. Însă nu există o normă în ceea ce priveşte folosirea acestui formular în actele externe, căci unele acte care îl folosesc sunt redactate în stilul scrisorilor mai ales în ceea ce priveşte începutul formulei *dispositio* — пишєт господство ми [4].

În actele interne, formularul apare încă în actul lui Mircea cel Bătrân fără dată, destinat mânăstirii Cozia şi prin care se dă voie oricui să facă danii acestei mânăstiri [5] însă nu se fixează ca uz decât la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului XV când apare fixată compoziţia lui cu *invocatio symbolica, intitulatio, dispositio*, fără enumerarea dărilor şi a funcţionarilor care le percepeau, *narratio, martorii, datum* şi *subscriptio*. Începând însă cu anul 1490 [6], pentru majoritatea actelor destinate mânăstirilor, formularul se modifică în sensul că se mai completează cu alte elemente din formularul hrisoavelor cele de până acum fiind tot un împrumut din formularul hrisoavelor. Aşa întâi se întroduce *pöena materialis* [7], apoi *pöena spiritualis* [8] şi *clauza injonctivă* [9] iar în actele din 1500, Mai 30 [10] şi 1502 Aprilie 30 [11] formularul este aproape întocmai ca cel al hrisoavelor. Faptul acesta se explică prin tendinţa ce se manifesta de a se elimina formularul hrisovului şi prin aceea de a se introduce un nou formular, intermediar hrisovului şi actelor cu pecetea aplicată, şi care începând cu actele lui Mihnea cel Rău devine apoi în uz aproape curent în cancelaria slavo-munteană.

---

[1] Editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 4.

[2] Editate, *ibidem*, sub No. 2, 9, 11 şi 38.

[3] Editat, *ibidem*, sub No. 49.

[4] Cf. în acest sens actele editate, *ibidem*, sub No. 5, 12, 15 şi 20.

[5] Cf. originalul, la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX, 12.

[6] Cf. în acest sens actul din 1490 Aprilie 12, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 16.

[7] Cf. actul menţionat mai sus în nota 1 şi cel din 1491 Sept. 3, editat de Venelin în *op. cit.*, p. 123—130.

[8] Cf. actele din 1493 Aprilie 10 şi 1493 Iunie 3, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[9] Cf. actele din 1497 Iulie 29 şi 1497 Noemvrie 10, originalele, *ibidem*.

[10] În original, *ibidem*.

[11] În original, *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

Originea formularelor. — Elementele componente ale formularelor hrisoavelor slavo-muntene s'au împrumutat din cancelariile vecine Țării Românești. Așa din formularul hrisovului bulgar [1] s'au împrumutat *invocatio symbolica*, *intitulatio* — din vechile hrisoave slavo-muntene — *narratio* din formularul hrisovului lui Dan I, *dispositio*, *clauza injonctivă*, *sanctio* și *datum* din formularul hrisovului din 1409, Mai 11; din formularul hrisovului sârbesc [2] s'au luat elemente din *intitulatio* (ca de pildă подѕнакїѥ), uzul grafic, în monogramă, al lui *subscriptio* [3] iar din diplomatica latino-ungară probabil uzul martorilor.

Însă formularele hrisoavelor slavo-muntene, așa cum se desprinde cadrul lor din cuprinsul actelor, înfățișează un tot armonic, stilizat și modelat în așa fel încât nu e identic cu niciunul dintre formularele actelor vecinilor noștri, căci pe când în formularul hrisovului bulgar elementele care compun *intitulatio* se află în *subscriptio* — *intitulatio* ca formulă diplomatică nefiind cunoscută diplomaticei slavo-bulgare — în formularul hrisovului muntean aceleași elemente au fost stilizate în *intitulatio* — *subscriptio* având un alt cuprins — iar din *intitulatio* hrisovului muntean s'au luat elemente care au stilizat formula *subscriptio* a aceluiași hrisov.

De aici se desprinde și concluzia că formularele hrisoavelor muntene în totalitatea și armonizarea lor sunt un produs propriu spiritului românesc al epocei, impregnat de mediul slav, elementele componente importate stilizându-se și modelându-se după nevoile cancelariei slavo-muntene.

Cât despre formularele actelor solemne cu pecetea aplicată, acestea sunt un produs întru totul propriu mediului româno-slav al cancelariei muntene, ele fiind o stilizare, într'o formă simplă, a formularului hrisoavelor și străin pare a fi numai începutul formulei *dispositio* — **дакат господство ми сїѥ wрнзмо** [4] — care pare a fi stilizat după începutul aceleiași formule al lui *χρυσόβουλλος ὁρισμὸς* [5] din diplomatica

---

[1] Cf. pentru formularul actelor bulgărești, actele publicate de G. Ilinskij în *op. cit.*

[2] Cf. pentru formularul actelor sârbești, St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске Краљевске Академје, Seria II, CLVII (1933), p. 156-203.

[3] Cf. pentru forma lui *subscriptio* din doc. sârbești, E. F. Karskij, Славянская кириловская палеография (Paleografia slavo-cirilică), Leningrad, 1928, p. 240, 388 și 389.

[4] În traducere: Dă domnia mea această poruncă (acest orizmos).

[5] Cf. în acest sens aserțiunea d-lui Alexandru V. Solovijev din Један нови споменик бугарског права (Un nou monument al dreptului bulgar), extrasul din Архив за правне и друштвене науке, cartea XL (1931), Belgrad, 1931, p. 6.

www.dacoromanica.ro

bizantină, filiera prin care ne-a venit acest împrumut fiind cancelaria bulgară [1].

FORMELE SUB CARE NI S'AU PĂSTRAT ACTELE IN DECURSUL VEACURILOR

Am văzut că actul comportă în ceea ce priveşte geneza lui mai multe stadii, care îndeplinindu-se dădeau naştere actului original. Însă din cauza interesului sau al curiozităţii ce-l prezentau actele cât şi al gradului de cultură al epocei actele au suferit diferite schimbări în ceea ce priveşte conservarea lor în decursul timpului, ele ajungând la noi fie în original — care însă în diplomatica slavo-română de cele mai multe ori se prezintă despuiat de unele dintre elementele sale componente [2] — fie în diferite forme care îl apropie de original sau în copii care şi acestea s'au păstrat sub diferite forme.

[1] Cf. în acest sens actul lui Ioan Asan dat Ragusei — publicat de Ilinskij în *op. cit.*, p. 13, unde formula are acest cuprins: дава царство ми wрнзмо сн.

[2] Şi în acest sens menţionăm lipsa peceţii atârnate la cea mai mare parte a actelor muntene din secolele XIV şi XV (au conservât pecetea numai următoarele opt acte: 1439 August 2, 1451 August 1, 1497 Martie 23, 1499 Ianuarie 25, 1500 Decemvrie 13, 1501 Decemvrie 15, 1502 Mai 3, aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, acte cu peceţi cât şi actul din 1492 Octomvrie 9 — cu pecetea numai în parte conservată — aflat în original la *Acad. Rom.*, Peceţi 206), care fie din anumite motive de forţă majoră (aşa e cazul hrisovului lui Mircea cel Bătrân din 1387 Iunie 27 şi al hrisovului lui Radu cel Frumos din 1464 Iulie 10 (amândouă în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică), cărora li s'a rupt şi luat peceţile de către nişte hoţi pe timpul lui Alexandru cel Rău când mânăstirea Tismana, destinatara hrisoavelor, a avut o pâră împotriva proprietăţilor ei (cf. în acest sens un act din 1594 Ianuarie 4 al lui Mihai Viteazul în original *ibidem*, unde ni se relatează atât cuprinsul pomenitelor hrisoave cât şi imprejurarea pierderii peceţilor; domnul confirmă понеже ю ест пр҃инде игѹменѣ Сергїе и със късиҳ калѹгерим пред господства ми wт свѧта монастир еже повише ест речна, Тисмѣна и сице се сѹт сказали и мартѹрисали пред господства ми како сѹт били послали един калѹгер wт свѧта монастир със тѣҳ wвѣ҃ ҳристовѣ҃ (sic) пр҃ѣжде пр҃ѣме 8 пред Ѳлеѫндрѹ воєводa синъ Богдана воєводa, радї едно пренїе. Таже въ том пѹта нѣкое злодѣи и людїе влъҳви wни сѹт га били нѣмерили по того калѹгера, таже га ест били прифатили тере га ест били мъчили и изѫбличели ест и ѹзели емѹ ест тогда wвѣ҃ печатим wт на wвѣ҃ ҳристовем = pentrucă a venit egumenul Serghie şi cu toţi călugării înaintea domniei mele, dela sfânta mânăstire Tismana care este mai sus pomenită şi aşa au spus şi au mărturisit înaintea domniei mele cum au trimis un călugăr dela sfânta mânăstire cu acele amândouă hrisoavele, mai înainte vreme, înaintea lui Alecsandru voievod, fiul lui Bogdan voievod pentru o pâră. Şi într'acea cale nişte făcători de rele şi oameni tâlhari au întâlnit pe acel călugăr şi l'au prins de l'au chinuit şi l'au despuiat şi i-au luat lui atunci amândouă peceţile dela amândouă hrisoavele) — fie din cauza proastei conservări sau din pricina greutăţii

www.dacoromanica.ro

Originale multiple. — În Apus orice act original care emana din cancelaria suveranului era făcut în dublu exemplar, un exemplar conservându-se în arhiva cancelariei, iar cel de al doilea dându-se părţii care-l solicita. Când însă partea solicitatoare era formată din mai

ce o prezenta — prin cantitatea ei de ceară masivă — pecetea s'a desprins dela act rămâind fie numai şnurul legat de partea inferioară a pergamentului în formă de cruce (cf. în acest sens actul lui Mircea din Octomvrie — la *Acad. Rom.*, Documente, XLV—144, a aceluiaşi, fără dată, destinat mânăstirii Cozia, prin care oricine îi poate face danii — originalul, la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică — actele din 1436 Iunie 25 şi 1440 Sept. 16 — originalele, *ibidem*, cât şi actele din 1476 Mai 8 — originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CXXXIV-47 şi 1505 Decemvrie 10 — originalul, *ibidem*, Documente, XXXIII-191), fie numai resturi din el (cf. în acest sens de pildă actul din 1418 Iunie 22 şi cel din 1441 Mai — în fotografie, *ibidem*, Fotografii, XX, 35), care însă cu timpul a dispărut cu totul şi majoritatea actelor fără peceţi prezintă ca o dovadă a existenţei de odinioară a peceţii numai găurile pergamentului prin care s'a trecut şnurul de care atârna pecetea (cf. în acest sens de pildă actele lui Mircea din 1387 Iunie 27, 1415 Martie 28 şi cele două acte fără dată ale aceluiaşi domn : prin care în primul scuteşte de vamă trăsurile mânăstirii (Cozia) şi în cel de al doilea dărueşte aceleiaşi mânăstiri satele dela Dunăre : Micleuşeuţi, Curilo şi Gărdănăuţi, al lui Mihail I — pe care regretatul Hasdeu din cauza falsificării numelui emitentului — Radul în loc de Mihail — îl atribuia lui Radu Negru, cf. B. Petriceicu-Haşdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV (1898), p. CCLX—CCLXII, — ale lui Dan II din 1424 Aug. 5, 142(8) Sept. 10 şi 1430 Sept. 16; al lui Alexandru Aldea din 1431 Noemvrie 17; ale lui Vlad Dracul din 1437 August 13 şi 1437 August 23 şi al lui Vladislav II din 1451 August 5 — în original, la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică), iar uneori odată cu desprinderea peceţii s'au rupt chiar şi părţi din pergamentul textului scris al actului, fapt care a contribuit şi la lipsa unora dintre formulele diplomatice ale actelor (cf. în acest sens actul lui Dan I din 1385 Octomvrie 3 unde din cauza căderii peceţii lipseşte *subscriptio*, al lui Mircea fără dată prin care dărueşte mânăstirii Nucet bălţile pe Dunăre începând dela Săpatul şi până la gura Ialomiţei unde lipseşte a doua parte din *subscriptio* — мастїа бжїа гнѣ —, al aceluiaşi domn din 1409 Mai 11 unde partea finală din ѡчєвѡда a formulei *subscriptio* s'a rupt şi actul din 1441 Iunie 30 unde textul original de sub *subscriptio* a dispărut odată cu desprinderea peceţii — cf. originalele, *ibidem*). Acelaşi lucru — al căderii peceţii — s'a întâmplat şi cu pecetea aplicată, dar în mai mică măsură şi aceasta din cauza faptului că pecetea aplicată prezenta o greutate foarte mică faţă de cea atârnată. Ca şi în cazul peceţii atârnate şi pecetea aplicată a dispărut, dar în locul ei au rămas puţină ceară şi tăeturile sau înţepăturile care reţineau ceara roşie a peceţii (cf. în acest sens de pildă actele din 1471 Ianuarie 25 — în original la *Acad. Rom.*, Documente, XC—1; 1482 Iulie 13 — originalul, *ibidem*, XL—7 şi 1494 Iulie 15 — originalul, *ibidem*, CVIII—34), fie resturi din bumbacul ce acoperea pecetea şi puţină ceară (cf. în acest sens actul din 1492 Aug. 6 — originalul, *ibidem*, XL—10) sau puţină ceară, aţa cu care se cususe hârtia aplicată peste ceară roşie fierbinte — peste care hârtie se aplica matricea metalică a peceţii — cum şi resturi din pomenita hârtie (cf. în acest sens actul din 1491 Sept. 3, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) iar uneori şi dispariţia

www.dacoromanica.ro

multe persoane atunci se emiteau în acest scop — de obicei — atâtea originale câte persoane erau [1].

Procedeul originalelor dublete nu era cunoscut cancelariilor domnilor munteni şi moldoveni; actele eliberându-se într'un singur exemplar atât atunci când partea solicitatoare forma o singură persoană cât şi atunci când era formată din mai multe persoane şi era vorba de donaţia sau confirmarea stăpânirii unei proprietăţi stăpânită în devălmăşie [2].

Duplicate. — Sub forma duplicatelor se prezintă actele care se apropie cât mai mult de original îmbrăcând aproape în totul forma lui şi deosebindu-se de original numai prin data posterioară şi uneori şi prin stilul oarecum modificat. Tot duplicate erau şi actele solemne care înlocuiau pe un act similar ca obiect dar care avea o formă simplă [3].

Existenţa duplicatelor este cunoscută şi diplomaticei slavo-muntene şi faptul ne este atestat de un hrisov din 1496, August 1 [4] al lui Radu cel Mare prin care se confirmă mănăstirii Govora şi proprietăţile

peceţii cu toate urmele ei (cf. în acest sens de pildă originalele la *Acad: Rom.*, Documente, CVIII—26, XCV—8 şi XX—173) fapt care a făcut ca uneori destinatarii actelor să apeleze la procedura detaşării peceţii dela actul unui alt domn şi să o coasă la actul căruia îi dispăruse pecetea (vezi în urmă p. 10).

Tot în acest sens menţionăm actele rupte sau şterse din cauza păturirii sau a umezelii (cf. actul lui Radu cel Mare din 1495 Iunie 4 — la *Acad. Rom.*, Doc., XX—94, distrus în parte de îndoiturile păturirii; iar din cauză că hârtia actului s'a lipit cu făină peste o altă hârtie, a fost mâncat în unele locuri de cari; al aceluiaşi din 1500 Iulie 17 — *ibidem*, XX—173 — a cărui pergament este rupt la îndoitura orizontală din mijloc din cauza păturirii; al lui Dan I din 1385 Oct. 3 — originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, în care din cauza umezelii, păturirea a lăsat prin suprapunere urme de litere şi cuvinte între rânduri, care urme de litere şi cuvinte l-au făcut pe Hasdeu să creadă că are în faţa lui un palimpsest, cf. *Columna lui Traian*, VII (1876), p. 343, nota 1; al lui Mircea cel Bătrân, fără dată — aflat la *Acad. Rom.*, XX—155, şters la îndoiturile păturirii, dar în alte locuri şters şi din cauza umezelii, cât şi actul aceluiaşi, tot fără dată — *ibidem*, XX—174, la care umezeala a distrus — putrezind cu totul — o bună parte din marginea stângă de sus şi de jos) cât şi actele care fiind şterse s'a turnat peste ele un chimical spre a le face lizibile — (cf. în acest sens actul lui Vladislav II din 1452 Ian. 2 — în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică).

[1] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 163.

[2] E probabil însă că actele care cuprindeau tratate de pace sau de alianţe se redactau în dublu exemplar unul rămâind unei părţi, iar al doilea părţii celeilalte şi dacă o parte nu era aşa de familiarizată cu limba părţii, cu care încheia un tratat, atunci tratatul în chestie se scria în două limbi, cf. în acest sens tratatul din 12 Iulie 1499 al lui Ştefan cel Mare cu regele Poloniei şi fraţii acestuia — actul are textul slav şi latin — cf. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 417—426 şi p. 435—441.

[3] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 166—167.

[4] Publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 20.

www.dacoromanica.ro

cuprinse în actele sub o formă simplă din anii: 1488 Fevruarie 4 [1], 1492 Septemvrie 8 [2] şi 1496 Iunie 18 [3].

Adăogăm că în cancelaria slavo-munteană mai exista şi obiceiul de a se concentra într'un singur hrisov şi toate donaţiile anterioare acordate unei mânăstiri [4], fie că acestea erau anterioare domniei emitentului [5] sau date de el [6], fie că ele ar fi fost acordate prin acte exprimate într'o formă simplă [7] sau prin hrisoave propriu zise [8].

Neo-originale. — Sub acest nume — de neo-originale — se cuprind actele originale prin care se reînnoiau unele acte pierdute. Procedura era aceasta: partea care pierduse, i se furase sau i se deteriorase actul, venea în faţa suveranului solicitând pe baza menţiunii dintr'un act vechi — unde actul pierdut era menţionat — sau pe baza martorilor care atestau că în adevăr solicitatorul a posedat actul a cărui neo-original îl solicită. Tot neo-originale erau şi actele care se redactau după anumite copii vechi ce se păstrau în diferite registre unde se afla o menţiune sau o copie a actului vechi, deasemeni şi acte'e care deşi existau în original totuşi se reînnoiau din cauză că între timp autorul lor îşi schimbase calitatea dobândind noui titluri [9].

Existenţa neo-originalelor este cunoscută şi diplomaticei slavo-

---

[1] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[2] Publicat de St. Nicolaescu în *Documente slavo-române*, p. 240.

[3] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[4] Cf. în acest sens hrisovul lui Radu cel Mare din 1502 Mai 3, destinat mânăstirii Govora — în original, *ibidem* — în care se află concentrate cuprinsul atât al actelor din 1488 Fevruarie 4, 1494 April 1, 1494 Iulie 22, 1496 Iunie 18, 1496 April 14, 1497 Martie 23, 1499 Ianuarie 9, 1499 Ianuarie 25, 1499 Iulie 13, 1500 Decemvrie 13 — aflate în original, *ibidem* — cât şi al actelor din 1489 Sept. 11 — publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 17 şi cu data de an 1490—, 1490 Aprilie 12 — publicat, *ibidem*, sub No. 16—, 1496 August 1 — publicat, *ibidem*, sub No. 20—, 1498 Aprilie 15 — publicat, *ibidem*, sub No. 23—, şi actul din 1492 Septemvrie 8, publicat de St. Nicolaescu în *op. cit.*, p. 240 — şi acestea aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi destinate toate aceleiaşi mânăstiri — Govora.

[5] Cf. în acest sens actele din 1488 Fevruarie 4, 1489 Sept. 11, 1490 Aprilie 12, 1494 Aprilie 1, 1494 Iulie 22, menţionate în nota 4 de mai sus.

[6] Cf. în acest sens actele din 1496 Iunie 18, 1496 August 1, 1497 Martie 23, 1498 Aprilie 15, 1499 Ianuarie 9, 1499 Ianuarie 25, 1499 Iulie 13 şi 1500 Decemvrie 13 — menţionate în nota 4 de mai sus.

[7] Cf. în acest sens actele din 1488 Fevruarie 4, 1490 Aprilie 12, 1492 Sept. 8, 1494 Aprilie 1, 1494 Iulie 22, 1496 Iunie 18, 1498 Aprilie 15, 1499 Ian. 9 şi 1499 Iulie 13, menţionate în nota 4 de mai sus.

[8] Cf. în acest sens actele din 1489 Sept. 11, 1496 Aprilie 14, 1496 Aug. 1, 1497 Martie 23, 1499 Ian. 25 şi 1500 Dec. 13, menţionate în nota 4 de mai sus.

[9] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 171—172.

www.dacoromanica.ro

române, iar primul act muntean [1] despre care credem că întruneşte calitatea unui neo-original este al lui Dan II din 1424 August 5 [2] care este făcut din cauză că originalul între timp se ştersese.

Acte menţionate în cuprinsul altor acte. — Adeseori în unele acte se citează acte pe baza cărora părţile îşi susţineau cauza solicitând hotărîrea domnească.

E cunoscută şi această formă a actelor, diplomaticei slavo-muntene, menţiunea actelor vechi făcându-se în cuprinsul actelor noi întâi prin fraza stilizată ѥлико .... приложи [3] apoi prin извадише книге старим господарем [4], wбрѣсти господство ми в книге дедъ господства ми [5] sau гледах книге брата господства ми, [6] după care urmează numele domnului emitent al actului.

Cercetarea acestor menţiuni în diplomatica slavo-română prezintă o deosebită importanţă întrucât ne relevă o serie de acte a căror originale astăzi nu mai există [7].

---

[1] Cf. neo-originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, provenind din depunerea mânăstirii Tismana, pachetul VII, doc. 13 şi care a fost publicat de B. P. Hasdeu în *Arhiva Istorică a României*, I, 1, p. 19—20.

[2] Cf. originalul, *ibidem*, provenind din depunerea mânăstirii Tismana fără a i se specifica cota.

[3] Cf. în acest sens de pildă actul lui Dan I din 1385 Oct. 3, apoi al lui Mircea din 1387 Iunie 27, şi cele 2 acte ale lui Mircea fără dată şi destinate mânăstirii Tismana.

[4] Cf. în acest sens de pildă actul din 1493 Iunie 3, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. în acest sens de pildă actul din 1493 Aprilie 10 în original, *ibidem*,

[6] Cf. în acest sens de pildă actul din 1493 Iunie 15, publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 18.

[7] Cf. în acest sens actele din 1385 Oct. 3, 1387 Iunie 27, 1424 August 5 şi 1439, August 2 — destinate mânăstirii Tismana (vezi originalele acestor acte la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, iar pentru actele din 1385 Oct. 3 şi 1387 Iunie 27 şi ediţiile: Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909 p. 167—171; Hasdeu, *Arhiva Istorică a României*, III (1867), p. 191—193) care confirmă prin cuprinsul lor existenţa unui act de danie destinat aceleiaşi mânăstiri şi emis de Radu I; actul din 19 Iunie al lui Radu Prasnaglava (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) destinat mănăstirilor Cozia şi Cotmeana, confirmă existenţa unui act, astăzi numai în copia slavă din condica No. 266 dela *Arh. Stat.*, f. 243, dela Mircea cel Bătrân — necunoscut altfel — prin care s'a dat mânăstirii Cozia între altele şi satele Brădăţeani, Secani, Călimăneşti, Lunciani şi Bogdăneşti. — Tot din acest act se vede şi citirea greşită a copistului care a transcris în condica No. 266 de mai sus, un original al lui Mircea din 1390 Sept. 4, prin faptul că a scris Смѣета în loc de Спиѣта cum e în actul lui Radu Prasnaglava — acelaşi act confirmă şi existenţa unui alt act dela Mircea cel Bătrân şi prin care se confirma aceleiaşi mânăstiri anumite drepturi cu privire la locuitorii satului Cărăreni de pe Ialomiţa, atestat

www.dacoromanica.ro

Acte de confirmare. — Menţiunea actelor vechi în cuprinsul actelor noi se întâmpla mai ales când se confirmau acte anterioare, faptul petrecându-se cu osebire la orice nouă domnie. Actul anterior ce se cerea a fi confirmat se menţiona într'o formulă stilizată ce cuprindea

de altfel şi p in traducerea lui aflată în condica veche a mânăstirii Cozia, fila 241 (aflată, *ibidem*, condica No. 18), din care prof. C. C. Giurescu a publicat un regest în *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân* din *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, Seria III, Tom. VII (1927), p. 27; actul lui Vladislav II din 1439 August 2 — menţionat mai sus — atestă existenţa unui act dela Mircea prin care se confirma sau se dona mânăstirii Tismana satele Ceaurii şi Duşeştii.

De sigur că tot acte vechi — a căror originale astăzi nu mai există — atestă şi următoarele acte: al lui Vlad Dracul din 1453 August 2 (originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) — unde faptul că autorul actului menţionează că destinatarii actului au cumpărat proprietăţile în zilele lui Basarab voievod plătind domnului şi taxe de confirmare, presupune existenţa unui act dela Basarab II — dat de Dimitrie Onciul ca domnind la 1443 (cf. *Din istoria României*, Bucureşti, 1914, p. 184) dela care nu se cunoaşte până azi încă niciun act; al lui Radu cel Frumos din 1472 Iunie 12 (cf. o copie slavă făcută de Ioan Bogdan după originalul din proprietatea prof. Şapcaliu din Câmpulung-Muscel şi aflată la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 74—75) atestă existenţa unui act dela Vlad Dracul privind acelaşi obiect; ale lui Vlad Călugărul din 1482 Iulie 13 şi 1483 Mai 12 (aflate în original, *ibidem*, Documente, XL—7 şi XC—5) confirmă existenţa a două acte dela Basarab cel Tânăr; ale aceluiaşi domn din 1492 August 6 (originalul, *ibidem*, Documente, XL—10) atestă existenţa unui act dela Vladislav II — care a luat parte la lupta dela Cosova — şi care act avea drept destinatar pe unul Dan Oteşanul; actul din 1493 Iunie 3 (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) prin cuprinsul lui ne atestă existenţa unor acte, necunoscute altfel, dela Alexandru Aldea, Basarab cel Tânăr şi Basarab cel Bătrân; cel din 1493 Iunie 15 (publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 18) confirma existenţa unor acte dela Radu cel Frumos; actul din 1496 August 1 (publicat, *ibidem*, sub No. 20) prezintă o deosebită importanţă prin cuprinsul său căci ne vorbeşte de o danie (deci de un act) pe care Vlad voievod — moşul domnului emitent al actului — e vorba ca atare de Vlad Dracul — a făcut-o mânăstirii Govora, ca atare mânăstirea Govora exista şi pe timpul lui Vlad Dracul; actul din 1498 Iulie 19 (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică), destinat mânăstirii Râncăciov, confirmă existenţa unui act destinat aceleiaşi mânăstiri de Vlad Călugărul; actul din 1502 Mai 3 (cf. originalul, *ibidem*) atestă existenţa unui act dela Vlad Dracul, menţionat şi în actul citat mai sus — din 1496 August 1 —; iar actul cu data 1505 Martie 26 — unde se vorbeşte de o donaţie către mânăstirea Tismana a unuia Laţco — tatăl lui Radu destinatarul actului — privind o parte a satului Topeşti — atestă existenţa unui act de confirmare prin care s'a confirmat donaţia făcută mânăstirii Tismana de pomenitul Laţco, care act se va fi emis chiar în ziua când s'a dat şi actul din 1505 Martie 26, căci din a doua zi — 1505 Martie 27 — există un act al lui Radu cel Mare prin care acordă mânăstirii Tismana anumite scutiri cu privire la satul menţionat, Topeşti (cf. originalul, *ibidem*).

www.dacoromanica.ro

numele Domnului emitent al vechiului act — precedat deseori de verbul потвръждати — a confirma — urma apoi, în rezumat, obiectul în sine al actului[1].

În diplomatica slavo-munteană existau însă două categorii de acte de confirmare: primele sunt actele care aveau drept obiect numai confirmarea unui act anterior[2] şi cele de al doilea sunt actele care pe lângă obiectul confirmării unui act anterior cuprindeau şi obiectul unei donaţii acordată de noul emitent al actului[3].

Intrând în uz actele solemne cu denumirea повелѣнїе o parte dintre actele de confirmare nu mai sunt confirmate sub formă de hrisoave propriu zise, cum au fost acordate similarele lor anterioare, ci sub formă de повелѣнїе[4].

Actele sub formă de copii. — O altă formă sub care s'au conservat actele în decursul timpului este cea a copiilor. Şi copiile la rândul lor

[1] Cf. în acest sens de pildă actele din 1385 Oct. 3, 1387 Iunie 27 şi 1424 August 5 menţionate în nota 7 dela pag. 41.

[2] Cf. în acest sens de pildă actul lui Mihail I din 1418 Iunie 22 (publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 5) care confirmă actul lui Mircea, fără dată, dat mânăstirii Cozia şi prin care oricine poate face donaţii pomenitei mânăstiri; hrisovul aceluiaşi domn, fără dată (editat ca al lui Radu Negru de B. Petriceicu Hasdeu în *Etymologicum Magnum Romaniae*, IV (1898), p. CCLXI—CCLXII) care cu toate că nu o spune, însă confirmă hrisovul cu acelaşi obiect şi tot fără dată al lui Mircea cel Bătrân (editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 2); al lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie (cf. pentru original nota 7 dela p. 41) prin care se confirmă daniile lui Mircea cel Bătrân acordate mânăstirii Cozia prin hrisoavele din: 1390 (aflat în copie slavă în *condica Brâncoveneasca* dela *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, condica No. 266, filele 248—248 v.), cel fără dată — aflat în copie fotografică la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX, 10, originalul *Arh. Stat.*, secţia istorică) şi cele inedite, dela acelaşi domn şi despre care am vorbit în nota 7 dela p. 41—42, cât şi actele externe editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3, 7, 10 şi 54.

[3] Cf. în acest sens de pildă actele din 1385 Oct. 3, 1387 Iunie 27, 1424 August 5 — menţionate în nota 1 de mai sus, două acte inedite dela Mircea cel Bătrân, fără dată, şi destinate de asemeni ca şi cele pomenite la începutul notei mânăstirii Tismana şi aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi al lui Radu cel Frumos din 1464 Iulie 10 (originalul, *ibidem*).

[4] Cf. în acest sens *porunca* lui Vlad Ţepeş din 1458 Martie 5 (publicată de Venelin în *op. cit.*, p. 91—92) care confirmă hrisovul cu acelaşi obiect al tatălui emitentului — Vlad Dracul — din 1439 August 2 (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică); al lui Radu cel Frumos din 1465 Oct. 14 (publicată de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 8 şi cu data de an 1466), care confirmă hrisovul cu acelaşi obiect al lui Vladislav II din 1451 August 7 (originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică); a lui Basarab cel Tânăr, (fără dată, cf. originalul, *ibidem*) şi a lui Vlad Călugărul din 1491 Septemvrie 3 (cf. originalul, *ibidem*) prin care se confirmă mânăstirii Tismana proprietăţi acordate sau confirmate prin hrisoave mai vechi.

www.dacoromanica.ro

prezintă o clasificare. Așa erau *copiile autentice* — copii după actele originale certificate de o autoritate publică — *copiile figurate* — care reproduceau nu numai cuprinsul actului original ci căutau să imite cât mai fidel originalul, copiile păstrate în diferite registre oficiale — fie *in extenso*, fie în rezumat — și copiile libere făcute de orice persoană.

Diplomatica slavo-munteană nu cunoaște în domeniul ei și în epoca de care ne ocupăm decât numai copiile libere, primul caz fiindu-ne prezentat de un act datat 6900 indictionul 15 și ca emanând dela Mircea cel Bătrân, destinat mânăstirii Tismana [1], copie scrisă chiar de diacul cancelariei lui Mircea care scrie actul din 1387 Iunie 27 [2], cu aproape același cuprins. Că actul în chestiune nu e un original, cum a crezut Venelin [3], aceasta ne-o dovedește inexistența peceții și aceasta în sensul că actul în chestiune n'a avut de fel pecete [4].

Tot copii libere sunt și copiile slave transcrise în epoca lui Constantin Brâncoveanu după unele acte originale ale lui Mircea cel Bătrân [5], și după câte un act original dela Mihail I [6], Dan II [7], Radu Prasnaglava [8].

[1] Cf. în acest sens originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică și o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX—4.

[2] Cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică și o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii, XX, 3.

[3] În *op. cit.*, p. 12.

[4] Cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică.

[5] Cf. în acest sens copia actului din 1389 — a cărui original cunoscut astăzi numai într'un fragment se află la *Arhivele Statului București*, secția istorică; copia actului din 1388 Mai 20 — în copie data de an 6866=1358 e greșită și după indiction care e 11 ar fi 1388, că actul nu e după 1400 ne-o atestă și compoziția formulei finale în care e cuprinsă și data și care e obișnuită primelor acte emanate dela Mircea — a cărui original astăzi nu se mai cunoaște; din anul 1388 Mai 20 e și o copie a unui alt act — destinat tot mânăstirii Nucet dar cu un alt cuprins — a cărui original e deasemeni astăzi necunoscut; copia actului din 1392 Ian. 8 — în copie însă data de an 6870=1362 e de asemeni greșită și după indiction — care e 15 — ea e 1392 — a cărui original este astăzi necunoscut; copia actului din 1415 Martie 28 — în original, *ibidem*; cât și copiile actelor fără dată prin care prin unul se dărueste mânăstirii satele dela Dunăre: Micleușeuți, Curilo și Gărdănăuți — în original, *ibidem*; prin al doilea oricine poate face danii mânăstirii Cozia — originalul, *ibidem*; prin al treilea se acordă scutirea de vamă a trăsurilor mânăstirii Cozia — originalul, *ibidem*; al patrulea dat mânăstirei Cozia și Cotmeana pentru loc de moară pe apa Prahovei, al cărui original este astăzi necunoscut, și al cincilea mânăstirii Nucet prin care i se dărueste bălți pe Dunăre — originalul, *ibidem*.

[6] Destinat mânăstirilor Cozia și Cotmeana și prin care le dă 10 case de rumâni în Târgoviște — al cărui original astăzi e necunoscut.

[7] Din 1424 Fevr. 28, cu același obiect ca și cel din nota 6 de mai sus, și al cărui original astăzi e necunoscut.

[8] Din 1421 Iunie 1, al cărui original este astăzi necunoscut.

www.dacoromanica.ro

şi Vladislav II[1], şi păstrate într'una din aşa numitele condici Brâncoveneşti[2]. De sigur că asupra acestor copii de acte nu se pot face studii decât cu multă băgare de seamă, căci scriptorii care le-au transcris în condică au păstrat mai mult liniile mari ale formularului şi fondului originalelor, încolo au modificat textul după cum au crezut de cuviinţă; intercalând uneori în el diferite elemente inexistente în original[3], modelând limba originalului după cunoştinţele lor[4] şi cetind greşit anumiţi termeni existenţi în original dar necunoscuţi epocei scriptorilor[5].

Formulare şi inventarii vechi de arhive. — Existenţa formularelor în diplomatica slavo-română a secolelor XIV şi XV nu se poate confirma decât din textul ce ni-l prezintă actele, formulare conservate în diferite registre, ca în Apus, nu cunoaşte vechea noastră diplomatică.

În schimb inventare vechi de arhive se cunosc şi acestea sunt cele conservate în diferite mănăstiri din ţară[6] şi care priveau actele de proprietate ale mânăstirilor, iar cel mai vechi inventar de arhivă tipărit este al lui C. D. Aricescu, publicat în *Revista istorică a Arhivelor*

---

[1] Din 1452 Ianuarie 2, în original, *ibidem*.

[2] Ce se află la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, condica No. 266 şi unde la filele 248—248 v., 243—243 v., 244—245, 237—238, 242—242 v., 239 v.—240, 241—241 v., 244—244 v., 247—247 v., 249 v.—250, 251—252, 349 v.—350 şi 254 v.—255 — pe cari le citäm în ordinea cronologică a actelor — se află copiile pomenitelor acte.

[3] Cf. în acest sens prezenţa lui *invocatio verbalis* în hrisovul lui Mircea din 1389 Sept. 4 — formulă necunoscută actelor din epoca lui Mircea cel Bătrân — cuprinsul clauzei injonctive şi a lui *sanctio* din hrisovul aceluiaşi domn cu data (1392) Ian. 8, indicarea filiaţiunii în hrisovul lui Mihail voievod сынъ сладчанїи Іѡ Мирчю благовѣрномъ и христолюбивомъ и самодержавномъ великомъ воєводѣ = fiul preadulcelui Io Mircea, binecinstitoriului şi de Hristos iubitoriului şi de sine stăpânitorului marelui voevod — şi cuprinsul clauzei injonctive din acelaş hrisov. E curioasă de asemeni şi prezenţa crugului soarelui şi al lunei din hrisovul lui Radu Prasnaglava datat: 1421 Iunie 1.

[4] De pildă grafiile: милостїю божїею în actul lui Mircea din 1389 Sept. 4 şi în cel al lui Radu Prasnaglava din 1421 Iunie 1; должєн, долга şi свидѣтелствѣю etc. din hrisovul lui Mircea cu data (1392) Ian. 8.

[5] Cf. în acest sens citirea localităţii Спинєта ca Смѣєта în actul din 1389 (vezi pentru localitatea Спинєта în urmă p. 41, n. 7), лѣнкавєц în loc de лжкавцн şi филог — numele logofătului — în loc de филос în actul din (1392) Ian. 8, iar дат швчїн, книгѣ şi вшєк în loc de вонєчо între dările actului lui Mihail voevod.

[6] Cf. în acest sens de pildă *Listă de monastirile pământeşti, Sfântul mormânt, sinaiţreşti, sfetogoriceşti şi Rusmeliotriceşti* — care e un opis al mânăstirilor din ţară neînchinate şi al mânăstirilor din ţară închinate Sf. Mormânt, mânăstirii Sf. Sinai, mânăstirilor dela Athos şi din Rumelia, făcut la 1837 şi în care se menţionează ca cel mai vechi act, actul din 6896=1388 al lui Mircea cel Bătrân destinat mânăstirii Cozia; *(opis de sineturile) monastirea* (corectat ulterior în *monastirei* de aceeaşi mână care a adaos şi cele ce am cuprins în paranteze)

www.dacoromanica.ro

României, Bucureşti I şi II, 1874 şi 1876 şi sub titlul de *Indice de documentele aflate în Arhiva Statului şi nepublicate încă*[1].

CARACTERELE EXTERNE ALE ACTELOR

Încheind cu geneza şi forma sub care ni s'au conservat în decursul timpului actele intrăm în domeniul propriu zis al studiului de faţă — în cercetarea elementelor constitutive ale actelor: întâi a caracterelor lor externe şi apoi a celor interne.

Materialul de scris. — Materialul pe care se scriau actele în cancelaria munteană era de două feluri: pielea şi hârtia.

Pe piele — ce se obişnueşte a i se spune pergament — se scriau la început actele solemne cu pecetea atârnată cât şi cele cu pecetea aplicată [2] şi numai începând cu a doua jumătate a secolului XV se produce o schimbare în ceea ce priveşte utilizarea pielei pentru scrierea actului şi aceasta în sensul că pentru actele cu denumirea повелѣніе se foloseşte şi hârtia [3].

Cozia, făcut la începutul secolului XIX în care se dau, într'un rezumat succint, o serie de acte din secolul XV şi *Opisu de documentele monastirii Nucetulŭ*, unde se menţionează ca cel mai vechi act destinat acestei mânăstiri — e vorba de mânăstirea Nucet zidită de pârcălabul Gherghina, unchiul lui Radu cel Mare — hrisovul din 1501 Decemvrie 15.

[1] Broşura No. II nu mai poartă menţiunea *şi nepublicate încă*. Adăogăm că lucrarea lui Aricescu a provocat la apariţia broşurii No. I o violentă polemică între autor şi Grigorie Tocilescu, cf. în acest sens cele scrise de Tocilescu în ziarul *Românul* No. din 10, 11 şi 12 Octomvrie 1875, răspunsul lui Aricescu în acelaşi ziar No. din 21 şi 22 Octomvrie acelaşi an, răspunsul lui Tocilescu în numerele din 28 şi 29 Aprilie în acelaşi ziar dar în anul 1876 cum şi răspunsul al doilea al lui Aricescu în acelaşi ziar şi an No. din 5 şi 6 Mai.

[2] Cf. în acest sens actele originale din sec. XIV şi prima jumătate a sec. XV aflate în depozitul *Arhivelor Statului*, secţia istorică cât şi cele aflate la *Acad. Rom.*, Documente, XX—155 şi 174, XLV—144 şi C—132.

[3] Cf. ca acte scrise pe hârtie, actele aflate la *Acad. Rom.*, Documente, XL—6 (actul lui Basarab cel Tânăr din 1481 August 16), XL—7 (al lui Vlad Călugărul din 1482 Iulie 13) şi XX—94 (al lui Radu cel Mare dat în 1495 Iunie 4 ca asociat la domnie de tatăl său) cât şi actele din : 1470 Iulie 28, 1477 Iunie 30, 1480 Aprilie 3, al lui Basarab cel Tânăr, fără dată, destinat mânăstirii Tismana şi prin care i se confirmă vechile proprietăţi, 1490 Aprilie 12, 1492 Sept. 8, 1493 April. 10, 1494 Aprilie 1, 1494 Iulie 22, 1495 Sept. 4, 1496 Ian. 31, 1496 Iunie 18, 1498 Ian. 9, 1499 Ian. 9, 1499 Iulie 13, 1499 Oct. 31, 1500 Ian. 21, (1501) Aprilie 19, 1502 Iunie 19, 1504 Noemvrie 21, 1505 Martie 26 — atât cel destinat mânăstirii Tismana cât şi cel cu aceeaşi dată destinat lui Radul şi Laţco pentru moşia Topeşti — 1505 Martie 27, cel fără dată de an, din Aprilie 6, al lui Radu cel Mare şi cel fără dată al aceluiaşi domn, iar în timpul lui Radu cel Mare proporţia între actele повѣлѣніе scrise pe pergament şi cele scrise pe hârtie este de 29 : 18, cf. actele lui Radu cel Mare dela *Acad. Rom.* şi *Arhivele Statului Bucureşti*, menţionate în nota 3 dela p. 34.

www.dacoromanica.ro

Pe hârtie se scriau până 'n a doua jumătate a secolului XV atât scrisorile cât şi poruncile care emanau din cancelaria voievozilor munteni având ca destinatari pe Braşoveni [1], iar după anul 1458 hârtia intră în uz şi pentru scrisul actelor cu denumirea поκелѣнїе [2].

Calitatea şi originea. — Există în ceea ce priveşte calitatea pergamentului folosit la scrisul actelor slavo-muntene, 2 feluri: primul fel prezenta un pergament prost lucrat şi ca atare de o calitate inferioară, gros [3] şi adesea cu urme care arată partea de pe corpul animalului de unde a fost luată pielea [4] şi al doilea fel înfăţişează un pergament bine lucrat, subţire [5] şi uneori subţire chiar ca o foiţă de hârtie şi catifelat [6].

Pergamentul gros era desigur un produs românesc, în ţară negăsindu-se mijloace cu care să se lucreze pergamentul fin, cel subţire însă, prin lucrătura sa, atestă un import făcut probabil prin intermediul oraşelor transilvănene, [7] mai ales prin negustorii Braşoveni [8].

---

[1] Cf. în acest sens actele publicate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 2, 4, 5, 8, 9, 11—13, 15—17 şi 20—36.

[2] Proporţia fiind între hârtie şi pergament în actele lui Radu cel Mare, de 16 la 40 (cf. actele lui Radu cel Mare menţionate în urmă p. 34 nota 3).

[3] Cf. în acest sens actele următoare: al lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie; al lui Dan II din 1430 Sept. 16; Alexandru Aldea din 1436 Iunie 25 cât şi actele din 1441 Iunie 30, 1465 Oct. 14, 1483 Iunie 1 şi 1488 Fevr. 4 — în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[4] Cf. în acest sens actul lui Mircea cel Bătrân din Octomvrie — în original la *Acad. Rom.*, Documente, XLV—144, şi actele din 1495 Sept. 8, 1500 Ian. 11, 1505 Iunie, 1506 Iunie 4 şi 1507 Fevr. 3 — aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. în acest sens actul lui Vladislav I destinat mânăstirii Vodiţa; al lui Dan I din 1385 Oct. 3; ale lui Mircea din 1387 Iunie 27, şi cel fără dată, destinat mânăstirei Nucet pentru bălţile de pe Dunăre cât şi actele din 1457 Aprilie 16, 1475 Iunie 1, 1478 Aprilie 3, 1480 Ianuarie 18, 1482 Mart. 23, 1483 Iunie 5, 1488 Aprilie 10, 1489 Oct. 2, 1490 Martie 24 şi 1492 Sept. 8 — aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[6] Cf. în acest sens actul scrisoare al lui Mircea adresat satelor de sub stăpânirea mânăstirii Tismana cât şi actele din 1464 Mai 30, 1464 Iulie 10, 1475 Iulie 15, 1479 Noemvrie 17, 1480 Aprilie 3, 1488 Aprilie 17, 1490 Iulie 26, 1493 Aprilie 10 şi 1494 Martie 16 — cf. originalele, *ibidem*.

[7] Sibiu, Bistriţa şi Braşov, cf. în acest sens şi bogata arhivă a acestor oraşe care cuprinde multe acte emise în folosul pomenitelor oraşe de către domnii munteni — vezi cele slavoneşti publicate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, şi de Silviu Dragomir în *op. cit.*

[8] Probabil că între pieile — кожи — pentru care li se acorda Braşovenilor anumite reduceri vamale de către domnii munteni (cf. în acest sens de pildă privilegiile editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3, 7, 10 şi 14) erau şi pieile care formau pergamentul de scris.

www.dacoromanica.ro

Hârtia ca şi pergamentul fin era de sigur tot importată şi probabil tot prin intermediul oraşelor transilvănene şi o cercetare din acest punct de vedere a fligranelor ce le prezintă o bună parte din hârtie credem că ne-ar desvălui lucruri interesante cu privire la relaţiile trecutului românesc cu cel apusean.

Formatul. — În ceea ce priveşte formatul în care se prezintă materialul de scris al actelor, acesta e cel al cărţii — ca şi în mss — dar pe când la mss se făceau apte pentru scris amândouă feţele pergamentului, la acte se lustruia numai o singură faţă, verso-ul rămânând nelustruit şi pe care de obicei se făceau diferite menţiuni contimporane sau posterioare — uneori de o importanţă deosebită atât pentru critica diplomatică a actelor cât şi pentru istorie în genere [1]. Acelaşi procedeu al scrisului, numai pe o faţă, se utiliza şi când materialul de scris îl forma hârtia şi aceasta chiar şi atunci când intră în uz foaia dublă [2].

Dimensiunea. — În ceea ce priveşte dimensiunea materialului utilizat la scrierea unui act aceasta era obişnuit în concordanţă cu dimensiunea textului actului; abateri însă prezintă multe acte şi aceasta în sensul că materialul de scris a fost calculat mai mic faţă de întinderea textului actului, faptul fiind însă cunoscut numai hrisoavelor propriu zise [3].

Insă dimensiunea materialului de scris era în raport nu numai cu întinderea textului actului ci şi cu gradul de solemnitate al actului. Astfel pentru hrisoave se întrebuinţa în genere un pergament de dimensiuni variind lungimea între 40 şi 50 cm [4]., iar lăţimea între 30 şi 40 cm. [5], uneori însă lungimea trecea de 50 cm. [6] şi ajungea până la 68 cm. [7], actul de altfel scriindu-se obişnuit în lungul pergamentului. Nu însă acelaşi lucru pentru actele cu denumirea **ѡрнзмо** sau **повелѣніѥ** şi cu pecetea aplicată unde pergamentul şi hârtia avea o dimensiune ce varia ca lungime şi ca lăţime între 20 şi 30 cm.[8], acelaşi lucru şi

---

[1] Vezi aceste menţiuni în cap. *Note diferite pe faţa şi verso-ul actelor.*

[2] Cf. în acest sens actul lui Vlad Călugărul din 1495 Sept. 4 — în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică — în a cărui scriere se utilizează pentru prima oară hârtia dublă, cf. apoi şi actele lui Radu cel Mare din 1496 Ian. 31 şi 1499 Iulie 13 — în original, *ibidem.*

[3] Cf. în acest sens actele menţionate în nota 3 dela p. 30.

[4] Cf. în acest sens actele aflate la *Acad. Rom.*, Documente, XX—155, C—132, CCI—1, CXXXIV—47 şi CI—3.

[5] Cf. în acest sens — originalele, *ibidem*, XX—155, XX—174, C—132, CXXXIV—12, CI—3.

[6] Cf. în acest sens actul original — *ibidem*, Peceţi 206.

[7] Cf. în acest sens actul original, *ibidem*, Documente, XXXIII—191.

[8] Cf. în acest sens actele originale, *ibidem*, Documente, XC—1, XL—6, XL—7, XC—5, XL—10, CVIII—34, XX—94 şi XX—173.

www.dacoromanica.ro

pentru scrisori toate scriindu-se de obicei după influenţa Apusului — în lăţimea materialului de scris.

Cerneala. — Pentru scrierea actelor se întrebuinţau obişnuit două feluri de cerneală. Aşa era întâi cerneala obişnuită neagră — care cu timpul uneori căpăta o culoare rădăcinie [1], dar uneori şi cerneala albastră [2] cu care se scria textul actului, şi cerneala roşie — numită chinovar — cu care se scria monograma [3], crucea lui *invocatio symbolica*, iniţiala primului cuvânt din hrisov cât şi unele iniţiale din cuprinsul textului hrisovului [4]. Rareori se mai folosea — pe lângă aceste cerneli utilizate curent în hrisoave — şi aurul, care însă ca şi chinovarul era întrebuinţat mai mult pentru împodobirea unor litere, dar care în epoca de care ne ocupăm nu-l cunoaştem decât pentru hrisovul din 1502 Mai (3), al lui Radu cel Mare [5].

---

[1] Cf. de pildă în acest sens actul lui Vladislav I, destinat mânăstirii Vodiţa, al lui Dan I din 1385 Oct. 3, ale lui Mircea din 1387 Iunie 27, 1415 Martie 28, cel fără dată destinat mânăstirii Nucet pentru bălţile de pe Dunăre, cel fără dată destinat aceleiaşi mânăstiri şi prin care oricine e slobod a-i face donaţii şi cel fără dată destinat aceleiaşi mânăstiri Cozia şi prin care se scutesc de vamă trăsurile mânăstirii cât şi actele lui Mihail I din 1418 Iunie 22 şi cel fără dată publicat de B. Petriceicu Hasdeu în *op. cit.*, p. CCLXI—CCLXII — toate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[2] Cf. în acest sens actele din 1436 Iunie 25, 1439 August 2 — originalele, *ibidem*.

[3] Adăogăm aici că scrierea cu cerneală roşie a monogramului nu apare curentă decât după Mihail I fiul lui Mircea cel Bătrân, căci din 17 hrisoave dela Mircea patru—aflate la *Acad. Rom.*, XX—155 şi 174, c—132, XLV—144; 9 la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, cele 4 externe, despre care menţionează Bogdan în *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, I, 1905, p. XXII — numai trei au monogramul în roşu, şi acestea sunt: actele din 1415 Martie 28 şi 1415 Iunie 10 şi scrisoarea externă din 10 August — iar restul au monogramul negru. Faptul însă că amândouă actele din 1415 au monogramul roşu ar presupune, poate, anumite noi norme care s'au luat în cancelaria lui Mircea începând cu anul 1415. Dar monogram negru mai au în afară de două acte externe ale lui Mihail I—cf. în acest sens I. Bogdan, *op. cit.*, p. XXII—atât un act al lui Dan II publicat de I. Bogdan în *op. cit.*, sub No. XVII cât şi o scrisoare a lui Basarab cel Tânăr, publicată de acelaşi în *op. cit.*, sub No. CV.

[4] Căci în actele *porunci* cu pecetea aplicată chinovarul se utiliza numai pentru scrierea monogramei şi rareori şi a lui *invocatio symbolica*, cf. în acest sens actele din anii 1463 Noemvrie 11, 1471 Ian. 25, 1481 August 16, 1482 Iulie 13, 1483 Mai 12, 1487 Iulie 31, 1492 Aug. 6, 1494 Iulie 15, 1494 Sept. 13, 1495 Iunie 4, 1500 Iulie 17, 1505 Iunie 21 şi 1505 Iulie 28 — aflate în original la *Acad. Rom.*, Documente, CVIII—26, XC—1, XL—6, XL—7, XC—5, XX—172, XL—10, CVIII—34, XCV—8, XX—94, XX—173, CVIII—68 şi L—14.

[5] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, Peceţi atârnate·

www.dacoromanica.ro

Tipurile scrierii actelor. — În cancelaria slavo-munteană s'au folosit în ceea ce priveşte fazele scrierii tipurile semiuncialei şi ale cursivei [1] şi aceasta şi în opoziţie cu cancelaria moldovenească [2] care cunoaşte toate cele trei tipuri ale paleografiei slave: unciala, semiunciala şi cursiva [3]. Ca sisteme speciale ale scrierii sunt cunoscute atât abrevierile [4],

[1] Cf. în acest sens Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 8.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 7.

[3] Cf. pentru scrierea doc. slavo-române şi Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română*, *op. cit.*, p. 161—162.

[4] Ca şi în paleografiile: latină (cf. Maurice Prou, *Manuel de paléographie latine et française*, Paris, 1924, p. 109—161) şi greacă (cf. V. Gardthausen, *Griechische paleographie*, Leipzig, 1913, II, p. 319—352) şi în paleografia slavo-munteană se abreviau cuvintele cele mai des întrebuinţate. Ca şi în paleografiile: latină şi greacă şi în paleografia slavo-română există mai multe feluri de abrevieri. Aşa sunt abrevierile: *a)* prin contracţiune (aşa e бг҃а = бога din hrisovul lui Vladislav I, destinat mânăstirii Vodiţa; бц҃ѫ = богородицѫ şi стго = сѫтого din hrisovul lui Dan I cu data 1385 Oct. 3; стҳъ = сѫтыҳ din actul lui Mircea cu data 1406 indictionul 15 şi гь = господь din hrisovul lui Dan II cu data: Duminica Floriilor); *b)* prin suprapunere şi aceasta în sensul că una sau mai multe litere ale unui cuvânt — obişnuit consoanele şi extrem de rar vocalele — se scria deasupra rândului (aşa e рд(д)глъ — prin paranteze ( ) indicăm litera suprapusă din original — воєвω(да) şi рω(дї)тєлѣ din actul cu data 1385 Oct. 3), de cele mai multe ori se suprapunea ultima consoană a unui cuvânt, iar când după aceasta urma o vocală, aceasta se elimina (aşa e моєг) = моего, рω(дї)тє(л) = рωдїтєль din actul cu data 1385 Oct. 3; понє(ж) = понеже din actul lui Mircea cu data 1406 indictionul 15 şi свѣ(д)тє(л) = свѣдѣтель din actul lui Dan II cu data 1430 Sept. 16); *c)* prin contracţiune şi suprapunere (aşa e ҳ(с)а = христа, мл(с)тїж = милостїж, г(с)нь = господинь, şi нѣ(с) = нѣ єст din actul lui Vladislav I, пр(с)тыж = прѣсѫтыж, şi вл(д)чцж = владычицж din actul lui Dan I cu data 1385, Oct. 3 şi м(с)ца = мѣсеца din actul cu data 1406, indictionul 15); *d)* prin suprapunere şi suspensie — şi aceasta din urmă în sensul că se lăsa cuvântul în bună parte neterminat (aşa e нє(нд) = нєндиктїωн din actul cu data 1406 indictionul 15; дѕ(к) = дѕкат şi дѕкатн пє(р) = перпер şi перперн, şi ен(д) = ендиктїωн în hrisovul extern din 1413 August 6, cf. o fotografie după original la *Acad. Rom.*, Fotografii, IX, 2; їω = їωан, abreviat curent în titlul domnilor munteni şi care o singură dată apare abreviat şi în numele unui diac, cf. în acest sens numele diacului Ion al actului lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie; ауг) = аγгѣста din actul cu data 1437 Aug. 1; а(п) = априлїа din actul cu data 1457 Aprilie 16; м(р) = марта din actul cu data 1458 Martie 5; ω(ҳ) = ωҳтоврїа din actul cu data 1465 Oct. 14; гє(н) = генарїа în actul din 1467 Ian. 15; ноє(к) = ноєврїа din actul cu data 1479 Noemvrie 17; н(с) = исправник din actul cu data 1483 Iunie 5; фє(в) = февврварїа din actul cu data 1488 Febr. 4; нє(д) = недѣла în actul din 1500 Aprilie 26; дє(к) = декеврїа, н(н) = ниднктїωн şi тє(м) = темелїа în actul din 1501 Dec. 15). Prescurtarea sau suprapunerea era indicată de obicei printr'un semn special — pentru prescurtări o linie şerpuită, sau dreaptă — iar pentru indicarea literilor suprapuse afară de д, ҳ şi uneori şi м care nu aveau

www.dacoromanica.ro

îmbinările (ligaturile) [1], criptogramele (foarte rar) [2] cât şi monograma [3]

niciun semn special de suprapunere, se obişnuia o acoladă şi care avea şi menirea de a indica prescurtarea atunci când un cuvânt avea o literă sau două suprapuse şi era şi prescurtat, eliminându-se prin prezenţa acestui semn, semnul special al prescurtării (cf. în acest sens de pildă мл(с)тїѫ — unde semnul suprapunerii lui с serveşte şi ca semn al prescurtării lui милостїѫ; acelaşi lucru cu хр(с)а, = христа, бл(г)ч(с)твы = благочестивы, г(с)во = господство, м(с)ца = мѣсеца etc., cf. orig. acestor acte la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică).

[1] Pentru economisirea de spaţiu — dat fiindcă materialul de scris — pergamentul sau în timpurile mai vechi şi în paleografia latină şi greacă, papirusul — era destul de scump — s'a pus în uz sistemul îmbinării (ligaturii) literelor şi aceasta în sensul că din corpul unei litere, cu mici adaose, se forma o a doua literă (cf. în acest sens, în documentele slavo-muntene, frecventa îmbinare a lui т cu р — în hrisovul lui Mihail I fără dată şi destinat mânăstirii Cozia pentru scutirea de vamă a trăsurilor ei şi anume în cuvântul странамь din rândul 3; к cu ѵ în cuvântul кѵ(р), rândul 3, din actul lui Vladislav I; р cu ѣ (foarte des), ѣ venind suprapus, în actul lui Mircea din 1406 indictionul 15, ѡ cu т (suprapus) şi anume ѡт în cuvântul ѡт волѣръ din rândul 9 în acelaş document; а cu ѵ şi в cu ъ în аѵ(г)бст şi въ лѣ(т) din actul cu data 1437 August 1, cf. orig. acestor acte, *ibidem*).

[2] Apare numai în două acte ale lui Radu cel Mare: în cel din 1499 Ian. 25, unde diacul îşi criptografiază numele în această formă :... ѱѧбѧ ѡ(ѕ)в ѕвѧ(п) нжнкѕѡ(б)ѧ şi în cel din 1500 Aprilie 26, unde diacul Stan îşi scrie numele sub această formă: счѧ(н), cf. originalele actelor la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[3] Care însă nu apare decât în scrierea formulei *subscriptio*. Ea constă din faptul că în jurul literii principale a cuvântului dat, fie lipite de ea sau chiar formate din corpul ei, se grupează restul literilor cuvântului şi a căror dimensiune faţă de corpul literei principale este minusculă, cf. în acest sens de pildă monograma din actul lui Mircea cu data 1409 Mai 11, unde м din мнрча formează litera principală, care are format pe р în extremitatea superioară a piciorului drept, de care se leagă la stânga, iar alături de м în dreapta s'au schiţat ч legat cu а; вшєвшда are drept litere principale doi в, în corpul lor îmbinându-se cei doi ш, iar în suprapunere д şi а; милостїѧ, scris abreviat мл̄стїѧ, are drept literă principală pe м care are în extremitatea superioară a piciorului drept pe т, de cea inferioară se leagă ѧ, între deschizătura superioară a celor două picioare pe л, la dreapta piciorului drept pe ї, iar с e suprapus; бжїѧ are drept principală pe в, în partea superioară pe verticală are format pe ж, în îmbucătura de jos pe ѧ complet, iar deasupra în aceeaşi formă pe є şi la capătul literii в în dreapta e ї; iar г(сд)нь are drept literă principală pe г, dela mijlocul piciorului lui г porneşte forma lui н legat cu ь şi с cu д sunt suprapuse. Menţionăm că aceeaşi formă au toate formulele *subscriptio* din actele slavo-muntene din sec. XV şi aceasta în sensul că prima literă a numelui voevodului formează litera principală, la fel cei doi в din вшєвшда, м din мл̄стїѧ, б din бжїѧ şi г din г(сд)нь, gruparea literilor secundare făcându-se după inspiraţia diacului, în ceea ce priveşte numele voevodului. Şi ea rămâne tradiţională — deci ca la Mircea — în ceea ce priveşte forma restului literelor din cuprinsul formulei subscriptio — o singură excepţie suferind мл̄стїѧ şi бжїѧ dar aceasta numai în sensul că ѧ este uneori înlocuit prin ж.

www.dacoromanica.ro

— aceasta din urmă fiind un element caracteristic al influenţii occidentale, la Slavii de Sud fiind cunoscută numai Sârbilor [1].

Însă studiul elementelor scrierii prezintă importanţă pentru diplomatică numai atunci când se poate fixa o evoluţie în forma caracterelor literilor care să aibă un punct de plecare şi de sfârşit şi care să fie pusă şi în legătură cu autorul care schiţează aceste caractere. Ca atare studiul diacilor scriitori de acte prezintă un interes care nu poate fi nicidecum neglijat.

Scriitorii actelor. — Pentru a se cunoaşte dacă un act dat a fost scris de o singură persoană sau mai multe, ca atare pentru identificarea scrisului este nevoie de a cunoaşte scriitorii pe care cancelaria i-a folosit la scrierea actelor.

Numele sub care ne sunt cunoscuţi în acte scriitorii cancelariei slavo-muntene a secolului XV sunt: грамѧтик [2] — de origine bizantină prin filiera sud-slavă şi cel mai des folosit [3]; писѣтъ — de aceeaşi origine bizantină, care însă nu apare ca titlu al scriitorului actului decât în hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 1415, Martie 28 [4] — după care apoi denumirea trece ca titlu al şefului cancelariei domneşti [5] —

[1] Dar numai începând cu sec. XV (cf. Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, p. 8).

[2] Şi care apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea din 1415 Iunie 10, editat de Ioan Bogdan în *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415* din *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXVI (1903—1904), p. 112—114, termenul apoi dispare din acte şi nu reapare decât în actul din 1451 August 5, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 7.

[3] Cf. în acest sens actele publicate de Venelin în *op. cit.*, p. 91—92, 118—119 şi 129—130; cele publicate de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 15, 17, 23, 24, 27; cele publicate de Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 27—28, 42—43 şi p. 57—58; cele aflate la *Acad. Rom.*, Documente, XL—7, XC—5, XX—173, CVIII—68, XXXIII, 191 şi *ibidem*, Peceţi, 206; cel din 1481 Iunie, aflat în Muzeul municipal Bucureşti cât şi actele din: 1483 Iunie 25, 1486 Aprilie 23, 1490 Ian. 7, 1493 Aprilie 10 (amândouă cu această dată), 1496 Iunie 18, 1498 (Iulie) 19, 1498 Iunie 26, 1498 Sept. 25, 1500 Ian. 11, 1502 Aprilie 30, 1504 Noemvrie 21, 1505 Martie 26, 1506 Mai 14, 1506 Iunie 4, 1506 Sept. 1 şi 1507 Iunie 20, a căror originale cf. la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[4] Cf. în acest sens originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. în acest sens lista martorilor din actele muntene ale sec. XV în original la Arhivele Statului şi *Acad. Rom.*, Documente, CCI—1, CVIII—26, CXXXIV—12, XC—1, CXXXIV—47, XL—6 şi 7, XC—5, XX—173, XL—10, XCV—8, CI—3, XX—173, CVIII—68 şi XXXIII—191; actele aflate, *ibidem*, Peceţi 206; *ibidem*, ms. rom. 5236, filele 45—48, 54—56, 64—65 şi 95—96, *ibidem*, Fotografii, XXVIII; actele publicate de Venelin în *op. cit.*, p. 95—96 şi 118—119; cele publicate de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub 7, 9, 14, 15, 18, 22, 28, 29 şi 30 — aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică cât şi cele publicate de Ştefulescu în *op. cit.*, p. 18, 26, 27—28, 37—38, 42—43, 44—45 şi 57—58.

www.dacoromanica.ro

şi în acest sens o întâlnim la şefii cancelariei domneşti care scriu uneori acte [1] şi рѣкописатель — dar care nu apare decât la sfârşitul secolului XV şi începutul lui XVI [2] şi care credem că e o creaţie a spiritului muntean ca şi cel de съписатель care nu apare însă decât o singură dată [3]. De două ori am întâlnit şi numele de дїакъ [4] a cărui prezenţă se explică de sigur printr'o influenţă a diplomaticei moldo-slave, după cum poate că s'ar putea explica şi formula *invocatio verbalis* din unele acte ale lui Radu cel Mare [5].

De sigur că primii scriitori ai actelor slavo-muntene au fost de origine străină — aceasta ca şi în principatul vecin al Moldovei [6] şi ca şi în mai toate ţările unde limba de stat era alta decât cea a poporului [7]. Iar mânuirea — de obicei — desăvârşită a limbii în care se scria actul nu poate — credem — decât să ne întărească această presupunere [8]. Adăogând la aceasta şi aspectul scrisului din hrisoavele lui Vladislav I, Dan I şi Mircea cel Bătrân [9] — care seamănă mult cu cel din hrisoavele bulgăreşti scrise în cursivă [10] ne-ar îngădui presupunerea că primii dieci munteni au crescut sub influenţa şcolii bulgăreşti.

Mai târziu însă după ce cultura medio-bulgară a prins rădăcini puternice în mănăstirile muntene — în ele probabil că s'au format

---

[1] Cf. în acest sens studiul de faţă p. 54 şi nota 6, şi acelaşi înţeles are denumirea şi în actul din 1500 Mai 30 — cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică, unde scriitorul actului îşi păstrează titlul — probabil de logofăt al doilea — ce-l avea în cancelaria domnească.

[2] Cf. în acest sens actul din 1501 Mai 24 — editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 26 — unde e însă sub forma рѣкописавшаго — cât şi actele din 1500 Dec. 13, 1501 Dec. 15, 1502 Martie 9 şi 1503 Iunie 11 — aici sub aceeaşi formă ca şi în actul din 1501 Mai 24 — aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[3] Şi anume numai în actul din 1499 Oct. 6, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CI—3.

[4] Cf. în acest sens actele din 1494 Sept. 13 — în original la *Acad. Rom.*, Documente, XCV—8 — şi 1500 Ianuarie 21 — în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Însă pentru această formulă e mai certă creaţia munteană (cf. p 69).

[6] Cf. în acest sens Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 8.

[7] De pildă în cancelaria ragusană erau Italieni până la sfârşitul sec. XI, cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске Краљевске Академје, Seria II, CVI (1923), p. 55.

[8] Cf. în acest sens de pildă actul lui Vladislav I, Dan I din 1385 Oct. 3, Mircea cel Bătrân din 1387 Iunie 27, 1409 Mai 11, 1415 Martie 28, aflate în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[9] Cf. originalele acestor acte la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[10] Cf. în acest sens Ilinskij, *op. cit.*, planşele 2, 4 şi 6.

www.dacoromanica.ro

şi primii dieci indigeni, care la rândul lor au pregătit noi elemente chiar în sânul cancelariei domneşti. Totuşi se pare că şi acum elementul străin mai dăinuia încă — aceasta însă numai dacă numele lor ar putea fi luat drept un criteriu în precizarea originii [1].

În ceea ce priveşte cultura prea puţini lăsau de dorit, majoritatea erau bine pregătiţi prezentând un duct propriu fiecăruia.

Ca aspect scrisul lor în genere se înfăţişează citeţ şi frumos [2], mulţi dintre dieci chiar excelează în caligrafie [3].

Dieci speciali pentru o anumită categorie de acte nu existau ci aceiaşi grămătici scriau toate actele slave care emanau din cancelaria domnilor munteni [4]. Uneori însă, şi aceasta mai ales în pragul secolului XV, unele acte — dat fiind personalitatea destinatarului [5] — se scriau chiar şi de marele logofăt — şeful cancelariei domneşti [6], iar alteori

[1] Cf. în acest sens de pildă numele: Calcio — al scriitorului actului din 1431 Noemvrie 17 (publicat de St. Nicolaescu în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, Bucureşti 1922, sub No. II); Coica — al scriitorului actului din 1437 August 23 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică); Caloiana — al scriitorului actului din 1475 Iulie 15 (originalul, *ibidem*); Ianăş — al scriitorului actului din 1482 Iulie 13 (în original la *Acad. Rom.*, Documente, XL—7); Ceucuţ — al scriitorului actului din 1483 Iunie 5 (publicat de Al. Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, Bucureşti, 1908, p. 23—24) şi Corlat al scriitorului actului din 1490 Iulie 26 (publicat de B. Petriceicu Hasdeu în *Archiva istorică a României*, I, 1, p. 5—6).

[2] Menţionăm în acest sens de pildă scrisul actelor următoare: a lui Vladislav I, Dan I din 1385 Oct. 3, ale lui Mircea fără dată şi destinate mânăstirii Tismana, Dan II din Dumineca Floriilor, Radu Prasnaglava din 19 Iunie, Alexandru Aldea 1431 Noemvrie 17 şi 1436 Iunie 25, Vlad Dracul din 1437 August 1, 1437 August 13, 1437 August 23 şi 1439 August 2, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[3] Menţionăm în acest sens de pildă caligrafia diacului Mihail din actul cu data 1409 Mai 11, apoi pe diecii: Coica, care scrie actul lui Vladislav II din 1453 August 2; Stan, care scrie actul din 1467 Ian. 15; Caloiana, care scrie actele din 1475 Iulie 15 şi 1482 Martie 23; diacul necunoscut al actului din 1483 Iunie 1; Radul scriitorul, actului din 1489 Sept. 11 şi 1490 Mart. 24 şi Corlat scriitorul actului din 1490 Iulie 26 — cf. originalele, *ibidem*.

[4] Aşa de pildă hrisovul din 1464 Iulie 10 este scris de Constantin, acelaşi Constantin scriind şi *porunca* din acelaşi an Mai 30; hrisovul din 1493 Sept. 10 e scris de Oancea, acelaşi care scrie şi *porunca* din 1491 Sept. 3 şi hrisovul din 1496 Aprilie 14 e scris de Corlat care scrie şi *porunca* din 1497 Aprilie 1 — cf. originalele acestor acte, *ibidem*.

[5] Aşa de pildă o mănăstire mai însemnată sau persoane din afara ţării de care însă domnul era legat prin împrejurările politice — de pildă Braşovenii.

[6] Aşa actul lui Mircea cel Bătrân din 1413 August 6 — destinat Braşovenilor — e scris de Baldovin logofătul — şeful cancelariei domneşti (cf. o fotografie, după original, la *Acad. Rom.*, Fotografii, IX, 2); al lui Dan II din 1420 Oct. 23 destinat aceloraşi — (publicat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 10)

www.dacoromanica.ro

se utilizau şi dregători din cuprinsul divanului domnesc, alţii decât logofătul, cari se specializau în arta scrisului [1].

Cât despre numărul scriitorilor un domn nu avea numai un singur diac ci mai mulţi [2], căci nevoile şi relaţiile cancelariei erau destul de întinse pentru ca grija lor să fie lăsată pe seama unuia sau a doi dieci.

In genere grămăticii nu intrau în vâltoarea politicii care sbuciuma domnia şi ei se moşteneau dela un domn la altul [3].

Identificarea scrisului. — Pentru a se putea identifica scrisul unui diac trebue să se ţie seamă de faptul că dacă forma literelor rămâne aproape invariabilă în faza unui gen de scriere, nu acelaşi lucru se întâmplă şi cu direcţia de traseu — ductul — unui diac scriitor de act, care variază dela om la om şi chiar la acelaşi om el este în concordanţă cu anumite întâmplări din viaţă: tinereţe, bătrâneţe, boală, accident, etc.

La datele de mai sus se adaogă şi un anumit mod de a schiţa o literă, specific fiecărui individ — căci toţi facem pe M ca literă însă

---

de şeful cancelariei domneşti — logofătul Coica — acelaşi care scrie şi actul intern din Duminica Floriilor (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) şi al lui Radu Prasnaglava din 1420 Noemvrie 21 — destinat de asemeni Braşovenilor — (publicat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 7) scris de logofătul Gherghina — şeful cancelariei domneşti, acelaşi care scrie şi actul intern din 1421 Iunie 1 (păstrat în copie slavă în Condica Brâncovenească, fila 349 v.—350 dela *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică).

[1] Cf. în acest sens pe Radul clucer care scrie actul lui Vlad Călugărul din 1493 Sept. 2 (în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, Depuneri particulare, Procopie Filitis).

[2] Aşa de pildă în cancelaria lui Vladislav II în anul 1451 scriu acte cinci dieci: Calcio, Dragomir, Coica, Constantin şi Neag, cf. în acest sens actele din acest an aflate la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică şi în depunerea particulară I. N. şi N. Popescu.

[3] Cf. în acest sens prezenţa diacului Calcio în cancelaria lui Alexandru Aldea — el scriind actele din 1431 Noemvrie 17 şi 1436 Iunie 25 — şi în cea a lui Vlad Dracul — adversarul lui Aldea — în cancelaria lui Vlad Dracul scriind actul din 1441 Iunie 30; prezenţa diacului Caloiana în cancelaria lui Basarab cel Bătrân — el scrie hrisovul din 1475 Iulie 15 — şi apoi şi în cea a lui Basarab cel Tânăr — unde scrie hrisovul din 1482 Martie 23 şi prezenţa diecilor Codrea şi Drăgoi în cancelaria lui Basarab cel Tânăr — ei scriind actele din 1481 Iunie — aflat în Muzeul municipal Bucureşti şi 1481 Aug. 16, aflat în original la *Acad. Rom.*, Documente, XL—6 şi care apar apoi şi în cancelaria lui Vlad Călugărul, unde scriu actele din 1483 Mai 12 — în original la *Acad. Rom.*, Documente, XC—5, şi 1487 Iunie 12, publicat în Акты русского на святомъ Аѳонѣ монастыря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Kiew, 1873, sub no. 68, iar actele menţionate mai sus cu data: 1431 Noemvrie 17, 1436 Iunie 25, 1441 Iunie 30, 1475 Iulie 15 şi 1482 Martie 23, se află în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

www.dacoromanica.ro

nu toți la fel îl înzorzonăm, îi trasăm, sau îi unim cele două verticale — care-i fixează personalitatea — și care e ceea ce se numește idiotism grafic.

Ținând seamă de idiotismul grafic se cercetează apoi dacă pomenita particularitate grafică apare de mai multe ori în scrisul unui diac dintr'un act, căci menționarea caracterului specific o singură dată nu poate constitui un idiotism grafic, forma specifică a caracterului putând fi provocată de o deviere a mâinii, de locul unde scrie, etc.

Dar și în fixarea idiotismului grafic se cere o obișnuință a ochilor, o cunoaștere adâncă a evoluției caracterului literelor dela o epocă la alta și aceasta pentru a vedea dacă litera care e luată drept idiotism grafic nu este un produs al școlii unde s'a instruit diacul și în acest caz ea nu mai constitue un idiotism grafic.

Pentru a exemplifica cele expuse mai sus menționăm ca idiotism grafic o interesantă îmbinare a lui ѡ cu т (suprapus) care se întâlnește într'un hrisov fără dată al lui Mircea cel Bătrân, destinat mânăstirii Snagov[1]. După acest idiotism se poate vedea că același diac — al hrisovului dat mânăstirii Snagov — scrie actul din 1406[2] și cel fără dată destinat de Mircea mânăstirii Cozia, prin care oricine poate face danii mânăstirii[3]. Ca atare dacă acest element l-am întâlni într'un act dela Vladislav II sau mai târziu el n'ar mai constitui un idiotism grafic ci influența unei școli.

Corecturi, ștersături, omisiuni și spații goale în textul actelor. — Scrisul în genere se prezenta destul de exact. Sublinieri nu se observă, în schimb apar uneori corecturi — făcute peste un cuvânt ras sau șters — sau adaose, care sunt provocate fie de un fals[4], fie de o revizie a textului scris[5] sau și de o greșală momentană a diacului pe

[1] Actul e publicat de St. Nicolaescu în *Vechimea mănăstirii Snagov din București*, revista Muzeului municipiului București, I (1935), p. 108—112 unde textul actului este reprodus în zincografie după o copie de mână a d-lui Nicolaescu și în care completarea [жѣпан стан] este inexactă căci în original жѣпан e clar iar numele de Stan al fratelui lui Mircea este inexistent căci în ștersătura actului, se vede un nume care începe cu un с și termină cu о — mai probabil ar fi станко, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, XX—174.

[2] Cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică.

[3] Cf. originalul, *ibidem*.

[4] Cf. în urmă cap. *Falsurile*, p. 6—10.

[5] E caracteristică în acest sens omisiunea din hrisovul lui Vlad Dracul cu data 1441 Iunie 30: и кнѧзовы ѡт Изворѣнн: Нѣгоѥ Іѡн и Нан и Трендафнл да давлѫт бнръ ѩкоже и нни сраци въ Изворани да сѫт (rupt) описаҳ, scrisă pe marginea stângă și de jos a textului inițial, care spre a se evidenția că e scrisă de diacul scriitor al actului, după ce textul scris al actului a fost revizuit de ispravnic, s'a scris cu chinovar, cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică.

www.dacoromanica.ro

care el observând-o o îndreaptă pe loc[1]. Corecturile şi adaosele care nu au la bază falsul sunt contimporane actului şi aceasta contrariu ştersăturilor — făcute cu cerneală [2] — şi care întotdeauna sunt posterioare actului din cauza motivului — juridic — care le determină — cuvintele tăiate sau şterse cu cerneală formând proprietăţi care nu se mai află în stăpânirea proprietarului actului.

Despre corecturile provocate de fals ne-am ocupat [3], urmează ca în rândurile de mai jos să dăm câteva date asupra celor mai vechi corecturi şi adaose pe care le întâlnim în acte.

Cea mai veche corectură făcută peste un cuvânt ras ne-o prezintă actul lui Mircea cel Bătrân — fără dată — prin care dărueşte mânăstirii Nucet mai multe bălţi pe Dunăre şi în care peste un loc ras, la sfârşitul rândului 25 şi începutul lui 26, s'au scris cuvintele **и кефалїєм дръстерским кои** [4]. Tot o corectură contemporană făcută de mâna diacului scriitor al actului o prezintă şi actul scrisoare al aceluiaşi domn destinat satelor mânăstirii Tismana ca să asculte de noul egumen al mânăstirii — Agathon — în care cuvântul **агаѳона**, din penultimul rând, s'a scris peste un loc ras [5].

Ştersături făcute cu cerneală provocate de trecerea proprietăţii şterse în mâna altui proprietar decât cel al deţinătorului actului — semnalăm pentru prima oară în rândurile 10 şi 11 a actului din 1441, Mai (14), al lui Vlad Dracul, şi destinat mânăstirii Glavacioc [6]. Alteori aceste cedări de proprietăţi se înconjurau cu cerneală [7] iar uneori chiar

---

[1] Cf. în acest sens actul din 1483 Iunie 5 — originalul, *ibidem* —unde în rândul 5 s'a scris greşit cuvântul тѳ(г) ра(дї) н(м) şi diacul observându-şi imediat greşeala, a şters şi a scris peste ele и г(с)кѕ мн.

[2] Cf. în acest sens actele din: 1441 Mai (14) — unde s'a şters cu cerneală o jumătate din rândul 10 şi un cuvânt dela începutul rândului următor; 1475 Iunie 1 — unde s'au tăiat două cuvinte dela sfârşitul rândului 7, şi 1478 Aprilie 3 unde s'a tăiat cu cerneală cuvintele дє(л) башантѕ(к) din rândul 3 — cf. originalele, *ibidem*.

[3] Cf. în urmă cap. *Falsurile* p. 6—10.

[4] Cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică.

[5] Cf. originalul, *ibidem*.

[6] Cf. mai sus, nota 2.

[7] Cf. în acest sens actul din 1451, August 5 — originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică — unde în rândul şease, cuvintele пол Мръшн sunt înconjurate într'un pătrat de cerneală, acelaşi cuvinte la fel şi în rândul 8 şi la fel şi cuvintele над Ѣєцрн wт Джмбровникъ din rândul 9. Şi correctura s'a făcut în timpul lui Matei Basarab — din ordinul domnului şi de către Udrişte Năsturel al doilea logofăt, după cum ne spune nota scrisă în act deasupra rândului 8 şi al cărei text slav e acesta: измажиχ аз Ѣдрицє Нъстѣрєл вт(орн) лог(офєт) повелѣнїєм Іѡ Мѳєм в(ое)в(ода).

www.dacoromanica.ro

se scoteau din act tăindu-se bucățile de pergament pe care erau scrise proprietățile în cauză [1].

Ca cea mai veche omisiune prezintă hrisovul din 1409, Mai 11, unde la sfârșitul rândului 14 s'a ras кто peste care s'a scris ѥцѥ(ж)— la începutul rândului 15 s'a adăogat кто iar între rândurile 14 și 15 s'au adăogat cu cerneală albastră închisă, cu o pană mai puțin ascuțită și de diacul scriitor al restului textului următoarele cuvinte: мѫ — legat cu кто — прилага(м) да има(т) wбро(к) w(т) къцїж г(дс)ва ми на въсѣко лѣто ѥі къблы и ѣ возн(л)ни(ци) вина [2].

Locuri goale semnalăm în hrisovul lui Vlad Călugărul din 1493 Iunie 16 [3], unde în rândul 20 s'a lăsat un loc gol netrecându-se numele țiganilor și aceasta probabil că destinatarul uitase să-și ia lista lor când s'a prezentat la solicitarea hrisovului domnesc.

Note diferite pe fața și verso-ul actelor. — Notele scrise pe fața actului n'au nicio importanță în critica actelor, ele cuprinzând de cele mai multe ori însemnări ale persoanelor, cu mult posterioare actului, prin mâna cărora a trecut actul. Menționăm în acest sens nota de pe hrisovul din 1415, Martie 28 [4], al lui Mircea cel Bătrân, al cărui cuprins scris în românește cu cirilice e următorul: *trecut la condică și tâlcuit de Vasilie dascăl, Martie 10, 1757* [5].

Lucrurile se schimbă când e vorba de note scrise pe dosul materialului de scris al actelor, care deseori cuprind pe lângă mențiuni

---

[1] Cf. în acest sens actul din 1494, Martie 16, originalul, *ibidem*, unde pergamentul într'o parte din rândul 14 și începutul lui 15, s'a găurit prin tăetură și acesta la fel ca în actele moldovenești.

[2] Cf. și următoarele omisiuni: în actul original din 1424, August 5, deasupra rândului 17, s'au scris cu cerneală albăstrue satele omise: и Лѣѕрда и Чїрешѣѕл и Тѕрчиницы care sunt trecute în rând în neo-original; în actul din 1430 Sept. 16, unde deasupra rândului 7 s'a adăogat omisiunea и Ямарѣл semnalându-se textul adaos prin ·.·; 1437 August 13, unde pe marginea dreaptă în dreptul cuvântului Ѩргиш dela sfârșitul rândului 6, s'a adăogat omisiunea ин горны; 1441 Iunie 30—despre care am vorbit mai sus, p. 57, nota 2; 1480 Ianuarie (18), unde pe marginea dreaptă s'a adăogat omisiunea: † ѥре сѣ днже тнкѣч сѣс братна сн тѣре кѣпнше wт господства ми за п флорнни, și a cărei intercalare în text — între penultimul și ultimul cuvânt al rândului 12 — este indicată printr'o cruce (cf. originalele acestor acte la *Arhivele Statului București*, secția istorică).

[3] Cf. originalul, *ibidem*.

[4] Cf. originalul, *ibidem*.

[5] Note dela începutul sec. XIX, menționăm și pe hrisovul lui Vladislav I, în care sub text și înainte de *subscriptio* se află scris următoarele: *s'a cercetat de către comisiune și s'a adeverit, 1831, Februar 28, hotarnic și ingîner al comisiei: D. Palladi;* aceeași notă, atât în hrisovul lui Dan I cât și în al lui Mircea din 1387 Iunie 27, cf. originalele, *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

ale cotei Arhivei [1], rezumate succinte, contimporane [2] sau posterioare [3] ale cuprinsului actelor, note privitoare la numele acelui care a emis actul [4] şi diferite note de o importanţă deosebită atât pentru critica actelor cât şi pentru istorie în genere.

Menţionăm în acest sens notele de pe versoul hrisovului din 1424 August 5, al lui Dan II [5] al căror cuprins: wскѧтисѣ цркꙋа въ лѣт ѯѕѡпѕ; прѣстависѧ свѧти wтєц нашь Никодим вь лѣт ѯѕцєі ne spun că în anul 1378 s'a sfinţit biserica mânăstirii Tismana, iar în anul 1406 a murit Nicodim conducătorul ei.

CARACTERELE INTERNE ALE ACTELOR

Incheind şi cu caracterele externe ale actelor nu ne rămâne în cele ce urmează decât a ne ocupa de caracterele interne în primul rând de limba actelor şi apoi de formulele diplomatice ale actelor.

Limba actelor. — Unul dintre elementele esenţiale ale criticei diplomatice îl constitue şi studiul limbii în care s'au scris actele.

Rândurile noastre nu vor forma obiectul unui studiu lingvistic propriu zis — care nu intră în obiectul preocupărilor de faţă — ci vom semnala numai câteva date necesare unei atari cercetări diplomatice, bazate mai mult pe cercetările făcute de diferiţi lingvişti atât români cât şi străini. Aşa s'a admis de către toţi cercetătorii

---

[1] Cf. în acest sens, originalele sec. XV, aflate la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică.

[2] Cf. în acest sens actul din 1406, indictionul 15, care are pe verso: тнсмена; al lui Mircea, fără dată, prin care oricine poate face danii Coziei, care are pe verso: † кто сн црєт прложнт дшж; a aceluiaşi, pentru bălţile mânăstirei Nucet de pe Dunăre, care are: † за блатове съпатѣл şi a lui Dan II din Duminica Floriilor, unde pe verso e: с хрꙋсовол за воденицѣ ѕ жѣлскын трькъ.

[3] Aşa rezumate din sec. XV semnalăm: pe versoul actului din 1409, Mai 11: за вамѕ по дѣнаю; a actului din 1415, Martie 28: за вам wт цанѣне; a actului lui Mircea fără dată, destinat mânăstirii Cozia pentru scutirea de vamă a trăsurilor ei: за телѣги да съ сѣт мирнн; a actului din 1418 Iunie 22: † кто сн прѣдаст дшж мнханл..., iar rezumate cu mult posterioare, în cirilica sec. XVIII şi mai ales în a sec. XIX, cât şi rezumate moderne, au aproape toate actele din sec. XV, conservate în secţia Istorică a *Arhivelor Statului din Bucureşti*.

[4] Aşa e † мирча воєвода de pe versoul hrisovului lui Mircea fără dată, destinat mânăstirii Tismana şi păstrat, *ibidem* — şi în care se vede dela pecete numai găurele; şi мирча pe versoul actului aceluiaşi, destinat satelor mânăstirii Tismana; — cf. originalele, *ibidem*.

[5] Cf. originalul, *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

istoriografiei românești[1] că limba actelor slavo-muntene dela sfârșitul secolului XIV și a celor din secolul XV este cea slavonească însă în redacția numită medio-bulgară[2] și care are drept unul dintre caracterele ei principale dispariția progresivă și rapidă a flexiunii nominale[3].

Opinie separată formulează numai profesorul dela Iași, d. Ilie Bărbulescu care susține că limba vechilor documente slavo-muntene este sârbească și anume un dialect sârb din Macedonia[4].

Însă în ceea ce privește conservarea limbii medio-bulgare în actele slavo-muntene e de observat că aceasta nu se prezintă curat medio-bulgară[5], ca de pildă cea din mss, ci suportă o puternică influență a limbii vorbite manifestată mai ales, prin sufixele românești ale

---

[1] Cf. pentru bibliografia chestiunii, Miletič și Agura, *op. cit.*, p. 2—100; P. P. Panaitescu, *Influența slavă literară la Români*, în *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 296—297 și Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la Români în epoca slavonismului cultural*, București, 1930, p. 269—270.

[2] Cf. în afară de studiile menționate în nota 1 de mai sus, și Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, I, București, 1905, p. XXX.

[3] Cf. și Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 3.

[4] In *op. cit.*, p. 269 — 270.

[5] In linii generale caracterele medio-bulgarei documentelor slavo-muntene ale epocii de care ne ocupăm este acesta: în fonetică prezența lui шт (щꙗ) și жд (потвръжда); dispariția pronunției nazale a lui ѫ și ѧ, ѫ pronunțându-se ca românescul ă (воєводѫ) iar uneori și âm (джбовица), iar ѧ ca ia (земѧ, волѧ); dispariția adeseori a lui l epitentic (земѧ în loc de землѧ, кѣпѧ în loc de кѣплѧ, поставєн în loc de постѣвлєн) etc. In morfologie caracteristica o prezintă formarea cazului general care s'a născut din cauză că acuzativul женѫ a corespuns cu instrumentalul женѫ și această egalare s'a întâmplat la singularul formelor flexionale vechi — care aveau temele în a; la plural generalizarea terminațiunilor în ове, ови și ꙗ (селове, синови, градꙗ), la verbe existența numai a patru timpuri: indicativul prezent, aoristul (folosit mai des la persoana I singular, I plural și a III-a plural дадохъ, дадошє, perfectul compus românesc (имал = a avut, имали = au avut) și viitorul (format din infinitiv și cu ajutorul verbului хтѣти = a voi — însă mai mult sub forma prescurtată щет, щети — și имѣти = a avea, cf. сє хтѣт (сє щет) извратн = se va alege, имат прнѧтн = va primi), iar ca moduri: conjunctivul prezent format cu particula да (да имат = să aibă), infinitivul (прнѧтн, датн), imperativul (бждн = fie), condiționalul (щꙗ полюбнт = dacă va voi), participiul prezent (рекѫщн = zicând, почєвшн = începând) și trecut (дадєн, а, о = dat, dată, дадєнн, — є = dați, date, непотъкновєн, а, о = neclintit, neclintită) și în sintaxă înlocuirea genetivului cu acuzativul când avea un sens partitiv sau numai după o negațiune, dativul posesiv înlocuește pe genetivul posesiv, fapt care a contribuit la pierderea declinării paleoslave; folosirea prepozițiilor cu cazul general (cf. pentru aceasta și Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. XXXII).

www.dacoromanica.ro

numelor topice [1] şi onomastice [2] cât şi prin forma întreagă românească a numelor toponimice [3] şi onomastice [4], la care se adaogă şi alte.

[1] Cf. în acest sens de pildă Калиманєщи şi Богданєщи — nume de sate din actul lui Radu Prasnaglava cu data de 19 Iunie — vezi originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică cât şi Миковєщи, Доброєщи şi Добрѧнєщи din actul cu data de an 1498 Iulie 19 — în original, *ibidem*.

[2] Cf. în acest sens, de pildă, Славъл şi Радоѹл din actul lui Vlad Dracul, cu data 1445, August 7 — în copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, filele 45—48.

[3] Cf. în acest sens, Сѫпатъл (numele bălţii din actul lui Mircea editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 1); Бъкърєщи şi Крѣца (nume de localităţi în actul lui Radu Prasnaglava, menţionat în nota 1 de mai sus), wрашъ (în actul lui Dan II, editat de Tocilescu în *op. cit.*, No. 18); Балѣ ... кѫлъгѫръл (în actul lui Dan II din 1428, Sept. 10, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică); Поєнилє (în actul aceluiaşi domn cu data de 1 Decemvrie, (în Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p.123—125); Кѫрарѣ şi Чоѫнєщи (în actul din 1436 Iunie 25, editat cu data de an 1434 de St. Nicolaescu în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, Bucureşti, 1922, sub No. XX); plaiul (планина) Флорєн şi Търбаци în actul din 1441 Iunie 30, editat de Venelin în *op. cit.*, p. 87—89); plaiul (планина) Мѫнѫлѣєѫ şi Стѫнѫ mare (голѣма) în actul din 1451 Iulie, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, Depuneri particulare, I. N. şi N. Popescu); Фръцилєщи (în actul din 1467, Ianuarie 15, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 9); Домнєщи (în actul din 1472 Iulie 16, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică); Клъж (în scrisoarea lui Basarab cel Tânăr, publicată de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 138); Пѫръѥнн şi Скъръта (în actul din 1480 Ianuarie 18, cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică); Бъніѣ (în actul din 1481 August 16 — în original la *Acad. Rom.*, Documente, XL—6); Дєсанн, Ромънєщи şi Жъпънєщи (în actul din 1486 Iunie 30; (publicat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 27—28); Istorică); Рѣунна (râu, în actul din 1490 Ianuarie 7, publicat de B. P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României*, I, 1, p. 66, ca fiind al lui Vlad Ţepeş); Глод (în actul din 1492 Septemvrie 8, publicat de St. Nicolescu în *Documente slavo-române*, p. 240); Кълъгъреєщи (în actul din 1496, Ianuarie 31, publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 21); Ижнєщи (în actul din 1496 Aprilie 14, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică); Бънєщи, Бандєщи şi Гъєщи (în actul din 1498, Iulie 19; orig. *ibidem*); ҳотар Бицелъ (în actul din 1499 Iulie 13, originalul, *ibidem*); asupra (над) вън Татарн (în actul din 1499 Octomvrie 6, originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CI—3); дрѣм şi фѣрчнѣрь (în actul din 1505 Iulie 18, în original, *ibidem*, L—14); Гѣра Жилъцѣлѣн, Трєстнѫр şi Пнтрарн (în actul lui Radu cel Mare din 1499, Oct. 31, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 24); Крнвина Мѣрцинлор (în actul din 1505, (Iulie) 2, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia istorică) şi Пнатра şi Чоканъл (în actul din 1505 Decemvrie 10, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, XXXIII — 191).

[4] Cf. Крстѣ Тѫтароѹл (în actul lui Mihail Voevod, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 5); Петрѣ (în scrisoarea lui Vlad Dracul, editată de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 37), Петєк (în actul din 1451 Martie 28, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică); Казан Крецъл (în actul din 1452 August 5, în copie slavă, la *Acad. Rom.*, ms 5236, filele 54—56; Стєпан Търкъл (în actul din 1461 Fevruarie 10, în copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, fila 64—65); Radoslav

www.dacoromanica.ro

elemente românești [1]. Începând cu secolul XV apar pe lângă multe forme neobulgare [2] și elemente sârbești [3], care în a doua jumătate a secolului XV se manifestă cu o deosebită putere.

Сѣпть Костж (în actul din 1463, Noemvrie 11, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CVIII–26); Станчюл Шоюмѣл (vornic mic între martorii actului din 1467 Ianuarie 15, cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică); Бжрбат și Ишн (în actul din 1471 Decemvrie 12, cf. fotografia după original, la *Acad. Rom.*, Fotogr. XXVIII-4); Манѣ Негрѣл (spătar dimpreună cu Dragomir între martorii actului din 1476, Mai 8, cf. originalul, *ibidem*, Documente, CXXXIV—47); Пътрѣ (în actul din 1481 Iunie, aflat în Muzeul Municipiului București); Бинтилж (logofăt, martor în actul din 1482 Iulie 13, cf. originalul, *Ac. Rom.*, XL—7); Драгнч Бинтилескѣл și Барбѣл Крашвескѣл (martori în actul din 1487, Iulie 31, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, XX—172, vezi pentru Драгнч Бинтилескѣл și actele din 1491 Septemvrie 3, publicat de Venelin în *op. cit.*, p. 129—130 și 1496 Aprilie 14, cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția Istorică); Бинтилж Флорескѣл (martor în actul din 1483 Iunie 5, publicat de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 15 și în actul din 1488 Aprilie 10, cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția istorică — în acest act e Бинтилж (cu л suprapus, iar pe ж l-am completat noi); Станчюл Чапж (în actul din 1492 Octomvrie 9, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Peceți, 206, editat — cu multe cuvinte necitite (în totul cu unul cu altul circa 14 rânduri din original necitite) și cu martorii citiți cu totul greșit — de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 19); Коман Фагарашанѣл (în actul din 1501, Mai 24, cf. originalul la *Arhivele Statului București*, secția Istorică; Пъдвре (vistier între martorii actului din 1500, Iulie 17, cf. originalul, la *Acad. Rom.*, Documente, CI—3, și Ганѣ Тавръл (în actul din 1501, Mai 24, publicat de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 26).

[1] De pildă кѣмнат (în actul din 1469, Iunie 28, editat de George Fotino în *op. cit.*, p. 301—302); фїнн (în dativul slav al pluralului фїнномъ, cf. scrisoarea lui Basarab cel Tânăr, publicată de Tocilescu în *op. cit.*, sub. No. 125); vocativul românesc, ca de pildă Комане (cf. actul din 1505, Iulie 18, în original la *Acad. Pom.*, Documente, I—14; кашарїа domnească (господска) (în actul din 1498 Iulie 19 (cf. orig. la *Arhivele Statului București*, secția Istorică); numirea etnică Молдовѣнин (în scrisoarea lui Vlad Călugărul, publicată de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 177) cât și cea geografică de Молдова (cf. scrisoarea lui Basarab cel Tânăr, publicată *ibidem*, sub No. 119).

[2] Cf. în acest sens în fonetică: articolul ът, та, то și pluralul те (момкът= copilul, băiatul, селата = sat, молдовѣните = Moldoveni) și perfectul compus românesc format cu indicativul prezent al verbului бытн (сам был, си —, есть —, смо были, сте —, сѫ —), iar în sintaxă folosirea lui на cu acuzativ sau cazul general în înțeles de dativ (cf. цто цїж Ѣчинит на тонзи градъ и на вас), cf. pentru aceasta și referințele noastre în lucrarea făcută în colaborare cu d. Stahl, *Manual de paleografie slavo-română*, p. 56—58.

[3] In domeniul foneticei ѕ pentru ж (сѕт = сжт), ρ pentru ж (ρτε = жже), ѕ pentru ѧ (ѕскокѕ = ѕсχокѧ) și în cel al morfologiei: instrumentalul singular ѡм

www.dacoromanica.ro

E de observat însă că pe când în actele solemne interne caracterul medio-bulgar al limbii e mai bine conservat ca în cele externe — destinate Braşovenilor, unde chiar în vremea lui Mihail I influenţa sârbească începe să-şi arate puterea [1].

Adăogăm că în cercetarea limbii actelor trebue să se ţie seama atât de gradul de cultură al diacului scriitor cât şi de faptul că documentele nu oferă o rigurozitate gramaticală şi stilul msselor căci prin natura şi obiectul lor ele sunt şi sub influenţa limbii vorbite [2] — şi aici intervin în actele interne elementele topice şi onomastice de origine românească, iar în cele externe elementele specifice limbii destinatarului [3], fapt care impune cerinţa că în

---

— la temele în a — în loc de ѫ (милостїѡм божїѡм = милостїѫ божїѫ), acuzativul plural în ѣ la femenine şi neutre (жены, сєлѣ), sufixul га în loc de го la genetivul pronominal (моега = моего), sufixul мо la aorist persoana I plural (дадохмо, приндохмо).

[1] Cf. în acest sens actul lui Mihail I, publicat de Gr. G. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 4.

[2] E interesant — credem — de observat modul cum diecii actelor traduceau onomasticile slavoneşti în româneşte şi viceversa. Aşa de pildă Казанъ Крецъ, martor în actul cu data 1451 August 1 (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică), devine Казан Къдравн în actul din 1452 Ianuarie 2 (cf. originalul, *ibidem*), iar în actul din 1452 August 5 (cf. copia slavă dela *Acad. Rom.*, ms. 5236, filele 54—56) devine articulatul românesc Казан Крецѣл; Стєпан Тѣрчнн, martor în actul din 1459 Septemvrie 20 (cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CLXX—2), devine Стєпан Тѣркѣл în actul din 1461 Fevruarie 10, (*ibidem*, ms 5236, f. 64—65); Драгомнр Ѣдрнпєв martor în actul cu data 1472 Iulie 28 (*ibidem*, filele 76—77), devine Драгомнр Ѣдрнпе în actul din 1487 Iulie 31, (*ibidem*, Documente, XX—172) pentru ca în actul din 1488 Fevruarie 4 (cf. originalul la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică) să devie din nou Драгомнр Ѣдрнпєв iar Барбѣл Краншвескѣл martor în actul cu data 1487 Iulie 31 (cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, XX—172), e tradus apoi în actele următoare în slavonescul Барбѣл Кралевскн (cf. în acest sens actele din 1493 Iunie 3 şi 1497 Aprilie 1, în original la *Arhivele Statului Bucureşti*, secţia Istorică şi actul din 1499 Octomvrie 6, la *Acad. Rom.*, Documente, CI—3). De aici se desprinde şi concluzia că prezenţa onomasticelor slavoneşti în actele slavo-muntene se datora diacului scriitor al actului care căuta să traducă în slavoneşte onomasticul românesc pe care i-l comunica destinatarul sau dregătorul însărcinat cu redactarea actului, acelaşi lucru se va fi petrecut şi cu unele topice româneşti care apar uneori în acte sub forma slavonească.

[3] Cf. în acest sens hrisovul lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8, publicat de Kalužniacki în *op. cit.*, p. 28—29, unde *dispositio*, formula martorilor şi *corroboratio* — formulă aproape cu totul necunoscută hrisoavelor muntene, sunt redactate după inspiraţia delegatului destinatarilor; hrisovul lui Vlad Călugărul fără dată şi destinat mânăstirii Sf. Filofteiu — publicat de St. Nicolaescu în

www.dacoromanica.ro

cercetarea limbii unui act trebue să se ţie seamă şi de influenţa destinatarului.

Ca încheiere observăm că argumentul filologic joacă un rol de prim ordin în determinarea datei şi provenienţei unui act.

Formulele diplomatice ale actelor. Oricine cercetează o serie de acte pornite din diferite cancelarii, care în decursul veacurilor n'au avut nicio legătură între ele, constată totuş că în linii mari aceste acte au părţi comune prezentate însă sub forme destul de variate. Aceste părţi comune, unele dintre ele, sunt de prim ordin şi ca atare se întâlnesc în toate actele fără excepţie, în timp ce altele nu se află decât în acte a căror redactare este învăluită într'o formă solemnă [1]. In totalitatea lor aceste elemente — părţi componente ale actului — formează cuprinsul actului.

Protocolul, textul şi eschatocolul. Primul discernământ diplomatic stabileşte o deosebire între protocol (protocollum), care inserează formulele cu care începe şi continuă actul, neînglobând cuprinsul în sine al actului; text (contextus), care formează cuprinsul în sine al actului şi cuprinde în esenţă relatarea acţiunii juridice şi eschatocol (eschatocollum) [2] care cuprinde formulele finale ale actului: data şi elementele validării. Diviziunea aceasta a cuprinsului actului exista încă în epoca romană [3] şi ea este capitală pentru studiul diplomatic al actelor, căci în timp ce protocolul rămâne de obicei cam acelaş în toate actele care emană din aceeaşi cancelarie şi dela acelaş autor, textul şi

---

Ajutoare băneşti şi danii ale domnilor Români către Mânăstirea Sf. Filofteiu din muntele Athos din *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 126—129, are în el specific cancelariei muntene numai formula *subscriptio*, încolo totul este redactat după voinţa reprezentantului mânăstirii Sf. Filofteiu, cât şi hrisoavele lui Radu cel Mare, publicate în Акты русского на святомъ Аѳонѣ монастыря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Kiev, 1873, sub No. 69 şi 70, unde specific cancelariei muntene este menţiunea scriitorului actului, data şi *subscriptio*, restul este redactat după dictarea reprezentantului mânăstirii Rusicon.

[1] Cf. şi A. Giry, *op. cit.*, p. 527.

[2] Primul cercetător care a făcut discernământul în protocollum şi eschatocollum este germanul Th. von Sickel, care în lucrarea sa *Acta regum et imperatorum Carolinorum...*, Viena, 1861, I, p. 106 şi p. 208 sq., spune că *πρωτόκολλον* însemna în antichitate prima foaie a rulourilor de papirus iar cuvântul *ἔσχατόκολλον* ultima foaie.

[3] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 255.

www.dacoromanica.ro

eschatocolul depind de natura fiecărui act: de formularul pe care-l reproduce actul în chestie cât şi de cel care-l redactează şi chiar şi de cel care îl scrie.

Mergând mai departe cu discernământul diplomatic al actelor se constată că protocollum, contextus şi eschatocollum comportă o împărţire în diferite formule diplomatice a căror prezentare în schemă este următoarea:

Protocolul
- *invocatio (symbolica, monogrammatica* sau *chrismon* şi *verbalis).*
- *intitulatio.*
- *inscriptio (adresse).*
- *salutatio.*
- arenga *(prologus, proemium, exordium).*

Textul
- promulgatio *(nottificaţio, publicatio, praescriptio).*
- interventio *(petitio)* [1].
- narratio.
- dispositio.
- sanctio *(pöena materialis* sau *pöecuniae* şi *pöena spiritualis).*
- corroboratio.

Eschatocolul
- data *(datum).*
- apprecatio.
- semnele de validare *(subscriptiones* = iscăliturile, *martorii* şi *pecetea)* [2].

Dar toate aceste formule diplomatice nu prezintă o formă absolut invariabilă şi ele nu se găsesc neapărat toate în cuprinsul unui act. Aşa pe când actele solemne înserează un protocol complet, cele de mai mică importanţă au un cuprins destul de redus dacă nu chiar prea redus şi aceste acte nu inglobează decât formule esenţiale. Şi din acest punct de vedere în diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV constatăm următoarele: în hrisoavele munteneşti invocatio

[1] Această formulă este înglobată în unele studii de diplomatică în naratio (expositio), cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 549 şi A. de Boüard, *op. cit.*, p. 277, însă istoricul şi cunoscutul diplomatist sârb St. Stanojevič o consideră ca formulă aparte, cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас Српске Краљевске Академије, seria II, XCIV, p. 231, fapt ce ne-a făcut şi pe noi a o considera ca o formulă aparte.

[2] Harry Bresslau, *op. cit.*, I, 1912, p. 47—48; A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 256—257.

www.dacoromanica.ro

verbalis nu apare decât în două hrisoave [1], arenga este destul de rară, promulgatio nu apare în cele interne, corroboratio nu apare decât în trei hrisoave externe [2], iar inscriptio, salutatio şi apprecatio lipsesc cu desăvârşire. In ceea ce priveşte scrisorile voievozilor munteni adresate Braşovenilor aceste au ca formule diplomatice numai invocatio symbolica, intitulatio, dispositio, apprecatio, subscriptio, pecetea şi foarte rar şi datum [3].

Forma subiectivă şi obiectivă. O altă deosebire ce se mai poate face între cuprinsul actelor, aceasta însă de ordin general, este modul cum persoana care emite actul îşi exprimă voinţa sa. Aşa când autorul actului intervine personal în cauză şi voinţa sa este exprimată la persoana I singular — şi acesta e şi cazul şi al actelor slavo-române (**аз Іw Мирча великыи воєвода...**) [4] — aceasta-i forma subiectivă. Când însă persoana care emite actul este numită la persoana III sau e vorba de o notă redactată în formă de povestire sau când autoritatea în numele căreia se expediază actul pomeneşte pe emitentul actului ca a treia persoană, aceasta-i forma obiectivă [5]. Amândouă aceste forme sunt foarte vechi, ele datând din epoca romană [6], iar în evul mediu

---

[1] Cf. în acest sens hrisovul intern al lui Radu cel Mare din 1501 Mai 23, editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 25 şi cu data de lună « Mai 21 » şi hrisovul extern al lui Mircea cel Bătrân din 1403 (Sept. 23) editat de mai multe ori, ultima ediţie fiind a profesorului ucrainian Ivan Ohienko, **Двї грамоти воеводи валашьскаго Івана Мирчи Великого**, în *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 422.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 30, nota 2.

[3] De altfel intitulatio, inscriptio şi salutatio formează partea esenţială a oricărui document redactat în formă epistolară, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 259. Dar în cuprinsul actelor slavo-muntene interne e şi explicabil să lipsească unele formule care apar des dacă nu curent în diplomatica apuseană — ca de pildă promulgatio şi corroboratio — căci formulele diplomatice au fost creiate exclusiv pentru diplomatica apuseană şi ca atare în diplomatica slavo-română ele nu se aplică decât aproximativ. Pentru complexul formulelor din diplomatica moldo-slavă cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 11—44.

[4] Cf. în acest sens actul din 1406 indictionul 15 în ediţia lui Alexandru Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Târgu-Jiu, 1908, p. 11—12. Cf. şi **господство мн** = domnia mea. Aceeaşi prezentare şi în actele moldo-slave însă în aceste acte mai rar la persoana întâia singular ci de cele mai multe ori la persoana I plural, cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 14—18.

[5] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 253—254.

[6] Menţiunea lor se găseşte în actele din secolul I, scrise pe tablele de ceară, descoperite la Pompei, cf. apud A. de Boüard, *op. cit.*, p. 254 nota 1; Bruns, *Fontes juris romani*, 1909, I, p. 329 sq, 355 sq. şi Schiaparelli, *Raccolta di documenti latini*, No. 4 sq. şi 8 sq.

www.dacoromanica.ro

forma subiectivă rămâne proprie actelor dispozitive (diplomelor, scrisorilor suveranilor) — deci şi din acest punct de vedere actele slavo-române (adică atât cele munteneşti cât şi cele moldoveneşti) sunt dispozitive — iar cea obiectivă e destinată actelor probatorii [1].

Invocatio symbolica. Formula de invocare simbolică a divinităţii, semnul crucii [2], este elementul diplomatic cu care încep mai toate [3] actele slavo-muntene [4]. E însă de observat că pe când în majoritatea actelor crucea se înfăţişează sau simplă sau împodobită prin diferite înfloriturĭ şi cu un piedestal destul de impozant, în câteva hrisoave însă ea se abate dela acest principiu înfăţişându-se tot simplu dar având între braţele ei cuvintele ІС ХС НИКА [5].

Ca uz formula se explică prin influenţa pe care cancelaria bulgaro-slavă a exercitat-o asupra cancelariei slavo-muntene.

---

[1] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 254.

[2] Folosinţa crucii, la începutul fiecărui act, este codificată încă din anul 395 şi apare întâi în misive pentru ca cu timpul să pătrundă şi în actele publice, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 260.

[3] Chrismonul lipseşte numai în trei hrisoave: în al lui Mircea extern din 1403 (Sept. 23), cf. o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii de doc., III, 1; al aceluiaş din luna Octomvrie, în original *ibidem*, Documente, XLV—144; al lui Dan II, editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, p. 23—24 şi în trei scrisori ale lui Radu cel Frumos, publicate de profesorul Silviu Dragomir în *op. cit.*, sub No. 1, 2 şi 3. Lipsa formulei în primul hrisov se explică prin influenţa destinatarului, cf. în sensul acestei influenţe, Damian P. Bogdan, *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417; idem, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 45; iar în celelalte acte lipsa formulei este de sigur datorită neatenţiei diecilor scriitori ai actelor.

[4] Există însă trei hrisoave muntene, destinate toate unor mânăstiri care au sus de tot în capul actului, dar cu totul deosebit de text, o formulă al cărei cuprins atestă că diacul scriitor al actului invoca ajutorul divinităţii în scrisul actului. Cf. în acest sens hrisovul din 1496 Aprilie 14 (имѣ Господне призвахъ и бнст мнѣ помощник = numele Domnului l-am chemat şi mi-a fost de ajutor), cel din 1499 Ian. 25 (Боже помози = Doamne ajută) şi hrisovul din 1501 Mai 24 (Свата Троицъ помози и поспѣши = Sfânta Treime ajută şi grăbeşte) toate în original la Arhivele Statului, Bucureşti, secţia istorică.

[5] Cf. în acest sens hrisoavele interne din 1496 Aug. 1 şi 1498 Iulie 19 în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, şi cele externe: al lui Vlad Călugărul fără dată, destinat mânăstirii Sf. Filofteiu, editat de St. Nicolaescu în *Ajutoare domneşti şi daruri ale domnilor români către mănăstirea Sfântului Filofteiu din muntele Athos*, din Revista Arhivelor, I (1924—1926), p. 126—129, cf. fotografia hrisovului între planşele dela sfârşitul revistei (prima planşă) şi hrisovul din 1496 August (?) 30, destinat mânăstirii Rusicon, în fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii de doc. XXVII — 16.

www.dacoromanica.ro

Invocatio verbalis. Spre deosebire de invocatio symbolica, invocatio verbalis [1] nu apare decât în patru acte muntene şi anume în două acte interne (1501 Mai 23 şi al aceluiaş domn — Radu cel Mare — din Aprilie 19) şi două externe (1403 Septemvrie 23 şi 1502 Fevruarie 18).

Aşa primul act care-o foloseşte este al lui Mircea cel Bătrân din 1403 (Sept. 23) [2] unde cuprinsul formulei e acesta: **къ имѧ Божье истаньсѧ** [3]. Urmează apoi actul lui Radu cel Mare din 1501 Mai 23 [4] unde formula se prezintă în următoarea compoziţie: **къ име Ѻтца и Сина и сѫтаго Дѫха Троице единосѫщнеи и нераздѣлимеи** [5], actul aceluiaş domn din 1502 Fevruarie 18 [6] unde are acest cuprins: **къ име Ѻтца и Сина и сѫтаго и похвалѫ прѣчистѣи и безначелнеи и единосѫщнѣи и животворещои и нераздѣлѣмеи Троице, глаголю Ѻтца и Сина и прѣсѫтаго Дѫха и единого вьсеведещаго Бога** [7]; şi actul aceluiaşi domn din 19 Aprilie [8] unde cuprinsul formulei este acesta: **къ име Ѻтца и Сина и сѫтаго Дѫха** [9].

Locul pe care-l ocupă formula este chiar imediat după invocatio symbolica — când însă aceasta lipseşte, cum e cazul hrisovului din 1403 (Septemvrie 23) [10], invocatio verbalis este formula cu care începe actul.

Ca origine, în hrisovul din 1403 (Septemvrie 23) formula se explică prin influenţa pe care reprezentantul destinatarului — în speţă cel al regelui polon Vladislav Iagello — a exercitat-o la redactarea şi scrisul actului [11], căci formula în această cuprindere este bine cunoscută can-

---

[1] Formula e introdusă în acte de către cancelaria lui Carol cel Mare, se foloseşte apoi în diplomele regale până 'n secolul XIV când dispare, cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 261.

[2] Editat de Ivan Ohienko în *op. cit.*, p. 422.

[3] În traducere: În numele Domnului amin. Deci o traducere ad litteram a formulei latineşti: In nomine Domini amen.

[4] Editat de Miletič şi Agura *op. cit.*, sub No. 25.

[5] În traducere: În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, Treime de o fiinţă şi nedespărţită.

[6] Publicat în Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастыря святого великомученика и цѣлителя Пантелеимона, Kiev, 1878, sub No. 70.

[7] În traducere: În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului şi laudă Preacuratei şi fără început şi de o fiinţă şi făcătoarei de viaţă şi nedespărţitei Treimi, spun al Tatălui şi al Fiului şi al Preasfântului Duh şi a unui întru totul văzător Dumnezeu.

[8] Cu data de an 7009=1501, dar data de an e adăogată ulterior, cea originală fiind ruptă, cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[9] În traducere: În numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh.

[10] Cf. şi referinţele dela p. 67, nota 3.

[11] Cf. şi Damian P. Bogdan, *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417.

www.dacoromanica.ro

celariei slavo-lituane [1]. Adăogăm că în aceeaşi cuprindere formula este cunoscută şi actelor slavo-moldovene [2]. In cele două acte dela Radul cel Mare originea formulei se găseşte în spiritul de creaţie muntean, este o adaptare în diplomatică a elementelor existente în literatura bisericească din mînăstirile muntene [3] — adăugăm că actele în chestiune sunt destinate amândouă unor mânăstiri — şi aceeaşi origine autohtonă — deci moldovenească — comportă formula cu acelaş cuprins ce se întâlneşte în unele acte moldoveneşti destinate mânăstirilor [4].

Intitulatio. Ca element diplomatic în sine formula intitulatio inserează numele, titlurile şi calităţile persoanei dela care emană actul [5], foarte des legate cu aşa numita formulă a devoţiunii [6].

Ca şi în diplomatica apuseană intitulatio din actele muntene este alcătuit din titlul emitentului — **воєвода** în actul lui Vladislav I destinat m năstirii Vodiţa, iar în actele de după acest domn apare şi **ıw** — numele său de botez, redat la persoana I singular, formula devoţiunii — **милостїж божїеж** şi calitatea emitentului — **господин късеи кѫгровлаχїи** — acesta este în cele mai vechi (Vladislav I, Dan I şi câteva dela Mircea), iar în actele mai noi întâi **господинь късеи земли ѯгровлаχїи** mai apoi **господинь късеи земли Ѯгровлаχїинскои** şi alte calităţi: (**господинь**) **Запланинским странам, Ямлашѫ и**

---

[1] Cf. în acest sens Vladimir Rozov, Українски грамотй (Documentele ucrainiene) I, Kiew, 1928, documentele editate sub No. 10, 12, 24, 29, 52, 60 şi 64, unde însă formula nu este decât o traducere a formulei latineşti: In nomine Domini amen.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 12—14.

[3] Formula este cunoscută şi actelor sârbeşti, însă apare numai până 'n sec. XIII ca şi în cele bizantine, cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академије, Seria II, XC, p. 72—104, iar în actele bulgăreşti (cf. Ilinskij, *op. cit.*, şi M. Lascaris, Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II din Български старини, XI (1930), p. 14, şi în diplomele latino-ungare ale epocii (cf. Szentpetery Imre, *op. cit.*, p. 186) formula este cu totul străină.

[4] Cf. în acest sens şi comunicarea ce-a binevoit a ne face în scris la 3 Sept. 1935 d. Lascaris. Şi în sensul celor expuse mai sus în textul lucrării a se modifica cele susţinute de noi în *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, p. 13 cu privire la originea formulei invocatio verbalis în unele acte moldoveneşti interne destinate mânăstirilor, începând cu actul din 1473 Septemvrie 3.

[5] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 162.

[6] Devotions formel, cum o numeşte cunoscutul diplomatist german Harry Bresslau, cf. Harry Bresslau, *op. cit.*, I, 1912, p. 47.

www.dacoromanica.ro

Фаграшѣ херцег etc. Toate aceste elemente sunt apoi precedate, urmate sau intercalate de diferite expresii de ordin religios (въ Хр̃иста Бога благовѣрныи, благочистивыи, христолюбивыи) şi politic (самодрѣжавныи, wвладаѫщи, господствѣѫщи, владалец) [1].

Formula apare curent în toate actele emanate din cancelaria voievozilor munteni şi comportă în ceea ce priveşte întinderea şi caracterul elementelor ce o compun diferenţieri nu fără importanţă, ca şi intitulatio actelor moldoveneşti [2], şi aceasta nu numai între actele interne şi externe ci chiar numai între actele interne. Aşa în hrisovul lui Vladislav I şi în cel al lui Dan I formula comportă un cuprins redus în ceea ce priveşte calitatea emitentului. Şi acest cuprins în hrisovul lui Vladislav I este acesta: аз иже въ Христа Бога благовѣрныи воевода Владиславъ, милостїѫ божїеѫ господинь въсеи Ѫгровлахїи [3], iar în hrisovul lui Dan I [4] formula prezintă următorul cuprins: азъ иже въ Христа Бога благовѣрныи Iw Данъ воевwда и милостиѫ божеѫ господинь всеи Оуггровлахїи [5].

Incepând însă cu actele emanate din cancelaria lui Mircea cel Bătrân formula comportă, în ceea ce priveşte calitatea emitentului, două prezentări: una simplă ca în cele mai vechi hrisoave şi alta desvoltată. Aşa în hrisovul cu data: 1387 Iunie 27 [6] şi cel fără dată, destinat mânăstirii Tismana pentru confirmări şi acordări de noi donaţii, aflat la Academia Română, Fotografii, XX—14 [7], întâlnim întocmai acelaşi cuprins ca în hrisovul lui Dan I. Acelaşi cuprins — dar şi apariţia termenului землѣ înainte de Ѫггровлахїа şi care apoi se fixează între elementele componente ale formulei intitulatio — comportă şi hrisovul fără dată destinat mânăstirii Tismana pentru confirmări şi acordări de noi donaţii, aflat la Academia Română, Fotografii XX—13 [8]

---

[1] Dar aceasta numai în actele solemne cum vom vedea mai departe în cursul acestei lucrări.

[2] Cf. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 14—16.

[3] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul voevod Vladislav, din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia.

[4] Cf. hrisovul în ediţia lui Al. Ştefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 46—49.

[5] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul Io Dan voevod şi din mila lui Dumnezeu domn a toată Ungrovlahia.

[6] Editat de B. Petriceicu Hasdeu în *Archiva istorică a României*, III (1867), p. 191—193.

[7] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[8] Cf. originalul *ibidem*.

www.dacoromanica.ro

(азъ къ Христа Бога благовѣрныи Іѡ Мирча воєвода, милостїѫ божїѫ господинъ късеи земли Ѹггровлахїи)[1]. In hrisovul aceluiaş domn din 1415 Martie 28[2] formula comportă acelaşi cuprins însă cu o mică amplificare a elementelor religioase: apariţia pentru prima oară a expresiei *autocrat* (самодръжавни), exprimarea adjectivală în loc de substantivală a numelui ţării (землѣ Ѹггровлахїска) care apoi se fixează în acest fel în intitulatio (азъ иже къ Христа Бога благовѣрны и христолюбивы и самодръжавны господинъ Іѡ Мирча воєвода, милостїѫ божїѥѫ и божїємъ дарованїем wбладаѫщѹ ми и господствѹѫщѹ ми късеи земли Ѹггровлахїнскои)[3]. In hrisovul din Octomvrie al aceluiaşi domn[4] — Mircea cel Bătrân — apare pentru prima oară atât atributul великы ce precede titlul de воєвода cât şi grafia cu и în loc de і în воєвода iar calitatea emitentului este exprimată numai prin господинъ (къ Христа Бога благовѣрныи и христолюбивыи, великы и самодръжавни господинъ Іѡ Мирчѣ воєвода)[5]. Hrisovul aceluiaşi domn destinat mânăstirii Cozia prin care oricine îi poate face donaţii[6] prezintă formula în următorul cuprins redus: азъ Іѡ Мирча великыи воєвода и господинъ късеи земли Ѹггровлахїнскои[7], iar în hrisovul aceluiaşi, destinat mânăstirii Nucet pentru trei sate la Dunăre[8], cuprinsul este acesta: азъ благовѣрныи и христолюбивыи и самодръжавныи Іѡ Мирча великыи воєвода и господинъ късеи земли Ѫгровлахїнскои[9]. In hrisovul lui Mihai, fiul lui Mircea, datat: 1418 Iunie 22[10] atributul великы nu mai apare, şi această lipsă se fixează apoi în actele

---

[1] În traducere: Eu întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul Io Mircea voevod, din mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[2] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[3] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul domn, Io Mircea voevod, din mila lui Dumnezeu şi din darul lui Dumnezeu oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei.

[4] Editat de Dinu C. Arion în *Din hrisoavele lui Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1930, sub No. XX.

[5] În traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul marele şi de sine stăpânitorul domn Io Mircea voivod.

[6] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[7] În traducere: Eu Io Mircea marele voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[8] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[9] In traducere: Eu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Mircea marele voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[10] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 5.

www.dacoromanica.ro

muntene[1], iar Iw este înlocuit pentru prima oară prin Iwанъ (азъ иже къ Христа Бога благовѣрныи и благочестивыи и христолюбивыи и самодръжавныи Iwанъ Михаилъ воевода и господинъ късеи земли Оугровлахїискон)[2]. In hrisovul lui Radu Prasnaglava, datat 19 Iunie[3], întâlnim cam acelaşi cuprins — lipseşte азъ şi e prezent самодръжавни înainte de господинъ —, ca în hrisovul lui Mircea, destinat mânăstirii Cozia, prin care se dă privilegiul că oricine îi poate face danii. In hrisoavele lui Dan II din 1424 August 5[4] şi din Dumineca Floriilor[5] intitulatio are acelaşi cuprins[6] ca în hrisovul fără dată al lui Mircea destinat mânăstirii Tismana pentru confirmări şi acordări de noui donaţii şi aflat în fotografie la Academia Română, Fotografii XX—13. Iar în cele două hrisoave ale lui Alexandru Aldea[7] cuprinsul formulelor este următorul: къ Христа Бога благовѣрныи и благочестивыи и христолюбивыи и Богѡпомазанныи Iw Ѧлександръ воевода и господинъ, милостыѭ божїеѭ и божїем благим произволенїем wбладаѭщѵ мн и господствѫщѵ мн късеи земли Оугровлахїискон[8], în hrisovul din 1431

[1] Atributul nu apare apoi decât în hrisovul lui Mihai I fără dată prin care scuteşte de vamă trăsurile mănăstirii Cozia, editat ca al lui Radu Negru de B. Petriceicu Hasdeu în *Etymologicum magnum Romaniae*, IV (1898), p. CCLXI—CCLXII; în hrisovul din 1428 Sept. 10, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; în cel din 1430 Sept. 16, editat de Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 15; în hrisovul lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie, inedit, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică şi în cele externe editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 7, 10, 18 şi 20 cât şi în scrisoarea externă, *ibidem*, No. 5. După 1456 termenul великы reapare în intitulatio actelor muntene dar într'o altă ipostază, adeseori e великы воевода tatăl emitentului niciodată însă emitentul. Cf. în acest sens lucrarea de faţă, p. 76 şi 77.

[2] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Ioan Mihail voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[3] Inedit, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[4] În original *ibidem*.

[5] Editat de Alex. Ştefulescu în *Istoria Târgu-Jiului*, Târgul-Jiului, 1906, p. 333—334.

[6] Exceptând numele ţării care e în forma adjectivală Оугровлахїиска şi prezenţa lui Iwан în loc de Iw, dar aceasta din urmă numai în actul din Dumineca Floriilor.

[7] Editate de St. Nicolaescu în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea*, cf. extrasul din *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, XVI, 1922, p. 20—21 şi p. 42—44.

[8] În traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi unsul lui Dumnezeu Io Alexandru voevod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi din bună voia lui Dumnezeu oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei.

www.dacoromanica.ro

Noemvrie 17 şi азъ къ Христа Бога благочистивыи и христолюбивыи и самодръжавны воевода и господинь въ всеи земли Оугровлахїискои Іw Ѧлеѧндръ [1], în hrisovul din 1436 Iunie 25.

Deci în hrisoavele pomenite până acum se vede că intitulatio este compusă dintr'o serie de elemente de ordin religios care de obicei preced numele domnului, între care şi formula devoţiunii, după care urmează numele emitentului precedat de titlul *Io* şi urmat de cel de *voevod*, formula încheindu-se prin calitatea emitentului prezentată într'o formă redusă, simplă: *domn a toată ţara Ungrovlahiei*.

Începând însă cu actul lui Mircea din 1406 indictionul 15 formula îşi schimbă compoziţia şi aceasta în ceea ce priveşte numărul termenilor ca e designă calităţile emitentului. Domnul nu e numai *al ţării Ungrovlahiei* ci şi *al părţilor de peste munţi* — al Transalpiniei, e şi *duce al Amlaşului şi Făgăraşului*, etc. Deci pe scurt formula devine desvoltată în ceea ce priveşte calitatea emitentului. Aşa în actul pomenit mai sus — din 1406 indictionul 15 — intitulatio are acest cuprins: азъ Іw Мирча великыи воевода и самодръжавныи господинь късеи земли Оугровлахїискои и Запланинскым, еще же и къ Татарским странам и Ѧлашѡ и Фагашѡ херцег и Ꙍкверинскомѡ банствѡ господинь и wба пола по късемѡ Подѹнавїѹ даже и до Великаго Мwрѣ и Дръстрѡ градѡ самодержец [2]. Aceeaşi formulă desvoltată — cu lipsa însă a unora dintre termenii prezenţi în actul din 1406 indictionul 15 — prezintă şi hrisovul din 1409 Mai 11 [3] (азъ иже къ Христа Бога благокѣрныи и христолюбивыи и самодръжавныи Іw Мирча великыи воевода и господинь, милостїѫ божїѫ и божїемъ даровањемъ wбладаѫщїѹ ми и господствоѹѫщѡ ми късеи земли Оугровлахїискои и Запланинскым странам и wба пола по късемѡ Подоунавїѹ даже и до Великаго Морѣ и Дръстрѡ градѡ владалец) [4]. Şi

[1] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul voevod şi domn în toată ţara Ungrovlahiei, Io Alexandru.

[2] În traducere: Eu Io Mircea marele voevod şi de sine stăpânitor domn a toată ţara Ungrovlahiei şi a Transalpiniei, încă şi spre părţile tătărăşti şi duce al Amlaşului şi Făgăraşului şi domn al Banatului de Severin şi pe amândouă laturile ale întregei Podunavii chiar şi până la Marea cea mai mare şi de sine stăpânitor al cetăţii Durostor.

[3] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 4, aici şi o planşă fotografică (No. 2 dela sfârşitul lucrării).

[4] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Mircea marele voevod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi prin darul lui Dumnezeu oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor transalpinice şi pe amândouă laturile ale întregei Podunavii chiar şi până la marea cea Mare şi al cetăţii Durostor stăpânitor.

www.dacoromanica.ro

tot o formulă desvoltată prezintă următoarele hrisoave ale lui Mircea cel Bătrân: 1415 Iunie 10[1]; fără dată pentru ocina Mociuriţa[2], în acesta lipsesc însă Transalpinia şi Podunavii, iar numele ţării (Ungrovlahia) este redat într'o grafie până acum necunoscută (**къ Христа Бога благовѣрныи и христолюбивыи великыи и самодръжавныи господинъ Іw Мирчѣ воєвода, милостиѭ божїѧ и божиемъ дарованїемъ wбладаѧи и господствоуѧи късеи земли Оуггровлашкои, Запланинскымъ странам и късемоу Подоунавїю**)[3]; hrisovul fără dată prin care se dăruesc mînăstirii Cozia nişte bălţi cu peşte pe Dunăre[4]; hrisovul fără dată prin care se scutesc de vamă două trăsuri ale aceleiaşi mînăstiri[5] şi hrisovul cu acelaşi obiect al lui Mihai I[6].

Trecând mai departe cu studiul formulei intitulatio din actele voievozilor munteni constatăm următoarele: aceeaşi formulă desvoltată în ceea ce privește calităţile emitentului se întâlneşte apoi în toate actele interne până la anul 1451[7], emitentul fiind domn «din mila lui

---

[1] Editat de Ioan Bogdan în *Un chrisov al lui Mircea cel Bătrân din 10 Iunie 1415* din *An. Acad. Rom.*, Mem. Secţ. Ist., Seria II, XXVI (1904), p. 112—114, cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, C—132.

[2] Originalul, inedit, la *Acad. Rom.*, Documente, XX—155.

[3] În traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul marele şi de sine stăpânitorul domn Io Mircea voevod din mila lui Dumnezeu şi prin darul lui Dumnezeu oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei, a părţilor transalpine şi a întregei Podunavii.

[4] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 1, cu multe greşeli între altele şi numele mânăstirii Cucet în loc de Nucet.

[5] *Ibidem*, sub No. 2.

[6] Editat ca al lui Radu Negru de B. Petriceicu Hasdeu în *op. cit.*, IV (1898), p. CCLXI—CCLXII.

[7] Cf. în acest sens următoarele acte: 1428 Sept. 10, inedit; 1430 Sept. 16, editat de Al. Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 15—16; 1 Decemvrie al lui Dan II, editat de Henri Stahl şi Damian P. Bogdan în *op. cit.*, p. 123—125; 1437 Aug. 1, 1437 Aug. 13—editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 6; 1437 Aug. 23; 1439 Aug. 2, 1441 Mai 14, 1441 Iunie 30 — editat de Venelin în Влахоболгарскія или дакославянскія граматы (Documente vlaho-bulgare sau daco-slave), Petersburg, 1840, p. 86—89 cu я şi у rusesc în loc de ѧ şi ѫ, ъ la sfârşitul tuturor cuvintelor deci şi la cele care prin suprapunere au eliminat această vocală, ca de altfel caracteristica întregei ediţii a lui Venelin şi 1445 August 7 — în copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, filele 45—48 unde apare din nou forma substantivală **Оугровлахїа**. Cf. originalele pomenitelor acte la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, exceptând actul din 1 Decemvrie care e proprietatea d-rului G. Severeanu şi e expus în Muzeul municipiului Bucureşti şi cel din 1445 Aug. 7 despre care Ioan Bogdan spune că se află în proprietatea profesorului Şapcaliu din Câmpulung-Muscel.

www.dacoromanica.ro

Dumnezeu[1], a toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor transalpine[2]» de asemeni şi «duce al Amlaşului şi Făgăraşului[3]» Şi din acest punct de vedere, menţionăm formula din hrisovul cu data: 1437 August 1, unde cuprinsul acesteia este următorul: азъ иже въ Христа благовѣрны и благочестивы и христолюбивы Іw Блад воевода и господинъ въсеи земи Оугровлахїискои и Запланинским, Ямлашѣ и Фаграшѣ херцег[4].

Începând însă cu anul 1451 compoziţia desvoltată a formulei intitulatio, având între calităţile emitentului *toată ţara Ungrovlahiei, părţile transalpine*[5] şi *ducatele de Amlaş şi Făgăraş*[6] se fixează în hrisoavele solemne[7], iar în hrisoavele cu caracter simplu intră în uz o formulă simplă stilizată după formula cu acelaşi caracter, în ceea ce priveşte calitatea emitentului, din cele mai vechi acte. Aşa în hrisovul solemn din 1451 August 5 formula are acest cuprins: въ Христа Бога благовѣрны и благочестивы и христолюбивы Іw Владислав воєвода и господинь, милостїм божїем и божїем даровањїемь wбладаѫщоу ми

---

[1] Uneori, dar aceasta destul de rar, formula devoţiunii lipseşte, cf. în acest sens hrisovul de mai sus din 1437 August 1 şi hrisoavele din 1440 Septemvrie 16 şi 1441 Mai 14, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[2] Exceptând hrisoavele din 1437 Aug. 13 şi 1437 Aug. 23, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, în cari *Transalpinia* lipseşte.

[3] În hrisovul lui Vlad Dracul din 1441 Iunie 30 — editat de Venelin în *op. cit.*, p. 86—89 după părţile transalpine (запланински страны) apare un nou element necunoscut până acum: въсем прѣдѣлwм = a întregului Predeal. Iar în hrisovul aceluiaşi domn — Vlad Dracul — din 1440, Septemvrie 16 — în original la Arhivele Statului Bucureşti termenul запланински страны este înlocuit prin бгръске стране, nou în acest hrisov e şi menţiunea «până la marea cea mare» (азъ иже въ Христа благовѣрны и благочестивы и христолюбивы и Богомь помазанны самодрѣжавны Іw Блад воивwда и господинь въсеи земли Оугровлахїискои и даже до Великаго Мора, wбладаѫщи и на Оугрьскоє стране, wбдрѣжь Ямлашѣ и Фагарашѣ херцегъ = Eu cel întru Hristos binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul şi unsul lui Dumnezeu şi de sine stăpânitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei şi oblăduind chiar până la marea cea mare şi stăpânind şi în partea ungurească, duce al Amlaşului şi Făgăraşului).

[4] În traducere: Eu cel întru Hristos binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei şi a Transalpiniei, duce al Amlaşului şi Făgăraşului.

[5] În hrisoavele din 1451 August 5 şi 1453 August 2 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, запланински страны lipseşte.

[6] În hrisoavele din 1451 August 7 — aici şi Баграш în loc de Фагараш — şi 1452 Ianuarie 2, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, între calităţile emitentului apare din nou въс Прѣдѣл.

[7] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele din 1451 August 5, 1451 August 7 şi 1453 August 2 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică şi 1452 August 5 — în copie slavă la Acad. Rom., ms. 5236, f. 54—56.

www.dacoromanica.ro

и господствующ8 ми въ всеи земли Оугровлахїискыи и Запланинскым странам Амлашъ и Фагарашъ херцег[1], iar în hrisovul simplu din 1451 Martie 28[2] :cuprinsul e următorul: Iw Владислав воевода и господинь въсеи земли Оугровлахїи[3].

Totuşi nici la această dată — 1451 — cuprinsul formulei intitulatio nu este definitiv fixat, căci începând cu anul 1456 un nou element începe să apară în acte şi acesta e precizarea filiaţiunii emitentului[4] (de pildă, сынъ великаго Влада воевода), care şi fixează definitiv caracterul formulei în actele muntene păstrând însă diferenţierea dela 1451 dintre actele solemne şi cele simple. Aşa în hrisovul simplu al lui Vladislav II din 1456 Aprilie 15[5] formula are acest cuprins: милостїом божїwм Iw Владїслав воиводa и господинь въсеи земли Оугровлахїискои[6], сынъ Дана великаго[7] воиводе[8], iar în hrisovul

[1] In traducere: Întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Vladislav voevod şi domn, din mila lui Dumnezeu şi darul lui Dumnezeu oblăduind şi domnind în toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor transalpine, duce al Amlaşului şi Făgăraşului.

[2] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[3] În traducere: Io Vladislav voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[4] Elementul precizării filiaţiunii emitentului lipseşte în unele acte dar această lipsă se constată numai în hrisoavele simple, cf. în acest sens actele dela *Acad. Rom.*, Documente, XL—7 şi CLXX—4 cât şi actele din 1477 Iunie 30, 1479 Noemvrie 17 — editat de Al. Ştefulescu în *Mănăstirea Tismana*, 1909, p. 191 cu indicaţia (din nota 1) greşită că originalul se află la Acad. Rom., pach. XI, doc. 255; 1503 Aprilie 18 — editat, idem *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 53—54 şi 1505 Martie 27, toate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[5] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[6] În actele din 1479 Noemvrie 17 şi 1494 Aprilie 1 — în original *ibidem* calitatea emitentului este exprimată numai prin господинь (милостїwм божїwм Iw Младї Басарабъ воев'да и господинь = Din mila lui Dumnezeu Io Basarab cel Tânăr voevod şi domn, în actul din 1479 Noemvrie 17) iar în actul din 1490 Ianuarie 7 — editat de B. Petriceicu Hasdeu în *Archiva istorică a României*, I, 1, p. 66 — calitatea emitentului este absentă (милостиwм божиwм Iw Влад воевода, сынъ Влада великаго воеводѣ = Din mila lui Dumnezeu Io Vlad voevod, feciorul lui Vlad marele voevod).

[7] Atributul великы este cel mai frecvent şi numai rareori este înlocuit prin стары (cf. în acest sens actul din 1472 Iulie 28, la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 75—76), amplificat cu добрꙑ care însă îl precede (cf. în acest sens actele din 1495 Iunie 4 — în orig., *ibidem*, Documente, XX—94; 1505 Iunie 21 — editat de Ştefulescu în *op. cit.*, p. 57—58 şi 1505 Iulie 2 — editat de Miletić şi Agura în *op. cit.*, sub No. 29), cu прѣдобрꙑи (în actele dela *Acad. Rom.*, Documente, XX—173 şi CVIII—68) şi покоиныи (în actul din 1500 Mai 30, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică).

[8] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Vladislav voivod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul lui Dan mare voivod.

www.dacoromanica.ro

solemn al lui Vlad Ţepeş din 1461 Fevruarie 10[1] cuprinsul e următorul: милостїѫ божїемъ Іѡ Блад воєвода и господинъ, сынъ великога[2] Блада воєводѣ, wбладажщїѳ ми и господствѫжщїѳ ми късєи земли Оуггровлахїискои и Запланинским странам[3], Ямлашоу и Фагрлшоу херцег[4]. Şi acestea sunt apoi elementele care se fixează definitiv în intitulatio actelor slavo-muntene interne[5].

---

[1] În copie slavă la *Acad. Rom.*, ms. 5236, f. 64—65.

[2] Atributul великн este cel mai frecvent şi numai rareori este înlocuit prin старн (cf. actul din 1457 Aprilie 16, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică), prin добрн (cf. hrisovul din 1496, August 1, editat de Mlletić şi Agura în *op. cit.*, sub No. 20) dar şi amplificat prin добрн (cf. în acest sens hrisovul din 1496, Aprilie 14, inedit, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică).

[3] În hrisoavele din 1459 Septemvrie 20 (în original la *Acad. Rom.*, Documente, CLXX—2) şi 1464 Iulie 10 (în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) acest element lipseşte iar în hrisovul din 1493 Iunie 16 (originalul *ibidem*) devine запланнскн Прѣдєл (Predealul transalpin).

[4] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Vlad voevod şi domn, feciorul marelui Vlad voevod, oblăduind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor Transalpiniei, duce al Amlaşului şi Făgăraşului.

[5] Sunt însă câteva hrisoave solemne — în totul cinci — destinate toate unor mânăstiri în care intitulatio se prezintă în ceea ce priveşte calităţile emitentului exact ca în hrisoavele simple. Menţionăm în acest sens hrisovul lui Vlad Ţepeş din 1457 Aprilie 16 (азъ благовѣрныи и благочестивыи и христолюбивыи Іѡ Блад воєвода и господинъ въсєи земли Оуггровлахїскон, сынъ стараго Блада воєвода = Eu binecredinciosul şi binecinstitorul şi de Hristos iubitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul bătrânului Vlad voevod); al lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1 (азъ благовѣрныи и христолюбивыи и самодръжавныи Іѡ Блад воєвода и господинъ въсєи земли Ѯггровлахїскон, сынъ великаго Блада воєводє = Eu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Vlad voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul marelui Vlad voevod); hrisovul lui Radu cel Mare din 1496 Aprilie 14 (въ Христа Бога благовѣрны и христолюбивы Іѡ Радъл воєвода и господинъ, сынъ добраго и великаго Блада воєводе, милостїю божїю съдръжщїѳ ми и wбладажщїѳ ми въсею землею Ѯггровлахїскон =Intru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul Io Radu voevod şi domn, feciorul bunului şi marelui Vlad voevod, din mila lui Dumnezeu ţinând şi oblăduind toată ţara Ungrovlahiei) şi hrisovul aceluiaşi din 1496 August 1 (въ Христа Бога благовѣрныи и благочестивии и христолюбивы Іѡ Радул воєвода, сынъ добраго Блада воєводе, милостїю божїю съдръжщїѳ ми и wбладажщїѳ ми въсєи земли Ѯггровлахїскон) iar hrisovul aceluiaşi domn dar din 1501 Mai 23 — editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 25, are de asemeni o formulă simplă însă cu totul necunoscută hrisoavelor de până acum (азъ оубо рабъ владичи моего Господа Бога и Спаса нашего Іесуса Христа нарицаємїи Іѡ Радул воєвода, божїю милостию господинъ въсєи земли Оуггровлахїскон =Deci eu robul stăpânului meu Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Isus Hristos numit Io Radul voivod, din mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ungrovlahiei) — toate aceste acte în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică. E de remarcat că hrisovul simplu al lui Radu cel Mare din 1497 Noemvrie 10 — în

www.dacoromanica.ro

In scrisoarea cu caracter executoriu a lui Mircea cel Bătrân [1] intitulatio prezintă acelaşi caracter în ceea ce priveşte calitatea emitentului ca în hrisovul lui Vladislav I, Dan I şi câteva hrisoave dela Mircea (Іѡ Мирча великыи вѡевѡда и самодрѣжавныи господинь вѣсеи земли Оугровлахїнскои) [2], iar în scrisoarea cu acelaşi caracter a lui Radu cel Mare [3] formula este aceeaşi ca în unele hrisoave simple emanate dela acelaş domn [4] însă calitatea emitentului este exprimată numai prin господинь (милостивѡм боживѡм Іѡ Радѹл воивода и господинь) [5].

In actele externe, destinate Braşovenilor, formula păstrează în genere acelaş caracter ca şi în actele interne. Aşa în hrisovul lui Mircea din 1413 August 6 [6], ale lui Dan II din (1424) Noemvrie 10 [7] şi 1431 Ianuarie 30 [8] şi al lui Vlad Dracul din 1437 Aprilie 8 [9] formula se prezintă desvoltată în ceea ce priveşte calităţile emitentului. Mai mult, chiar elementele şi dispoziţia lor este aceeaşi ca în actele interne cu acelaşi caracter. Hrisoavele din 1420 Octomvrie 23 [10] şi 1421 Noemvrie 21 [11] prezintă formula intitulatio simplă în ceea ce priveşte calitatea emitentului, exact aceeaşi ca în actele interne cu acelaşi caracter.

Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre intitulatio poruncilor şi scrisorilor adresate sau cari privesc pe Braşoveni. Aşa în documentele mai vechi de această natură, ale lui Mihai I [12], formula este alcătuită din titlul, numele şi calitatea emitentului — aceasta din urmă

---

original *ibidem* — are exact aceiaşi formulă ca şi hrisoavele pomenite mai sus (нѣкѣ въ Христа Бога благовѣрнии и христѡлюбивии и самодрѣжавнии Іѡ Радѹл воивода, милостию божїю господинь вѣсои землы Оугровлахїнскои, синъ добраго и великаго Влада воивода = Cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul şi de Hristos iubitorul şi de sine stăpânitorul Io Radu voivod, din mila lui Dumnezeu domn a toată ţara Ungrovlahiei, feciorul bunului şi marelui Vlad voevod). Deci încă o dovadă că din punct de vedere strict diplomatic hrisoavele muntene nu se pot diviza în două categorii: hrisoavele propriu zise şi hrisoavele porunci.

[1] Editată de Venelin în *op. cit.*, p. 26—27 şi de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 13—14.

[2] În traducere: Io Mircea mare voevod şi de sine stăpânitor domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[3] În original la Arhivele Statului Bucureşti, cf. lucrarea de faţă, p. 15.

[4] Şi anume cele din 1479 Noemvrie 17 şi 1494 Aprilie 1, în original, *ibidem*.

[5] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Radu voivod şi domn.

[6] Editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3.

[7] *Ibidem*, No. 14.

[8] *Ibidem*, No. 18.

[9] *Ibidem*, No. 54.

[10] *Ibidem*, No. 10.

[11] *Ibidem*, No. 7.

[12] *Ibidem*, No. 4. şi 5.

www.dacoromanica.ro

exprimată însă numai prin господинъ (Іѡанъ Мнхаил воєвода и господинъ[1] sau Іѡ Мнхаил великїи воєвода и господинъ)[2]. Începând însă cu documentele lui Radu Prasnaglava în calitatea emitentului apare şi *toată ţara Ungrovlahiei* (Іѡанъ Радул воєвода и господинъ въсеи земли Оугровлахїискои)[3]. Trecând la documentele — scrisorile şi poruncile — lui Dan II şi cele următoare[4], inclusiv ale lui Radu cel Mare constatăm prezenţa atât a compoziţiei simple a formulei[5] din cele două documente, pomenite mai sus, ale lui Mihai[6] cât şi compoziţia simplă a formulei din documentele cu acelaşi caracter ale lui Radu Prasnaglava[7]. Începând cu scrisoarea din 8 Fevruarie a lui Laiotă Basarab[8] începe să apară şi formula devoţiunei (милостїѡм божїѡм Іѡ Басараба воєвода и господинъ въсеи земли Оугровлахїискои)[9], utilizarea ei nefiind curentă[10] dar totuşi destul de deasă. In

---

[1] În traducere: Ioan Mihai voevod şi domn.

[2] În traducere: Io Mihai mare voevod şi domn. Cf. aceeaşi compoziţie şi în documentul lui Radu Prasnaglava, *ibidem*, No. 6.

[3] În traducere: Ioan Radul voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei. Cf. în acest sens actul editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 8, în cel de sub No. 9 al aceluiaşi domn apare în plus великн şi самодръжавнн.

[4] E de remarcat că în documentele lui Alexandru Aldea (editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 21—24), apare pentru prima oară precizarea filiaţiunei emitentului — deci cu mult mai înainte ca în actele interne — şi prezenţa acestui element se explică de sigur prin tendinţa lui Aldea de a înlătura contestaţiile ce s'au ridicat împotriva descendenţii lui din Mircea cel Bătrân. Vedem deci un fapt istoric prea bine confirmat printr'un element diplomatic.

[5] Exceptând documentele editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 73 şi 109 în care intitulatio lipseşte.

[6] Cf. în acest sens documentele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 15, 16, 24, 29—31, 34—53, 56—64, 68, 69, 72, 77, 79, 81, 82, 86, 89, 90, 94, 96—99, 101, 103—106, 112, 113, 119, 122—125, 127—139, 141, 142, 146, 150—154, 157, 158, 162—165, 167—173, 175—185, 190, 195—197, 199, 200, 203, 207, 208, 211, 214—216 şi 219.

[7] *Ibidem*, No. 11—13, 17, 20—23, 25—27, 32, 33, 55, 65—67, 70, 71, 78, 80, 83—85, 87, 88, 91—93, 95, 100, 102, 107, 110, 111, 114—118, 120, 121, 126, 140, 143—145, 148, 149, 155—161, 166, 175, 186, 187, 189, 191—194, 198, 201, 202, 204—206, 209, 210, 213, 217, 218 şi 220. În documentele lui Radu cel Mare — *ibidem* No. 187 şi 198 — calitatea землѣ Оугровлахїнска este înlocuită prin землѣ Блашка, iar în documentele aceluiaşi domn — *ibidem*, No. 217 şi 218—calitatea emitentului e господинъ Блашкн = domn român.

[8] *Ibidem*, No. 85.

[9] În traducere: Din mila lui Dumnezeu Io Basarab voevod şi domn a toată ţara Ungrovlahiei.

[10] Lipseşte, de pildă în documentele editate de Gr. Tocilescu sub No. 89, 90, 94, 95, 98, 101, 103—105, 123, 127, 128, 130, 134, 135, 139, 144, 150, 153, 157, 162, 167, 168, 170—173, 176, 180—182, 197, 199.

www.dacoromanica.ro

documentul din 13 Martie a lui Basarab cel Tânăr apare din nou [1] elementul precizării filiațiunii emitentului, dar documentul în chestiune e interesant și prin ansamblul formulei, care e o reproducere după unele hrisoave interne [2] (**иже и къ Христа Бога благовѣрна, христолюбивы и самодръжавны и wбладающіѧ и господствующіѧ Іѡанъ Басараба воѥвода**[3], **сынъ Басараба воєвода, господинъ късєи земли Оугровлахинскон**) [4].

In hrisovul lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23) intitulatio are următorul cuprins: **мы Иван Мирча, божьѣ милости воєвода великыи, господарь земле Бесарабьскоѣ** [5]. In hrisovul aceluiași domn, fără dată, destinat negustorilor Lvoveni [6], cât și în acel al lui Vlad Dracul din 1438 Septemvrie 8 [7] — destinat acelorași negustori [8] formula prezintă același caracter ca în actele interne — în hrisovul lui Mircea formula fiind desvoltată în ceea ce privește calitățile emitentului. In hrisovul lui Alexandru Aldea din 1433 Fevruarie 9, destinat mânăstirei Zograf [9], cuprinsul formulei este același ca în actele interne ale aceluiași domn (**азъ иже къ Христа Бога благовѣрныи и благочестивыи и христолюбивыи и самодръжавныи господинь, милостыю божїю и божїемъ милосердїемъ Іѡаннъ Алеѯандра воєвода, господствующіѧ ми и обладающіѧ ми късєи земли Оугровлахїискон**) [10]. In

---

[1] Prima oară elementul precizării filiațiunii emitentului apare în documentele lui Alexandru Aldea, cf. lucrarea de față, p. 79, nota 4.

[2] Și anume după cele din 1457 Aprilie 16, 1483 Iunie 1, 1496 Aprilie 14 și 1496 August 1, cf. cuprinsul formulei în aceste hrisoave, lucrarea de față, p. 77, nota 5.

[3] De sigur o influență ungurească.

[4] În traducere: Cel și întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul, de Hristos iubitorul și de sine stăpânitorul și oblăduind și domnind Ioan Basarab voevod, feciorul lui Basarab voevod, domn a toată țara Ungrovlahiei.

[5] În traducere: Noi Ioan Mircea, din mila lui Dumnezeu mare voevod, domn al țării Basarabiei.

[6] Editat de Emil Kaluźniacki în *Dokumenta moldawskie i multańskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldovenești și muntenești din arhiva orașului Lviov), cf. extrasul din *Akta grodzkie i ziemskie*, VII, Lwow, 1878, p. 8—9, aici și o planșă, litografiată după original.

[7] *Ibidem*, p. 28—29, de asemeni cu o planșă litografiată.

[8] În acest din urmă hrisov formula e reprodusă după actul intern al aceluiași domn, datat 1440 Septemvrie 16 — în original la Arhivele Statului București — scris de același diac, Mihail.

[9] Editat de St. Nicolaescu în *op. cit.*, p. 32—33, după **Византійскій Врѣменникъ**.

[10] În traducere: Eu cel întru Hristos Dumnezeu binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul și de sine stăpânitorul domn, din mila lui Dumnezeu și darul lui Dumnezeu Ioan Alexandru voevod, domnind și oblăduind peste toată țara Ungrovlahiei.

www.dacoromanica.ro

celelalte hrisoave externe şi anume în cele destinate m năstirilor dela Athos formula în ceea ce priveşte calitatea emitentului este simplă [1] dar cu un cuprins cu totul străin hrisoavelor interne solemne. Aşa în hrisovul lui Vlad Călugărul, fără dată, destinat m`năstirei Sfântului Filofteiu [2] formula are acest cuprins: азъ Вѣо иже божїею милостїю наричаемїи господинъ Влашкои земли Іѡ Влад воевода и съ богоданнїими ми чедїи Іѡ Радѹлъ воевода и Мирча [3]. In hrisovul lui Radu cel Mare din 1496 August (?) 30 [4] formula prezintă următoarea înfăţişare: азъ Іѡ Радоулъ воивода, божїю милостїю господинъ Влашки [5] deci exact ca în documentele externe din 30 Ianuarie şi 29 Noemvrie ale aceluiaşi domn dar destinate Braşovenilor .[6] Acelaşi cuprins comportă formula şi în hrisovul din 1500 Ianuarie 31 [7]. In hrisovul aceluiaşi domn din 1502 Fevruarie 18 [8] formula are acest cuprins: азъ Вѣо милостїю божїю благочьстики иже благочьстїю

[1] Exceptând hrisovul lui Vlad Călugărul din 1487 Iunie 12, publicat în Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiev, 1878, sub No. 68; cele două hrisoave destinate mânăstirii Dohiar: din 1490 Martie 24 şi 1497 Martie 20 — în original la Arhivele Statului Bucureşti — cât şi hrisovul lui Basarab cel Bătrân din 1476, editat de Grigore Nandriş în *Documente slavo-române din mânăstirile muntelui Athos*, Bucureşti, 1936, sub No. 2 — unde formula are acelaşi caracter ca în majoritatea hrisoavelor interne solemne. Acelaş lucru se poate spune şi despre cele două hrisoave simple externe datate: 1492 Iunie 29 şi 1500 Ianuarie 25, publicate de Grigorie Nandriş în *op. cit.*, sub No. 4 şi 5, în care formula are un caracter identic hrisoavelor simple interne emanate dela aceiaşi domni (însă în hrisovul din 1492 Iunie 29 lipseşte filiaţiunea emitentului).

[2] Editat de St. Nicolaescu în *Ajutoare băneşti şi danii ale domnilor români către mânăstirea Sf. Filofteiu din muntele Athos* din *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 126—129.

[3] În traducere: Eu deci cel din mila lui Dumnezeu numit domn al Ţării Româneşti Io Vlad voevod şi cu copiii mei daţi de Dumnezeu: Io Radul voevod şi Mircea.

[4] Publicat, cu multe greşeli, în Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiew, 1878, sub No. 69, noi dăm textul după fotografia originalului, aflată la *Acad. Rom.*, Fotografii de documente, XXVII—16.

[5] În traducere: Ioan Radul voivod, din mila lui Dumnezeu domn român.

[6] Editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 217 şi 218.

[7] Un clişeu pe sticlă, făcut după original, la Acad. Rom., între clişeele pe sticlă.

[8] Publicat, cu multe greşeli, în Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiew, 1878, sub No. 70, textul la noi e după fotografia originalului aflată la *Acad. Rom.*, Fotografii de documente, XXVII—17.

www.dacoromanica.ro

желатєл и христолюбикїи иже Христа наслађити се желаем Іѡ Радѹл воивода, божїемь дарованїемь въ настоѧщее време wбласть имѣен Блашкои земли [1]. In scrisoarea lui Mircea cel Bătrân din 10 August, destinată regelui polon Vladislav Iagello [2], formula se prezintă desvoltată ca şi în unele acte interne ale aceluiaşi domn însă denumirea elementelor componente este influenţată de cancelaria destinatarului (Иван Мирча великїи воевода и самодрьжавныи господарь всеи земи Басарабскои и Заполонинским сторонам и многым тѹрским городовом господин) [3].

Locul pe care-l ocupă formula în actele voievozilor munteni este imediat după invocatio, când însă în acte apare şi arenga, intitulatio vine imediat după această formulă [4].

Originea formulei. Uzul compoziţiei simple a formulei, aşa cum apare în hrisovul lui Vladislav şi în cel al lui Dan I comportă o origine bizantină prezentă la noi prin filieră sârbă [5]. Despre o filieră bulgară nu poate fi vorba întrucât în actele bulgăreşti [6], la baza cărora stă

---

[1] În traducere: Eu deci din mila lui Dumnezeu binecinstitorul carele doritor evlaviei şi de Hristos iubitorul cel ce e doritor a se îndulci întru Hristos Ioan Radul voivod, prin darul lui Dumnezeu în vremea de acum având stăpânirea Ţării Româneşti.

[2] În ediţia lui Ivan Ohienko *op. cit.*, din *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 419—420.

[3] În traducere: Ioan Mircea marele voevod şi de sine stăpânitor domn a toată ţara Basarabiei şi a părţilor Transalpiniei şi domn a multor oraşe turceşti.

[4] Cf. în acest sens următoarele acte: al lui Mircea, destinat mânăstirii Cozia pentru trei sate de pe Dunăre, actele din 1436 Iunie 25, 1441 Iunie 30, 1457 Aprilie 16, 1464 Octomvrie 28, 1475 Iulie 15, 1489 Septemvrie 11, 1493 Iunie 16, 1494 Martie 16, 1496 Aprilie 14, 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1499 Ianuarie 25, 1500 Aprilie 26 şi 1501 Mai 24 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, exceptând hrisoavele din 1496 August 1, editat de Miletič şi Agura, *op. cit.*, sub No. 20 şi 1500 Aprilie 26 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — unde intitulatio vine după arenga, la fel şi toate hrisoavele externe solemne destinate mănăstirilor dela Athos — abatere prezentând numai hrisovul lui Alexandru Aldea din 1433 Fevruarie 9, unde a doua parte a formulei intitulatio apare după narratio. In hrisoavele lui Vladislav I şi cele următoare până la 1437, destinate mănăstirii Tismana intitulatio este legată cu prepoziţia conjugală понеже din narratio şi care prepoziţie precede formulei intitulatio. In hrisoavele care au arenga, intitulatio se leagă cu arenga fie prin сеже (cf. în acest sens hrisovul lui Mircea pentru trei sate de pe Dunăre, destinat Coziei, cele din 1489 Septemvrie 11 şi 1494 Martie 16) sau им же (cf. în acest sens hrisoavele din 1436 Iunie 25, 1441 Iunie 30, 1457 Aprilie 16 şi 1464 Octomvrie 28).

[5] Cf. pentru cuprinsul formulei intitulatio în actele sârbeşti, St. Stanojević, Глас српске краљевске Академије, Seria II, XCII, p. 143—162.

[6] Cf. pentru actele bulgăreşti, Ilinskij, *op. cit.*, şi M. Lascaris, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

formularul hrisoavelor bizantine de după anul 1204 [1] intitulatio este cu totul necunoscută. Formula simplă din hrisoavele muntene de mai târziu, inclusiv hrisovul din 1436 Iunie 25, se explică printr'o influenţă din hrisoavele mai vechi şi caracteristic, în acest sens, e faptul că toate hrisoavele până la 1437, destinate mânăstirii Tismana reproduc întocmai aceeaşi formulă simplă aflată în hrisovul lui Dan I. Formula simplă în hrisoavele din a doua jumătate a secolului XV se explică prin caracterul destinatarilor acestor acte — actele fiind destinate toate mânăstirilor — tradiţia joacă în acest caz rolul preponderent, formula reproducându-se, cu mici schimbări numai, din actele mai vechi ce se păstrau în arhiva mânăstirii şi care acte vechi erau prezentate domnilor următori pentru înnoirea privilegiilor. Tot aşa şi formula simplă din hrisovul lui Radu cel Mare, datat 1501 Mai 23 [2] se explică prin spiritul de creaţie al diacului scriitor al actului, dar şi prin rolul pe care reprezentantul mânăstirii Cozia l-a jucat la redactarea actului.

Cât despre formula desvoltată, aceasta are o altă explicaţie. Spiritul occidental se întăreşte la noi, domnii munteni intră în legături din ce în ce mai trainice cu Apusul şi acest Apus caută să pătrundă şi în viaţa de stat ca atare şi în cancelaria ţării. Şi din acest punct de vedere se evidenţiază Sârbii şi Ungurii. Aşa fiind, cancelariile: sârbă şi ungară îşi vor strecura unele dintre elementele componente ale formularului actelor în cancelaria voievozilor munteni. Şi uzul formulei desvoltate din actele muntene se poate explica prin aceste două influenţe. In ceea ce priveşte originea formulei în actele externe aici joacă un rol preponderent influenţa destinatarilor. Aşa în hrisovul din 1403 (Septemvrie 23) şi scrisoarea din 10 August, ale lui Mircea

[1] Hrisoavele bizantine de după 1204 din cauza marilor evenimente care au loc în Bizanţ îşi simplifică formularul (cel de până la 1204 este alcătuit din invocatio verbalis (trinitatis), intitulatio, adresse — de ordin general, — arenga— amănunţită, narratio, dispositio (în care se enumără impozitele şi funcţionarii împăratului faţă de care destinatarul devine imun), pöena materialis, datum (alcătuită din lună, indiction şi anul dela creare — scrise în cuvinte nu în cifre), corroboratio, legimus şi semnătura autografă a împăratului) şi au ca formule diplomatice: invocatio symbolica, arenga, narratio, dispositio şi datum. Iar particularitatea de seamă a acestor hrisoave (*χρυσόβουλλος λογος*) o formează bula de aur — de unde şi numele actului — care este atârnată de act prin fâşii de mătase roşie, bulă ce se păstrează până la căderea imperiului. Cf. Franz Dölger, *Der Kodikellos des Christodulos in Palermo*, extrasul din *Archiv für Urkundenforschung*, II (1929), p. 37—38; idem, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, München, 1931, introducere şi Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, extrasul din *Byzantinoslavica*, III (1931), p. 5—6.

[2] Cf. pentru cuprinsul acestei formule, lucrarea de faţă, p. 77, nota 5.

www.dacoromanica.ro

cel Bătrân rolul destinatarului e vădit [1], acelaşi lucru şi în hrisoavele solemne destinate mânăstirilor dela Athos în care se vede că destinatarii nu prea ţineau seama de formula intitulatio şi ca atare aceasta se redacta într'o formă cât se poate de simplă, fiind copleşită de arenga [2]. Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre hrisoavele destinate Braşovenilor, hrisovul fără dată al lui Mircea cel Bătrân destinat negustorilor lioveni, hrisovul lui Vlad Dracul cu acelaşi obiect şi despre cele două hrisoave simple destinate mânăstirilor dela Athos [3], în care formula e aceeaşi ca în actele interne. Formula simplă de tot din poruncile şi scrisorile adresate Braşovenilor este reprodusă fie după hrisoavele simple interne [4], fie redactată în grabă de diacul scriitor [5], iar mai târziu copiată după un şablon existent în cancelaria voievodală. Caracterul simplisim al formulei se explică şi prin natura documentelor

---

[1] Amândouă aceste documente sunt scrise de persoane cu totul străine cancelariei muntene. Aşa actul din 1403 (Septemvrie 23) este scris de un diac eşit de curând din şcoala cancelariei marelui ducat lituan, iar scrisoarea din 10 August e scrisă de un diac moldovenesc (cf. şi Damian P. Bogdan, *Rev. Ist. Rom.*, II (1932), p. 417). Aceştia transformă elementul muntean Iw, pe care diacul actului din 1403 (Septemvrie 23) îl cunoaşte dela scribul lui Mircea care schiţează monograma actului, — scrisă după ce textul actului fusese scris — iar cel al scrisorii din 10 August îl cunoştea din cancelaria moldovenească (cf. asupra lui Io în cancelaria moldovenească, Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 43, nota 1) în Иван. În ceea ce priveşte denumirea Бесарабьска землѣ folosit în loc de землѣ Оугровлахїнска, cei doi dieci cunoşteau acest termen din diploma latină din 1396 a lui Vlad pretendentul, prin care acesta se declară vasal regelui polon (cf. textul la Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 374—375). De altfel termenul Бесарабска землѣ = ţara Basarabilor, era numele ce se dădea de către străini ţării Româneşti şi aceasta după numele dinastiei conducătoare. In actele sârbeşti încă din prima jumătate a secolului XIV este amintită această denumire (cf. în acest sens actul din 1349 Septemvrie 20 a lui Ştefan Uroş — Бесарабиноу земл҃а — la Stojan Novacovič, Законски споменици српских дрыжава средньего века (Documentele juridice ale statelor sârbeşti din evul mediu), Belgrad, 1912, p. 169—172), iar cronicele sârbeşti pomenind la 1330 de ostaşii munteni îi numesc Basarabi—Бесарабы (cf. Liub. Stojanovič, Стари српски родослови и летописи (Vechile genealogii şi cronici sârbeşti), extrasul din Сборник за историју, језик и књижевност српског народа, seria I, XVI, Belgrad 1927, cap. 129.

[2] Şi e logic să fie aşa dat fiindcă e epoca de dominaţie a spiritului religios.

[3] Editate de Grigori Nandriş în *op. cit.*, sub No. 4 şi 5, pentru caracterul formulei din aceste două hrisoave vezi mai înainte, p. 81, nota 1.

[4] Dar aceasta numai după 1451 căci până la această dată nu exista o deosebire între intitulatio hrisoavelor solemne şi celor simple.

[5] Şi aceasta de sigur înainte de 1451, formula în acest sens influenţând şi câteva hrisoave interne simple, cf. în acest sens actele din 1479 Noemvrie 17 şi 1494 Aprilie 1, vezi asupra lor lucrarea de faţă, p. 76, nota 6.

www.dacoromanica.ro

în chestiune — misive şi porunci ale voievozilor adresate organelor lor vamale sau cărţi însoţitoare ale solilor lor către Braşoveni.

Originea elementelor care compun intitulatio. Insă în ceea ce priveşte originea formulei trebue făcută o deosebire între formula în sine luată în ansamblu şi elementele care o compun. Faptul că am împrumutat uzul compoziţiei formulei intitulatio din hrisoavele bizantine sau din diplomele apusene nu este o dovadă că şi elementele care compun formula comportă aceeaşi origine [1]. Aşa elementele **къ Христа Бога благокѣрныи, благочестивыи, самодержавныи** şi **аз** sunt un produs de origine bizantină, prezenţa lor în diplomatica munteană datorindu-se diplomaticei sârbeşti. Nu însă acelaşi lucru se poate spune despre **Заплавинскы** care comportă o influenţă occidentală, filiera prin care ne-a venit acest element fiind cancelaria latino-ungară a regilor unguri. Tot aşa elementul **воєвода** care la origine e slav.

Am văzut mai înainte [2] că diplomatica slavo-munteană a suportat în trecut influenţa cancelariilor sud-slave: bulgară şi sârbă şi a cancelariilor: bizantină şi ungaro-latină. Aşa fiind vom conchide, în cele ce urmează, că elementele **къ Христа Бога благокѣрныи, благочестивыи, Христолюбивыи, самодрѣжавныи, къса Оугровлахїа** şi **Iw** sunt de origine bizantină. Insă pe când elementele de ordin religios — pomenite mai sus — ne-au venit din Bizanţ, se pare, prin cancelaria sârbească, cel de **къса Оугровлахїа** deşi atestă aceeaşi origine însă prezenţa lui în cancelaria munteană se datoreşte bisericii Ţării Româneşti. Astfel Patriarhia din Constantinopol aprobând crearea unei mitropolii ortodoxe în Ţara Românească o denumeşte mitropolia Ungrovlahiei [3] adică a Vlahiei de lângă Ungaria — şi această denumire e dată de sigur pentru a deosebi Ţara Românească de Moldova [4]. Din

[1] Şi această axiomă a fost bine definită într'o altă ordine de idei, de profesorul C. C. Giurescu, cf. în acest sens lucrarea domniei sale, *Noui contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, p. 56.

[2] Cf. lucrarea de faţă, p. 36.

[3] Cf. în acest sens actul sinodal din 1359 Mai şi scrisoarea patriarhală cu aceeaşi dată, publicate de Fr. Miklosich şi Jos. Müller în *Acta Patriarchus Constantinopolitani*, I, Viena, 1860, p. 383—385 şi p. 386—388 şi la noi reproduse de N. Iorga în Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 1, Bucureşti, 1915, No. III şi IV.

[4] Acesteia din urmă spunându-i-se mai întâi *Μαυροβλαχία* = Maurovlahia, poate după denumirea Maurocastron = Cetatea Albă, vechi castel bizantin, după cum afirmă cu siguranţă profesorul Iorga în *op. cit.*, p. 19, nota 2. (Cf. pentru denumirea « Maurovlahia » actele publicate de Miklosich şi Müller în *op. cit.*, II, p. 165—170, 171—172, 174—176, 177—180, 206—209, 213, 215 şi 223). Alături de Maurovlahia i se mai spune Moldovei şi Rosovlahia (*Ῥωσοβλαχία*) = adică Vlahia de lângă Rusia (*ibidem*, II, p. 241—243, 243—244, 245—246) iar după 1401 şi Moldovlahia (*ibidem*, II, p. 528—530, 530—533).

www.dacoromanica.ro

biserica Ţării Româneşti denumirea a trecut apoi în actele cancelariei domneşti unde printr'o influentă sârbească elementul se amplifică devenind mai întâiu **вѣсѣ землѣ Оугровлахїа** [1] iar mai apoi **вѣсѣ землѣ Оугровлахїиска** — deci forma substantivală este exprimată adjectival exact ca şi calitatea emitentului actelor sârbeşti [2]. Tot o origine bizantină comportă şi **Iѡ** [3] însă pe când mai sus filiera e biserica ţării aici e mai mult decât probabilă filiera diplomaticei bulgare unde termenul apare în subscriptio, pentru prima oară, la 1342 [4].

In ceea ce priveşte influenţa apuseană aceasta s'a manifestat prin adopţiunea formulei devoţiunii — **милость божїа** [5], care e traducerea formulei latineşti: *Dei gratia*, filiera fiind cancelaria sârbă, unde termenul se întâlneşte destul de des [6]. Aceeaşi influenţă apuseană comportă şi elementele: **Запланискы страны, херцег** pentru Amlaş şi Făgăraş şi **Ѳѣѳѣринско банство**, fiind de influenţă ungaro-latină. Aşa **Запланинскы страны** e traducerea denumirii latine *transalpinus* — însă bine înţeles cu significaţia deosebită de a cancelariei latino-ungare, căci în diplomatica ungaro-latină elementul *transalpinus* designa Ţara Românească iar între calităţile domnului muntean el însemna

---

[1] Bine înţeles însă în cazul genetiv singular: **вѣсѣи земли Оугровлахїи**.

[2] **краль вѣсѣ српскиѣ земле** ... etc., cf. în acest sens actele menţionate de St. Stanojević în *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академије, Seria II, XCII, p. 143—156.

[3] Acest element care nu este nimic altceva decât o prescurtare paleografică a numelui **Iѡан** — şi dovada o găsim în vechile texte slave bisericeşti care scriu numele evanghelistului **Iѡан** prin **Iѡ**, aceeaşi grafie se întâlneşte şi în hrisovul ţarului bulgar Şişman din 1378 Septemvrie 21, destinat mânăstirii Rylo— unde numele Sfântului Ioan de Rylo e scris abreviat **Iѡ** — (cf. hrisovul editat de G. Ilinskij, *op. cit.*, p. 26—29). Din subscriptio hrisoavelor bulgăreşti elementul a trecut în cancelaria munteană unde pentru prima oară apare în inscripţia funerară din 1352 a lui Neculai Alexandru Basarab (cf. ultima ediţie a acestei inscripţii la Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 26); a doua menţiune o găsim în hrisovul lui Vladislav I unde apare exact în acelaşi loc ca şi în hrisoavele bulgăreşti — adică în subscriptio — iar începând cu hrisovul lui Dan I se fixează atât în subscriptio cât şi în intitulatio.

[4] Cf. în acest sens hrisovul ţarului Alexandru destinat mânăstirii Zograf, editat de Ilinskij în *op. cit.*, p. 21—23 şi planşa fotografică după original, *ibidem* No. 3, cf. pentru prezenţa lui **Iѡ** în subscriptio documentelor bizantine, Franz Dölger, *Facsimiles bizantinischer Kaiserurkunden*, München, 1931, planşele VI—VIII, XI şi XIII, No. 12, 13, 15, 21 şi 30.

[5] În acte: în forma instrumentalului singular şi în grafia bulgară **милостїѫ Божїѫ**.

[6] Iar grafia **милостїѡм божїѡм** a instrumentalului singular, aşa cum apare în unele acte, atestă fără îndoială o influenţă sârbească.

www.dacoromanica.ro

posesiunile sale de peste munţii Carpaţi[1]. Херцег e de origine germană[2]; dela Germani termenul a trecut la Unguri dând forma herczeg de unde l-a împrumutat şi cancelaria munteană[3]. Denumirea Севѣринско банство atestă o origine directă latino-ungară fiind traducerea denumirii latineşti *banus de Zewerino*. Tot o traducere din latineşte atestă şi Дръстр — din Durostorum. In ceea ce priveşte воєвода care e titlul tuturor vlăstarelor domneşti — numai singur domnul având pe lângă titlul воєвода şi calitatea de господинъ — este de origine slavă[4]. In ţările noastre termenul e foarte vechi, căci conducătorii primelor formaţiuni politice româneşti purtau numele de cnezi şi voievozi. Intre aceştia se remarcă Litovoi şi Seneslav, cel dintâi moare în lupta ce a avut-o, pentru independenţă cu Ungurii şi aceasta pe la 1279[5], iar cel de al doilea — sau poate un urmaş al lui — prin bună înţelegere sau poate mai probabil prin lupte, reuşeşte să unească sub suzeranitatea sa cnezatele şi voievodatele existente. Se ajunge astfel la Basarab, numit într'un act unguresc fiu al lui Tihomir[6], care după ce la 1330 scapă de sub suzeranitatea ungurească caută să-şi reorganizeze cancelaria rudimentară a predecesorilor săi. Insă termenul воєвода era prea vechi pentru a putea fi eliminat, domnul îl menţine ca titlu al său şi în noua sa ipostază, căutând totuşi pentru o mai mare autoritate şi poate chiar spre a face şi o deosebire între el şi micii voevozi care erau sub suzeranitatea sa ori poate pentru a face aceeaşi deosebire între el şi conducătorul în numele regelui ungar al Transilvaniei, care era tot *voevod*, să-şi adaoge atributul

---

[1] Faptul că în cel mai vechi act în care apare acest element (Заплаиньскы страны) — al lui Mircea din 1406, indictionul 15 — cât şi în altele de mai târziu el apare simplu Заплаиньскы fără страны e o dovadă, credem, în plus că Заплаиньскы e traducerea ad litteram a elementului transalpinus, căruia mai târziu diecii noştri, întrucât nu se acorda bine în scriere singur Заплаиньскы i-au adăogat страны. Acelaşi element — Заплаиньскы — a influenţat apoi şi scrierea uneori a elementului татарскы fără страны.

[2] Din germanul herzog = duce, cf. D. Onciul, *Titlul lui Mircea şi posesiunile lui*, în *Convorbiri literare*, XXXVI (1902), p. 718.

[3] Un intermediu bosniac în ceea ce priveşte prezenţa acestui element în cancelaria munteană, cum înclină a crede d. N. Iorga (cf. N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, din *Bulletin de la section historique* al Academiei Române, XVII (1930), p. 119, ni se pare imposibil căci în actele bosniace termenul apare pentru prima oară la 1450 Iulie 5, cf. actul cu această dată la St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске академије, Seria II, XCII, p. 139.

[4] Etimologic cuvântul e format din două părţi: voji = ostaş + veda, vožda = conducător, deci conducător de oaste.

[5] Cf. şi Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, ediţia II, 1935, p. 345.

[6] Cf. şi *ibidem*, p. 346.

www.dacoromanica.ro

великии [1] pe lângă titlul de воєвода [2]. Devine ca atare *mare voevod*. Vine mai apoi şi Patriarhia de Constantinopol care confirmă, prin actul său din Mai 1359, titlul de *mare voevod (μέγας βοϊβόδας)* lui Nicolae Alexandru [3]. Dar titlul воєвода cu toate că era precedat de atributul великии nu era suficient pentru a denumi pe voevodul care începe să intre în legături de prietenie şi pe picior de egalitate chiar cu regii unguri şi poloni, mai ales că tot voevod era şi cel care conducea în numele regelui ungur, Transilvania. Crearea unui nou element se impune. Termenul nu era greu de găsit, căci el exista în cancelaria vecină sârbească şi din această cancelarie domnii munteni împrumută calitatea de господинъ [4]. Tot o influenţă a cancelariei sârbeşti ne atestă şi elementul Подънакїе unde termenul este cunoscut [5].

[1] Şi în acest sens întâlnim pe великии pentru prima oară în inscripţia funerară din 1352 a lui Basarab, cf. ultima ediţie a acestei inscripţii la Henri Stahl şi Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 26, aici şi un clişeu al originalului.

[2] Am văzut în textul acestei lucrări, că în unele acte cuvântul воєвода este exprimat prin grafia вонвода. Termenul în această grafie se foloseşte atât în diplomele latineşti ale regilor unguri cât şi în cele papale adresate acestor regi, încă din secolul XIII, cu acest nume fiind designaţi de obicei voevozii din Transilvania (cf. Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 74—76, 114—117, 230, 245, 248—249 şi 358), iar începând cu secolul XIV aceiaşi regi unguri intitulează uneori cu numele woiwoda pe domnii munteni (*ibidem*, I, 2, p. 49—50). Dar tot grafia вонвода apare şi în actele din 1359 ale sinodului şi patriarhiei de Constantinopol (cf. Miklosich şi Müller, *op. cit.*, I, p. 383—388). Aşa fiind, grafia вонвода din actele noastre ar putea fi datorită fie unei influenţe latino-ungare fie uneia bizantine, mai probabilă ar putea fi cea latino-ungară, căci în actele mai vechi întâlnim grafia воєвода şi numai după contractul mai strâns cu Ungaria apare cea de вонвода.

[3] Cf. Miklosich şi Müller, *op. cit.*, I, p. 383—388, unde titlul şi calitatea domnului muntean este exprimată astfel: *μεγας βοϊβοδας και αὐθεντις πάσης Οὐγγροβλαχίας* = mare voivod şi domn a toată Ungrovlahia.

[4] E mai probabil un împrumut din cancelaria sârbească decât o traducere a latinescului *dominus*, tot aşa e puţin probabil un împrumut din diplomele latino-ungare, căci în actele sârbeşti termenul e situat pe acelaşi plan ca în actele muntene, nu însă acelaşi lucru cu «dominus» din diplomele latino-ungare unde acesta nu se întâlneşte decât ca o calitate secundară. Mai mult, господинъ apare exact în aceeaşi formă monogramatică — гнъ în subscriptio ca în actele sârbeşti şi în acelaşi loc (cf. de pildă în acest sens actul sârbesc facsimilat la E. F. Karskij, Славянская кириловская палеографія (Paleografia slavo-cirilică), Leningrad, 1928, p. 388, planşa No. 28). De altfel pentru un împrumut din cancelaria sârbească pledează şi comunitatea de limbă şi scriere era, credem, mai uşor să se ia de-a-gata un termen existent.

[5] Cf. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCII, p. 156 şi P. P. Panaitescu, *L'aigle byzantine et les princes roumains*, din *Bulletin de la section historique* al Academiei Române, Bucureşti, XVII (1930) p. 66—67.

www.dacoromanica.ro

Insă atât compoziţia simplă a formulei intitulatio cât şi cea desvoltată nu este copiată tale-quale după formulele existente în diplomaticile: bizantină, sârbă şi latino-ungară, ci s'au împrumutat, după cum am văzut mai sus, numai anumite elemente care apoi s'au stilizat şi adoptat nevoilor cancelariei muntene, întregindu-se cu elemente de creaţie autohtonă. Şi aceste elemente de creaţie autohtonă sunt următoarele: **Оугръскѣ странѣ, Прѣдѣл** [1], **Татарскы страны, великa морѣ, wба пола** pentru completarea lui **Подънавїѣ**, de origine sârbească; **владалец, самодръжець** sau **господинь** pentru exprimarea posesiunei supra cetăţii Durostor şi **Божїѣ дарованїѣ, дар Божїи, Божїѣ произволенїѣ**, şi **Богомь помазанныи**, creiate de spiritul bisericesc al vremii — care domina epoca — şi pentru a da mai multă autoritate personalităţii domneşti. Acelaş motiv — al creşterii autorităţii domneşti explică şi creaţia autohtonă a termenilor **wбладати, господствовати, wбдръжати** şi **сѫдръжати**, exprimaţi la participiul prezent activ. Tot o creaţie autohtonă comportă şi elementul care precizează filiaţiunea emitentului, crearea însă a acestui element îşi are originea în procedura de moştenire a scaunului domnesc, nu putea fi domn decât cel din os domnesc, şi precizarea filiaţiunei îndrituia pe pretendent a se urca în scaunul domnesc.

Inscriptio. Ca element diplomatic formula inscriptio este alcătuită din numele, titlurile şi calităţile destinatarului actului [2], caracterizând actele scrise în formă epistolară [3]. Formula nu este cunoscută hrisoavelor muntene interne [4] ci numai scrisorii lui Mircea adresată satelor de sub stăpânirea mânăstirii Tismana (**късѣмъ селwмъ цlо стѣ под области монастиръ Тисмѣнъстїи, великыим же и малыимь къкоупѣ**) [5] şi în a lui Radu cel Mare (**тебѣ Бланко**) [6].

In actele externe formula apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23), unde are acest cuprins: **каждомѹ**

---

[1] Cf. pentru aceste elemente lucrarea de faţă, p. 75, nota 3.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 262.

[3] Caracterizând actele în formă epistolară, inscriptio comportă din acest punct de vedere două prezentări: de ordin general, comună celor mai multe scrisori patente şi specială sau nominală (*ibidem*, p. 263).

[4] Contrariu actelor moldoveneşti unde formula apare în mai toate actele, având următorul cuprins: **оусимъ кто нанъ оузритъ или оуслъішитъ**, deci e generală. (Şi în acest sens a se îndrepta şi cele spuse de noi în *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 19. Deci din acest punct de vedere actele moldoveneşti au caracter epistolar).

[5] În traducere: Tuturor satelor ce staţi sub stăpânirea mânăstirii Tismana, marelor şi micelor împreună.

[6] În traducere: Ţie Vlaicule.

www.dacoromanica.ro

добромꙋ пред ким или кто оꙋзрит или оꙋслꙣшит его чтꙋчи тѣми разъ и потомъ и бꙋдꙋчим [1].

In scrisoarea externă a aceluiaşi domn, din 10 August, cuprinsul e următorul: моемоу родителю великому королю Владиславу Полски, Краковски, Сꙋдомирски, Лончицки, Кꙋявски, Литовски, Володимерски, Смоленски, Полоцки, Подолски и Рꙋсски и инѣхъ многихъ земль господар [2].

Formula apare de asemeni în majoritatea poruncilor şi în toate scrisorile destinate Braşovenilor şi Sibienilor [3] unde prezintă cam următoarele cuprinsuri: Брашовѣнмъ късѣм, великым же и малим [4]; Брашовѣнмъ късѣм, пръгарем и сиракмъ и земи Брасе [5]; Сибинцем късѣм, великим же и малим [6]; гостем и пріятелем господства ми, пръгарем wт Брашева [7]; късѣм пръгарем Брашовъским [8]; моим братимъ, пръгарем Брашовъскым [9]; пръгарем Брашовским [10]; моим добрїимь пріятелѣмь сѫдцѣ и пръгарм Брашевским [11]; сѫдцѣ wт Брашов и късѣм пръгарем Брашовским [12]; прѣпочитанним вилѣрмъ и пръгармъ Брашевским [13]; мнимъ дивбрїимъ и верним пріятелѣмъ и госпwдомъ мнимъ пръгарем Брашевским, великим же и малим [14]; жѣдецѣ wт Брашьв и пръгарем wко моим родителем и

---

[1] În traducere: Fiecăruia bun care o va vedea sau o va auzi citindu-se, celor de faţă şi apoi şi celor viitori.

[2] În traducere: Părintelui meu marelui rege Vladislav al Poloniei, Cracoviei, al Sudomirului, Lonciţului, Chievului, Lituaniei, Vladimirului, Smoenscului, Poloţcului, Podoliei şi al Rusiei şi altor multor ţări domn.

[3] Cf. în acest sens de pildă documentele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 20, 21, 23—30, etc.

[4] În traducere: Tuturor Braşovenilor, mari şi mici, cf. documentul editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 21.

[5] În traducere: Tuturor Braşovenilor, pârgarilor şi supuşilor şi ţării Bârsei; cf. *ibidem*, No. 23.

[6] În traducere: Tuturor Sibienilor, mari şi mici; *ibidem*, No. 27.

[7] În traducere: Oaspeţilor şi prietenilor domniei mele, pârgarilor din Braşov; *ibidem*, No. 31.

[8] În traducere: Tuturor pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 35.

[9] In traducere: Fraţilor mei, pârgarilor din Braşov, *ibidem* No. 36.

[10] În traducere: Pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 37.

[11] În traducere: Bunilor mei prieteni judeţului şi pârgarilor din Braşov, *ibidem*, No. 39.

[12] În traducere: Judeţului din Braşov şi tuturor pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 41.

[13] În traducere: Prea cinstiţilor boieri şi pârgarilor Braşoveni, *ibidem* No. 45.

[14] În traducere: Bunilor şi credincioşilor mei prieteni şi domnilor mei, pârgarilor Braşoveni, mari şi mici, *ibidem*, No. 47.

www.dacoromanica.ro

добрим пріятелем [1]; добріим сѣсѣдѡм и пріятелем господства ми пръгарем Брашевским [2]; тебе Кръсто Рошѡ и пан биржѡ wт Брашѡ и въсем пръгаром малим же и велики, или колико сѣт оу Брашѡ [3]; нашем добрим господарем и вернищи краљю, сѣдцѣ wт Брашова и дванадесет пръгарем [4] şi почитаном и мѫдрим сѫдцѣ и дванадести пръгарѡм wт Брашѡк [5]. E de observat că din studiul formulei intitulatio a scrisorilor voevozilor munteni adresate Braşovenilor, se desprinde următoarea constatare: cu cât autoritatea domnilor munteni scade faţă de Braşoveni, cu atât devine mai bogată în expresii măgulitoare faţă de ei formula inscriptio.

Locul formulei inscriptio în cadrul cuprinsului actului este după intitulatio, iar uzul formulei se explică desigur prin inflenţa Apusului.

Salutatio. Formula inscriptio este în genere urmată de un salut în care se cuprinde fie numele lui Dumnezeu, fie diferite urări de sănătate şi voie bună. Ca şi inscriptio şi această formulă nu este cunoscută actelor solemne muntene ci numai scrisorilor de prietenie dar şi de dojană adresate Braşovenilor şi Sibienilor [6]. Formula apare pentru prima oară într'o scrisoare a lui Dan II [7], unde are următorul cuprins: много здравїе и хєретизмо както моим братїам [8]. Elementele componente ale formulei sunt de obicei următoarele: много здравїе [9]; много здравїе и радованїе както моим пріятелем и братїам [10]; любезное хєретисанїе много здравїе и поклоненїе [11] şi добрим пріятелѣкм [12] iar în

---

[1] În traducere: Judeţului din Braşov şi pârgarilor ca la ai mei părinţi şi buni prieteni, *ibidem*, No. 76, scrisoarea pretendentului Dan.

[2] În traducere: Bunilor vecini şi prieteni ai domniei mele, pârgarilor Braşoveni, *ibidem*, No. 80.

[3] În traducere: Ţie Crâste Roşu şi pan birău din Braşov şi tuturor pârgarilor mari şi mici, oricâţi sunt în Braşov, *ibidem*, No. 107.

[4] În traducere: Bunilor noştri domni şi credincioşi ai craiului, judeţului din Braşov şi celor doisprezece pârgari, *ibidem*, No. 109. Numărul de — 12 — al pârgarilor se fixează apoi în inscriptio.

[5] În traducere: Cinstiţilor şi înţălepţilor: judeţului şi celor doisprezece pârgari din Braşov, *ibidem*, No. 111.

[6] Cf. în acest sens de pildă documentele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 16, 21, 23, 27, 30, 34, 35, 37, 40, 41, 43, 44.

[7] Editată de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 16.

[8] În traducere: Multă sănătate şi heretisire ca la ai mei fraţi.

[9] În traducere: Multă sănătate, *ibidem*, No. 21.

[10] În traducere: Multă sănătate şi bucurie, ca la ai mei prieteni şi fraţi, *ibidem*, No. 23.

[11] În traducere: Iubită heretisire, multă sănătate şi închinăciune, *ibidem*, No. 39.

[12] În traducere: Bunilor prieteni, *ibidem*, No. 40.

www.dacoromanica.ro

scrisoarea lui Mircea din 10 August вѣрна пріѧзнь и любовныи поклон [1]. E de reținut că nu e fără sens faptul că teoreticienii artei epistolare din evul mediu au grupat sub denumirea salutatio trei formule ce apar în cuprinsul actului: intitulatio (persona salutans), inscriptio (persona salutata) și salutul (modus salutandi), căci între aceste trei formule există o legătură așa de puternică că un acelaș eveniment le modifică simultan. Astfel când autorul actului este din punct d vedere ierarhic superior destinatarului, el este primul menționat în protocolul actului și în acest caz intitulatio precede inscriptio. Dacă însă dimpotrivă emitentul este inferior destinatarului, inscriptio precede intitulatio [2]. Și acest din urmă sistem este cunoscut și în două scrisori ale voevozilor munteni adresate Brașovenilor. Așa e scrisoarea lui Vlad Dracul adresată lui Ion Huniade [3] în care întâi apare inscriptio (възможномѹ, иже въсакон слаѣ и чьсти достоиномѹ и моемѹ възлюблѣнномѹ брат҃ѹ, Ѩрделскомѹ и Сакѹскомѹ воєводѣ и шпанѹ Темишкарскомѹ Ѩнѧше воєводѣ) [4], după care vine salutatio (достоинаа и чстна поклоненїа приноси брат господства ти) [5] și apoi intitulatio (Ѡт҃ Влад воєвода и господинь) [6]. Se știe și altfel că Vlad Dracul era sub suveranitatea lu Iancu Corvin și faptul istoric e confirmat și pe calea unei cercetări diplomatice. La fel e și scrisoarea lui Basarab cel Tânăr adresată lui Ștefan Bathory [7].

Ca loc, în genere salutatio precede inscriptio, iar originea formulei se explică fie printr'o influență sârbească unde elementele sunt cunoscute [8], sau poate mai probabil printr'o creație autohtonă.

Arenga. Formula diplomatică care arată în mod general, adeseori banal, și fără nicio legătură directă cu obiectul actului, motivele care au determinat emiterea actului poartă numele de arenga [9]. Aceasta e formula cu care începe textul propriu zis al actului, e mai mult o podoabă literară, nefiind esențială în text, fapt care contribue la absența formulei în multe acte [10].

---

[1] În traducere: Credincioasă prietenie și iubită închinăciune.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 265—266.

[3] Publicată de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 63.

[4] În traducere: Puternicului, cel vrednic de toată mărirea și cinstea și iubitului meu frate, voevod al Ardealului și al Săcuilor și șpan al Temișoarei, Ianăș voevod.

[5] In traducere: Vrednică și cinstită închinăciune aduce fratele domniei tale.

[6] În traducere: Io Vlad voevod și domn.

[7] Publicată de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 116.

[8] Cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академије Seria II, XCII, p. 207.

[9] Cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 537.

[10] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, p. 268—269.

www.dacoromanica.ro

In actele muntene formula nu apare decât în unele acte solemne, destinate mânăstirilor. Aşa din totalul de 79 de hrisoave solemne interne cunoscute din secolul XV inclusiv ultimii ani de domnie ai lui Radu cel Mare [1] numai 23 au arenga, iar între cele externe au arenga numai unele dintre hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos [2].

[1] Şi anume cel al lui Vladislav I, Dan I, ale lui Mircea din 1387 Iunie 27, 1389 Septemvrie 4, 1409 Mai 11, 1415 Martie 28, cel fără dată destinat mânăstirii Cozia pentru bălţi pe Dunăre, fără dată, pentru scutirea de vamă a două trăsuri ale mânăstirii Cozia, cele două hrisoave fără dată pentru confirmări şi acordări de noi donaţii Tismenii, cel fără dată destinat mânăstirii Nucet pentru trei sate la Dunăre; al lui Mihai I fără dată, pentru scutirea de vamă a 2 trăsuri ale mânăstirii Cozia; ale lui Dan II din 1424 August 5, 1428 Septemvrie 10, 1430 Septemvrie 16 şi cel din Duminica Floriilor; ale lui Alexandru Aldea din 1431 Noemvrie 17 şi 1436 Iunie 25; ale lui Vlad Dracul din 1437 August 1, 1437 August 13, 1437 August 23, 1439 August 2, 1440 Septemvrie 16, 1441 Mai 14 şi 1441 Iunie 30; ale lui Vladislav II din 1451 August 1, 1451 August 5, 1451 August 7, 1452 Ianuarie 2 şi 1453 August 2; al lui Vlad Ţepeş din 1457 Aprilie 16; ale lui Radu cel Frumos din 1464 Iulie 10, 1464 Octomvrie 28 şi 1465 Octomvrie 14; ale lui Laiotă Basarab din 1475 Iunie 1 şi 1475 Iulie 15; ale lui Basarab cel Tânăr din 1480 Ianuarie 18 şi 1482 Martie 23; ale lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1, 1484 Aprilie 24, 1488 Aprilie 17, 1489 Septemvrie 11, 1490 Iulie 26, 1493 Iunie 16, 1493 Septemvrie 10 şi 1494 Martie 16; ale lui Radu cel Mare din 1496 Aprilie 14, 1496 August 1, 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1499 Ianuarie 25, 1500 Aprilie 26, 1500 Decemvrie 13, 1501 Mai 23, 1501 Mai 24, 1501 Decemvrie 15, 1502 Martie 9, 1502 Mai 3 şi 1505 Iunie în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică şi cele din 1451 Iulie şi 1493 Septemvrie 2, aflate în acelaşi loc, depuneri particulare I. T. Popescu şi Procopie Filitis; tot în acelaşi loc hrisoavele din 1478 Iunie 3 şi din 3 Decemvrie a lui Vlad Călugărul, copii particulare I, 6 şi 7, deci în totul 63 de hrisoave al Arhivele Statului Bucureşti. Apoi hrisoavele lui Mircea cel Bătrân din 1415 Iunie 10, luna Octomvrie, pentru ocina Mociuriţa şi cel fără dată destinat mânăstirii Snagov; hrisovul lui Vlad Dracul din 1445 August 7; al lui Vladislav II din 1452 August 5; ale lui Vlad Ţepeş din 1459 Septemvrie 10 şi 1461 Fevruarie 10; ale lui Radu cel Mare din 1464 August 12 şi 1465 Noemvrie 5; al lui Radu cel Frumos din 1471 Decemvrie 12; al lui Basarab Laiotă din 1476 Mai 8; al lui Vlad Călugărul din 1492 Octomvrie 9 şi ale lui Radu cel Mare din 1499 Octomvrie 6 şi 1505 Decemvrie 10 — aflate la Academia Română, Documente: C—132, XLV—144, XX—155, XX—174, ms. 5236, f. 45—48 şi 54—56; Documente: CLXX—2; ms. 5236, f. 64—65; Documente: CCI—1, CXXXIV—12; Fotografii de documente: XXVIII—4; Documente: CXXXIV—47; Documente, Peceţi 206; Documente: CI—3 şi XXXIII—191, deci aici în totul 15 hrisoave plus cel din 1 Decemvrie al lui Dan II aflat în original la Muzeul Municipiului din Bucureşti, publicat de Henri Stahl şi Damian P. Bogdan în *op. cit.*, p. 123—125.

[2] Cf. în acest sens hrisovul din 1490 Martie 24, al lui Vlad Călugărul destinat mânăstirii Dohiar, în original la Arhivele Statului Bucureşti; hrisovul aceluiaşi domn, fără dată, destinat mânăstirii Sfântului Filofteiu; două

www.dacoromanica.ro

Formula apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea fără dată şi destinat mânăstirei Cozia pentru trei sate pe Dunăre, unde are următorul cuprins: Къ законѣ повелѣ Господь Богъ сиѡмъ Ізраилекомъ да на въсѣко лѣто десѧтковати, елика аще стѧжат и се вѣдѧще Ѩпостоли свѣтїи и Богоносніи Ѻтци съвѣщашѫ на помѡщь и на благодѣтелство дѫшамъ нашим и прѣдашѧ нам послѣдніїм чѧдом ихъ ѡви молитвоѫ и бдѣніїемъ и постом ѡви милостьнеѫ и покаанїемъ ѡгрѣбатисѧ ѡт въсѣкыихъ зль съ въсѣкоѫ вѣроѫ и ѹтвръжденїемъ да готови бѫдемъ оуслышати ѡнъ глас: прїидѣте къ мнѣ въси трѹждаѧщеисѧ и ѡбрѣменени и азь оупокоѫ вы, възмѣте иго мое на себѣ и наѹчитесѧ ѡт мене, ѩко кротокъ есмь и смѣренъ сръдцемъ и обрѣщете покои дѫшамъ вашим иго бо мое благо ест и брѣмѧ мое легкое. Прїидѣте благословенїи Ѻтца моего и наслѣдоуите оуготованное вам цароство ѡт сложенїа миро, възъалькаѫ бо сѧ и дасте ми ѩсти, въждѫдаѫсѧ и напоисте мѧ, странень бѣх и въведосте мѧ, нагы и ѡдѣсте мѧ, болень и посѣтисте мене, въ темници бѣх и прїидосте къ мене[1]. Cam acelaş cuprins prezintă şi hrisovul lui Radu cel Mare din 1498 Iulie 19[2].

Incepând însă cu hrisovul lui Alexandru Aldea din 1436 Iunie 25, formula se amplifică şi este împărţită în două părţi de către intitulatio, prima parte precedând intitulatio, iar partea a doua legată de dispositio, urmează formulei intitulatio. Aşa în pomenitul hrisov prima parte a formulei prezintă cuprinsul următor: Ѻлиця Дѫхѡм Божїем

---

dintre cele trei hrisoave publicate în Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастыря святого вѣликомученика Пантелеимона, Kiew, 1878, şi anume cele de sub No. 69 şi 70 (în cel editat sub No. 68 arenga lipseşte); hrisovul lui Basarab cel Bătrân, editat de Grigore Nandriş în *op. cit.*, sub No. 2, hrisovul lui Vlad Călugărul din 1489, *ibidem*, No. 3, cât şi hrisovul din 1500 Ianuarie 31 al lui Radu cel mare destinat mânăstirii Sfântului Nicolae din Careia dela Athos.

[1] În traducere: În lege a poruncit Domnul Dumnezeu fiilor lui Israel ca în fiecare an să dea zeciuiala din oricâte vor agonisi şi aceasta ştiind-o sfinţii Apostoli şi purtătorii de Dumnezeu Părinţi au sfătuit întru ajutorul şi binefacerea sufletelor noastre şi ne-au predat nouă celor din urmă copii ai lor, unii cu rugăciune şi cu priveghiere şi cu post alţii cu milostenie şi cu pocăire a se depărta de tot răul ca cu toată credinţa şi întărirea să fim gata a auzi acel glas: veniţi la mine toţi cei ce vă osteniţi şi sunteţi împovăraţi şi eu vă voi linişti, pe voi, luaţi jugul meu asupra voastră şi învăţaţi dela mine căci blând sunt şi smerit cu inima şi veţi afla odihna sufletelor voastre că jugul meu bun este şi sarcina mea uşoară. Veniţi binecuvântaţii Tatălui meu şi moşteniţi împărăţia pregătită vouă dela alcătuirea lumii; că flămând am fost şi mi-aţi dat să mănânc, am însetat şi m'aţi adăpat, străin am fost şi m'aţi primit, gol şi m'aţi îmbrăcat, bolnav şi m'aţi îngrijit, în temniţă am fost şi aţi venit la mine.

[2] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

www.dacoromanica.ro

водмтсѧ сн сѫт сннове Божїи, рече божествѣныи Апостолъ, емѹ же въ слѣд текѫще иже правдѣ любителѣ и подвигом добрым подвизаѫщим сѧ, желаемѫѧ възпрїѧшѧ жизнъ, землъныхъ земли вставлъше и на небеси прѣложишѧсѧ. Блаженнѣ ѡн глас радованїа слїшавше, его же и присно слышѫт: прїдѣте, благословѣнни Ѻтца моего наслѣдствѹите ѹготованное вам царство ѿт ложенїа мира[1], iar partea a doua are acest cuprins: елико по силѣ послѣдствовати изволиҳ прославити прославльшаго мѧ Бога и на прѣстолѣ родител моиҳ съ славоѫ възнѧсша[2].

Cam acelaş cuprins şi prezentare al formulei întâlnim şi în hrisoavele din 1441 Iunie 30[3]; 1457 Aprilie 16[4]; 1464 Octomvrie 28[5]; 1475 Iulie 15[6]; 1482, Martie 23[7]; şi 1501 Decemvrie 15[8].

Hrisoavele lui Vlad Călugărul din 1489 Septemvrie 11[9]; 1493 Iunie 16[10] cât şi cele ale lui Radu cel Mare din 1499 Ianuarie 25[11] şi 1501

---

[1] În traducere: Câţi se povăţuesc cu duhul lui Dumnezeu aceştia sunt fii lui Dumnezeu — a zis dumnezeescul Apostol, căruia următori fiind cei iubitori de dreptate cu strădanie bună mişcându-se, cei doritori de viaţă au câştigat, cele pământeşti pământului le-au lăsat şi în ceruri s'au mutat. Acel glas fericit de bucurie auzindu-l, pe acela şi întotdeauna îl aud: veniţi binecuvântaţii Tatălui meu de moşteniţi împărăţia pregătită vouă dela aşezarea lumii.

[2] În traducere: Cât după putere am voit a urma şi a preamări pe Dumnezeu care m'a preamărit şi în scaunul părinţilor mei cu slavă m'a înălţat.

[3] Editat de Venelin în *op. cit.*, p. 87—89.

[4] Cf. originalul, inedit, la Arhivele Statului, Bucureşti, secţia istorică.

[5] *Ibidem.*

[6] Partea a doua însă se amplifică, cf. în acest sens textul din hrisovul de mai sus aflat în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică (ꙗко прославнтн иже въ Троицѣ славнмомѹ Богоу иже н мене прославлъшаго н на прѣстолѣ прѣждѣпочнвшнм родїтел господства мн съ славое възнесшаго ме. Сѣ же въспоменѫ н господство мн ꙗко мноѕн царѣ въ царствїа сн въселншесѣ иж мали н нѣбеснаго царствїа наслѣдниѣ. Снҳ радї тѫжѫ бо сѣ н азъ не тъчїѫ сїѣ царство ѡкрѣмнтн иж н ѡ предлежѫщнҳ съматрѣтн ꙗкоже възраст благаго корене честнѣншн плод прнноснтн = pentru a preamări pe cel în Treime slăvit Dumnezeu care şi pe mine m'a preamărit şi în scaunul de mai dinainte răposaţilor părinţi ai domniei mele cu mărire m'a nălţat. Aceasta deci amintindu-mi domnia mea că mulţi împăraţi în împărăţia lor s'au veselit însă puţini împărăţia cerească au moştenit. Pentru acestea m'am străduit şi eu ca nu numai această împărăţie a cârmui ci şi din cele care stau înainte a îngriji după cum viţa cu bună rădăcină cel mai curat rod aduce).

[7] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[8] *Ibidem.*

[9] Publicat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, No. 17 cu dată de an 1490 — de altfel toate actele care au data lunei între 1 Septemvrie şi 31 Decemvrie— sunt publicate de Miletič socotind anul dela 1 Ianuarie.

[10] Cf. originalul, inedit, la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[11] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

Mai 24 [1], în prima parte a formulei au acelaş cuprins ca în hrisovul lui Mircea cel Bătrân, în partea a doua însă înfăţişează următorul cuprins: ревнѣе последствовати древним царем и господам еже земна къ благодѣтелствѣ мирѣ прѣпрокодише и небесномѹ царствыю сподобишесѧ кѣм же ѩко къси любещиим Бога късѣ поспѣеще къ благое, мѫдрост бо плътъска смрътъ, а мѫдрост дѫхѹвна жикот и мир. Сна къспомѣнъ господьство ми и слоко Давида пророка и царѣ глаголеща: блажени им же ѡтпѹстишесѧ безаконие и им же прикришесѧ грѣси; блажен мѫж емѹ же не къмѣнит Господь грѣха. И паки имже wбразом желает елен на источники водна сице желает и дѫша моа к тебе Боже [2].

Acelaş cuprins, dar în parte redus, prezintă şi hrisovul din 1483, Iunie 1 (къ законѣ повелѣ Богъ сынѡм Израилевѡм да на късѣко лѣто десестковѹѫт и елика аще стѧжѫт. И се кѣдѫще Ѩпостолы скѧтыи и богоносныи wтци наши прѣдашѫ нам послѣдним чадѡм иѫ wви молитвоѫ и милостинеѫ wгрѣбатисѧ wт късѣѫ злъ partea I, iar partea a II: порекновахъ къспомѣнѫѫ слоко старца нѣкоего рекшаго досажденїа крѣмѧ прїинде и коупим цѣломѫдрїем и смѣренїемь ползѫ къ себѣ прикести къ крѣмѧ сѫда и къзданїа) [3].

In hrisovul lui Vlad Călugărul din 1494, Martie 16 [4], formula prezintă un cuprins cu totul necunoscut hrisoavelor de până acum (късескатаа писанїа ѕслышахѡм глаголюща ѩко блажен wбрѣтїи прѣмѹдрост нь нѣст лѹчшїи боещааго се Бога ѩкоже къ притчах глаголет: начело прѣмѹдрости страх Господнь да идеже ест страх Гос-

[1] Publicat cu multe greşeli de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 26.

[2] În traducere: Râvnind a urma celor din vechime împăraţi şi domni care cele pământeşti le-au petrecut în pace binefăcătoare şi s'au învrednicit împărăţiei cereşti. Ştim că toţi cei care iubesc pe Dumnezeu toate le reuşesc în bine căci înţelepciunea trupească e moarte iar înţălepciunea sufletească este viaţă şi pace. Aceasta amintindu-şi domnia mea şi cuvântul prooroculuı şi împăratului David care zice: Fericiţi cei cărora li s'au iertat fărădelegile şi li s'au acoperit păcatele, fericit bărbatul căruia Domnul nu-i va socoti păcatul. Şi iarăşi cum doreşte cerbul izvoarele cu apă, aşa doreşte şi sufletul meu către tine Dumnezeule, cf. în acest sens hrisovul din 1489 Septemvrie 11.

[3] În traducere: În lege au poruncit Dumnezeu fiilor lui Israel ca în fiece an să dea zeciuala din oricâte vor agonisi. Şi aceasta aflând sfinţii Apostoli şi purtătorii de Dumnezeu părinţi ne-au predat-o nouă celor din urmă copii ai lor ca unii cu rugăciune şi milostenie să se depărteze de orice rău. Iar partea a doua: Râvnind mi-am amintit cuvântul unui oarecare bătrân care spune: vremea gâlcevii a venit şi să cumpărăm prin înţelepciune şi smerenie folosul către sine să-l aducem în vremea judecăţii şi a sămii.

[4] În original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

www.dacoromanica.ro

поднь тѫ къса блага. Боен босе Бога ненакидит зла нь късако ѡ благыхъ дѣлехъ ѕпражнѣетсе каажє блага подобает нам рєци еже късечнстаа и чистнаа изрекоше ѕста Господня: еже любити Господа Бога своего ѡт късее дѫше и ѡт късее крѣпости своее такожде и искрънѣаго своего и прочаа. И такоже късесквтїи Дѫхъ ѕстїи Давидокѣми изрече: еже се ест наслаждисе Господоки и дастъ ти прошенїе срѣдца твоего коеже ест бо шее наслажденїе сее божествкѣнїе сладости, сїа бо ѕбо божѣствєчаа сладост, еже съ любокїю сърдъчною притицати къ божесткенїим скѣценнїим храмом, и ѡт тѫдѫ почрънати божѣсткеное наслажденїе тако ѡт спасиаго источника еже ест дѫшекное къкѫпеже и тѣлесное здракїе, аще ѕбо сїа блага сѫт колми паче еже късечистнїе и скѣценнїе храми къздкизати и ѕкрашати полѣзно ест) [1].

Tot un cuprins deosebit al formulei arenga prezintă şi hrisovul din 1497, Martie 23 [2] (късесквтомѫ ѡ божественномѫ послѣдѫжіе Писанїе рекшомѫ милость хощь а не жрътвѣ и паки тако милостинѣми ѡцѣщаютсе грѣси и паки блаженїи милостивїи, тако ти помилокани бѫдет. Йкоже и прокрочъскаа дѫховна сиценнаа ѕста глаголют: блажен мѫж милѫе и къс дьнь наслаждаютсе Господокы. Сїа оубо ѡт божественаго Писанїа ѕкѣдѣкше паки слишахом прокрочъска глаголюща Дѫхом скѫтим тако оубо слишите царїе и разѫмѣните, накыкнѣте сѫдїе концем земли, къняшите дръжещеи множестка и грѣдещеисе ѡ народѣх език, тако дана бист ѡт Господа дръжака нам и сила ѡт кишнѣго разѫмѣкше ѕбо тако къса къ рѫкаҳ божїиҳ сѫт і елика хощет оубо комѫждо ѡт нас подабает. Нѫ ѕбо блажен и тръблажен иже богоданное богастко добрѣ растачает и дѣлает къ таннѣ богокърѕіенїи емѫ талант, тако

[1] În traducere: Întru totul sfânta Scriptură am auzit grăind că fericit este cel carele a aflat înţelepciunea însă nu este mai bun ca cel temător de Dumnezeu, precum în pilde grăeşte: începutul înţelepciunii este frica către Domnul şi acolo unde este frica către Domnul acolo este toată bunătatea. Temătorul de Dumnezeu, urăşte răul, ci tot cu faptele bune se îndeletniceşte, căci binele se cuvine nouă a spune, ceea ce a spus gura întru totul curată şi cinstită a Domnului: ca să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din tot sufletul şi din toată puterea ta, asemenea şi pe aproapele tău şi celelalte. Şi precum întru totul cinstitul Duh prin gura lui David a spus: cel ce te-ai îndulcit întru Domnul şi-ţi va da cererea inimii tale care este mare îndulcire această dumnezeească dulceaţă, căci aceasta-i dumnezeiasca dulceaţă a alerga cu iubire din inimă către sfintele dumnezeeştile hramuri şi de acolo a să adăpa cu dulceaţa dumnezeească ca dela izvorul mântuirei ce este sănătatea sufletească dimpreună cu cea trupească aşa dar acestea bune sânt cu cât mai ales folositor este a rădica şi a împodobi lăcaşuri întru totul curate şi sfinţite.

[2] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

www.dacoromanica.ro

ѕбо ѕслишит благ҃їи оубо и сладкы wи глас радованїа: благ҃їи рабе и вѣрнїи въниде въ радост Господа своего. Сїа слишавше нам вънимати подобает wт здешних ꙗко мало врѣмення и прѣход на сѣд ꙗкоже и глаголет ꙗко въсѣка слава до врѣмена ест. Подобаше же нам поревновати прежднимъ благочъстивїимъ и скѧтопочевшїимъ господам иже земѧ добрѣ ѕстроивше и сїа добрѣ прѣпроводише сими земнїими небеснаа приwбрѣтошѧ блага и сих наслѣдоваше а земнаа земнїим wставише)[1].

Un cuprins deosebit al formulei, dar în aceeaşi prezentare ca în hrisovul lui Mircea cel Bătrân, mai mult, chiar înglobat în dispositio viind după verbul благопроизволити, întâlnim în hrisoavele din 1496, Aprilie 14[2] şi 1496, August 1.[3] (wт благаго Бога пришедшѧ ми въ ѕме благопроизволихом съ въсем истинним и честим сръдцем ꙗко благодѣтъ и похвалѧ въздати благомѧ Богѹ иже своим хотѣнїем и благостиѭ нам wт своих благъ даровавшомѧ и на прѣстолѣ родїтелїе нашихъ преждѐпочившихъ нас съпосадившомѧ и тѣх богоданнѫ wбластъ нам вѣрѹчившомѧ)[4]. Aceeaşi prezentare şi în

---

[1] În traducere: Urmând întru totul sfintei dumnezeeşti Scripturi care spune: milă vreau iar nu jertfă şi iarăşi cum prin milostenii se curăţă păcatele şi deasemeni fericiţi cei milostivi căci aceia vor fi miluiţi. După cum şi gura cea proorocească şi îndestulată de Duh grăeşte: fericit bărbatul care se miluieşte şi toată ziua se îndulceşte de Domnul. Acestea deci văzându-le din dumnezeiasca Scriptură de asemeni le-am auzit spunându-se prin Duhul sfânt de Prooroci că deci ascultaţi împăraţi şi pricepeţi, învăţaţi judecătorii sfârşitului pământului, pătrundeţi-vă cei ce stăpâniţi mulţimile şi vă făliţi de noroadele limbelor că ne-a fost dată nouă dela Domnul stăpânirea şi puterea dela cel de sus înţălegând deci că toate sunt în mâinile lui Dumnezeu şi cât voeşte fiecăruia dintre noi dărueşte. Ci deci fericit şi de trei ori fericit cel carele bogăţia dată de Dumnezeu bine o risipeşte şi lucrează în taină talantul ce i l-a încredinţat Dumnezeu că deci aude acela glas bun şi dulce al bucuriei: bunule şi credincios rob intră în bucuria Domnului tău. Acestea auzindu-le noi se cuvine a le pătrunde că cele de aici sunt în puţină vreme şi trecerea la judecată după cum şi spune că toată mărirea până la o vreme este. Se cuvine deci nouă a râvni celor de mai înainte bine cinstitori şi sfânt răposaţi domni cari cele pământeşti în bine au aşezat şi acestea bine le-au petrecut cu aceste pământeşti au dobândit bunurile cereşti şi acestea moştenindu-le, cele pământeşti pământului au lăsat.

[2] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[3] Editat de Miletič şi Agura în *op. cit.*, sub No. 20.

[4] În traducere: Dela bunul Dumnezeu mi-a venit în minte de am binevoit cu toată inima adevărată şi curată ca binefacere şi laudă să dau bunului Dumnezeu carele prin vrerea şi bunătatea sa nouă dintre bunurile lui ne-au dăruit şi pe scaunul părinţilor noştri mai înainte răposaţi ne-au aşezat şi aceste date dela Dumnezeu puteri ne-au încredinţat, cf. în acest sens hrisovul din 1496 August 1. Formula însă e la fel şi în cel din 1496 April 14.

www.dacoromanica.ro

hrisoavele lui Radu cel Mare din 1499, Octomvrie 6 [1] şi 1505, Decemvrie 10 [2], destinate unor boeri (благопроизволи господство ми своим благим произволєнїем, чистим и свѣтлим сръдцем господства ми іако прославити прославлъшаго ме Бога и на прѣстолѣ скѧтопочившиѫ родїтелїе господства ми със славоѫ възнесшаго ме. Єже въспомѣнѫ господство ми мнозы царїе въ царствиа си въселише сѧ нѫ мали и благо царствиа наслѣдоваше. Тѫщє бо сє и азъ не тъчїе царство исправитї нѫ wт присныхъ своиѫ съматрѣти єже сѫт истинны чады и сины и право послѫживши, тѣло свое келми потрѫдивше слѣд господства ми и въ єдином естъства своєго не извѣришесе іакоже благи корене честнѣишїи садовнїи плод принесе) [3].

Acelaş lucru şi în hrisoavele din 1500, Aprilie 26 [4] (желанїе въсприхѡм къ въсечестнїим божїим цръквам по пророчьскомѹ словѹ им же wбразом желает ѥлен на источникы водньїе, сице желает и дѹша моа к тебе Боже и паки блажень мѹж милѹе и кес дьнь наслаждаютсѧ Господовы) [5] 1500, Decemvrie 13 [6] şi 1502, Mai 3 [7].

In hrisoavele externe formula este menţionată pentru prima oară în hrisovul lui Alexandru Aldea din 1433, Fevruarie 9, unde este intercalată în intitulatio, e stilizată, şi prezintă următorul cuprins: иже ѹмилосердисѧ о мнѣ виденше желанїе мое и моленїе и слъзи на въсакои дьнь и часъ милоцивыѥ благаго Бога и того въсенепорочнѹю и прѣобладованиѹю Матерь скѧтѹю єже есть венеца и похвала и ѹкрѣжденїе въсѣмъ христїаномъ и скѧтаго великаго мѹ-

---

[1] Cf. originalul la *Acad. Rom.*, Documente, CI—3.

[2] *Ibidem*, XXXIII—191.

[3] În traducere: A binevoit domnia mea cu a sa bună voinţă, cu inimă curată şi luminată a domniei mele ca să proslăvesc pe Dumnezeu carele m'a proslăvit şi în scaunul sfânt răposaţilor părinţi ai domniei mele cu slavă m'au rădicat. Iată că mi-am amintit domnia mea cum mulţi împăraţi în împărăţia lor au vieţuit însă puţini buna împărăţie au moştenit. M'am sârguit şi eu nu numai împărăţia s'o îndreptez (conduc) ci şi de cele pururea ale mele să îngrijesc, care sânt adevăraţii copii şi fii şi drept slujitori, cari trupul lor foarte l-au obosit în urma domniei mele şi întru singura fiinţa lor nu s'au depărtat după cum viţa bună cel mai curat rod de grădină aduce; cf. în acest sens hrisovul din 1499 Octomvrie 6, dar aproape la fel şi în cel din 1505 Decemvrie 10.

[4] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[5] În traducere: Dorinţă am luat către întru totul cinstitele dumnezeeşti biserici după cuvântul proorocilor, după chipul cum doreşte cerbul spre izvoarele apelor, aşa doreşte şi sufletul meu către tine Doamne şi de asemeni fericit bărbatul care se miluieşte şi toată ziua se desfată întru Domnul.

[6] Cf. originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[7] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

ченика Гєѡргїа[1], apoi în cel al lui Vlad Călugărul din 1487, Iunie 12[2] unde apare după intitulatio şi are următorul cuprins: понєже помислиҳ господьство ми къ вишнимь прилєплѣти сѧ, а земльна ѡставлѣти. Єже къспомнѧҳъ и господьство ми слоко блаженнаго Давида реченьмь: имь же ѡбразѡмь желаєть елень на источники кодиїе сїце желаєть и дѹше мое.[3]

In celelalte hrisoave externe formula capătă un cuprins care în linii mari este asemănătar celui din hrisoavele interne[4], iar hrisovul lui

---

[1] În traducere: Care s'a îndurat de mine văzând dorinţa şi ruga mea şi lacrimile din orice zi şi oră, milostivind pe bunul Dumnezeu şi pe a sa întru totul nepătată şi prea îmbucurătoare sfântă Maică care este cununa, lauda şi întărirea tuturor creştinilor şi a sfântului marelui mucenic Gheorghe.

[2] Publicat în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiew, 1878, sub No. 68.

[3] În traducere: Pentrucă m'am gândit domnia mea către cele de sus să mă alătur, iar cele pământeşti să le părăsesc. Iată amintindu-mi domnia mea şi cuvintul fericitului David zicând. după chipul cum doreşte cerbul izvoarele apelor aşa doreşte şi sufletul meu.

[4] Aşa în hrisovul din 1475 şi în cel din 1489, editate de Grigore Nandriş în *op. cit.*, sub No. 2 şi 3, formula arenga prezintă acelaş cuprins şi aspect ca în hrisoavele interne din 1489 Septemvrie 11 şi 1493 Iunie 16; în cel din 1490 Martie 24, destinat mănăstirii Dohiar formula se aseamănă întrucâtva ca text cu cea din hrisovul intern din 1475 Iulie 15: în cel din 1495 August (?) 30, destinat mânăstirii Rusicon dela Athos şi publicat în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастиря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона, Kiew, 1878, sub No. 69, textul formulei urmează după invocatio verbalis şi prezintă următorul cuprins. Єлици дѹхѡмь божїимь водими сѣт, си сѣть синове божїи, ꙗкоже рече божьственїи Ѩпостолъ: емѹ жі въ слѣд тєкѹщен ниже правдѣ любителє, и блаженїи ѡи глас радованїе чающен слышати: пріидѣте благословенїи ѡтца моего, наслѣдѹите ѹготованное вам царьство ѡт сложенна мира, взалкаҳ бо се и дасте ми ꙗсти, въжеждаҳ и напоисте ме, наг и ѡдѣасте ме, болєн и въ темници и посѣтисте ми. Сн бо глас благы благаа творящїим слышати ест, въкѹпѣ же и вънити въ радость Господа своего, такожде и грѣшнїимъ ѡтсѣдаемїимъ въ ѡгнь вѣчнїи слышати естъ, ꙗко несъхранившимъ Господа и Бога заповед и ниже дачѹща ниже жездѹща ниже нага ризе болна, ни въ темници сѣща непосетившимъ ни посѣжившимъ имъ Сиа бо поминающе не подобает ѡтлагати дьни или часи невѣдєще въ кыи час Господь нашь пріидет и въсако неготовыҳ небєщиҳ ѡбрещенит, нь бо аще и текущим брѣменем грѣхѡмъ ѡдрьжими есми, аще и лютою стрѣлою вражною грѣх ради бязвиҳом се, въсѣко потрѣба ест цѣлб и къ врачю притещи лѣпо ест, нашь бо подвигъ мало естъ, тъкмо еже вьзнена видѣти зла, Господа же вьседѹшно възлюбити, въкѹпѣ съ благыими дѣлми Господне же благоѹтробне велїе, къ вьсем бо рѹце простирает, сам бо рече вьсечьстнїими сконми и чьстнїими ѕсти: ꙗко не хощѹ съмрѣти грѣшномѹ, нь ѡбратитисе емѹ и жива бити, не пріидоҳ бо рече праведнїе призвати, нь грѣшнїе на покаанїе и не просто рече грѣшнїе нь на покаанїе понеже мнози ѡбрази сѣть покаанїа ꙗкоже и многи ѡвитѣли по мѣре добрїиҳ дѣл добраа же дѣла многоѡбразнѣ любов, милостиня, пость, вьздръжанїе, къ сим вѣра, надежда и инаа многа слышим ѡт божьствьныҳ писанїи

www.dacoromanica.ro

Vlad Călugărul fără dată, destinat mânăstirei Sf. Filofteiu, are exact jumătate din text ocupat cu arenga. De aici se vede marea însemnătate pe care destinatarii o acordau unei atare formule de caracter eminamente religios.

Din cele expuse mai sus am văzut că formula este alcătuită din citaţiuni luate din sfânta Scriptură atât din vechiul cât şi din noul testament, stilizate şi amplificate de redactorul şi scriitorul actului.

Locul pe care îl ocupă formula în cadrul celorlalte formule este imediat după invocatio şi este formula cu care începe textul propriu zis al actului, exceptând hrisoavele din 1496, Aprilie 14; 1496, August 1; 1499, Otctomvrie 6; 1500, Aprilie 26; 1500, Decemvrie 13; 1502, Mai 3 şi 1505, Decemvrie 10 în care arenga apare după intitulatio. In ceea ce priveşte origina formulei e sigur că spiritul cancelariilor sud-slave nu poate fi pus la îndoială [1] în cancelariile sud-slave formula fiind de origine bizantină [2]. Dar faptul că textul formulei arenga din hrisoavele

---

вѣса бо на ползѣ нам; нѣ бо аще и слышим нѣ не творим, ꙗко житєискими и сѣтнми мира сего низѣ влачими єсми попеченъми wбаче на спасово милосрѣдїе вазираєще надѣемсе, ꙗко много грѣшнїих и нилѣ влѣтолюбїих милосрѣднѣ вазводит и милѣет и еще же и синоположенїа не лишает радї тъчию wбращенїа; în hrisovul din 1497 Martie (20) destinat mânăstirii Dohiar formula apare după intitulatio e legată cu dispositio prin verbul благопроизволити şi are următorul cuprins. ꙗко прославити прославлъшаго ни Господа. Сѣ бо въспомѣнѣвше ꙗко мнозѣи земнїими-небесная пріwбрѣтошѫ ꙗкоже божествная писанїе свидетелствѣет кѣплѣ творите дондеже тръг ест. Сего радї поревноваχом иже прежде нас бившїим иже земная мирно прѣпроводише и паки земная земли wставише и къ небесиїим благїими прилѣпишесѧ; în cel din 1500 Ianuarie 30 cuprinsul e aproape la fel ca în hrisovul intern al lui Mircea cel Bătrân iar în hrisovul din 1502 Februarie 18 cuprinsul e acesta: иже въсе wт небитїе въ битїе приведшомѣ и словом своим сѣставлъшомѣ и прѣсвѧтїимь своим и животворещим Дχом Стѣръдикшаго, небо и въсе мнелнниїи чини, землю и въсе еже на нен: мwрѣе и въсе ѫже въ нем сїи рече късвидима и невидима еже милости своеж рода непрѣзревшаго ради человѣчески падшїи погибѣтїе прѣстѫпленїа ради заповѣдн его, еже къ Ѳдеме прѣдедом нашїим древле рѣкопростѣтїемь къ дрѣвѣ сънѣдномѣ еже съмрть исходатанвшѣ вьсемѣ мирѣ, иж прѣклон небеса и сънниде и къ правон жизни милостїю своею вазводит, и пѣт покаанїа многошбразне нам дарова ови милостию wт свѧтїих цръкваχ и бденїих вьсенощнїих и словословленїих; инїи же постом и зелнниль вьздрьжанием, иже ест вьсем страстемъ wтраженїе и къ Богѣ присвоенїе. Инїи же милостїнѫми иже къ нищим требованїе и къ свѧтїим цръквам рѣкопростѣтїе по Господню словѣ речшѣмѣ о блаженїих милостивнχ и милѣщїе въс дьнь еже помилован бити и Господови насладнтисе. Сѣ бо слышавшїих wт свѧтїих писанїих, вѣрнχмосе мислїю и сръдцемь ꙗко блнзъ Господь вьсем призивающим его въ истїннѣ и вьсемь сръдцемь.

[1] În actele moldoveneşti formula este necunoscută, cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 19. Iar în Apus la această epocă arenga este inexistentă — vorbim de diplomele regale.

[2] Cf. Michel Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slavo-roumaine*, extrasul din *Byzantinoslavica*, 1931, p. 10.

www.dacoromanica.ro

muntene e în genere diferit de cel din actele bulgărești și sârbești ne îndrituește să credem că formula își datorește creația spiritului muntean și numai uzul formulei s'a imprumutat din cancelariile sud-slave. E de reținut de asemeni și faptul următor: prea puține acte au arenga, ceea ce e o dovadă că influența apuseană, în epoca de care ne ocupăm, era precumpănitoare [1].

Promulgatio și interventio. Formula promulgatio, care are drept cuprins relatarea faptului că obiectul actului a fost adus la cunoștința tuturor celor interesați [2], nu apare în actele muntene interne [3], ci numai în hrisovul extern din 1403 (Septemvrie 23) al lui Mircea cel Bătrân, unde are următorul cuprins: **wскѣчаю тъмъ листом** [4]. Origina ei e fără îndoială apuseană.

Interventio. Formula interventio inserează numele celor care au venit să solicite actul și că obiectul actului s'a dat în urma rugămintei lor [5]. Ea nu apare în actele interne decât în câteva hrisoave solemne [6], iar primul hrisov care o menționează este al lui Vladislav I, unde formula prezintă următorul cuprins stilizat: **послъшак честнаго къ иноцѣх Никодима** [7]. Al doilea hrisov care menționează formula este al lui Mircea cel Bătrân din 1409 Mai 11 (**моленїа ради и прошенїа непрѣзрѣхпочтанныж болѣре господства ми, лwгwфета Балдовкина и жѕпана Шербана и Радѕла Станока** [8]. Aceiași prezentare are formula și în hrisovul din 1452, Ianuarie 2, iar în hrisovul din 1501, Mai 23, formula are următorul cuprins stilizat: **прїиде бо къ нам wтецъ нашъ и наставник сѫтаго монастира сего вишереченнаго**

---

[1] De altfel și în diplomatica bulgară din opt hrisoave numai patru cunosc arenga și anume numai hrisoavele destinate mânăstirilor Virghin, Zograf, Orehov și Ryla (cf. G. Ilinskij, *op. cit.*, p. 14—19, p. 21—23, p. 24—26 și p. 26—28), iar în cele sârbești — în actele destinate mânăstirilor proporția apariției formulei arengei este de 80%, iar în actele destinate particularilor proporția e de numai 16 la 150 (cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCIV, p. 209—213).

[2] Cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 547.

[3] Observăm că formula apare în actele sârbești, cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCIV, p. 231—262.

[4] În traducere: Fac cunoscut cu această carte.

[5] Cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 79.

[6] Cf. în acest sens hrisoavele lui Vladislav I, ale lui Mircea din 1409 Mai 11 și luna Octomvrie, al lui Vladislav II din 1452 Ianuarie 2 și al lui Radu cel Mare din 1501 Mai 23.

[7] În traducere: Am ascultat pe cinstitul între călugări, Nicodim,

[8] În traducere: Pentru rugăciunea și cererea mult prea cinstiților boieri ai domniei mele: logofătul Baldovin și jupan Șerban și Radul al lui Stan.

www.dacoromanica.ro

кѵр Агафон и къзвести нам ѡ прѣбиваніи сѫтомѹ монастирѹ колика преѯодет къ настоеще крѣме къ келицех нѹждах и тесноташ ѡбсирекше ѡт сѫтопочившіих прежднх и благочестивіих прѣдед наших бившіих ктитори[1].

In hrisoavele externe destinate Braşovenilor, formula nu apare decât în hrisoavele din 1413 August 6[2], 1420 Octomvrie 23[3]; 1421 Noemvrie 21[4] şi 1437 Aprilie 8[5], unde formula are următorul cuprins: исплъних прошенїе пръгарем Брашовскым. понеже просих господство ми ѣко да поновим и да ѹтвръдим закони що сѫ имали ѡт прѣродители господства ми за кѹрмерк по тѫргових ѹ земи господства ми и на пѫти Брашовском дорї до Брайл[6]. Formula e de asemeni cunoscută şi hrisovului din 1438, Septemvrie 8, al lui Vlad Dracul, destinat negustorilor lioveni, unde cuprinsul e acesta: пачеже ѹчиних вище радї прошенїа пріатели посподства ми еже сѫт местичи ѡт Крако̀ва по имену: Мартин Хмил и Станислав Дикны, бѹдѹчи местичи къ Лвкове[7]. Dar tot interventio e şi и се бысть еги доиде Фелентин и Мартин и Крѹш ѹ Дълъгополи[8] din hrisovul lui Mircea destinat Braşovenilor[9], numai dacă aceştia sunt solii Braşovenilor cari solicită actul. E sigur însă că e interventio cuprinsul următor: испнсах егда пріидѣ Хана Лопънден съ хрисовѹлом Мирчѣ воєводѣ, сѣткорен със волѫ господина ми кралѫ и съ Щибром воєводѫ и съ Михал Соломон Секилскым и съ великым

[1] În traducere: A venit deci la noi părintele nostru şi conducătorul acestei sfinte mânăstiri mai sus pomenite, kir Agathon şi ne-a vestit despre petrecerea sfintei mănăstiri cum trece în vremea de astăzi prin mari lipsuri şi strâmtori, sărăcind de sfârt răposaţii mai de nainte şi binecinstitorii strămoşii noştri, foşti ctitori.

[2] Editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3.

[3] *Ibidem*, No. 7.

[4] *Ibidem*, No. 10.

[5] *Ibidem*, No. 54.

[6] În traducere: Am îndeplinit cererea pârgarilor Braşoveni, pentrucă au rugat pe domnia mea ca să le înoesc şi să le întăresc legile de vamă ce au avut dela strămoşii domniei mele prin târgurile din ţara domniei mele şi pe drumul Braşovului până la Brăila, cf. în acest sens hrisovul lui Mircea, editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 3.

[7] În traducere: De asemeni am făcut cele de mai sus pentru cererea prietenilor domniei mele cari sunt orăşeni din Cracovia anume: Martin Hmil şi Stanislaw cel minunat, fiind orăşeni în Lvov.

[8] În traducere: Şi aceasta a fost când au venit Felentin şi Martin şi Cruş în Câmpulung.

[9] Aceeaşi prezentare fiind cunoscută şi actelor sârbeşti, cf. St. Stanojević în *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 101—116.

www.dacoromanica.ro

wбѣщанїем[1] din hrisovul lui Dan II datat: 1431, Ianuarie 30 şi destinat Braşovenilor[2].

In hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos formula nu e cunoscută decât actului din 1500, Ianuarie 30, destinat mânăstirei Sfântului Nicolae din Careia dela Athos, unde are acest cuprins: wт тое скѫщіенїѫ wбители прїиде къ нам дⷭховник Гаврїил іеромонах съ посѣщенїемь и благословленїемь[3] şi actului din 1502 Fevruarie 18, destinat mânăstirei Rusicon (прїиде бо къ нам wтець наш проипрот кѵр Козма и съ инеми богопроскещенними мⷭжїи и къзвестише нам w прѣбиканїи w многих нⷭждах и лишенїих и тесноτах тех скатїих монастирех иже сⷭт къ тои скатои кинѳереченнои горѣ Ѳфонстѣи наипаче w скатомь монастири нарицаеми Рⷭен...)[4] formula prezentându-se stilizat.

Ca poziţie, formula se află intercalată în dispositio şi anume imediat după începutul acestei formule.

Ca origine e probabilă cea apuseană.

Narratio. Ca formulă diplomatică în sine, narratio cuprinde expunerea motivelor în directă legătură cu obiectul actului care au determinat emiterea lui. Deci cu totul opusă formulei arenga care are un caracter general.

Narratio apare pentru prima oară în hrisovul lui Dan I, unde are următorul cuprins: къ начмлѣ богодароканнаго ми господства wбрѣтwх къ земли господства ми на мѣстѣ рѣкомѣмь Тисмѣна мънастирь ксѣцѣми дѣлы недоскръшень, егоже скѣтопочившїи благочьстивыи коекода Радуль, родїтель господства ми wт wсноканїа къздвижѳ, прѣкращеннем же живота не съвръши[5].

---

[1] În traducere: S'a scris (în sensul însă de « s'a emis », cf. lucrarea de faţă, p. 31 nota 2) când a venit Hana Lopândei cu hrisovul lui Mircea voevod făcut cu voia Domnului meu craiul şi cu Ştibor voevod şi cu Mihal Solomon Secuianul şi cu mare făgăduinţă.

[2] Editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 18.

[3] În traducere: Dela acest sfinţit lăcaş a venit la noi duhovnicul Gavrii eromonahul cu cercetare (vizitare) şi binecuvântare.

[4] În traducere: Au venit deci la noi părintele proin-protos Kir Cozma şi cu alţi de Dumnezeu luminaţi bărbaţi şi ne-a încunoştiinţat despre petrecerea în mari greutăţi şi lipsuri şi strâmtorări ale acelor sfinte mănăstiri care sunt în acel sfânt mai sus pomenit munte al Athosului, mai ales despre sfânta mănăstire numită Rusicon.

[5] În traducere: La începutul domniei mele, dăruită de Dumnezeu, am aflat în ţara domniei mele la locul numit Tismana mănăstire nedesăvârşită cu toate lucrurile, pe care sfânt răposatul binecinstitorul voevod Radu, părintele domniei mele din temelie a rădicat-o, însă prin scurtarea vieţii sale n'a terminat-o.

www.dacoromanica.ro

In hrisovul lui Mircea din 1387 Iunie 27, cuprinsul e acesta: къ начлѣ богодарованнаго ми господства wбрѣтшѫ къ земи господства ми на мѣстѣ рекомѣмъ Тисмена монастиρ, его же скѧтопочившїи родитель господства ми Iw Радулъ воєвода wт wснованїа къздиж: и скѧтопочивши брат господства ми Iw Данъ воєвода миwгѣми вещми покрѣпи [1]. Acelaş cuprins întâlnim apoi în toate hrisoavele solemne destinate mânăstirei Tismana, inclusiv cel din 1439, August 2, pentru ca apoi formula să dispară.

In hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos formula nu e cunoscută decât actului din 1496, August (?) 30, destinat mânăstirei Rusicon unde are acest cuprins: зрим ѕбо вь настоещаа времѣна, къ многиѫ нѫждаѫ и скрѣбеѫ скѧтїе божїе црькви и царскїе и скѧщенїе монастире wт благочестивїиѫ, скѧтопочившїиѫ благочестно жившӥиѫ мѫжїи wбснрѣвшїиѫ, многиѫ ѕбо къ конѣчное запѫстѣнїе дошедшїиѫ радї ѕмаленїа благочестїа ѕви грѣѫ ради нашиѫ [2], наипаче къ скѧтѣи горѣ Ѳфонстѣи живѫщїиѫ ест чьстнїи и царскїи монастирь наричаемни Рѫшкїи, хрaм скѧтаго великомѫченика Христока и цѣлебника Пантелеимона, егоже видевши wсирѣкша wт скѧтїиѫ прѣждїиѫ хтитореѫ, пачеже wт посланнїиѫ братиаѫ извѣстно [3] ѕкѣдек родитєл наш Iw Блад конкода елико моцно при своем животѫ wн иѫ ест милокалъ и wброк скѧтомѫ монастирѫ ѕчинил и хрисовѫл написал [4].

Locul pe care-l ocupă formula este după intitulatio, exceptând actul extern de mai sus, unde formula vine după arenga.

---

[1] În traducere: La începutul domniei mele, dăruită de Dumnezeu, am aflat în ţara domniei mele la locul numit Tismana, mănăstire, pe care sfânt răposatul părinte al domniei mele Io Radul voevod din temelie a ridicat-o şi sfânt răposatul frate al domniei mele Io Dan voevod cu multe lucruri a întărit-o.

[2] S'ar putea ca până aici cuprinsul să fie înglobat şi în arenga, totuşi dat fiind legătura cu textul următor e probabil că e un tot formând narratio.

[3] Deci şi interventio dar într'o formă prea stilizată.

[4] În traducere: Văd deci în vremurile de astăzi în multe lipsuri şi necazuri sfintele biserici ale lui Dumnezeu şi sfintele împărăteşti mănăstiri sărăcite de binecinstitorii sfânt răposaţii bărbaţi cari au vieţuit în bună cinste, multe deci într'o părăsire totală au ajuns din cauza scăderii binecinstirei pentru păcatele deci ale noastre, mai ales în sfântul munte al Athosului unde vieţueşte cinstita şi împărăteasca mănăstire numită Rusicon, hramul sfântului marelui mucenic al lui Hristos şi lecuitor Pantelimon, pe care văzând-o sărăcită de sfinţii de mai înainte ctitori, mai ales că dela fraţii trimişi ne este cunoscut aflând că părintele nostru Ioan Vlad voevod pe cât e cu putinţă în viaţa lui a miluit-o şi obroc sfintei mănăstiri i-a făcut şi hrisov i-a scris.

www.dacoromanica.ro

Ca origine formula comportă o origine bizantină prin intermediu sud-slav, care pentru hrisoavele de până la 1439 pare a fi cel bulgar [1].

Dispositio. Formula dispositio alcătuind însăşi esenţa actului — obiectul lui — şi în care voinţa emitentului e clar exprimată, apare ca atare în toate actele slavo-muntene. Prin cuprinsul formulei care adesea e destul de întins, formula din hrisoavele slavo-muntene prezintă o deosebită importanţă atât din punct de vedere istoric cât şi din punct de vedere juridic. Aşa în hrisoavele destinate mânăstirilor se amintesc deseori predecesorii care au făcut donaţii pe care emitentul le confirmă [2]. Atât în actele destinate mânăstirilor cât şi în cele destinate particularilor, se arată numele, hotarul şi întinderea atât a proprietăţilor [3] cât şi numele şi filiaţiunea celor care le-au stăpânit sau doresc să le stăpânească. Iar când e vorba de scutiri de dări şi obligaţii se enumără dările, obligaţiile şi funcţionarii domneşti însărcinaţi cu executarea lor, faţă de care destinatarul devine imun [4]. La fel când e vorba de privilegii vamale se precizează reşedinţele vamale, obiectele sau animalele asupra cărora se va percepe vama precum şi quantumul vămii [5]. Cât despre elementele juridice, cel mai important care apare în acte este aşa numita formulă *prădalica* [6].

---

[1] Şi anume un împrumut din hrisovul lui Constantin Asan, destinat mânăstirii Virghinsk, unde formula are un aspect asemănător, cf. textul la Ilinskij, *op. cit.*, p. 15. Probabil că din acest hrisov s'a stilizat apoi formula în cancelaria munteană,

[2] Cf. în acest sens de pildă cele două hrisoave fără dată ale lui Mircea cel Bătrân destinate mânăstirii Tismana.

[3] Dar hotarul şi întinderea proprietăţilor apare destul de rar, cf. în acest sens de pildă hrisovul lui Mircea cel Bătrân, fără dată, destinat mânăstirii Cozia pentru bălţile de peste Dunăre; actele destinate aceleiaşi mănăstiri şi cu acelaşi obiect, actul din 1406 indictionul 15, cât şi actele din 1490 Ianuarie 7. 1497 Martie (20), destinat mânăstirii Dohiar şi 1504 Iunie 15 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică cât şi actele din 1505 Iulie 18 şi 1505 Decemvrie 10, în original la *Acad. Rom.*, Documente: L—14 şi XXXIII—191.

[4] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele lui Mircea din 1409 Mai 11 şi 1415 Iunie 10.

[5] E de reţinut că în actele muntene începând cu jumătatea secolului XV nu se făcea deosebire între termenul care denumea vama propriu zisă şi între cel care denumea darea, căci tot vamă (вама) e şi darea oilor şi a porcilor (овечїа вама, свинїи вама).

[6] Cf. pentru prădalica, Damian P. Bogdan, *Originea clauzei* и въ нинѫ прѣдалнка да нѣст din *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 269—270. Intre celelalte elemente juridice menţionăm de pildă mărturia (cf. în acest sens actele din 1453 August 2, 1478 Aprilie 3 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, 1494 Iulie 15 — în original la *Acad. Rom.*, Documente CVIII—34) şi înfrăţirea (cf. în acest sens actul din 1488 Aprilie 10, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

www.dacoromanica.ro

Insă pe când în Moldova exista o diferenţiere în ceea ce priveşte cuprinsul formulei, între hrisoavele destinate mânăstirilor şi între hrisoavele destinate particularilor [1], în actele muntene nu există această diferenţiere. Totuşi o diferenţiere există, dar aceasta din alt punct de vedere şi anume în felul cum se prezintă formula în hrisoavele solemne şi în actele simple cu acelaş caracter. Aşa în hrisoavele solemne formula începe cu verbul **благопроизволити** [2] la aorist persoana I singular, pe când în hrisoavele simple începutul îl formează verbul **давати**, prezentat la indicativ prezent persoana III singular [3]. Dar şi ca text formula se deosebeşte în cele două categorii de hrisoave pomenite mai sus. Aşa în actele solemne după verbul **благопроизволити** formula cuprinde enunţarea sentimentelor care au animat pe domn la emiterea actului, (**благопроизволи господьство ми своим благым произволенїем чисты и свѣтлым сръдцемъ и дарѡвах сѫи въсечистны и благословразны и прѣпочитанныи над въсѣми чѣстїи дарѡв настоѫи хрисовѵл**) [4], după care urmează numele şi hramul mânăstirei destinatare (**монастирю ѡт Дѣл. ѡбитѣли сѫтого архиерарха и чюдотворца Николаѡ**) [5], iar când destinatarul este o persoană particulară,

[1] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 23.

[2] În hrisovul lui Vladislav I şi în cel al lui Dan I în loc de **благопрозволити** apare **благоизволити** exact ca în hrisoavele bulgăreşti, iar în unele hrisoave cu arenga, **благоизволити** este înlocuit prin **въждѣлѣти** (cf. în acest sens hrisovul lui Mircea, fără dată, destinat mânăstirii Cozia pentru trei sate pe Dunăre; hrisoavele din 1489 Septemvrie 11; 1493 Iunie 16 şi 1499 Ianuarie 25). Menţionăm aici că există de asemeni câteva hrisoave solemne în care dispositio este legată cu arenga şi în care începutul formulei dispositio nu este exprimat categoric prin vreun element (cf. în acest sens hrisoavele din 1500 Aprilie 26 şi 1501 Mai 23).

[3] Cf. în acest sens actul din 1406 indictionul 15.

[4] În traducere: A binevoit domnia mea cu a sa bunăvoinţă cu inimă curată şi luminată şi am dăruit acest întru totul curat şi bun la chip şi prea cinstit, care stă deasupra curatelor danii hrisov, cf. în acest sens hrisovul din 1409 Mai 11.

[5] În traducere: Mânăstirei din Deal, lăcaşului sfântului arhierarh şi făcător de minuni Nicolae, cf. în acest sens hrisovul din 1431 Noemvrie 11. În unele acte mai vechi, de pildă ale lui Mircea fără dată, din care unul destinat mânăstirei Snagov şi un altul destinat mânăstirii Cozia pentru bălţi pe Dunăre, nu apare ca destinatar mânăstirea ci egumenul (**молѣбникѡ господьства ми попѡ кѵр Лазарѡ ѡт Снѣгов** = rugătorului domniei mele lui popa chir Lazăr dela Snagov, cf. hrisovul destinat mânăstirei Snagov), iar în actele de mai târziu începând cu jumătatea secolului XV se fixează norma ca între destinatarii mănăstirii să fie pomenită nu numai mânăstirea ci şi egumenul (cf. în acest sens hrisovul din 1441 Iunie 30, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) şi fraţii mânăstirei (cf. în acest sens actul din 1451 Martie 28 — originalul, *ibidem*).

www.dacoromanica.ro

apare în genere numele lui precedat de un titlu [1] şi precedat când e vorba de un dregător de unele atribute ale politeţei (**почитанн** sau **прѣпочитанн**) [2] — dar aceasta numai din a doua jumătate a secolului XV [3] — după care urmează obiectul însăşi al formulei dispositio: satele moşiile, merticurile care se confirmă sau se dăruesc de către domn, specificarea că privilegiul acordat e valabil — când e vorba de persoane particulare — atât pentru ei cât şi pentru copii, nepoţii şi strănepoţii lor (**wхаб тѣм и дѣцам их, внѹчетом и прѣквнѹчетом их**) [4] exact ca şi în actele moldoveneşti [5], precum şi înşirarea dărilor, obligaţiunilor şi a funcţionarilor domneşti însărcinaţi cu executarea lor, faţă de care destinatarul devine imun — verbul de legătură fiind **починати** [6], exprimat la participiul trecut activ (**почѧкше wт wвчїего кама, wт скинїего кама wт пчелдрства, wт кжблдрства, wт виндрства, wт глобѫ, wт покоза, wт подводѫ, wт сѣна, wт сирєнїа, wт дѫшегѹбинѫ и wт инъıх кѣсѣх работ, рдзкѣ єдинѫ келикѫ конскѫ да строѫт господствоу ми** [7]

---

[1] Ca de pildă **болѣр** (**болѣрwм господства мн** = boerilor domniei mele, cf. hrisovul din 1437 August 13, editat de Miletić în *op. cit.*, sub No. 6) şi **слоугд** (**слоугѣм господства мн** = slugilor domniei mele, cf. hrisovul lui Mircea pentru ocina Mociurita) sau combinate amândouă titlurile şi amplificate prin **жѹпан** (**слѹge и болѣрнѹ господства мн жѹпанѹ...** = slugei şi boerului domniei mele jupanului..., cf. hrisovul din 1437 August 23).

[2] Cf. **почитаномѹ болѣрнѹ господства мн жѹпанѹ Тикѹчю** = cinstitului boer al domniei mele lui Jupan Ticuć, în hrisovul din 1480 Ianuarie 18, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; **прѣпочетенномѹ правителю господства мн и прѣвосъветникѹ жѹпанѹ Станкѹ логофетѹ** = preacinstitului dregător al domniei mele şi celui dintâiu sfetnic, lui jupan Staico logofăt, în hrisovul din 1492 Octomvrie 9 (originalul la *Acad. Rom.*, Documente, Peceţi 206).

[3] Cf. hrisoavele pomenite în nota precedentă.

[4] În traducere: Ohabă acestora şi copiilor lor, nepoţilor şi strănepoţilor lor, cf. hrisovul din 1430 Septemvrie 16.

[5] Cf. pentru actele moldoveneşti, Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 23.

[6] Acest verb se fixează ca normă începând cu hrisovul din 1459 Septemvrie 20, în cel din 1445 August 7 e exprimat la timpul **почѣх**, iar în actul din 1452 August 5 lipseşte. În cele mai vechi acte — al lui Vladislav I şi Dan I — întâlnim verbul **свободнти** (la participiul trecut = **свободно**, în actul lui Vladislav I) exprimat şi în grafia **слободнти** (**слободни**, în actul lui Dan I) iar în al lui Mircea pentru ocina Mociurita e **wхаба**.

[7] Din cuprinsul expresiei: «numai mare oaste să facă domniei mele» se vede că scutirea acordată de domn nu era generală şi îngrădea anumite privilegii rezervate emitentului. Aşa în actele mai vechi nu se acorda scutirea de oaste, pentru care fiecare trebuia să-şi dea obolul (exceptând hrisovul lui Vladislav I unde se acordă şi această scutire: (**свободно wт въсѣкых данковъ и работъ господскыхъ и wт воискых и по въсемѹ wхабѫ** = slobod de toate dările şi muncile domneşti şi de oşti şi peste tot ohabă), iar când Ţara Românească este nevoită să plătească tribut Porţii, pe lângă scutirea de oaste apare şi

www.dacoromanica.ro

а ино нищо помного [1]. И да ихъ не смѣет бантѹвати ни сѫдец ни глобник, ни бирчїи ни никто wт болѣр и wт работник господства ми, посилаеми по милостех и по работах господства ми [2]), menţiunea tuturor acestor dări, obligaţiuni şi funcţionari domneşti fiind precedată adesea de clauza прѣдалика (и каре комѹ се слѹчит wт них прежѣ сѣмрѣт а wчина да ест wставшим прѣдалика къ них да нѣст) [3], care e urmată apoi de o clauză prohibitivă (и ни wт когоже непотѣкновенно по речи [4] господства ми) [5].

In hrisoavele simple formula începe prin verbul дакати (дакат господство ми сїе поклѣнїе [6], (în actele de până la 1458 e wризмо în loc de поклѣнїе) [7], după care urmează: numele destinatarului,

---

acest privilegiu de care domnul nu scuteşte pe nimeni. (Prima menţiune a tributului — birului — către Poartă — o găsim în hrisovul lui Vlad Dracul din 1441 Iunie 30 · и кнѧзовы wт Изворѣни : Нѣгое и Нан и Трендафил да дават бир ѥкоже и ини сраци въ Изворани = şi cnezii din Izvorani: Neagoe şi Nan şi Trendafil să dea bir ca şi ceilalţi supuşi din Izvorani — şi anume în omisiunea din text scrisă pe marginea stângă a textului actului — deci denumirea tributului e биръ, cf. şi actul din 1494 Martie 16 — originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — сего ради съ ѳеми вишереченнми сели никто да не метеҳает понеже их wт въсех слѹжбах и даждах wсвободих господство ми кроме данка и воиска = pentru aceasta cu acele mai sus pomenite sate nimeni să nu se amestece pentrucă domnia mea le-am scutit (slobozit) de toate slujbele şi dăjdiile în afară de dare şi oaste, deci aici birul e numit данък. Funcţionarul care percepea birul era numit бирчи).

[1] În traducere: Începând de vama oilor, de vama porcilor, de albinărit, de găletărit, de vinărit, de gloabe, de cărături, de podvoade, de fân, de caş, de duşegubină şi de toate celelalte munci, numai mare oaste să facă domniei mele, iar altceva nimic mai mult, cf. în acest sens hrisovul lui Mircea, fără dată, destinat mânăstirei Snagov.

[2] În traducere: Şi să nu îndrăznească a-i bântui nici judeţul, nici globnicul, nici birarul, nici nimeni dintre boerii şi dintre funcţionarii domniei mele, trimişi după milele şi după muncile domniei mele, cf. în acest sens hrisovul din 1445 August 7.

[3] În traducere: Şi oricui dintre ei se va întâmpla moarte mai înainte, moşia să fie celor rămaşi, prădalica dela ei să nu fie, cf. în acest sens hrisovul lui Basarab cel Tânăr din 1478 Iunie 3, în copie slavă la Arhivele Statului Bucureşti, Partida copiilor particulare, I—6.

[4] În unele acte cuvântul рѣчь e înlocuit prin wризмо.

[5] În traducere: Şi de nimeni neclintit după cuvântul domniei mele, cf. în acest sens hrisovul pomenit în nota 3 de mai sus. Dar acest element este un atribut exclusiv al hrisoavelor simple (cf. în acest sens de pildă actele din 1451 Martie 28, 1456 Aprilie 15, 1458 Martie 5, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) şi el nu se fixează în hrisoavele solemne decât aproape de sfârşitul secolului XV (cf. în acest sens hrisovul lui Vlad Călugărul din 1483 Iunie 1, 1489 Septemvrie 11, 1490 Iulie 26, 1493 Iunie 16 şi 1493 Septemvrie 10).

[6] În traducere: Dă domnia mea această poruncă, cf. actul din 1456 Aprilie 15, originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[7] Cf. lucrarea de faţă, p. 21 şi nota 3

www.dacoromanica.ro

obiectul actului fără însă a se menționa dările, obligațiunile [1] și funcționarii domnești [2] față de care destinatarul devine imun ca în hrisoave ci numai: да мѫ сѫт къ wчинѫ и къ wхабѫ [3], menționea că privilegiul privește și pe urmași după care vine următoarea încheiere: и ни wт когоже непотѫкновенно по рѣчи господства ми [4].

In actele externe verbul începător al formulei e același ca în actele interne, adică благопроизволити pentru hrisoavele solemne [5] și дакати în cele simple [6], la fel și enunțarea sentimentelor emitentului tot ca în actele solemne interne. In ceea ce privește scrisorile, acestea comportă expresii adequate momentului, formula începând întotdeauna prin verbul писати (пишет господство ми [7]) exact ca în cele două scrisori interne, cu caracter executoriu.

---

[1] Exceptând actele din 1498 Ianuarie 9 și 1505 Martie 27, unde acestea apar, cf. originalele actelor la Arhivele Statului București, secția istorică.

[2] Exceptând actul lui Mircea fără dată, destinat mânăstirei Cozia prin care oricine îi poate face donații; al lui Mihai I din 1418 Iunie 22; actele din: 1458 Martie 5 (editat de Venelin în *op. cit.*, p. 91—92), 1465 Octomvrie 14 (editat de Miletič și Agura în *op. cit.*, sub No. 8), 1467 Ianuarie 15 (*ibidem*, No. 9), 1498 Ianuarie 9 și 1505 Martie 27 — în original la Arhivele Statului București, unde aceștia apar.

[3] În traducere: Să-i fie lui de moșie și de ohabă, cf. actul din 1456 Aprilie 15, menționat mai sus la p. 109 nota 6.

[4] În traducere: Și de nimeni neclintit după cuvântul domniei mele, cf. în acest sens actul editat de Miletič în *op. cit.*, sub No. 15.

[5] Exceptând hrisoavele cu arenga din 1476 și 1489 — editate de Grigore Nandriș în *op. cit.*, sub No. 2 și 3, cel din 1502 Fevruarie 18 unde e въждѣлѣти ca în unele acte interne cu același caracter și actul lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23) unde e слюбуємь нашею чистию и вѣрою.

[6] Exceptând actul lui Radu Prasnaglava din 1421 Mai 17, destinat Brașovenilor (editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 6) unde e wбѣщават сѧ господство ми; actul lui Vlad Dracul prin care permite Brașovenilor să facă negoț cu ducați vechi (*ibidem*, No. 38), unde e вчини милость господство ми, exact ca în actele sârbești (cf. pentru acestea din urmă, Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 149); actul din 1475 Iulie 11, destinat tot Brașovenilor (editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 92) unde e давам въсем Брашовѣнѡм и въсен вашон дръжавѣ мир и клетвѣ, dar în unele acte destinate Brașovenilor e și пишет господство ми ca în scrisori (cf. în acest sens, Gr. Tocilescu, *op. cit.*, actele de sub No. 20, 77, 80 și 84). În actul lui Mircea cel Bătrân, fără dată, destinat negustorilor poloni (editat de Kaluźniacki în *op. cit.*, p. 8—9) e дават господство ми вѣрж и джшж господства ми exact ca în unele acte sârbești (cf. St: Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, XCVI, p. 147—152).

[7] Cf. în acest sens de pildă scrisorile editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub No. 21—27, 83, 85, 87 dar și în forma plurală пишемо, însă aceasta mai rar (*ibidem*, No. 119, 133, 144, 156, 217 și 218).

www.dacoromanica.ro

Locul pe care îl ocupă formula este totdeauna după intitulatio.

Ca origine formula comportă o influenţă sud-slavă şi aceasta, atât în ceea ce priveşte uzul dărilor, obligaţiunilor şi funcţionarilor domneşti însărcinaţi cu îndeplinirea lor cât şi în ceea ce priveşte originea acestor elemente [1]. Insă nici creaţia proprie spiritului muntean nu poate fi neglijată fiindcă şi aceasta s'a manifestat destul de puternic atât prin stilizarea unor anumite elemente împrumutate din mediul slav [2] cât şi prin crearea unor noi elemente necunoscute mediului sud-slav [3].

Sanctio. Ca formulă diplomatică în sine sanctio ca şi corroboratio, subscriptio, martorii şi pecetea face parte dintre formulele care asigură executarea stipulaţiilor actului. Textul formulei cuprinde ameninţări şi chiar pedepse pentru cei care ar călca obiectul actului. Şi întru cât aceste ameninţări şi pedepse pot fi în linii mari de două feluri: de ordin spiritual — dumnezeesc — şi material — pământenesc (penal) – formula comportă din acest punct de vedere două diviziuni: *poena spiritualis* şi *poena temporalis (pecuniaria)*.

Poena spiritualis constă din anatheme şi blestemuri ale puterii divine (Dumnezeu, tatăl, fiul şi duhul sfânt, Maica Domnului, diferiţi sfinţi, mucenici şi părinţi ai bisericii) şi ca atare îşi are originea în formularul bisericesc. Formula constitue sancţiunea obişnuită a sinoadelor ecumenice, a actelor patriarhale şi papale [4], se fixează apoi şi în diplomele regale ale Apusului, dar în secolul XII, când regalitatea e complet consolidată, poena spiritualis dispare [5].

---

[1] Aşa e de pildă десѧтькъ, cel mai vechi termen care significă zeciuiala (apare în actul lui Vladislav I şi Dan I) şi înlocuit curând apoi cu ungurescul вама şi aceasta chiar în actele lui Mircea (cf. în acest sens actele din 1409 Mai 11, 1415 Iunie 10 şi cel fără dată pentru moşia Mociuriţa); подвода — obligaţia de a pune la dispoziţia dregătorilor şi funcţionarilor domneşti mijloace de transport: подань, глоба, сѣно, сѣнокос, данькъ — numele generic al dărilor ca şi cel de подань (dar se pare că aceasta numai până în a doua jumătate a secolului XV când данькъ înseamnă birul ce se plătea Porţii otomane), кыбла, поклони şi funcţionarii: глобникъ, кыбларь, кефалиш şi работникъ cât şi diferitele obligaţii ca de pildă потѣчне да не работают. Pledează pentru o origine sârbă termenul бир şi cel de властелин, iar pentru una bulgară cel de болѣр. Influenţa ungurească ar exista în вама şi мерѣникъ.

[2] Cf. în acest sens de pildă винарство din slavul вино, дѣшегѣбина din дѣшегѣбѣство, житарство din жито, сждѣц din сждѣш.

[3] Cf. în acest sens dările: дръва, талпи, вшда — probabil darea pentru trecerea vadurilor, echivalentă moldoveneştei бродинна, luată din terminologia bulgară şi echivalentă sârbescului бродарина — сеновоз, днжма — dar aceasta din urmă ar putea fi şi de origine ungurească.

[4] Cf. şi A. de Bouard, *op. cit.*, I, p. 280—281.

[5] *Ibidem*, p. 280—281.

www.dacoromanica.ro

Poena temporalis — numită şi simplu *poena* [1] — cuprinde pedepsele de ordin temporal care însoţesc în genere, unite în aceeaşi formulă, pedepsele de ordin spiritual [2]. Formula e cunoscută încă din secolele XII-XIII înainte de Christos [3]. Trece apoi în dreptul roman unde *stipulatio poenae* era la început unicul mijloc de a garanta executarea contractelor, iar în Evul-Mediu poena temporalis consta dintr'o amendă plătită în aur curat sau în argint pentru ca trecând de secolul XI să dispară din acte [4].

Poena spiritualis. In hrisoavele solemne, emanate din cancelaria voevozilor munteni, pentru cerinţele lăuntrice, poena spiritualis apare aproape curent [5]. Primul hrisov care menţionează formula este şi cel mai vechi act slavo-muntean cunoscut, al lui Vladislav I, unde aceasta are următorul cuprins: и сиѭ вѣсѣ молѣ вѣсѣкого настолника да не поткорить никтоже. Кто ли сѧ покѳсить сїѭ поткорити или нѣкое wт сиѫ, да га оубїеть Господь Богъ и Прѣчистаа его Мати и сѧтыи и великыи и богоносныи Їндонїе и зде и въ бѫдѫщимь вѣцѣ амин [6].

Deci din analiza textului formulei se vede că ea cuprinde două părţi: prima parte ce înserează rugămintea emitentului adresată urmaşului ca să respecte stipulaţiile actului şi a doua parte care pedepseşte prin blestem pe cel care va călca aceleaşi stipulaţii.

In hrisovul lui Dan I formula cuprinde numai blestemul (кто ли дрѣзнеть wт сиѫ всѣѫ что разорити или прѣложити злѣ да є проклѧт wт Господа Бога вседрьжителѣ и wт Прѣчистыѧ Богородицѧ и wт всѣѫ Сѧтыѫ. И да є причтень всѣм wтрекшимсѧ Господа и

[1] Cf. Széntpetery Imre, *op. cit.*, p. 20.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 282.

[3] Aşa contractele Kerkukului din Irak în secolele XII—XIII a. C. erau sancţionate prin pedepse penale, care după codul lui Hammurabi mergeau până la mutilarea membrelor corpului persoanei culpabile. Cf. Cuq, *Les contrats de Kerkouk au Musée Britannique et au Musée de l'Irak*, în *Le Journal des savants*, 1927, p. 401; apud A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 282, nota 2.

[4] Cf. A. de Bouard, *op. cit.*, I, p. 282—283. Menţionăm aici că atât formula sanctio cât şi formula corroboratio, diplomatiştii francezi le înglobează în aşa numitele *clauses finales*, cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 553—554 şi A. de Bouard, *op. cit.*, I, p. 277—292.

[5] Lipseşte numai în hrisoavele solemne din 1452 Ianuarie 2 şi 1500 Aprilie 26, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[6] In traducere: Şi toate acestea rog pe orice urmaş să nu le schimbe nimenea. Cine se va îndrăzni acestea a le schimba sau ceva dintre ele, pe unul ca acela să-l ucidă Domnul Dumnezeu şi Preacurata lui Maică şi sfântul şi marele şi purtătorul de Dumnezeu Antonie, şi aici, şi în veacul viitor, amin.

www.dacoromanica.ro

прѣдавшим тѫго на смрѣть)[1]. Aceeaşi prezentare ca la Dan are formula şi în hrisovul lui Mircea din 1387 Iunie 27, iar o prezentare asemănătoare întâlnim în hrisovul fără dată, destinat mânăstirii Cozia, pentru scutirea de vamă a unor care ale mânăstirii, atât cel al lui Mircea cât şi cel al lui Mihai I cu acelaşi obiect (кто ли сѧ покѹсить[2] ѥако да позабавить колико до єдиного власа вышеписаннымь прѣдреченыи, тонзи имать приати гнѣвь Божїи и клѧтвѫ скатыхъ тѷ̃и wтєць)[3].

Incepând cu hrisovul lui Mircea din 1409 Mai 11 formula îşi fixează caracterul, iar cuprinsul ei e alcătuit din două părţi ca în hrisovul lui Vladislav I. Astfel în prima parte formula îşi fixează ca normă îndemnul către urmaşul emitentului actului de a respecta stipulaţiile actului — îndemn care l-am putea numi după diplomaţiştii francezi *clauză injonctivă*[4] — şi care e urmat, în caz de executare, de o răsplată — venită dela Dumnezeu[5] —, iar în caz de neexecutare — şi aici vine şi partea a doua a formulei — care e şi esenţa ei — de blestemul puterii dumnezeeşti — reprezentată prin Domnul Dumnezeu (= Господь Богъ), purtătorii de blestem fiind: Iuda, Arie şi Iudeii care l-au răstignit pe Isus Christos (Ѡбачеже и по съмрѣти господьства ми кого изберет Господь Богъ быти господинъ Блашкои земи, wт срѣдечнаго плода господьства ми, или wт сѫродник господьства ми, или wт иноплеменик, да аще кто почѣтет и поновит и оѵткрѣдит сыи хрисокоѵл господьства ми, тѫго Господь Богъ да почѣтет и да съхранит. Аще ли разорит и расипет, а не ѵткрѣдит, и не съхранит сїѧ вышеписанныхъ, то таковааго Богъ да разорит и да ѵбиет и къ сїи вѣк и къ бѫдѫщи, и оучѧстїе да имат съ Іѵдѫ и съ Ариѣ и съ wнѣми рекшїими Іюдеи еже рекошѧ на Христа Спаса нашего:

[1] In traducere: Cine va îndrăzni ca să bântuie cât şi până la un fir de păr celor mai sus scrise şi pomenite, unul ca acela să fie blestemat de Domnul Dumnezeu Atotţiitorul şi de Preacurata Născătoare de Dumnezeu şi de toţi Sfinţii. Şi să fie socotit tuturor celor care s'au lepădat de Domnul şi l-au predat pe el morţii.

[2] Expresie ce e legată cu fraza următoare: и да позабавить тѣлѣгамь монастырскым (=şi să împiedece trăsurile mânăstireşti) din dispositio, ce o şi precede.

[3] In traducere: Cine se va îndrăzni va primi mânia lui Dumnezeu şi blestemurile celor 318 sfinţi părinţi.

[4] Cf. pentru *clause injonctive*, A. Giry, *op. cit.*, p. 554 şi A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 279.

[5] Exact ca în hrisoavele moldoveneşti de după 1400 (Cf. în acest sens: Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 26), unde însă această prezentare a formulei se explică printr'o influenţă a hrisoavelor munteneşti (*ibidem*, p. 27).

www.dacoromanica.ro

крѣпъ его на нихъ и на чѧдохъ ихъ, еже ест и бѫдет къ вѣкы амин)[1]. Un cuprins aproape identic ca în hrisovul din 1409 Mai 11 vom întâlni apoi şi în hrisoavele din 1415 Martie 28[2], 1415 Iunie 10[3], în hrisoavele fără dată ale lui Mircea destinate: unul mânăstirii Nucet pentru bălţi pe Dunăre, altul destinat aceleeaşi mânăstiri pentru trei sate la Dunăre[4] şi cel pentru ocina Mociuriţa[5]. O formulă deosebită, aceasta fiind alcătuită numai din blestem — ca în hrisovul lui Dan I şi al lui Mircea din 1387 Iunie 27, dar spre deosebire de aceste două hrisoave pomeneşte în cuprins şi pe urmaşul emitentului — prezintă atât hrisovul lui Mircea din Octomvrie (хто ли се покѵсит разорити сие повелѣние господства ми и записание, или господар нѣкон, или болѣрин, да ест проклет wт Ѻтца и Сина и свѣтаго Дѵха и wт късѣхъ Свѣтихъ)[6], hrisoavele aceluiaşi domn, fără dată, destinate mânăstirii Tismana pentru confirmări şi acordări de noi donaţii (кто ли дръзнет, макаръ и само господство ми, или wт синwкъ господства ми, или кто wт господъ иже хощетъ настати по моемѵ трагѵ и понщетъ разорити сїе поткръжденїе и повелѣнїе господства ми и чинъ и прѣданїе Никодимокw, таковаго да поразитъ Господь

---

[1] In traducere: Incă şi după moartea domniei mele pe cine va alege Domnul Dumnezeu a fi domn al Ţării Româneşti, din rodul din inimă al domniei mele sau din ruda domniei mele, sau din alt neam, acela de va cinsti şi va înnoi şi întări acest hrisov al domniei mele, pe unul ca acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l păzească. Insă dacă va distruge şi va împrăştia şi nu va întări şi nu va păzi acestea mai sus scrise, apoi pe unul ca acela Dumnezeu să-l distrugă şi să-l ucidă şi în acest veac şi în cel viitor şi soartă să aibă cu Iuda şi cu Arie şi cu acei zişi Iudei care au strigat împotriva lui Hristos Mântuitorul nostru: sângele lui asupra noastră şi asupra copiilor noştri, ceea ce este şi va fi în veci, amin.

[2] In acest hrisov formula are următorul început: Того ради и иже и по съмрѣти господства ми . . . (=Pentru aceasta încă şi după moartea domniei mele...). E de remarcat faptul că atât în acest hrisov cât şi în cele din 1436 Iunie 25 şi 1441 Iunie 30, poena spiritualis apare şi în dispositio, unde e legată cu poena temporalis, elementul blestemului formându-l patronul mânăstirii (toate aceste hrisoave fiind destinate unor mânăstiri).

[3] In acest hrisov, contrariu remarcei din nota precedentă, formula începe cu иже continuând apoi cu по съмрѣтї господства ми.

[4] Unde formula începe la fel ca în hrisovul din 1409 Mai 11, însă în blestem nu are pe Iudei.

[5] In acest hrisov formula începe cu verbul заклинати-ше заклинат господство ми- din care verb se va forma mai târziu substantivul заклинанїе ce va fi norma de început a formulei.

[6] In traducere: Cine se va îndrăzni a strica această poruncă şi însemnare a domniei mele sau vreun domn sau boier, să fie blestemat de Tatăl şi Fiul şi Sfântul Duh şi de toţi Sfinţii.

www.dacoromanica.ro

Богъ страшнымъ и праведнымъ своимъ сѫдомъ, и да моу естъ съпостатъ Пръсвѧтаа Владичица Богородица и да ест проклѧтъ отъ Свѧтыхъ и вьселенскыихъ ѕ съборъ и да є причтенъ Іоудѣ и Ариоу и всѣмъ отрекшїимсѧ Господа и прѣдавшїимъ того, на съмрѫтъ)[1], al lui Dan II, din 1424 August 5, hrisovul aceluiaşi domn din Dumineca Floriilor şi cel al lui Vlad Dracul din 1439 August 2[2]. Mergând mai departe cu cercetarea formulei în hrisoavele solemne constatăm că în hrisoavele următoare[3], până la Vladislav II, poena spiritualis înfăţişează acelaşi aspect ca în hrisovul lui Mircea din 1409 Mai 11. Începând cu hrisoavele lui Vladislav II poena spiritualis devine cu totul independentă faţă de celelalte formule din contextul actului şi aceasta prin adoptarea termenului заклинанїе = blestem care este cuvântul de început al formulei[4]. In ceea ce priveşte elementele componente ale formulei, acestea rămân aceleaşi ca şi până acum[5].

---

[1] In traducere: Cine va îndrăzni măcar şi însuşi domnia mea, sau dintre feciorii domniei mele, sau cine dintre domnii care vor sta după plecarea mea şi va căuta să strice această întărire şi poruncă a domniei mele şi cinul şi datina lui Nicodim, unul ca acela să-l lovească Domnul Dumnezeu cu a sa judecată înfricoşată şi dreaptă şi să-i fie lui protivnic Preasfântă Stăpânitoare Născătoare de Dumnezeu şi să fie blestemat de cele 7 sfinte soboare ecumenice şi să fie socotit cu Iuda şi cu Arie şi cu toţi cei care s'au lepădat de Dumnezeu şi l-au predat pe el morţii. Cf. în acest sens hrisovul aflat în fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii de doc., XX, 13.

[2] Aceeaşi prezentare a formulei o vom întâlni apoi şi în hrisoavele din 1431 Noemvrie 17 şi 1436 Iunie 25 — aici apare în blestem şi Sfânta Treime.

[3] Cf. în acest sens hrisoavele din 1428 Septemvrie 10, 1430 Septemvrie 16, hrisovul din 1 Decemvrie al lui Dan II — în care însă în blestem nu apar Iudeii ca şi în hrisovul lui Mircea, fără dată, destinat mânăstirii Cozia pentru trei sate pe Dunăre — hrisoavele din 1437 August 1, 1437 August 13, 1437 August 23, 1439 August 2, 1440 Septemvrie 16 — aici însă apar în blestem şi cei 318 părinţi dela Niceia — 1441 Mai 14, 1441 Iunie 30 şi 1445 August 7.

[4] Cf. în acest sens hrisoavele solemne din 1451 August 1, August 5 şi August 7, 1452 August 5 şi 1453 August 2. Termenul însă lipseşte uneori; cf. în acest sens de pildă hrisoavele din 1457 Aprilie 16, 1494 Martie 16, 1501 Mai 24 şi 1505 Iunie.

[5] In hrisovul din 1482 Martie 23 apare în blestem pe lângă vechile elemente şi Maica Domnului — dar ea e patronul (hramul) mânăstirii destinatare, Snagovul; în hrisovul din 1500 Decemvrie 13, Maica Domnului e din nou semnalată în blestem pe lângă cei 318 părinţi dela Nicheia care apar şi în hrisovul din 1501 Mai 24. Dar avem şi două excepţii, şi în acest sens menţionăm hrisoavele din 1497 Martie 23 şi 1501 Mai 23, în care apare numai clauza injonctivă urmată de răsplată (Такождере и наши синове и наши братїа, по нашем съмрѫтн да творет дондеже ѫх ѡдрѫжет Богъ живеѫ и въ Богодарованой власти своѫ родїтел и прѣродїтел да аще wни си сътворет такоже им рекохом и исплънет и почтѣт и ѡтвръдит сън христовѣл и wни и въсак кого Богъ изволит бити намѣстник сим вишереченим, того Господь Богъ да почтѣт и съхранет и ѡкрѣпит иже сїа исплънит да мѣ даст Господь

www.dacoromanica.ro

Trecând însă în pragul secolului XVI câteva din hrisoavele lui Radu cel Mare [1], prezintă un cuprins foarte bogat al formulei, în ceea ce privește elementele blestemului (Заклинаніе постакл҃кет господство ми. По см҃рѣти господства ми кого изберет Господь Богъ бити господинь Влашкои земли, или wт срѣдечнаго плода господства ми или wт сѣродник господства ми, или по грѣсех нашихъ, wт иноплеменик, да аще кто wтвр҃ждит и сѣхранит и почетет сїи хрисокол господства ми, того да сѣхранит и wтвр҃ждит Господь Богъ и почетет кѣ господствѣ его. Аще ли не почетет, и не wтвр҃ждит, и не сѣхранит, нѫ да разорит и поперет и посрамит си хрисокол господства ми, того Господь Богъ, сътворики небо и земле, да га поперет и посрамит и да га wбинет зде съ тѣлом а кѣ вѣдѫщи кѣк дѫша его, и да ест проклет wт тѣи богоносн҃ихъ wтець Никеискихъ и кі Апостоль и Д҃ Іѳаггелисти и да имат wчестию съ Іюдомъ и Арие и съ wнеми Июден еже къзъпише на Господа Бога и Спаса нашего Іѳуса Христа кѣ Понтїйскомѹ Пилатѹ и рекоше: къзми, къзми и распѫни его, крѣкь его на них и на чедѣх их, иже ест и бѫдетъ кѣ кѣки амин) [2].

Богъ зде земна добрѣ и мн҃рно прѣкпроводнши, небеснаго полѹчити и да сподобит его еже сѣдесн҃ю своего стодн҃а его же вѣди и нам грѣшнимъ полѹчити и съ прежднимн и благочестнзимн хтитѳри молитва Прѣчист҃е и Прѣблагословѣнен Владичнци нашон Богородици и Приснодѣвы Марїи и честнаго ен Ѳспен҃и, чистих и богоносних wтець и вѣсех свѧтих иже wт вѣка Богоѳгодившн҃х и честн҃их инок иже въ свѧтомѹ монастирѹ wт начела и до сих и потрѣдившихсе и послѣжившихъ и съ миром пришедших и настоящн҃х и бити по сих хотирн҃х дондеже стоит свѧти монастир, cf. hrisovul din 1497 Martie 23).

[1] Cf. în acest sens hrisoavele din 1501 Decemvrie 15 — în acest hrisov e pomenit în blestem și patronul mânăstirii — и да имат съпостатник свѧти великомѹченик Христов, Гєорґіє — după care urmează precizarea că el e și hramul mânăstirii (емѹ же храм. . .), 1502 Martie 9 și 1502 Mai 3.

[2] In traducere: Blestem pune domnia mea: după moartea domniei mele pe cine va alege Domnul Dumnezeu a fi domn al Țării-Românești sau din rodul din inimă al domniei mele sau din ruda domniei mele sau după păcatele noastre din alt neam, încă să întărească și să păzească și să cinstească acest hrisov al domniei mele, pe unul ca acela să-l păzească și să-l întărească și să-l cinstească Domnul Dumnezeu în domnia lui. Iar dacă nu va cinsti și nu va întări și nu va păzi ci va strica și va călca și va rușina acest hrisov al domniei mele, pe unul ca acela Domnul Dumnezeu, care a făcut cerul și pământul, să-l calce și să-l rușineze și să-l ucidă aici cu trupul iar în veacul viitor cu sufletul lui și să fie blestemat de cei 318 purtători de Dumnezeu părinți din Nicheia și de cei 12 Apostoli și de cei 4 evangheliști și să aibă soartă cu Iuda și cu Arie și cu acei Iudei care au strigat împotriva Domnului Dumnezeu și Mântuitorului nostru Isus Hristos către Pilat din Pont și au zis: ia-l, ia-l și răstignește-l, sângele lui asupra lor și asupra copiilor lor, ceea ce este și va fi în veci amin. Cf. în acest sens hrisovul din 1502 Martie 9, editat de Al. Ștefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 46—49.

www.dacoromanica.ro

In hrisoavele simple formula nu se bucură de aceeaşi frecvenţă ca în hrisoavele solemne. Aşa din 105 hrisoave simple cunoscute din secolul XV[1]

---

[1] Din care 75 la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică (cf. în acest sens hrisovul lui Mircea din 1406 indictionul 15; al aceluiaşi domn, fără dată, destinat mânăstirii Cozia şi prin care oricine îi poate face donaţii; hrisoavele din: 1418 Iunie 22; 1456 Aprilie 15; 1458 Martie 5; 1464 Mai 30; 1467 Ianuarie 15 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 9; 1470 Iulie 28 — editat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 19; 1472 Iulie 16; 1477 Iunie 30; 1478 Aprilie 3 — editat de Venelin în *op. cit.*, p. 111—112 cu data de an greşit « 1472 »; 1479 Noemvrie 17 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 12; 1480 Aprilie 3 — amândouă cu aceeaşi dată, editat unul de Miletič în *op. cit.*, sub no. 10 şi de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 20—21, iar al doilea de Venelin în *op. cit.*, p. 121—123, iar, după Venelin, şi de Al. Ştefulescu, *Mânăstirea Tismana*, Bucureşti 1909, p. 192—193; al lui Basarab cel Tânăr, fără dată, prin care se confirmă mânăstirii Tismana vechile ei proprietăţi acordate prin hrisoave solemne anterioare; 1483 Iunie 5 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 15 şi de Ştefulescu în *Documente slavo-române, relative la Gorj*, p. 23—24, cu multe omisiuni e şi la Hasdeu, *Archiva istorică a Românei*, I-1, p. 37; 1483 Iunie 25; 1486 Aprilie 23; 1488 Fevruarie 4 — editat de Henri Stahl şi Damian P. Bogdan în *op. cit.*, p. 99—101; 1488 Aprilie 10; 1489 Oct. 2; 1490 Ian. 7 — editat de Hasdeu în *op. cit.*, I, p. 66 ca al lui Vlad Ţepeş; 1490 Aprilie 12 — inedit şi cel cu aceeaşi dată, editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 16; 1491 Septemvrie 3 — editat de Venelin în *op. cit.*, p. 129—130; 1492 Aprilie 1; 1492 Sept. 8 — editat de St. Nicolaescu în *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţărei Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 240, în notele cu privire la Radu cel Mare; 1493 Aprilie 10 — inedit şi cel cu aceeaşi dată, editat de Al. Ştefulescu în *Mânăstirea Tismana*, p. 198—199; 1493 Iunie 3 — *ibidem*, p. 200—201; 1493 Iunie 15 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 18; 1494 Aprilie 1; 1494 Iulie 22; 1495 Sept. 4; 1495 Sept. 8; 1496 Ian. 31 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 21; 1496 Iunie 18; 1497 Ian. 9 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 22; 1497 Aprilie 1; 1497 Iulie 29 — editat de Ştefulescu în *op. cit.*, p. 204—205; 1497 Noem. 10; 1498 Ian. 9; 1498 Aprilie 15 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 23; 1498 Iunie 26; 1498 Septemvrie 25; 1499 Ianuarie 9; 1499 Iunie 15 — editat de Venelin în *op. cit.*, p. 133—134; 1499 Iulie 13; 1499 Octomvrie 31; 1499 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 24; 1500 Ianuarie 11; 1500 « Ianuarie 21 »; 1500 Mai 30; 1502 Aprilie 30; Iunie 19; 1503 Aprilie 18 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 27; 1503 Iunie 11; 1504 Iunie 15 — amândouă cu această dată (cel privitor la moşia Petreşti e editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 28) — 1504 Noemvrie 21; 1505 Martie 26 — amândouă cu această dată; 1505 Martie 27; 1505 Iunie 15; 1505 Iulie 2 — editat de Miletič în *op. cit.*, sub no. 29; 1505 Decemvrie 9; 1506 Aprilie 12; 1506 Mai 14; 1506 Iunie 4; 1506 Septemvrie 1; 1507 Fevruarie 3; 1507 Iunie 20; cel fără an dar cu data de lună şi zi — Aprilie 6 al lui Radu cel Mare şi cel din 19 Aprilie al aceluiaşi domn, prin care mânăstirea Bistriţa obţine un dar domnesc anual de 5.000 aspri şi a cărui dată de an « 7009 » e adăogată posterior (cea originală fiind ruptă), cum şi hrisovul fără dată al aceluiaşi domn prin care se confirmă mânăstirii Tismana vechile ei proprietăţi,

www.dacoromanica.ro

numai 19 cunosc poena materialis[1]. Şi e de remarcat faptul că mai toate hrisoavele care au poena materialis sunt date mânăstirilor. Primul hrisov simplu care menţionează formula este al lui Mircea din 1406[2] indictionul 15, unde formula are următorul cuprins: кто ли се бы покѣсил wт болѣр великыχ и малиχ[3] да прѣстѫпит сїе wрїзмо господства ми, то таковыи да ест проклѧт wт Прѣчистѣ Богородицѣ и от късѣχ свѧтыχъ и Богоносныχ wтець и Никодимовѣ клѧтвѣ да имат[4]. In hrisovul fără dată al aceluiaşi domn, destinat mânăstirii Cozia şi prin care oricine îi poate face donaţii, cuprinsul formulei e acesta: пачеже и по съмрѣти господства ми χто wтврѣдит, того Господь Богъ да wкрѣпит, а χто ли разорит, таковаго Господь Богъ да wбиет и къ сїи вѣк и къ бѫдѫщи, и да ест проклѧт wт Wтца и Сина и Свѧтаго Дχа

---

datat de noi: circa 1491 Sept. 3—1505 Martie 26—; 18 la Academia Română (Documente: CVIII—26, CLXX—3, XC—1, ms 5236: filele 74—75 şi 76—77, Documente: XL—6 şi 7, XC—5, XX—172, CLXX—4, XL—10, CVIII—34, XCV—8, XX—94 şi 173, CVIII—68, L—14 şi CCXVI—1); 9 publicate de Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 18, 25, 26, 27—28, 28—29, 37—38, 42—43, 44—45, 57—58 după originalele din Muzeul Gorjului — exceptând hrisovul de la p. 37—38, proprietatea lui C. Z. Broşteanu-Urdăreanu; actul lui Basarab Laiotă, editat de Venelin în *op. cit.*, p. 118—119; actul lui Radu cel Frumos, editat de d. George Fotino în *op. cit.*, Arhivele Olteniei, II (1923), p. 301—302 cât şi actul din 1481 Iunie, al lui Basarab cel Tânăr, în original la Muzeul Municipal din Bucureşti.

[1] Cf. în acest sens hrisoavele din: 1406 indictionul 15, al lui Mircea cel Bătrân, fără dată, prin care oricine poate face donaţii mânăstirii Cozia, 1418 Iunie 22, 1458 Martie 5, cele două hrisoave cu data 1480 Aprilie 3, 1493 Aprilie 10 (cel editat de Al. Ştefulescu în *Mânăstirea Tismana*, 1909, p. 198—199) 1493 Iunie 3, 1497 Iulie 29 — dar în acest act e numai clauza injonctivă şi răsplata — 1497 Noemvrie 10, 1500 Mai 30 — unde apare, pentru prima oară în hrisoavele simple, elementul care evidenţiază formula: заклинаніе — 1502 Aprilie 30, 1503 Aprilie 18 — aici din nou numai clauza injonctivă şi răsplata, 1503 Iunie 11, 1505 Decemvrie 9, 1506 Septemvrie 1, 1507 Fevruarie 3, hrisovul din 6 Aprilie al lui Radu cel Mare cum şi hrisovul fără dată al aceluiaşi domn prin care se confirmă mânăstirii Tismana vechile ei proprietăţi şi pe care noi îl datăm: « 1491 Septemvrie 3—1505 Martie 26 » toate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică. Cf. asupra ediţiei unora dintre ele nota 1 p. precedentă 117.

[2] Exceptând hrisoavele din 1503 Iunie 11 şi 1505 Decemvrie 9, destinate unor persoane particulare.

[3] Deci dregătorii din dispositio sunt înglobaţi în poena spiritualis.

[4] In traducere: Cine se va îndrăzni dintre boerii mari şi mici să calce această poruncă a domniei mele, unul ca acela să fie blestemat de Preacurata Născătoare de Dumnezeu şi de toţi sfinţii şi purtătorii de Dumnezeu părinţi şi să aibă blestemul lui Nicodim.

www.dacoromanica.ro

амин [1]. In hrisovul lui Mihai I din 1418 Iunie 22 formula prezintă următorul text: а ѯто ли сѫ цѣт покоусити да ищет да wтъмнет wт монастирѣ, та имат пр҃ѣти велико зло и wргїа wт господства ми, јакоже пр҃ѣслоушник и невѣрник сѣмѫ хр҃исовѫ господства ми [2] deci ca în hrisoavele solemne. In actul din 1458 Martie 5 se precizează că cel care va călca orizmosul domnesc va muri certat cu *Preacurata Născătoare de Dumnezeu*. In cel din 1480 Aprilie 3, destinat mânăstirei Tismana, pentru dreptul de a pescui în apa Tismenei, textul formulei e reprodus după hrisovul din 1406 indictionul 15, destinat aceleiaşi mânăstiri, iar în hrisovul cu aceiaşi dată — 1480 Aprilie 3 — şi destinat deasemeni aceleiaşi mânăstiri, formula e alcătuită din elemente luate din poena spiritualis a hrisoavelor solemne şi a hrisovului din 1406 indictionul 15. Iată textul ei: и каре кто цѣт разорити сїе повелѣнїе господства ми и не ке ѿткрѫдит а wно да мѫ ест съпостатница Пр҃ѣчиста Богwматере на страшнѣм и невмитном съдищѣ и да имат клетва тїї Богоносних wтець иже къ Никеи и да имат ѯчестїе съ Июдое и тръклетом Ѩрїе и съ инѣми Юдеїе, иже възпише на Господа Бога и Спаса нашего Іусѫса Христа: кръв его на них и на чедох их, еже ест и бъдет къ кѣцѣ амїнъ [3] и да имат клетва свѫтомѫ Никодимѫ [4]. In hrisovul din 1497 Noemvrie 10 apare pentru prima oară îndemnul către urmaşi de a respecta stipulaţiile actului — clauza injonctivă — răsplata şi blestemul, şi acestea ca în hrisoavele solemne începând cu ale lui Mircea cel Bătrân (textul formulei e acesta: Сего радї каре кого изберет Господь Богъ бити господинъ Влашкои земли или от срѣдечнаго плода господства ми, или по грѣсех нашех wд иноплеменик, да аще тождє сътворит и

[1] In traducere: Deasemeni şi după moartea domniei mele cine va întări, pe acela Domnul Dumnezeu să-l întărească iar cine va strica pe unul ca acela Domnul Dumnezeu să-l ucidă şi în acest veac şi în cel viitor, şi să fie blestemat de Tatăl şi de Fiul şi de Sfântul Duh amin.

[2] In traducere: Iar cine se va îndrăzni să caute a lua dela mânăstire, acela va primi mare rău şi urgie dela domnia mea ca neascultător şi necredincios al acestui hrisov al domniei mele.

[3] Acelaşi cuprins ca mai sus — dar fără prezenţa Maicii Domnului şi a blestemului lui Nicodim — întâlnim şi în hrisovul din 1493 Iunie 3, destinat aceleiaşi mânăstiri, pomenită în text.

[4] In traducere: Şi oricine va distruge această poruncă a domniei mele şi nu o va întări iar aceluia să-i fie protivnică Preacurata Maică a Domnului la straşnica şi de neconrupt judecată şi să aibă blestemul celor 318 purtători de Dumnezeu părinţi dela Niceia şi să aibă soartă cu Iuda şi cu de trei ori blestematul Arie şi cu acei Iudei care au strigat împotriva Domnului Dumnezeu şi Mântuitorului nostru Isus Hristos: sângele lui asupra lor şi asupra copiilor lor ceea ce este şi va fi în veci amin şi să aibă blestemul sfântului Nicodim.

www.dacoromanica.ro

приложит сѫтомѹ монастирѹ и устакит такоже ми рекохом и приложихом сѫтомѹ монастирѹ и ѕкрасит божесткъна цръкка, того Господъ Богъ да почътет и ѕтвръдит къ господстькѣ его. Ѧ аще не устакит такоже ми рекохом и пріложихом сѫтомѹ монастирѹ, того Господъ Богъ къ чѣсти Юдою и Ѧріѣю да приложит его и съ иноѣми Ивдеи еже възпише на Христа, кръвь его на них и на чедах их и да ест проклѣт ѡт тѣи ѡтци еже къ Никеи, амин) [1]. Iar în hrisovul aceluiaşi domn, din 1500 Mai 30, apare pentru prima oară termenul заклинаніѥ, care evidenţiază şi separă cu totul poena spiritualis de celelalte formule şi aceasta ca în hrisoavele solemne începând cu ale lui Vladislav II. Incolo elementele componente ale clauzei injonctive, răsplatei şi ale blestemului sunt aceleaşi ca până acum: adică îndemnul către urmaşi, răsplata, iar în blestem sunt pomeniţi: Domnul Dumnezeu, Iuda, Arie, Iudeii răstignitori ai lui Christos cum şi cei 318 părinţi dela Niceia [2]. E de remarcat de asemeni faptul că în hrisoavele din 1497 Iulie 29 şi 1503 Aprilie 18, elementele formulei sunt alcătuite numai din clauza injonctivă şi răsplată.

Scrisorile interne nu cunosc poena spiritualis.

In hrisoavele externe solemne poena spiritualis nu este cunoscută decât hrisovului lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8 cum şi hrisoavelor destinate mânăstirilor dela Athos. In hrisovul pomenit, al lui Vlad Dracul, formula are aceeaşi prezentare ca în hrisoavele solemne interne şi contimporane. In celelalte hrisoave formula este alcătuită parte din elementele formulei hrisoavelor interne solemne — ca de pildă îndemnul către urmaşi, parte introduse de reprezentantul mânăstirii destinatare (şi acestea sunt mai ales elementele blestemului), stilizate însă toate acestea potrivit cerinţelor destinata-

[1] In traducere: Pentru aceasta ori pe cine va alege Domnul Dumnezeu a fi Domn al Ţării Româneşti sau din rodul din inimă al domniei mele sau după păcatele noastre din alt neam acela încă să facă şi să adaoge sfintei mânăstiri şi va lăsa cum am zis noi şi cum am adăogat sfintei mânăstiri şi va împodobi dumnezeiasca biserică, pe unul ca acela Domnul Dumnezeu să-l cinstească şi să-l întărească în domnia lui. Iar dacă nu va lăsa după cum noi am zis şi am adăogat sfintei mânăstiri, pe unul ca acela Domnul Dumnezeu să-l puie de partea lui Iuda şi a lui Arie şi cu acei Iudei care au strigat asupra lui Hristos: sângele lui asupra lor şi asupra copiilor lor şi să fie blestemat de cei 318 părinţi dela Niceia, amin.

[2] Cf. în acest sens hrisoavele din 1502 Aprilie 30 — aici lipsesc cei 318 părinţi dela Niceia, aceeaşi lipsă şi în hrisovul din 1503 Iunie 11 — în acesta din urmă apare în poena temporalis termenul хрисовѣл, deci exact ca în hrisoavele solemne; 1505 Decemvrie 9, 1506 Septemvrie 1 — dar aici în blestem sunt numai Domnul Dumnezeu şi cei 318 părinţi dela Niceia, cel din 1507 Fevruarie 3 şi cel fără dată, datat de noi «1491 Septemvrie 3—1505 Martie 26».

www.dacoromanica.ro

rului[1], iar în hrisoavele din 1487 Iunie 12 şi 1502 Fevruarie 18 apare numai clauza injonctivă şi răsplata celui ce va respecta stipulaţiile actului.

Dintre hrisoavele simple externe nu cunosc formula decât cel al lui Radu Prasnaglava din 1421 Mai 17, destinat Braşovenilor, unde formula are următorul cuprins: и каре кто сѧ би покꙋсил, ѩко да прѣстѫпит сїѥ клетвы, тѡ такоканаго да ѕбнет Господь Богъ зде же тѣлом, а въ бѫдѫщїи вѣкъ дѫшеѭ, и да имат ѕчастїе съ Іюдѫ и съ Ариєм и да ест проклѧт от Ѻтца и Сина и свѧтого Дѹха и от т̃ и ни̃ свѧтыхъ wтецъ, иже въ Никеи, амин[2].

Formula nu este cunoscută scrisorilor externe după cum ea nu este cunoscută nici celor interne.

Locul pe care-l ocupă formula poena spiritualis este întotdeauna după poena temporalis, când bineînţeles această din urmă formulă apare în act[3], iar când ea nu apare, poena spiritualis urmează imediat după dispositio.

Originea formulei poena spiritualis în hrisoavele interne solemne e de căutat în influenţa pe care cancelariile sud-slave au exercitat-o asupra celei muntene, în pomenitele cancelarii formula fiind

---

[1] Şi caracteristic în acest sens e hrisovul din 1500 Ianuarie 31 unde poena temporalis are următorul cuprins: Ѳіре же и по нас емѹ же Господь Богъ вѣрѹчит сїѧ wбластъ или wт нашеѭ братїѧ или чедѫ и wт сѣродницеѭ или wт инородниѭ мире ѕтвръдит и неплѣнит сне наше wбѣщанне и послѣдѣетъ сице, да имать милостъ wт Господа Бога, сътворшаго небо и землю и wт Прѣчистїе Богоматере и свѧтого архїерея и чюдотворца Христова Николае и да мѹ ѕтвръдит и ѕкрѣпит Господь Богъ егоѕ wбластъ и да мѹ дарѹет побѣдѹ над видимне и невидимне враги и да имат прѣдстателѣ на страшном сѣдѹ Прѣчистѹю Богоматере и свѧтого чюдотворца Николае. Ѳіре ли не поновит, ни ѕтвръдит, ни сим послѣдѹет, да въздаст wтвет на страшном сѣдѹ w сиѫ (=Încă şi după noi cui îi va încredinţa Domnul Dumnezeu această stăpânire sau dintre fraţii noştri sau dintre copii şi dintre rude sau din alt neam încă să întărească şi să îndeplinească această a noastră făgăduinţă (danie) şi va urma aşa, să aibă milă dela Domnul Dumnezeu, carele a făcut cerul şi pământul şi dela Preacurata Maică a Domnului şi dela sfântul arhiereu şi făcătorul de minuni al lui Hristos, Nicolae (acesta e patronul mânăstirii) să-l împuternicească şi să-i întărească Domnul Dumnezeu stăpânirea lui şi să-i dăruiască izbândă asupra vrăjmaşilor văzuţi şi nevăzuţi şi să aibă înfăţişător la straşnica judecată pe Preacurata Maică a Domnului şi pe sfântul făcător de minuni Nicolae. Iar dacă nu va înnoi, nici va întări, nici va urma acestora, să dea răspuns despre acestea la înfricoşată judecată).

[2] In traducere: Şi oricine se va îndrăzni ca să calce aceste jurăminte, apoi unul ca acela să-l ucidă Domnul Dumnezeu aici cu trupul iar în veacul viitor cu sufletul şi să aibă parte cu Iuda şi cu Arie şi să fie blestemat de Tatăl şi Fiul şi sfântul Duh şi de cei 300 şi 18 sfinţi părinţi dela Nicheia, amin.

[3] Căci în majoritatea hrisoavelor simple poena spiritualis, după cum am văzut mai înainte, lipseşte.

www.dacoromanica.ro

cunoscută [1] și unde ea e de origine bizantină. Diplomatica munteano-slavă a împrumutat numai uzul formulei și îndemnul către urmași, pe care apoi le-a stilizat completându-le cu elemente proprii, create de cerințele cancelariei muntene.

Poena temporalis. Hrisoavele domnilor munteni cunosc pe lângă poena spiritualis și formula denumită poena temporalis însă nu în frecvența de care se bucură cea dintâi formulă pomenită. Formula cuprinde în sine amenințarea cu mânia și pedeapsa emitentului actului pe cel care ar călca stipulațiile actului și apare pentru prima oară în hrisovul lui Mircea cel Bătrân din 1409 Mai 11.

E de remarcat însă că poena temporalis comportă o deosebire în ceea ce privește frecvența ei în hrisoavele solemne și cele simple — deci ca și în cazul formulei poena spiritualis. Așa pe când hrisoavele solemne cu excepția a 12 dintre ele [2] celelalte toate cunosc formula; în hrisoavele simple dimpotrivă formula cu o singură excepție [3] nu apare decât în hrisoavele destinate mânăstirilor iar proporția e următoarea: din 45 hrisoave numai 15 cunosc formula [4].

Formula poena temporalis, în hrisoavele solemne de până la 1445, este înglobată în dispositio [5] și cuprinde — ca de altfel mai toate hri-

[1] Cf. pentru diplomatica bulgară, Ilinskij, *op. cit.*, hrisoavele destinate mânăstirilor Virghinsk, Orěhov, Ryla și Vitoș; pentru diplomatica sârbească, cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, C, p. 27—48.

[2] Cf. în acest sens următoarele hrisoave: al lui Vladislav I, al lui Dan I, ale lui Mircea cel Bătrân din 1387 Iunie 27, cele două fără dată, destinate mânăstirii Tismana pentru confirmări și acordări de noi donații; hrisoavele lui Dan II din 1424 August 5 și din Dumineca Floriilor, al lui Vlad Dracul din 1439 August 2, cum și hrisoavele lui Radu cel Mare din 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1500 Aprilie 26 și 1501 Mai 23.

[3] Cf. în acest sens hrisovul din 1486 Aprilie 23.

[4] Cf. în acest sens următoarele acte: 1406 indictionul 15, 1458 Martie 5, 1465 Octomvrie 14, 1467 Ianuarie 15, 1470 Iulie 28, 1480 Aprilie 3 — amândouă actele cu această dată — al lui Basarab cel Tânăr, fără dată, destinat mânăstirii Tismana pentru confirmarea vechilor ei proprietăți, acordate prin hrisoavele anterioare și solemne; 1490 Aprilie 12 (cel destinat mânăstirei Govora), 1491 Septemvrie 3, 1495 Septemvrie 4, 1498 Ianuarie 9, 1505 Martie 27, 1507 Fevruarie 3 și cel din «1496—1508» Aprilie 6. In hrisoavele simple în care formula lipsește în acestea vin imediat după dispositio, martorii, iar când și aceștia lipsesc, după dispositio urmează de îndată data.

[5] Exceptând hrisovul lui Mircea cel Bătrân din Octomvrie, două hrisoave ale aceluiași domn: unul prin care i se dau mânăstirii Nucet trei sate pe Dunăre și altul prin care se acordă scutiri de vamă trăsurilor mânăstirii Cozia și hrisovul lui Mihai I care are același cuprins. In toate aceste pomenite hrisoave poena temporalis urmează după poena spiritualis și este stilizată în această din urmă formulă.

www.dacoromanica.ro

soavele muntene — ameninţarea cu mânia şi pedeapsa emitentului pe cel care ar călca stipulaţiile actului. Primul hrisov care menţionează formula este al lui Mircea cel Bătrân din 1409 Mai 11, unde cuprinsul e acesta: кто ли сѧ цѣт покѹсит... (urmează apoi menţiunea dregătorilor şi a funcţionarilor domneşti din dispositio) ѩко да им позабѫт, тѣмзи селѣном, аще и w власѣ единоѥ при животѣ господства ми или при животѣ сина господства ми Михаила воєводѫ, то таковыи имат пріѧти велико зло и wргїѫ wт господства ми како прѣстѫпныкъ и невѣрник сїємѹ хрїсовѹлѹ господства ми[1] după care urmează apoi partea finală din dispositio. Aceeaşi prezentare a formulei vom întâlni şi în hrisoavele aceluiaşi domn din 1415 Iunie 10, cel fără dată destinat mânăstirii Snagov, hrisovul fără dată destinat mânăstirii Nucet pentru bălţi pe Dunăre — aici însă formula e mai redusă în ceea ce priveşte expresiile ce însoţesc elementele fundamentale — şi cel fără dată, pentru ocina Mociuriţa, în care elementele de fond sunt exprimate prin wргїа şi наказь. Fac excepţie dela cele expuse mai sus: hrisovul din Octomvrie al aceluiaşi domn în care după poena spiritualis, ce începe cu verbul проклѧти (exprimat la conjunctivul perfect persoana III singular — да єст проклѧт) urmează poena temporalis în această compoziţie: потом и wт господства ми[2]; în cel pentru scutirea de vamă a carelor mânăstirii Cozia, după poena spiritualis, care începe cu кто ли сѧ покѹситъ тоизи имат пріѧти, urmează: наказь и wргїѫ wт господства ми ѩко прѣстѫпникъ и прѣслоѹшникъ хрисовѹлѹ господства ми и сина моєго Михаила воєводѫ[3] — la fel şi în hrisovul lui Mihai I cu acelaşi cuprins (dar fără сина), — iar în hrisovul lui Mircea pentru cele trei sate pe Dunăre al Coziei, după poena spiritualis urmează poena temporalis în această compoziţie: и wт господства ми да пріимет велико зло и wргїѫ. Aceeaşi prezentare a formulei ca în hrisoavele lui Mircea din 1409 Mai 11, 1415 Iunie 10, cele fără dată pentru mânăstirile Snagov, Nucet şi pentru ocina Mociuriţa, vom întâlni apoi şi în celelalte hrisoave solemne până la 1445[4].

[1] In traducere: Cine se va îndrăzni... ca să împiedece pe acei săteni chiar şi cu un fir de păr, în timpul vieţii domniei mele sau în timpul vieţii feciorului domniei mele, Mihail voevod, unul ca acela va primi mare rău şi urgie dela domnia mea ca un călcător şi necredincios al acestui hrisov al domniei mele.

[2] In traducere: Să fie blestemat... apoi şi de domnia mea.

[3] In traducere: Cine se va îndrăzni va primi dojană şi urgie dela domnia mea ca un călcător şi neascultător a acestui hrisov al domniei mele şi al feciorului domniei mele Mihail voevod.

[4] Exceptând hrisovul lui Mircea din 1415 Martie 28 în care formula se află de asemeni în dispositio însă are drept pedeapsă materială numai urgia emitentului, precedată de blestemul patronului mânăstirii care e deosebit de cel

www.dacoromanica.ro

Incepând însă cu hrisovul lui Vlad Ţepeş din 1445 August 7 poena temporalis se separă de dispositio [1], păstrând totuşi aceleaşi elemente componente ca în hrisovul din 1409 Mai 11, şi aceasta în tot decursul secolului XV [2].

In hrisoavele simple formula prezintă acelaşi cuprins ca în hrisoavele solemne şi e intercalată în dispositio [3]. Şi caracteristic în acest sens e hrisovul din 1465 Octomvrie 14 care are exact aceeaşi prezentare şi cuprins — bineînţeles adoptate caracterului simplu al hrisovului în chestiune — ca în hrisovul solemn din 1409 Mai 11. Sunt însă două abateri care merită a fi semnalate. Aşa e hrisovul lui Vlad Călugărul din 1486 Aprilie 23, în care poena temporalis o constitue o amendă ce poartă numele de *hatalm* cum şi pierderea chiar a ocinei (кон wт Лѕпше н wт синовєѫ мѕ н wт Добрѕл н wт синовєѫ мѕ н wт Трѣиѣ н wт брат҃їа мѕ н wт Рада сѣс брат҃їа мѕ, та не чет хотет да

---

din poena spiritualis propriu zisă şi cuprinsul formulei poena temporalis e acesta: кон сѫ бн покѕснлѣ — urmează apoi dregătorii şi funcţionarii domneşti din dispositio — да просит тїжзн вама wт монастирѣ господства ми, то таковомѕ — (vine apoi pomenitul blestem: да ѥст съпостатѣ сватаа Троица н въ wргїи господскон да оумрѣтѣ (= cine se va îndrăzni... să ceară această vamă dela mânăstirea domniei mele unuia ca aceluia (să-i fie protivnică sfânta Troiţă) şi în urgie domnească să moară); iar în cele două hrisoave ale lui Alexandru Aldea poena temporalis e precedată de asemeni de blestemul patronului mânăstirii, poena temporalis având apoi aceeaşi dispoziţie şi prezentare ca în hrisovul din 1409 Mai 11.

[1] Există însă şi după acest an câteva hrisoave care se abat dela cele spuse mai sus: cf. în acest sens de pildă hrisovul din 1476 Mai 8 (în original la *Acad. Rom.*, Documente CXXXIV—47) în care poena temporalis este înglobată în dispositio urmând după dregătorii şi funcţionarii domneşti însă precedând dările; hrisovul lui Radu cel Mare din 1499 Ianuarie 25, în care poena temporalis e înglobată în partea finală a formulei dispositio; hrisovul din 1501 Mai 24 în care poena temporalis e urmată de blestemul patronului mânăstirii, după care vine apoi poena spiritualis propriu zisă şi hrisovul din 1502 Martie 9 în care poena temporalis e înglobată de asemeni în partea finală a formulei dispositio, elementele de fond fiind зло н гнѣв (=rău şi mânie).

[2] Exceptând hrisovul din 1505 Iunie, în care poena temporalis e legată cu dispositio şi prevede pedeapsa tragerii în ţeapă a celui care va călca stipulaţiile actului—refuzul de a plăti cuvenita vamă mânăstirii destinatare a actului (понєже чловека тога цїо нѣ кѣ платнтн вамѕ свѧтомѕ монастирѕ н цїо ѥст достоанїю, таковаго чловека тако да знаѥт ѣрѣ сѣ кѣ на ражень поставнтн на брод = Pentrucă acel om care nu va plăti vamă sfintei mânăstiri şi ceea ce îi este avutul, un om ca atare, aşa să se ştie că se va pune în ţeapă, la vad).

[3] Exceptând hrisoavele din 1406 indictionul 15, 1458 Martie 5 şi 1465 Octomvrie 14 în care poena temporalis vine după poena spiritualis şi e legată de aceasta.

www.dacoromanica.ro

стоет на рѣч господѣтка ми, како ихъ ест ѕтакмил и дал господѣтко ми, а томѕзи чловекѕ да сѣ волнїи бани тои дрѣжави да ѕзмѕют томѕи чловекѕ за єднѣ рѣч хаталмь и wчинѣ да си изгѕбитьъ...) [1], hrisovul din 1495 Septemvre 4 în care se specifică că pedeapsa nu va fi aplicată de domn ci de călugării mânăstirii [2] destinatare şi hrisovul din 1507 Fevruarie 3 în care cel care va călca stipulaţiile actului va fi înnecat, legându-i-se o piatră de gât (єщє кто сѣ би покѣсил локити или метєхокати над тѣзи блата сѫтомѣ монастирѕ, или кє бити карошан, или кє бити болѣрин господѣтка ми, или кечин болѣринѣ, тєрє кє локити без покелѣнїє калѕгером то такоѕи да знає єрє га чємо ѕхватити господѣтко ми, тєрє мѕ кємо накезати камен на грѣлѣ тєрє га чємо метнѕти къ водѣ) [3]. Deci cum vedem existau şi pedepse care ieşiau cu totul din comun.

E de reţinut de asemeni şi apariţia de două ori a formulei poena temporalis în cuprinsul unuia şi aceluiaşi act. Aşa e hrisovul din 1467 Ianuarie 15 în care prima oară formula e intercalată în dispositio şi are următorul cuprins: понєжє кто би им позабакил ащє и влас єдин, такоки зло цієт патит wт господѣтка ми [4], iar a doua oară textul e acesta: и карє кто бы прѣстѫпил сїє покелѣнїє господѣтка ми, такокы имат прїѫты келико зло и wргїє wт господѣтка ми по рєчи господѣтка ми [5]. Urmează apoi hrisovele din 1480 Aprilie 3 şi hrisovul datat numai prin lună şi zi — Aprilie 6 — al lui Radu cel Mare şi în care prima oară poena temporalis are acest cuprins: и никто да им нє смєт задрѣжати ни єдно зрѣно wт тиѫ кжблоке єрє кє зло

---

[1] In traducere: Cine dela Lupşa şi dintre feciorii lui şi dela Dobrul şi dintre feciorii lui şi dela Târţă şi dintre fraţii lui şi dela Rada cu fraţii lui, de nu va vrea să stea asupra cuvântului domniei mele, după cum i-a aşezat şi le-a dat domnia mea iar acelui om să fie volnici banii acelui ţinut să ia acelui om pentru un cuvânt, hatalm şi ocina să şi-o piardă...

[2] Şi textul formulei e acesta: тко чє сє наити блезль ѕ бранищѣ без них знанїа а калѕгери да бѫдѫт волници зло да мѣ чинит (= cine se va afla că a intrat în branişte fără ştire (adică a călugărilor) iar călugării să fie volnici a-i face rău).

[3] In traducere: Iar cine se va îndrăzni a pescui sau a se amesteca în acele bălţi ale sfintei mânăstiri sau va fi orăşan sau va fi boier al domniei mele sau vecin al boierului, de va pescui fără porunca călugărilor apoi unul ca acela să ştie că-l vom prinde domnia mea de-i vom lega o piatră de gât şi-l vom arunca în apă.

[4] In traducere: Pentrucă cine le va împiedeca chiar şi un fir de păr, unul ca acela va păţi rău dela domnia mea.

[5] In traducere: Şi oricine va călca această poruncă a domniei mele, unul ca acela va primi mare rău şi urgie dela domnia mea, după cuvântul domniei mele.

www.dacoromanica.ro

патит wт господства ми [1], iar a doua oară e legată cu elemente din dispositio şi a.e acelaşi cuprins (и джмарн и камшин да не ѧзнмат перперн wт попн и wт сѫнджїн [2] манастирски — elemente din dispositio — ере те зло патит) [3].

Poena temporalis e cunoscută de asemeni şi celor două scrisori cu caracter executoriu: a lui Mircea şi a lui Radu cel Mare, însă pe când în scrisoarea lui Mircea formula are un text până acum necunoscut şi sancţiunea e lăsată pe seama sătenilor mânăstirii Tismana [4] (кои ли би пристѫпилъ посрѣдъ каск wт болѣръ господства ми еже къзѫти или иныхъ работъ да ны разкаждатъ, ѕдрѣте къ главѫ късѣкого) [5], în cea a lui Radu cel Mare formula are dimpotrivă acelaşi caracter şi cuprins ca în majoritatea hrisoavelor simple.

In hrisoavele externe formula nu apare decât în cele destinate Braşovenilor, fiind cu totul necunoscută hrisoavelor închinate mânăstirilor dela Athos. Şi această din urmă absenţă e perfect explicabilă ţinând seamă de obiectul actelor. La fel nu cunosc formula nici cele două hrisoave — al lui Mircea din 1403 (Septemvrie 23) şi al lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8 — destinate, primul regelui Poloniei iar cel de al doilea negustorilor din aceeaşi ţară.

In hrisoavele solemne destinate Braşovenilor poena temporalis se află înglobată în dispositio ca şi în actele interne de până la 1445, ceva mai mult, această prezentare apare în tot cursul secolului XV.

Elementele fundamentale ale formulei sunt aceleaşi ca şi în majoritatea actelor interne cu acelaşi caracter — adică келико зло и wргїа — însă expresiile ce însoţesc aceste elemente până la anul 1424 inclusiv, sunt mai reduse, iar dela această dată amplificate. Astfel în hrisovul lui Mircea din 1413 August 6 [6] cuprinsul e acesta: Ѳще же кто сѫ щет покѫсити wт болѣр господства ми келиц҃ѣ҃ же и малиѣ҃ [7] бѫдї да ест кѫпен тонзи кѫмерькь, бѫдї да ест комѫ либо милость дадена, та прїложит, та не стоит на цо сѫм ѫтвръдил и законнл на пръком законѣ, тѡ такови имат прижти келико зло и

[1] In traducere: Şi nimeni să nu îndrăznească a le opri nici un grăunte din acele găleţi căci rău va păţi dela domnia mea.

[2] Deci ѫ avea valoarea fonetică a românescului *ă*.

[3] In traducere: Şi dijmarii şi vameşii să nu ia perperii dela popii şi judeţii mănăstireşti căci rău vor păţi.

[4] Deci exact ca în hrisovul din 1495 Septemvrie 4, unde pedeapsa o vor aplica-o călugării mânăstirii destinatare, în speţă ai Glavaciogului.

[5] In traducere: Cine va veni în mijlocul vostru dintre boierii domniei mele ca să vă ia sau la alte munci să vă ducă, daţi-i în cap la oricare.

[6] Editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 3.

[7] Deci până aici elemente din dispositio.

www.dacoromanica.ro

wргнѫ wт господства ми [1]. Acelaşi text cu mici abateri [2] întâlnim şi în hrisovul din (1424) Noemvrie 10 [3]. Exact aceleaşi elemente fundamentale vom întâlni şi în unele hrisoave simple [4], la fel şi în unele scrisori cu caracter executoriu [5]. Aşa în actul prin care Radu Prasnaglava dispune vameşului Alexandru — care are concesionată vama dela Rucăr — modul de a vămui pe Braşoveni [6], textul e acesta: понеже кто сѧ би покѹсил да имъ възмет прѣз закон, имат пръѭти велико зло и wргѭѫ wт господства ми [7]. Un text strein elementelor fundamentale de până acum, cunoscut însă hrisoavelor solemne interne, dar aceasta numai prin expresiile ce însoţesc pomenitele elemente, ni-l prezintă o scrisoare cu caracter executoriu a lui Mihai I [8]: wти каре кто се би покѹсилъ да им позабавит аще и клас един, имат изгинѫти wт родѭтелѣ господства ми и wт господства мч [9]. Intr'o scrisoare cu acelaşi caracter, dela Dan II [10], sancţiunea e arderea cu foc. Iată textul acestei penalităţi: понеже кто цѣт бантѹвати права человека, то таковаго цѧ съѣщи wгнем [11]. Formula este cunoscută de asemeni şi hrisovului simplu al lui Mircea cel Bătrân, fără dată, destinat negustorilor poloni şi lituanieni şi unde cuprinsul e acesta: кто ли бы посрамотил сыи хрисовоѹл господства ми, таковыи имат пръѭти велико зло и wргѭѫ wт господства ми како инекѣрник сѣмоѹ хрисовѹлѹ господства ми [12]

---

[1] In traducere: Incă şi cine se va îndrăzni dintre boierii domniei mele mari şi mici fie că e cumpărată această vamă fie că este dată cuiva în milă, de va adăoga şi nu va sta pe ceea ce am întărit şi am legiuit prin legea dintâi, unul ca acela va primi mare rău şi urgie dela domnia mea. Cf. în acest cuprins şi hrisoavele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 7 şi 10.

[2] Şi aceste abateri constau în faptul că după wргѭѫ wт господства ми urmează: ыко прѣстапник и прѣслѹшник и посрамител и невѣрник сѣмѹ хрисовѹлѹ господства ми (=ca un călcător şi neascultător şi violator şi necredincios al acestui hrisov al domniei mele).

[3] Editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 14.

[4] Cf. în acest sens actele editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 9, 11 şi 100.

[5] De pildă cele editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 12 şi 15.

[6] Editată de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 9.

[7] In traducere: Pentrucă cine se va îndrăzni să le ia peste lege, va primi mare rău şi urgie dela domnia mea.

[8] Şi anume cea editată de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 4.

[9] In traducere: Căci oricine se va îndrăzni ca să le împiedece chiar şi un fir de păr, va pieri de către mâna părintelui meu şi de către cea a domniei mele.

[10] Şi anume cea editată de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 20.

[11] In traducere: Pentrucă cine va băntui pe omul drept, unul ca acela va fi ars cu foc.

[12] In traducere: Cine va viola acest hrisov al domniei mele, unul ca acela va primi mare rău şi urgie dela domnia mea ca un necredincios al acestui hrisov al domniei mele.

www.dacoromanica.ro

şi aceasta e şi formula cu care se încheie textul propriu zis al actului.

Originea formulei e de căutat parte în diplomatica bulgară — în care elementele велико зло şi врѣма sunt cunoscute [1]. Cât despre celelalte elemente constitutive ale formulei, inexistente în diplomaticele ce au influenţat diplomatica munteano-slavă, acestea trebuesc atribuite spiritului de creaţie autohton muntean.

Corroboratio. Sancţiunele fiind prevăzute, textul actului se încheie de obicei — spune A. de Boüard — printr'o [2] formulă care cuprinde enunţarea modalităţilor de validare ale actului, adică îndeplinirea formalităţilor necesare pentru perfecţiunea legală a actului, sau procedura adoptată pentru a asigura actului puterea probantă. Această formulă poartă numele de corroboratio [3].

Formula corroboratio fiind un element propriu Apusului [4] este cu totul necunoscută hrisoavelor munteano-slave interne şi aceasta în opoziţie cu actele moldoveneşti în care acte formula apare curent [5]. In hrisoavele slavo-muntene externe formula e cunoscută celor două hrisoave destinate regelui şi negustorilor poloni şi anume hrisovului din 1403 (Septemvrie 23) unde formula apare după dispositio şi are următorul cuprins: а на крѣпость и на великое крѣпкое потвержкнье дали есмъı нашь листъ и печат нашю казали закѣсити [6] şi hrisovului din 1439 Septemvrie 8 unde formula apărând după martori prezintă următorul text: за повеликое же ѿтькръжденїе велели есми нашемѫ кѣрномѫ писарю Михаилѫ сы листъ [7] приправки и нашѫ великѫ печать прикесити [8]. Formula corroboratio din aceste două acte este reprodusă întocmai după formula cu acelaşi caracter din actele

[1] Cf. pentru aceste elemente de pildă hrisovul lui Ioan Asan destinat Ragusei, la Ilinskıj, *op. cit.*, p. 13.

[2] Cf. A. de Bouard, *op. cit.*, I, p. 290.

[3] *Ibidem*, I, p. 291.

[4] Formula e cunoscută atât diplomaticei bulgăreşti (cf. în acest sens, Ilinskıj, *op. cit.*, hrisoavele destinate mânăstirilor: Zograf, Orehov şi Ryla) cât şi celei sârbeşti (cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CVI, p. 13—16)unde însă apare destul de rar.

[5] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 30.

[6] In traducere: Iar pentru putere şi spre mai mare şi puternică întărire am dat această carte a noastră şi am poruncit ca pecetea noastră să o lege.

[7] In dispositio numele actului e хрисовꙑлъ. Deci formula reproduce întocmai corroboratio din actele ruteano-lituaniene cunoscute de reprezentantul destinatarului actului din 1439 Septemvrie 8.

[8] In traducere: Iar spre mai mare întărire am poruncit credinciosului nostru pisar Mihail această carte să îndrepteze şi a noastră mare pecete să lege.

www.dacoromanica.ro

cunoscute de reprezentanţii destinatarilor actelor, în speţă actele ruteano-lituaniene.

E curios însă că formula apare şi în hrisovul din 1500 Ianuarie 31, destinat mânăstirii Sfântului Nicolae din Careia dela Athos, unde e stilizată în următorul text: **исписа же и направи и печатъ привеси многогрѣшни дякъ Бат наречени**[1].

Menţiunea persoanei din al cărei ordin se scrie actul. Tot ca o formulă de validare se prezintă în actele domnilor munteni şi menţiunea persoanei din al cărei ordin se scrie actul, formulă însă ce apare în puţine hrisoave.

Formula e menţionată pentru prima oară în hrisovul lui Dan I unde este înglobată în datum [2], la fel e formula şi în hrisovul lui Mircea din 1387 Iunie 27. Formula apare de asemeni şi în hrisoavele din 1461 Fevruarie 10[3] şi 1501 Mai 24 — unde relevăm următorul text: **и азъ Синъ рѣконписавшаго**[4], **еже исписахъ повелѣнїемъ господина ми**[5].

Menţiunea persoanei care redactează conceptul actului. Formula ce cuprinde persoana care redactează conceptul actului e stilizată în datum şi apare numai în patru hrisoave, dintre care două sunt interne şi două externe. Menţionăм în acest sens hrisovul din 1505 Iunie 21[6], unde textul formulei e acesta: **и азъ съставлѣшаго**[7], după care urmează menţiunea persoanei — aceeaşi — care scrie actul; actul aceluiaşi domn din 1505 Decemvrie 10[8] şi cele externe: 1439 Septemvrie 8 şi 1500 Ianuarie 31, în care textul formulei e următorul: **състави сие многогрѣшни Ѳеѡдоръ наречени**[9].

---

[1] In traducere: A scris şi a îndreptat şi pecetea a atârnat-o prea păcătosul diac numit Bat.

[2] Cf. pentru cuprinsul formulei, studiul de faţă, p. 27—28, iar pentru lămuriri asupra caracterului şi sensului formulei, *ibidem*, p. 28 şi nota 3.

[3] Cf. pentru cuprinsul formulei nota precedentă.

[4] Până aici e menţiunea persoanei care scrie actul şi numai după aceasta urmează formula de care ne ocupăm.

[5] In traducere: Şi eu Sin scriitorul de mână, carele am scris din porunca domnului meu.

[6] Editat de Al. Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 57—58. Actul în chestiune Ştefulescu ne spune că-l editează după originalul aflat în Muzeul Gorjului (sec. XVI-lea, doc. 3, cf. Al. Ştefulescu, *op. cit.*, p. 57, nota 1), astăzi acest act se află la Academia Română (Doc. CVIII—68) dăruit fiind de g-ralul P. V. Năsturel.

[7] In traducere: Şi eu cel carele am alcătuit.

[8] In original la *Acad. Rom.*, Documente, XXXIII—191.

[9] In traducere: A alcătuit aceasta prea păcătosul Teodor numit.

www.dacoromanica.ro

Menţiunea persoanei care scrie actul. Acelaşi caracter de validitate ca şi formulele de menţionare a persoanei care porunceşte scrierea actului şi a persoanei care redactează conceptul actului prezintă şi formula ce cuprinde persoana care scrie actul. Această formulă cuprinde numele de botez al persoanei care scrie actul, exprimat, deseori la pronumele personal, persoana I singular (аз) [1], precedat de verbul **исписати** [2], **писати** [3] şi **начрътати** [4] — la aorist persoana I singular [5] şi urmat deseori de un titlu al scribului [6]. Formula nu apare independent ci înglobată în datum — deci după martori, când aceştia sunt prezenţi — şi e menţionată destul de des în actele muntene. Primul act în care apare formula e al lui Mircea cel Bătrân din 1409 Mai 11, unde textul ei e următorul: **и азъ Михаил еже исписах** [7].

Menţiunea persoanei care revizuieşte textul scris al actului. Dar pe lângă pomenitele formule mai apare, ce e drept destul de rar, şi menţiunea persoanei care revizuieşte textul actului după ce acesta a fost scris de diac. Această menţiune e stilizată în termenul **исправник** [8].

Formula e alcătuită din menţionatul termen după care urmează numele şi titlul revizuitorului [9]. Apare de obicei la sfârşitul martorilor şi înainte de menţiunea diacului scriitor al actului. Primul act ce ne-o prezintă e al lui Micea cel Bătrân din 1409 Mai 11, unde textul formulei e acesta: **исправник логофет Балдовин**.

In ceea ce priveşte originea tuturor acestor formule pomenite până

---

[1] Cf. în acest sens de pildă hrisovul lui Mircea din 1409 Mai 11, cele din 1415 Iunie 10, 1439 August 2, 1451 Martie 28, 1451 August 1, foarte rar **азъ** e urmat şi de un calificativ în ceea ce priveşte starea morală a scribului faţă de Dumnezeu dar aceasta numai când actul e destinat unei mânăstiri (cf. în acest sens actul din 1493 Iunie 3: **аз грѣшнн Чобкоуц Стан писах** = eu păcătosul Ceucuţ Stan am scris); actul din 1502 Aprilie 30, actul din 1503 Aprilie 18 şi cel din 1504 Noemvrie 21.

[2] Cf. de pildă hrisoavele din 1415 Martie 28, 1483 Iunie 5 şi 1501 Decemvrie 15.

[3] Cf. de pildă hrisoavele din 1439 August 1, 1451 August 1 şi 1452 Ianuarie 2.

[4] Dar acest verb apare mult mai târziu; cf. în acest sens hrisoavele din 1501 Mai 23, 1502 Aprilie 30, 1504 Noemvrie 21, 1505 Iunie 15, 1505 Decemvrie 9 şi 1506 Septemvrie 1.

[5] Toate aceste verbe au sensul de a scri.

[6] Cf. pentru acest titlu cât şi pentru alte titluri, care însă apar sporadic, studiul de faţă, p. 52—53, cum şi notele dela aceleaşi pagini.

[7] In traducere: Şi eu Mihail carele am scris.

[8] Indreptător, diriguitor.

[9] Cf. pentru acest dregător domnesc, studiul de faţă, p. 31—32.

www.dacoromanica.ro

acum — şi anume: menţiunea persoanei din al cărei ordin se scrie actul, a persoanei care redactează conceptul actului, a persoanei ce-l scrie şi a persoanei care revizuieşte textul scris al actului — ele comportă o sursă apuseană [1], filiera fiind probabil diplomatica sârbă [2], unde aceste formule sunt cunoscute [3].

Datum. Enunţarea timpului şi a locului unde şi când s'a scris actul poartă numele în diplomatică de datum. Deci chiar din definiţie se vede că formula conţine două grupe de elemente: de o parte *elementele topografice* care indică locul unde s'a scris actul — precedate în diplomatica apuseană de *actum* — iar de altă parte *elementele cronologice* care arată timpul când s'a scris actul — precedate în diplomatica apuseană de *datum* [4].

Elementele topografice din actele slavo-muntene sunt reprezentate prin locul unde s'a scris actul. Se precizează în acelaşi timp dacă e vorba de o mânăstire [5], iar începând cu a doua jumătate a secolului XV se arată şi caracterul altor localităţi: cetate [6] sau oraş [7], una din cele două

---

[1] Cf. şi M. Lascaris, *Influences byzantines dans la diplomatique bulgare, serbe et slave-roumaine*, în *Byzantinoslavica*, III, 2 (1932), p. 11.

[2] Insă menţiunea persoanei din al cărei ordin se scrie actul apare şi într'un act bulgar (Ilinskij, *op. cit.*, p. 26), aşa că nu e exclus ca şi celelalte formule să fi existat în diplomatica bulgară, dar sărăcia numărului hrisoavelor bulgăreşti nu poate infirma nici confirma acest lucru. In formă stilizată apare şi în actele moldoveneşti (cf. Costăchescu, *op. cit.*, I, no. 51) şi încă chiar dela 1392 (*ibidem*, I, no. 3).

[3] Cf. pentru diplomatica sârbă, St. Stanojevič, Глас српске краљевске Академје, Seria II, CVI, p. 83—92.

[4] Cf. A. de Bouard, *op. cit.*, I, p. 295—298.

[5] Cf. în acest sens de pildă hrisovul din 1458 Martie 5: въ монастир Тисмени (=în mânăstirea Tismana).

[6] Cf. în acest sens hrisovul din 1459 Septemvrie 20: въ градъ Бъкъръщи (=în cetatea Bucureşti, cf. actul la *Acad. Rom.*, Doc. CLXX—2); actul extern din 1476 Octomvrie 7 — editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 10 — unde textul e următorul: оу великии градъ Брашов (=în marea cetate Braşov). Dar termenul e cunoscut şi actului din 1409 Mai 11.

[7] Cf. în acest sens actul din 1492 Aprilie 1: Варош Питещи (=oraşul Piteştilor). Insă acelaşi cuvânt unguresc város, care după Ioan Bogdan (cf. Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării-Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, indicele de cuvinte, p. 383 sub voce) e oraş, redat chiar şi în forma românizată — враш — este folosit şi pentru a denumi capitala ţării care se ştie însă că era cetate (cf. în acest sens actul din 1451 August 5: въ настолни враш Тръговищи (= în «oraşul» de reşedinţă Târgovişte), actul din 1452 August 5 — la fel — şi 1483 Mai 12: въ настолни варош Тръговище (= în «oraşul» de reşedinţă Târgovişte) aşa că sensul de «oraş» al cuvântului варош e relativ.

www.dacoromanica.ro

reşedinţe domneşti: Târgovişte sau Bucureşti [1] sau o nouă reşedinţă domnească [2].

Elementele cronologice din actele slavo-muntene [3] sunt reprezentate prin an, lună, zi, indiction şi destul de rar şi prin temelie, sărbătoare şi numele zilei din săptămână [4]. Anul e reprezentat în cifre chirilice, precedate de cuvintele къ лѣто, era fiind cea dela crearea lumii [5]

---

[1] Că aceste două cetăţi: Târgovişte şi Bucureşti, erau simultan reşedinţe domneşti, aceasta cel puţin până la anul 1499 inclusiv (în actul din 1499 Octomvrie 6 dela *Acad. Rom.*, Doc. CI—3, oraşul de reşedinţă e Târgovişte) ne-o dovedesc următoarele acte: 1492 August 6 — la *Acad. Rom.*, Doc. XL—10 — unde avem următorul text: въ настолни градъ Бъкърещи (= în cetatea de scaun Bucureşti); 1492 Septemvrie 8 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — unde textul e următorul: къ столни варош Тръговище (=în oraşul de scaun Târgovişte); 1494 Aprilie 1 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — oraşul de reşedinţă e Bucureşti iar în cel din 1494 Iulie 15 — în original la *Acad. Rom.*, Doc. CVIII—34, cetatea de reşedinţă e Târgovişte.

Prima menţiune ca reşedinţă domnească a cetăţii Târgovişte ne-o dă actul extern din 1431 Ianuarie 30 — editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 18 — (= въ настолни wрашѣ Тръговищи = în oraşul de scaun Târgovişte) iar între actele interne primul o menţionează actul din 1436 Iunie 25: въ настолиин столѣ Тръговищи (= în scaunul de acum Târgovişte). Cât priveşte acelaşi caracter al cetăţii Bucureşti, prima menţiune ne-o dă hrisovul din 1465 Octomvrie 14.

[2] Cf. în acest sens hrisovul din 1480 Ianuarie 18 unde întâlnim următorul text: въ настолни нова градъ Бъкърещи (= în noua cetate de scaun Bucureşti), fapt ce presupune aserţiunea că între timp — şi aceasta poate imediat după 1478 (căci din 1478 Aprilie 3 avem un act la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, unde Bucureştiul e redat ca reşedinţă domnească) şi până la 1479 inclusiv, Bucureştiul şi-a pierdut caracterul de reşedinţă domnească, obţinând acest privilegiu din nou la 1480.

[3] Despre care s'a ocupat N. Docan în *Despre elementele cronologice în documentele româneşti*, extras din *An. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, Seria II, Tom. XXXII (1910).

[4] Menţionăm aici că pentru verificarea autenticităţii zilei săptămânii dintr'un act se întrebuinţează aşa numitele litere dominicale, ce cuprind o serie de şapte litere dela A la G, fiecare dintre ele ataşate în mod convenţional unui an şi având drept scop indicarea primei zile a anului respectiv. Aşa de pildă litera dominicală a anului 1489 (când însă anul e bisextil literele sunt duble, de pildă literele dominicale ale anului bisextil 1480 sunt BA) e D şi controlând la calendarul literelor date de A. Giry (cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 217—258) autenticitatea zilei din săptămână a hrisovului muntean din 1489 August 3 (aflat la *Acad. Rom.*, Doc. CLXX—4) care zi e dată în hrisov ca fiind Luni, constatăm că într'adevăr ziua de Luni cade la 3 August 1489, deci e cea exactă.

[5] Cronologia dela crearea lumii cunoaşte trei ere: era grecească sau constantinopolitană care socoteşte că dela crearea lumii au trecut 5508 ani, era alexandrină care socoteşte în acelaşi scop 5492 ani, era iudaică care socoteşte 3761 ani şi era lui Avram care socoteşte dela creare 2015 ani (cf. Gardthausen, *op. cit.*, II, p. 449).

www.dacoromanica.ro

şi anume era grecească sau constantinopolitană [1] şi care începe la 1 Septemvrie a anului 5509 [2], socotind aşa dar că dela crearea lumii până la Naşterea lui Christos au trecut 5508 ani [3].

Inceputul anului, adică stilul, era dela 1 Septemvrie ca şi în biserică şi aceasta spre deosebire de actele moldo-slave contemporane în care stilul dela 1 Septemvrie e o excepţie, caracteristic fiind stilul dela 1 Ianuarie [4].

Indictionul e un ciclu cronologic de 15 ani, de origine egipteană şi la bază de natură fiscală, fiind data după care în Egipt se făcea revizia impozitului funciar [5]. Ca element de datare în acte se crede că e introdus în epoca poliarhiei lui Diocletian [6], iar primul an indictional e anul 313. Se cunosc mai multe stiluri indictionale: *indictionul grec* sau *constantinopolitan*, propriu atât Bizanţului cât şi documentelor slavo-române şi sud-slave şi care începe dela 1 Septemvrie. Urmează apoi *indictionul imperial, cesarian* sau *italian* cunoscut mai mult sub numele de *Bède* şi care începe la 24 Septemvrie şi indictionul *roman* sau *pontifical*, care este cel mai recent şi începe dela 1 Ianuarie [7]. Prezenţa indictionului în acte e utilă întru cât dacă indictionul e bine calculat, el permite precizarea sau verificarea datei actului, fie că mileniul e indicat fie că el se poate determina cu ajutorul altor elemente existente în act.

Insă calculul indictionului din actele slavo-române a ridicat oarecare discuţii [8], fapt ce ne îndeamnă să ne oprim ceva mai mult asupra lui. Calculul indictionului bizantin e următorul: anul dat se împarte cu 15, restul obţinut e indictionul căutat, iar când împărţirea e fără rest, ea arată că perioada indictională e completă, adică indictionul căutat e 15 [9]. Pentru calculul indictionului bizantin cunoaştem

---

[1] Aceeaşi eră e cunoscută atât diplomaticei bulgăreşti cât şi celei sârbeşti (cf. pentru diplomatica bulgară, actele editate de G. Ilinskij în *op. cit.*, iar pentru cea sârbă, St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CXXXII, p. 29).

[2] Cf. Gardthausen, *op. cit.*, II, p. 448.

[3] Deci pentru transformarea unui an dela creare în an dela Christos trebue să se scadă 5508 ani pentru lunile 1 Ianuarie—31 August şi 5509 pentru lunile 1 Septemvrie—31 Decemvrie (cf. pentru acest calcul şi A. I. Sobolevskij, Славяно-русская палеографїя (Paleografia slavo-rusă), St. Petersburg, 1908, p. 105—106 cum şi E. F. Karskij, *op. cit.*, p. 221).

[4] Cf. Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 35—36.

[5] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 309.

[6] Cf. Otto Seeck, *Die Entstehung des Indictionscyclus*, în *Deutsche Zeitschrift*, XII, p. 279 sq.; apud A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 309 şi nota 2.

[7] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 310.

[8] Vezi mai departe (p. 135) cele spuse de Ioan Bogdan şi N. Docan.

[9] Cf. şi A. I. Sobolevskij, *op. cit.*, p. 106, cum şi E. F. Karskij, *op. cit.*, p. 221.

www.dacoromanica.ro

două tabele. Prima e a cunoscutului bizantinolog V. Gardhausen [1], iar cea de a doua a profesorului D. Hans Lietzmann [2]. Gardthausen arată că în tabela sa indictionul începe cu 1 Septemvrie a anului precedent — indiction *beginend mit dem 1 Sept. des vorhergehenden Jahres* [3] — dar aceasta — adăogăm noi — priveşte numai indictionul manuscriselor şi documentelor a căror cifră lunară e cuprinsă între 1 Septemvrie—31 Decemvrie [4]. Deci dacă e vorba de pildă de indictionul hrisovului muntean al lui Dan I din 1385 Octomvrie 3, indictionul 9 din tabela Gardthausen nu e al anului 1386 ci al anului 1385 şi numai aşa el e exact. Pentru indictionul bizantin cuprins între 1 Ianuarie—31 August, tabela lui Gardthausen cum şi cea a lui Lietzmann se folosesc, aşa cum sunt, fără nicio specificare. De pildă dacă e vorba de indictionul hrisovului din 1415 Iunie 10 al lui Mircea cel Bătrân, care e 8, acesta este întocmai şi în tabele. Singura inovaţie a tabelelor Gardthausen şi Lietzmann faţă de tabelele apusene propriu zise e că la Gardthausen şi Lietzmann se dă şi anul dela crearea lumii, în eră bizantină, pe lângă cel al erei creştine.

Insă pentru calculul indictionului bizantin se pot utiliza şi tabelele cronologice apusene cu toate că în acestea indictionul e calculat dela 1 Ianuarie [5]. Se va ţine însă seamă în această utilizare de următoarea indicaţie: când indictionul unui act e cuprins între 1 Septemvrie—31 Decemvrie, indictionul indicat în tabelă, pentru stilul dela 1 Ianuarie se măreşte cu o unitate şi obţinem astfel indictionul bizantin. Şi aceasta pentru următorul motiv: indictionul bizantin cuprins între lunile 1 Septemvrie—31 Decemvrie e în creştere faţă de cel roman cu 4 luni. De exemplu: avem anul 1430, a cărui indiction în tabelele apusene e 8, pentru a afla însă indictionul hrisovului lui Dan II din 1430 Septemvrie 16,

[1] Cf. V. Gardthausen, *op. cit.*, II, p. 487—497.

[2] Cf. D. Hans Lietzmann, *Zeitrechnung der römischen Kaiserzeit, des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1—2000 nach Christus*, Berlin-Leipzig, 1934, în colecţia *Sammlung Göschen* sub no. 1085.

[3] Cf. V. Gardthausen, *op. cit.*, II, p. 487.

[4] La Lietzmann indictionul e la fel ca şi în tabelele apusene, cf. p. 19—75. Cf. pentru calcularea indictionului bizantin după tabelele apusene, cele spuse mai sus în text şi nota 5 de mai jos.

[5] Cf. în acest sens tabelele la M. le C-te de Mas Latrie, *Trésor de chronologie d'histoire et de géographie pour l'étude et l'emploi des documents du moyen âge*, Paris, 1889, p. 93—164 (paginaţia e pe coloane, două pe fiecare pagină); Dr. H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen mittelalters und der neuzeit*, I, Hannover, 1891, tabelele no. XIV şi XXX; idem, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen mittelalters und der neuzeit*, Hannover şi Leipzig, 1905, p. 104 şi A. Giry, *op. cit.*, p. 177—210.

www.dacoromanica.ro

adăugăm la cifra 8 a indictionului roman a anului 1430 din tabelele menţionate, o unitate şi astfel avem indictionul 9 care şi corespunde celui menţionat în hrisov. Acest lucru însă nu l-au observat nici Ioan Bogdan — care verificând indictionul hrisoavelor externe destinate Braşovenilor, din anii 1421 Noemvrie 11 şi 1422 Octomvrie 22, după tăbelele apusene, spune că actele în chestiune au indictionul greşit [1] — şi nici N. Docan — care adaugă următoarele: «indictioanele documentelor făcute în lunile Septemvrie-Decemvrie corespund în tabelele apusene cu anii dela Christos *care se obţin scăzând din anii dela facerea lumii 5508 şi nu 5509*» [2] şi în această ipostază, conform afirmaţiei lui Docan, actele cu data de lună, cuprinsă între 1 Septemvrie şi 31 Decemvrie şi care au indiction, îl au greşit căci în tabelele apusene indictionul e arătat în acest caz în minus cu o unitate.

Adăugăm însă că diecii actelor slavo-române cunoşteau destul de bine calculul indictional, căci din totalul de 37 hrisoave originale interne şi externe, numai şase au indictionul greşit. Şi această greşeală constă în sensul că diacul scriitor al actului a calculat fie în plus cu o unitate fie în minus [3], sau l-a greşit cu totul în calcul [4].

Temelia este elementul cronologic ce exprimă vârsta lunii în ziua de 1 Martie al unui an dat (adică primul pătrar, al doilea pătrar, etc.) [5].

O singură dată numai, şi aceasta în hrisovul extern din 1502 Fevruarie 18, destinat mânăstirii Rusicon dela Athos, se întâlneşte

---

[1] Cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 13, nota 4 şi p. 17, nota 1.

[2] Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 49. (Sublinierea din text, cu privire la afirmaţiile lui Docan, e a noastră).

[3] Cf. în acest sens hrisoavele din 1409 Mai 11, 1431 Noemvrie 17 şi 1439 August 2 care au pe rând indictioanele 3, 3 şi 11 în loc de 2, 2 şi 10.

[4] Cf. în acest sens hrisovul extern destinat Braşovenilor şi cu data 1437 Aprilie 8, în care indictionul e 24 în loc de 15, la fel şi hrisovul lui Alexandru Aldea, din 1436 Iunie 25, în care e 12 în loc de 14.

[5] Pentru verificarea temeliei actelor din 1500 Aprilie 26, 1500 Decemvrie 13 şi 1502 Fevruarie 18 — singurele care cunosc temelia — am folosit următorul calcul indicat de N. Docan (cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 18): temelia = crugul lunii $+3\times11:30$; crugul lunii actului din 1500 Aprilie 26 e 16, deci $16+3\times11:30$ ne dă 29 care e şi temelia înscrisă în act. Aceiaşi temelie are înscrisă în text şi actul din 1500 Decemvrie 13, aceasta însă e greşit calculată, şi după N. Docan (cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 41) cea exactă e 11. Temelia actului din 1502 după calculul de mai sus e 21, crugul lunii fiind 18, însă Docan afirmă că ea e 22 (cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 41). In orice caz, temelia 25, dată în act, e greşită. Calculul de mai sus e indicat pentru anii dela crearea lumii, pentru cei dela Christos fiind un altul.

www.dacoromanica.ro

atât crugul soarelui — ciclul solar ce e o perioadă cronologică de 28 de ani [1] cât şi crugul lunii — ciclul lunar, o perioadă cronologică de 19 ani [2].

In hrisoavele muntene formula datum apare pentru prima oară în hrisovul lui Dan I din 1385 Octomvrie 3 — deci nu e cunoscută hrisovului lui Vladislav I — şi este destul de rară în actele mai vechi. Astfel din 18 hrisoave interne şi externe păstrate în originale slave, dela Mircea cel Bătrân [3] numai 8 cunosc formula. In schimb în hrisoavele de mai târziu formula e aproape curentă [4].

E de observat însă că hrisoavele muntene comportă, în ceea ce priveşte elementele topografice şi cronologice care compun formula datum, mai multe feluri de datare dintre care însă caracteristice sunt numai două: 1) datarea prin loc, an, lună, zi şi indiction şi 2) datarea prin loc, an, lună şi zi.

Datarea prin loc, an, lună zi şi indiction este cel mai vechi mod

---

[1] Pentru al cărei calcul, N. Docan, în *op. cit.*, p. 11, dă următoarele indicaţii: veleatul se împarte cu 28, iar restul împărţirii e crugul căutat, când însă nu e rest, crugul e complet, adică e 28. Aplicând acest calcul la crugul soarelui, ce apare în actul din 1502 Fevruarie 18, constatăm că el e 10 ca în act, deci e bine calculat.

[2] Pentru calculul crugului lunar, N. Docan în *op. cit.*, p. 14 recomandă următoarele: veleatul împărţit la 19, restul obţinut e crugul căutat, când însă nu e rest, crugul e complet, adică e 19. Verificând după aceste date crugul lunii din actul din 1502 Fevruarie 18 constatăm că el e 18 ca în act, deci e bine calculat.

[3] Din care 11 la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică (cf. în acest sens actele din 1387 Iunie 27, 1389 Septemvrie 4 — fragment — 1406 indictionul 15, 1409 Mai 11, 1415 Martie 28 şi cele 6 hrisoave fără dată dintre care patru destinate mânăstirii Cozia (unul pentru stăpânirea bălţilor pe Dunăre, altul pentru scutirea de vamă a carelor mânăstirei, al treilea prin care oricine poate face donaţii mânăstirii şi al patrulea pentru stăpânirea a trei sate la Dunăre) — şi două destinate mânăstirii Tismana pentru confirmări şi acordări de noi donaţii); 4 la Academia Română (cf. în acest sens hrisovul din 1415 Iunie 10 (Doc. C—132), hrisovul din Octomvrie (XLV—144) şi două fără dată, din care unul priveşte mânăstirea Snagov (Doc. XX—174) şi altul ocina Mociuriţa (XX—155); cel extern editat de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 3; hrisovul din 1403 (Septemvrie 23), în ultima ediţie la Ohienko, *op. cit.*, p. 420—423 şi cel fără dată, destinat negustorilor poloni şi lituanieni, editat de E. Kalužniacki în *op. cit.*, p. 28—29).

[4] Exceptând hrisovul lui Mihai I, prin care scuteşte de vamă carele mânăstirii Cozia, hrisovul simplu al lui Basarab cel Tânăr prin care confirmă mânăstirii Tismana vechile ei proprietăţi acordate prin hrisoave solemne şi hrisovul extern al lui Vlad Călugărul destinat mânăstirii Sfântului Filofteiu, în toate acest hrisoave formula fiind necunoscută.

www.dacoromanica.ro

de datare cunoscut hrisoavelor slavo-muntene şi ca atare apare pentru prima oară în hrisovul lui Dan I (оу Ѳрѫшин.... вѣ лѣто ѕѡчѧ, индиктиѡн ѕ, мѣсеца Ѻктомвриа, дьнь г)[1]. E de adăugat apoi că acest mod de datare este aproape şi cel mai frecvent până la 1470[2]. Dela 1470 însă el se foloseşte din ce în ce mai rar[3] fiind înlocuit din ce în ce mai mult cu modul de datare prin loc, an, lună şi zi. Proporţia între aceste două sisteme de datare, începând cu 1470,

---

[1] In traducere: In Argeş... în anul 6894, indictionul 9, luna Octomvrie, a 3 zi.

[2] Aşa din totalul de 49 hrisoave, dintre care 36 la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; 10 la Acad. Rom. (cf. în acest sens actele sub următoarele cote: C—132, XLV—144, ms rom. 5236, filele 45—48 şi filele 54—56, CLXX—2, ms rom. 5236, filele 64—65, CVIII—26, CCI—1, CXXXIV—12 şi CLXX—3); hrisovul din 1 Decemvrie al lui Dan II, aflat în original în Muzeul Municipiului Bucureşti; hrisovul din 1468 Mai 18, editat de Al. Ştefulescu în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 18 şi cel publicat de George Fotino în *op. cit.*, p. 301—302, 23 dintre ele cunosc modul de datare indicat mai sus în text (cf. în acest sens actul lui Dan I, cel din 1389 Septemvrie 4, 1406 indictionul 15, 1409 Mai 11, 1418 Iunie 22, 1428 Septemvrie 10, 1430 Septemvrie 16, 1431 Noemvrie 17 şi 1436 Iunie 25, 1439 August 2, 1451 August 1, 1451 August 5, 1451 August 7, 1452 Ianuarie 2, 1458 Martie 5, 1464 Mai 30 şi 1467 Ianuarie 15 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică, hrisovul din 1451 Iulie, în acelaşi loc, depuneri particulare I. N. şi N. Popescu şi hrisoavele din 1415 Iunie 10, 1445 August 7, 1452 August 5, 1461 Fevruarie 10 şi 1463 Noemvrie 11 în original şi în copii la *Acad. Rom.*, Doc. C—132, ms rom. 5236, filele 45—48, 54—56, şi 64—65 şi Doc. CVIII—26).

[3] Aşa din totalul de 125 hrisoave, începând cu anul 1470 şi terminând cu actul din penultimul an de domnie al lui Radu cel Mare (cf. în acest sens 92 hrisoave aflate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; unul din 1493 Septemvrie 2, *ibidem*, depuneri particulare Procopie Filiti; actele din: 1478 Iunie al lui Basarab cel Tânăr şi al lui Vlad Călugărul din 3 Decemvrie — data de an se spune că era ruptă, *ibidem*, Partida copiilor particulare I, 6 şi 7; 21 la *Acad. Rom.*, Doc. XC—1, Fotografii doc. XXVIII—4, ms rom. 5236, filele 74—75 şi 76—77, Doc. CXXXIV—47, XL—6 şi 7, XC—5, XX—172, CLXX—4, XL—10, Peceţi 206, Doc. CVIII—34, XCV—8, XX—94, CI—3, XX—173, CVIII—68, L—14, XXXIII—191 şi CCXVI—1; actul lui Basarab cel Tânăr din 1481 Iunie, aflat în Muzeul municipiului Bucureşti; actul editat de Venelin în *op. cit.*, p. 118—119 cât şi cele 7 acte, editate de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 25, 26, 27—28, 28—29, 37—38, 42—43 şi 45 ca provenind din Muzeul Gorjului (exceptând actul dela p. 37—38, proprietate particulară), numai cinci dintre ele cunosc acest mod de datare (cf. în acest sens actele din: 1475 Iulie 15, 1482 Martie 23, 1483 Iunie 1, 1489 Sept. 11, 1491 Sept. 3 şi 1502 Mai 3, toate în orig. la Arhivele Statului, Bucureşti, secţia istorică). Şi e de remarcat că aproape toate aceste acte (exceptând pe cel din 1491 Sept. 3 care e hrisov simplu) sunt hrisoave solemne.

www.dacoromanica.ro

e de 6 la 33 [1] (adică 6 hrisoave utilizează vechiul sistem iar 33 noul sistem), în hrisoavele solemne şi de 1 la 93 [2] în hrisoavele simple.

Modul de datare prin loc, an, lună şi zi apare pentru prima oară în hrisoavele lui Vlad Dracul (къ лѣто ѕ҃ц҃мѳ, мѣсеца ѵ҃гѵѕта а҃, къ Тръговиџе) [3] în care hrisoave formează chiar o caracteristică [4], iar după 1470 acesta e şi cel mai frecvent mod de datare, după cum am spus şi mai sus.

In afară de menţionatele moduri de datare, care formează caracteristica hrisoavelor slavo-muntene, se mai cunosc şi alte moduri de datare dar acestea din urmă nu apar decât destul de rar. Aşa e datarea numai prin lună [5]; apoi cea prin loc şi sărbătoare [6]; datarea prin loc, lună şi zi [7]; datarea prin loc, an, lună, zi, sărbătoare şi cu indiction [8] sau fără [9]; datarea prin an, lună, zi şi cu indiction [10] sau fără [11]; datarea prin loc, an şi lună [12]; datarea prin loc, an, lună, zi şi ziua din săptămână [13];

---

[1] Cf. în grupul celor 33 de acte următoarele hrisoave: 25 hrisoave solemne aflate la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; 1 în acelaşi loc, depuneri particulare Procopie Filiti şi 2 copii în slavoneşte în acelaşi loc, Partida copiilor particulare, I, 6 şi 7 cum şi 5 acte la *Acad. Rom.*, Fotografii doc. XXVIII—4, Doc. CXXXIV—47, Peceţi 206 şi Doc. CI—3 şi XXXIII—191.

[2] Cf. şi nota precedentă. In grupul celor 93 de hrisoave simple, începând cu anul 1470, intră 67 hrisoave simple, aflate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; hrisovul din 1481 Iunie aflat în Muzeul municipiului Bucureşti; 16 hrisoave la *Acad. Rom.*, Doc. XC—1, ms rom. 5236, filele 74—75 şi 76—77, Doc. XL—6 şi 7, XC—5, XX—172, CLXX—4, XL—10, CVIII—34, XCV—8, XX—94, XX—173, CVIII—68, L—14 şi CCXVI—1 cât şi actul editat de Venelin în *op. cit.*, p. 118—119 şi cele editate de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, despre care am vorbit în nota 3 din p. precedentă.

[3] In traducere: In anul 6945, luna August 1 în Târgovişte (cf. în acest sens hrisovul din 1437 August 1).

[4] Cf. în acest sens hrisoavele din 1437 August 1, 1437 August 13, 1437 August 23, 1441 Mai 14 şi 1441 Iunie 30, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[5] Cunoscută numai hrisovului lui Mircea din luna Octomvrie.

[6] Cunoscută numai hrisovului lui Dan II din Dumineca Floriilor.

[7] Cunoscută hrisovului lui Dan II din 1 Decemvrie şi celui al lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie.

[8] Cf. în acest sens hrisoavele din 1415 Martie 28 şi 1457 Aprilie 16.

[9] Cf. în acest sens hrisoavele din 1486 Aprilie 23, 1497 Martie 23 şi 1504 Noemvrie 21.

[10] Cf. în acest sens hrisoavele din 1389 Septemvrie 4 şi 1424 August 5.

[11] Cf. în acest sens hrisoavele din 1440 Septemvrie 16, 1475 Iunie 1, 1479 Noemvrie 17, 1490 Ianuarie 7, 1497 Iulie 29 şi 1498 Aprilie 15.

[12] Cunoscută hrisoavelor din 1481 Iunie — în original la Muzeul municipiului Bucureşti şi 1495 Iunie — editat de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 37—38.

[13] Cf. în acest sens hrisovul din 1480 Aprilie 3, editat de Miletič în *op. cit.*, no. 10 şi hrisovul din 1493 Iunie 3.

www.dacoromanica.ro

datarea în aceleaşi elemente dar fără loc [1]; datarea prin loc, an, lună, zi, sărbătoare, indiction şi temelie [2] cum şi datarea în aceleaşi elemente însă fără sărbătoare [3].

In ceea ce priveşte scrisorile interne formula datum nu e cunoscută nici uneia dintre ele.

In hrisoavele externe formula datum se bucură şi de o mai mare frecvenţă ca în hrisoavele interne. Insă elementele cronologice caracteristice actelor interne sunt numai în parte caracteristice şi actelor externe [4].

Ceea ce însă abundă în actele şi scrisorile destinate Braşovenilor sunt două moduri de datare: primul e cel prin loc, lună şi zi [5] iar al doilea mod de datare îl constitue luna şi ziua [6].

E de observat însă că termenii componenţi ai formulei datum din hrisoavele slavo-muntene n'au în prima jumătate a secolului XV o ordine fixată, în ceea ce priveşte locul lor, în cuprinsul formulei [7]. Şi numai

---

[1] Cf. în acest sens hrisovul din 1489 August 3 — în original la *Acad. Rom.*, Doc. CLXX—4.

[2] Cunoscută numai hrisovului din 1500 Aprilie 26.

[3] Cunoscută numai hrisovului din 1500 Decemvrie 13.

[4] Astfel datarea prin loc, an, lună şi indiction e cunoscută hrisoavelor din 1413 August 6, 1421 Mai 17, 1422 Octomvrie 23, 1431 Ianuarie 30, 1433 Fevruarie 9, 1437 Aprilie 8 şi 1470 Martie 6.

Datarea prin an, loc, lună şi zi apare în actele din 1439 Septemvrie 8, 1475 Iulie 11, 1487 Iunie 12, 1490 Martie 24 şi 1500 Ianuarie 31. In hrisovul din 1403 (Septemvrie 23) elementele cronologice sunt formate din loc, an şi sărbătoare.

Datarea prin lună şi zi e cunoscută hrisovului lui Dan II din 10 Noemvrie. Datarea prin loc, an, lună zi şi temelie e cunoscută hrisovului lui Vlad Ţepeş din 1476 Octomvrie 7. Aceleaşi elemente cronologice, cu lipsa însă a temeliei sunt cunoscute hrisovului din 1497 Martie 20. Iar crugurile — al lunii şi al soarelui — şi temelia, pe lângă an, lună, zi şi indiction sunt prezente în hrisovul din 1502 Fevruarie 18. Cele două hrisoave externe — editate de Gr. Nandriş în *op. cit.*, sub no. 4 şi 5 au exact acelaşi mod de datare ca şi majoritatea hrisoavelor interne contemporane.

[5] Cf. în acest sens de pildă doc. editate de Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 47, 71, 101, 107, 146, 148, 156 şi 160.

[6] *Ibidem*, no. 72, 79, 85, 86, 93, 132, 133, 147, 159, 166 şi 218, iar în cel de sub no. 152 e numai locul.

[7] Până în a doua jumătate a secolului XV şi anume: până la 1456 întâlnim următoarea dispoziţie a elementelor cronologice în formula datum: locul, anul, indictionul, luna şi ziua în trei hrisoave (cf. în acest sens hrisoavele din 1385 Octomvrie 3, 1387 Iunie 27 şi 1409 Mai 11); locul, luna ziua şi anul numai într'un singur hrisov (cf. în acest sens hrisovul din 1453 August 2); anul, indictionul, luna şi ziua numai în hrisoavele din 1389 Septemvrie 4 şi 1424 August 5;

www.dacoromanica.ro

începând cu anul 1456 se fixează ca normă menţiunea în primul rând a locului, apoi al lunii, al zilei, al anului cât şi a altor elemente cronologice [1].

Locul pe care-l ocupă formula datum este aproape totdeauna la sfârşitul textului actului, după martori [2].

Originea modurilor de datare. In modurile de datare ce apar în hrisoavele muntene se întretaie cele două influenţe care stau la baza diplomaticei muntene: bizantină şi occidentală. Astfel pe când anul dela Crearea lumii cu stilul indictional dela 1 Septemvrie sunt de origine bizantină, locul şi indicaţia zilei numerice din lună sunt de provenienţă occidentală [3]. O preciziune în ceea ce priveşte diplomatica care ne-a dat cele două moduri de datare, caracteristice actelor slavo-muntene (datarea prin loc, an, lună, zi şi indiction şi datarea prin loc, an, lună şi zi), nu se poate face, ceea ce însă se poate spune e că aceste moduri de

---

locul, luna, ziua, anul şi indictionul numai în hrisovul din 1415 Martie 28 — dar în acest act data e cea a pronunţării hotărîrii domneşti — iar cea mai frecventă dispoziţie a elementelor este reprezentată prin loc, lună, zi şi indiction (cf. în acest sens hrisoavele din 1415 Iunie 10, 1430 Septemvrie 16, 1431 Noemvrie 17, 1436 Iunie 25, 1439 August 2, 1445 August 7, 1451 August 7 şi 1452 Ianuarie 2).

[1] Exceptând următoarele hrisoave: 1459 Septemvrie 20 (în care e ordinea următoare: luna, ziua, locul şi anul), 1465 Noemvrie 5 (la fel ca în precedentul), 1475 Iunie 1 (are întâi anul, apoi luna şi ziua), 1490 Aprilie 12 (în care e întâi locul apoi anul, luna şi ziua, şi anume în actul cu această dată pentru moşia Părşani), 1497 Martie 23 (în primul rând luna, apoi ziua, sărbătoarea, locul şi anul), 1498 Iulie 19 (ca şi în cel din 1465 Noemvrie 5), 1483 Iunie 25 (întâi luna, apoi ziua, anul şi locul), 1488 Fevruarie 4 (la fel ca în precedentul) cât şi hrisoavele din 1465 Octomvrie 14, 1471 Ianuarie 25, 1480 Aprilie 3 (editat de Miletič în *op. cit.*, no. 10), 1495 Septemvrie 4, 1498 Ianuarie 9, 1499 Iunie 15 şi 1505 Martie 26 (destinat mânăstirii Tismana); în toate aceste din urmă hrisoave ordinea elementelor e următoarea: luna, ziua, locul şi anul.

[2] Exceptând următoarele hrisoave: 1385 Octomvrie 3 şi 1387 Iunie 27, — în care datum e cu totul separat de text prin lăsarea unui spaţiu gol nescris şi aceasta ca şi în cele mai vechi acte apusene (în aceste din urmă acte data e deseori despărţită şi separată de textul actului prin subscriptiones, formând la finele actului o linie izolată, scrisă uneori cu o scrisoare deosebită de cea a textului. În alte acte însă, ea vine imediat după text şi înainte de subscriptiones şi acesta e şi locul ei obişnuit în actele de după secolul XII (cf. A. Giry, *op. cit.*, p. 578) — cât şi hrisoavele din 1502 Aprilie 30 şi 1504 Noemvrie 21 — unde datum e despărţit în două de menţiunea diacului care scrie actul, data urmând după această menţiune iar în actul din 6 Aprilie al lui Radu cel Mare, datum e intercalat în dispositio.

[3] Cf. asupra acestora din urmă şi M. Lascaris, *op. cit.*, p. 11.

www.dacoromanica.ro

datare sunt de influenţă apuseană şi că la noi ne-au venit dela Slavii de Sud [1]. Aceeaşi origine apuseană, şi tot prin influenţa Slavilor de Sud, comportă datarea prin loc, lună şi zi [2], cea prin lună şi zi cât şi menţiunea zilei din săptămână [3] şi a sărbătorii [4]. In ceea ce priveşte menţiunea crugului soarelui, al lunii şi temelia, aceasta atestă din nou o influenţă sud-slavă [5], originea acestor elemente cronologice fiind însă bizantină.

Menţiunea timpului când s'a pronunţat hotărîrea domnească. Dar pe lângă elementele topografice şi cronologice, care designă locul şi timpul unde şi când s'a scris actul, diplomatica slavo-munteană mai cunoaşte, ca şi cea apuseană, timpul când s'a pronunţat hotărîrea domnească, deosebit de cel când s'a scris actul. E drept că această menţiune se găseşte destul de rar în acte — din atâtea acte muntene interne din epoca de care ne ocupăm numai cinci o cunosc [6] — şi acolo unde apare ea este peste tot stilizată [7].

Formula este menţionată pentru prima oară în hrisovul lui Mircea din 1406 indictionul 15 unde are următorul cuprins: и се бысть в лѣ ѳ

---

[1] Căci atât diplomatica bulgară cât şi cea sârbă cunosc cele două sisteme de datare pomenite mai sus (cf. pentru diplomatica bulgară G. Ilinskij, *op. cit.*, actele de sub no. 4 şi 5 iar pentru cea sârbă, St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CXXXII, p. 48—54).

[2] Şi poate chiar din diplomatica sârbă în care acest mod de datare e obişnuit, cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CXXXII, p. 48.

[3] In diplomatica bulgară acest element cronologic e cunoscut numai hrisovului destinat mânăstirii Orehov, editat de G. Ilinskij în *op. cit.*, p. 24—26 şi sub no. 4.

[4] Dar după cum în diplomatica munteana acest element cronologic apare destul de rar, tot aşa şi în diplomatica sârbă i se atestă aceeaşi frecvenţă (cf. St. Stanojevič, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CXXXII, p. 51).

[5] Cf. pentru prezenţa acestor elemente cronologice în diplomatica sârbă — însă tot aşa de rară ca şi în cea munteană — *ibidem*, p. 51—54.

[6] Cf. în acest sens actele lui Mircea cel Bătrân din 1406 inictionul 15, 1415 Martie 28 şi 1415 Iunie 10 cum şi hrisoavele din 1418 Iunie 22 şi 1441 Mai 14. In hrisoavele externe menţiunea e cunoscută: hrisoavelor solemne destinate Braşovenilor, hrisovului lui Alexandru Aldea din 1433 Fevruarie 9 şi celui al lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8.

[7] Exceptând hrisovul intern din 1441 Mai 14 — în care menţiunea e independentă şi are următorul text: дѣдѣн ѕ Тръговиштѣ (= dat în Târgovişte) şi cel extern din 1439 Septemvrie 8 în care menţiunea are următorul text: а дана въ Ѳргишю (care exprimă actio), писана же въ Тръговиштѣ, мѣсеца Септевріа ѳ дьнь въ лѣто хѯцми (care exprimă momentul scrierii actului, conscriptio, cf. şi studiul de faţă, p. 30—31 şi notele).

www.dacoromanica.ro

сѣи, индектиѡн еі гражджѣмн господствѣ мн къ Северинѣ да се състанж с кралем, та дондоу въ монастирь мѣсеца Ноевріа кг дань [1] — 23 Noemvrie e ziua când domnul pronunță hotărîrea sa, prin care acordă privilegiul mânăstirii Tismana. Iar în actul din 1441 Mai 11 formula are acest text: деден ѕ Тръговиштѣ cuvântul деден fiind o traducere, ad literam, a latinescului *datum*.

Apprecatio. O formulă scurtă ce se află la sfârșitul textului actului, destinată a arăta sfârșitul cu bine al terminării actului, poartă numele în diplomatică de apprecatio [2].

E posibil ca și această formulă să fie cunoscută diplomaticei slavo-muntene, și noi o vedem în expresia următoare: име Господне призвах и бист мнѣ помощник [3], din hrisovul lui Radu cel Mare cu data: 1496 Aprilie 14 [4]. Formula e menționată în extremitatea de sus a actului și e cu totul separată și deosebită de textul propriu zis al actului.

Urarea finală. Insă pe lângă apprecatio, și alături de aceasta, diplomatica apuseană mai cunoaște și un fel de dorință, urare finală a emitentului, exprimată în diplomele latine prin: *Vale*, *Valete*, *Bene-vale*, *Benevalete* și care se înțelege că nu abundă decât în scrisorile propriu zise, fie patente, fie închise [5].

Formula e cunoscută în deajuns și diplomaticei muntene și ea caracterizează chiar din acest punct de vedere scrisorile domnilor munteni adresate Brașovenilor.

Prima scrisoare ce cunoaște formula este a lui Radu Prasnaglava, prin care scutește pe Brașoveni de vama Câmpulungului [6], cuprinsul fiind următorul: и Богъ ви веселит [7]. Același text vom întâlni și în alte scrisori [8], iar cu timpul apar și texte noi. Așa e: и Богъ ви дастъ здравїе [9]; и Богъ ви захрани [10]; и Богъ да ѕмножи лета господ-

---

[1] In traducere: Și aceasta a fost în anul 6915, indictionul 15, mergând domnia mea spre Severin pentru a se întâlni cu craiul, astfel am ajuns la mânăstire în luna Noemvrie, a 23 zi.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 318.

[3] In traducere: Numele Domnului am chemat și mi-a fost întru ajutor.

[4] Cf. în urmă, p. 67, nota 4.

[5] Cf. A. de Broüard, *op. cit.*, I, p. 319—320.

[6] Editată de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 8.

[7] In traducere: Și Dumnezeu să vă bucure.

[8] Cf. de pildă cele editate de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, sub no. 16,23, 24, 26, 27, 29, 43, 46, 48, 52, 55—57, 59 și 73.

[9] In traducere: Și Dumnezeu să vă dea sănătate; cf. în acest sens, de pildă scrisorile editate, *ibidem*, no. 35—37, 42 și 44.

[10] In traducere: Și Dumnezeu să vă păzească, cf. *ibidem*, no. 40, un text d entic în traducere, cf. *ibidem*, no. 51.

www.dacoromanica.ro

ствѣ ти[1]; и Богъ да ви вмножит лѣта въ веселию, амин[2]; и Богъ да вмножи лѣта приятелствѣ ви[3]; и да вмножит Богъ дьни вашои милости[4]; и да вѫ имамо велика милость[5] şi да сте здрави господство ви[6].

Locul ce-l ocupă *urarea finală* este la sfârşitul scrisorilor[7]. Originea formulei e de sigur apuseană, prezenţa ei fiind atestată şi în diplomatica sârbă, deci la noi e probabil o influenţă a acesteia din urmă.

Subscriptio. Din cele mai vechi timpuri caracterul de autenticitate al unui act era conferit cu ajutorul iscăliturilor — *subscriptiones* — persoanelor care luau parte la emiterea (autorul, părţile contractante, martorii) sau la scrierea lui (şeful cancelariei, ispravnicul şi scribul). Dar pe când în Apus şi chiar în Bizanţ emitentul semna cu mâna lui, ca atare subscriptio din acest punct de vedere e autografă, în diplomatica munteană ca şi în cele sud-slave semnătura autorului actului nu e autografă ci schiţată de scribul actului.

Formula apare curent în actele slavo-muntene, ca atare formează o caracteristică a acestor acte, spre deosebire de actele moldoveneşti contimporane, în care formula e cu totul necunoscută.

Textul formulei, în hrisoavele slavo-muntene, e următorul: o cruce ce precede titlul de Iw, urmează apoi numele de botez al emitentului, titlul воєвода, formula devoţiunii şi calitatea de *domn* (господинь) încheierea formulei alcătuind-o, până la 1464 Iulie 10, o cruce de formă şi provenienţă bizantină[8]. De exemplu: în hrisoavele lui Mircea cel Bătrân avem următoarea prezentare a formulei: † Iw Мирча вwєкwда, милостїѫ божїєѫ[9] господинь †[10]. Textul e scris în întregime cu cerneală

---

[1] In traducere: Şi Dumnezeu să înmulţească anii domniei tale *(ibidem*, no. 63), un text apropiat — *ibidem*, no. 76, 88, 93 şi 116.

[2] In traducere: Şi Dumnezeu să vă înmulţească anii în veselie, amin *(ibidem*, no. 103).

[3] In traducere: Şi Dumnezeu să înmulţească anii prieteniei voastre *(ibidem*, no. 143).

[4] In traducere: Şi Dumnezeu să înmulţească zilele măriei voastre *(ibidem*, no. 158).

[5] In traducere: Şi să vă avem în mare mărie *(ibidem*, no. 74).

[6] In traducere: Şi fiţi sănătoşi domnia voastră *(ibidem*, no. 206).

[7] Exceptând scrisorile – *ibidem*, no. 56, 68, 72, 79, 119, 126, 152, 156, 160, 163, 166, 176, 207, 210, 217 şi 218 în care după pomenita *urare finală* urmează încă text.

[8] Cf. şi cele spuse de noi în V p. 416—417 şi III (1933), p. 290.

[9] Dar şi în ortografia милостїѫ божїєѫ, iar în actele de după jumătatea secolului XV şi милостїю божїю.

[10] In traducere: † Io Mircea voevod, din mila lui Dumnezeu domn † (cf. hrisovul din 1409 Mai 11).

www.dacoromanica.ro

roşie [1], probabil ca un semn al suveranităţii emitentului, e prezentat apoi în monogramă [2], ca şi în unele acte sârbeşti [3] — aceasta însă şi spre deosebire de actele bulgare în care subscriptiones sunt în ligatură [4] — iar cuvintele кожкwдд, милостїѧ божїѧ şi господнь sunt redate în prescurtări. E de remarcat însă că pe când în diplomatica apuseană semnătura autografă este subiectivă [5] iar cea făcută de mâna scribului obiectivă, la noi e fapt curios că forma semnăturii păstrează acelaşi caracter ca şi în intitulatio, adică e subiectivă [6].

Locul ce-l ocupă subscriptio în actele muntene e imediat după textul propriu zis al actului, dar cu totul separat de el.

Ca origine formula comportă, în ceea ce priveşte uzul, o influenţă bizantină, iar în ceea ce priveşte caracterul scrierii în care e prezentată, acesta e de origine apuseană, împrumutat dela Sârbi.

Martorii. Forţa probantă a actelor, garanţia autenticităţii lor, o constituia pe lângă iscălitura emitentului — la noi în monogramă — şi cea a persoanelor care asistau la crearea actului, la darea hotărîrii autorului actului şi aceştia erau martorii.

Dar pe când în Apus obiceiul era ca pe lângă pecete martorul să-şi puie şi iscălitura, în diplomatica slavo-munteană se face, de obicei, numai o simplă enumerare a personagiilor martore şi aceasta şi în opoziţie cu diplomatica moldo-slavă în care deseori martorii pe lângă că sunt pomeniţi în textul actului îşi mai pun încă şi peceţile lor, alături de cea a emitentului actului [7].

Formula martorilor apare pentru prima oară în hrisoavele lui Mircea cel Bătrân [8]. Insă frecvenţa formulei nu ia extensiune decât începând

---

[1] In cele mai vechi hrisoave întâlnim subscriptiones şi în cerneală rădăcinie; cf. cele spuse mai înainte, p. 49, nota 3.

[2] A se vedea planşele I, II, III şi V, din studiul nostru de faţă. Cf. asupra caracterului scrisului în monogramă şi cele spuse în urmă, p. 51, nota 3.

[3] Cf. în acest sens cele spuse de noi în *Rev* VII (1932), p. 416.

[4] Cf. asupra scrisului în ligatură, cele spuse în urmă, p. 51 nota 1.

[5] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 322.

[6] Cf. asupra formei subiective şi obiective din actele muntene, cele spuse în urmă, p. 56—74.

[7] Cf. şi Damian P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, Bucureşti, 1935, p. 43, vezi în acest sens pe larg cap. *Peceţile* din studiul de faţă.

[8] Şi primul hrisov ce o menţionează este cel din 1389 Septemvrie 4.

www.dacoromanica.ro

cu hrisoavele lui Dan II [1] şi devine aproape curentă începând numai cu hrisoavele lui Alexandru Aldea [2].

Cine erau martorii? Rolul de martori îl îndeplineau de obicei persoanele din imediata apropiere a domnului, sfetnicii care îl ajutau la conducerea ţării, credincioşii pe devotamentul cărora îşi sprijinea tronul [3]. Şi aceştia nu erau decât sfetnicii domnului dregătorii în fiinţă [4] sau foştii

[1] Căci până la hrisoavele lui Dan II martorii apar destul de rar. Aşa din totalul de 15 hrisoave interne cunoscute de noi din cancelaria lui Mircea cel Bătrân (vezi asupra acestor hrisoave nota ~~1 dela p. 494~~) numai şase cunosc formula martorilor (cf. în acest sens hrisoavele din 1389 Septemvrie 4, 1409 Mai 11, 1415 Martie 28, 1415 Iunie 10, din luna Octomvrie şi cel fără dată pentru ocina Mociuriţă). Şi e de adăugat că toate actele destinate particularilor cunosc formula martorilor, nu e însă acelaşi lucru şi cu actele destinate mânăstirilor, căci din 12 acte mânăstireşti dela Mircea numai trei cunosc martorii. Formula e de asemeni necunoscută hrisovului fără dată al lui Mihai I, destinat mânăstirii Cozia pentru scutirea de vamă a carelor ei — care act reproduce întocmai hrisovul cu acelaşi cuprins al lui Mircea cel Bătrân. Iar dintre hrisoavele lui Dan II—în totul în număr de cinci, numai hrisovul din 1424 August 5 nu cunoaşte formula martorilor — dar hrisovul e destinat mănăstirii Tismana şi e redactat după cele două acte, fără dată, şi cu acelaşi cuprins, ale lui Mircea cel Bătrân.

[2] Excepţie formează următoarele acte: 1451 August 7, 1465 Octomvrie 14, 1470 Iulie 28, 1472 Iulie 16, 1477 Iunie 30, al lui Basarab cel Tânăr fără dată prin care întăreşte mânăstirii Tismana vechile ei proprietăţi, 1479 Noemvrie 17 1480 Aprilie 3 (amândouă actele cu această dată), 1483 Iunie 25, 1490 Aprilie 12 (şi anume actul destinat mânăstirii Govora), 1492 Aprilie 1, 1495 Septemvrie 4, 1496 Ianuarie 31, 1496 Iunie 18, 1497 Martie 23, 1497 Iulie 29, 1497 Noemvrie 10, 1498 Ianuarie 9, 1500 Aprilie 26, 1503 Aprilie 18, 1504 Noemvrie 21, 1505 Martie 27, 1506 Septemvrie 1, al lui Radu cel Mare din 19 Aprilie, cel dela acelaşi domn datat de noi « 1491 Septemvrie 3—1505 Martie 26 » (toate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică), 1494 Iulie 15, 1495 Iunie 4, 1505 Iulie 18, 1506 Iunie 23 (în original la *Acad. Rom.*, Doc. CVIII—34, XX—94, L—14 şi CCXVI—1) cât şi hrisoavele editate de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 25 şi 27—28. In toate aceste acte, menţionate mai sus, martorii nu apar.

E de remarcat însă că în afara actelor din 1497 Martie 23 şi 1500 Aprilie 26 — care sunt hrisoave solemne — toate celelalte acte sunt hrisoave simple şi că din totalul acestor acte — în număr de 33 — numai opt sunt destinate particularilor (cf. în acest sens actele din 1483 Iunie 25, 1492 Aprilie 1, 1494 Iulie 15, 1496 Ianuarie 31, 1505 Iulie 18, 1506 Iunie 23 şi cele două acte editate de Al. Ştefulescu în *op. cit.*, p. 25 şi 97—98) restul fiind toate destinate mânăstirilor.

[3] Cum spune şi C. Giurescu, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920, p. 27.

[4] Sunt însă două excepţii şi anume: hrisovul simplu din 1486 Aprilie 23 (în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică) în care martorii sunt aduşi de destinatarul actului (и свѣдѣтелѣ цѵо донесе прѣд господство мн = şi martorii ce i-a adus înaintea domniei mele) şi nu au nicio legătură cu boierii din jurul domnului (căci ei sunt: Бонка wт Бъцерн и Радꙋ wт Пречна и Блъкан wт Костерн и Станчѳл Фѳск и Фръцилж от Мъръшерн, Ръден wт Бъцерн и Дан wт Шнпотж и Рѳцилж и Стѣпан Тепеш и Кръстнан wт Рѳнк), la fel şi hrisovul din

www.dacoromanica.ro

dregători [1]. Constatăm ca atare o deosebire fundamentală între martorii hrisoavelor muntenești și cei ai hrisoavelor moldovenești, căci în aceste din urmă hrisoave în fruntea martorilor se află întotdeauna domnul emitent al actului, după care urmează deseori fiul, fiii sau fratele domnului și numai după aceștia vin martorii dregători [2].

Ca dregători în ființă se întâlnesc în actele slavo-muntene de obicei numai marii dregători ai curții domnești [3]: banul [4], vornicul,

---

1501 Mai 23 (editat de Mlletič și Agura, *op. cit.*, no. 25, cu data de zi greșită 21) în care martorii sunt streini de dregătorii sau foștii dregători domnești. E de menționat apoi și hrisovul din 1463 Noemvrie 11 (*Acad. Rom.* Doc. CVIII—26) dar în acest act martorii străini apar odată cu dregătorii și foștii dregători — însă în urma dregătorilor (așa după Neagoe comis vin: и Брата Сѣпть-Костж и Дан и Брата wт Кожонн и Дадѣл и Мнхан wт Падеш и Дадѣл wт Ракоцн).

[1] Cf. în acest sens de pildă următoarele hrisoave: 1409 Mai 11 — în care apar ca foști dregători: jupan Dragotă, Stanciul feciorul lui Barbul, Radul feciorul lui Stan, Bostea, Cernea și jupan Belotă, ca dregători în ființă fiind numai cinci; 1415 Martie 28, în care drept foști dregători sunt: jupan Coico, Aga banul, jupan Utmeș, jupan Stoico Rusul, jupan Albul și jupan Crâstea, ca dregători în ființă fiind numai trei; din Octomvrie al lui Mircea cel Bătrân în care apar ca foști dregători următorii: jupan Vladislav, jupan Mudičca, jupan Iacov, Alaman, Barbul, Lucaci și Stoian Golin, dregători în ființă fiind numai doi. De aici însă se desprinde și o constatare: în actele vechi majoritatea martorilor o constituiau foștii dregători.

[2] Cf. în acest sens de pildă actele editate de Mihai Costăchescu în *op. cit.*, I, no. 3, 11—13, 20—23, 25, 26, 132, 138 și 139.

[3] Destul de rar apar și unii dintre dregătorii mici. Menționăm în acest sens hrisovul din 1467 Ianuarie 15, în care e жѣпан Станчѣл Шонмѣл малы дворник = Jupan Stanciul Șoimul, micul vornic; hrisovul din 1471 Ianuarie 25 în care apare același vornic mic; în hrisovul din 1471 Decemvrie 12 e жѣпан Стан малн дворник, același e și în hrisovul din 1472 Iunie 12, cât și în hrisovul din 1472 Iulie 28; același *vornic mic* apare și în hrisoavele din 1483 Iunie 1 și 1494 Martie 16. E de observat însă că ori de câte ori apare în acte vornicul mic, el vine întotdeauna între martori imediat după vornic, logofăt și foștii dregători și numai o singură dată l-am întâlnit după vistier (în hrisovul din 1483 Mai 12). Probabil că persoanele care purtau această dregătorie — de mic vornic — și întâi e Stanciul Șoimul, apoi Stan și ultimul e Nan, se bucurau de multă trecere pe lângă domn, căci numai astfel poate fi explicată prezența lor printre marii dregători ai țării. Dar în afară de vornicul mic am întâlnit pe lângă clucer (în hrisovul din 1480 Ianuarie 18) și pe doi armași (în hrisovul din 1482 Martie 23). De două ori am întâlnit ca martor și pe mitropolitul țării (care e trecut în fruntea tuturor celorlalți martori, cf. în acest sens hrisoavele din 1482 Martie 23 și 1483 Iunie 1) și aceasta spre deosebire de hrisoavele moldovenești contemporane în care mitropolitul e deseori în fruntea martorilor, dar prezența lui e numai începând cu Petru Aron (cf. în acest sens de pildă actele editate de Mihai Costăchescu în *op. cit.*, II, no. 145—151, 153, 155 și 156).

[4] Însă banul lipsește într'o serie întreagă de acte, profesorul C. C. Giurescu fixând această lipsă între anii 1421 și 1468 (cf. C. C. Giurescu, *Contribuțiuni*

www.dacoromanica.ro

logofătul [1], vistierul, spătarul [2], paharnicul, stolnicul, comisul şi stratornicul [3] sau postelnicul [4].

In ceea ce priveşte prezentarea în acte a martorilor dregători aceasta e următoarea: apare întâi termenul generic de martori (сѣдѣтеле, însă mai des grafia сѣдѣтелїе) urmat de o frază ce arată legătura martorilor cu actul în chestiune sau cu emitentul actului: сѣдѣтеле сїемѫ хрисовѫлѫ [5] sau şi următoarele texte: и семѫ сѣдѣтелїе [6]; се же сѣдѣтели сїемѫ хрисовѫлѫ [7], сѣдѣителне сиемѫ записанию [8] sau ceva mai complet: сѣдѣтелїе сїемѫ хрисовоулѫ господства ми [9]; свѣдетелїе сїемѫ

---

la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, V (1927), p. 65).

[1] O singură dată şi anume în hrisovul din 1501 Decemvrie 15, logofătul nu poartă numele său grecesc ci traducerea în slavoneşte a lui *λογοθέτης* adică словоположитель.

[2] Care însă uneori — dar aceasta destul de rar — e exprimat şi în termenul slav: меченоша (cf. în acest sens hrisoavele din 1415 Iunie 10, 1453 August 2, 1496 August 1 şi 1499 Ianuarie 25). Se pare însă că au existat doi dregători sub acest nume, (cf. în acest sens hrisovul din 1453 August 2 în care apar trei spătari: Dimitrie spătarul, Stanciul spătarul (мечѣнош) şi Stan spătarul — s'ar putea ca unul dintre aceştia să fie fost spătar iar doi spătari în funcţiune); hrisoavele din 1451 August 1, 1456 Aprilie 5, 1476 Iulie 4, 1482 Iulie 13 şi 1492 Septemvrie 8, în care apar câte doi spătari citaţi împreună (de pildă Стое и Милко спатари din hrisovul cu data: 1492 Septemvrie 8 şi exceptând hrisovul din 1451 August 1 în care se intercalează între cei doi spătari — Dumitru şi Stanciul — Cazan Creţul). De altfel ipoteza dregătoriei duble a spătarului e preconizată şi de profesorul C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 123—124, însă actele din 1451 August 1 şi 1453 August 2 nu sunt cunoscute profesorului Giurescu (*ibidem*, p. 122—123).

[3] E de reţinut că sub acest nume apar doi dregători, şi faptul a fost relevat de profesorul C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 158. Insă termenul de stratonic e mai vechi ca cel de postelnic, căci apare pentru prima oară în hrisovul din 1451 Martie 28.

[4] Insă ordinea în care sunt trecuţi dregătorii ca martori în acte nu este totdeauna cea strict ierarhică — aşa cum noi am redat-o mai sus după profesorul C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 40—160, — ci ea suferă deseori modificări, determinate uneori şi de importanţa personală a martorului, de nobleţea familiei (cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 51). Aşa de pildă e cazul cu Danciul comisul, unul dintre cei patru fraţi Craioveşti, care apare ca martor, în hrisoavele începând cu anul 1490, aproape totdeauna, după logofăt sau după vistier.

[5] In traducere: Martorii acestui hrisov (cf. hrisovul din 1409 Mai 11).

[6] In traducere: Şi acestuia martorii (cf. actul din 1415 Martie 28 cât şi actul din 19 Iunie al lui Radu Prasnaglava şi cel din 1440 Septemvrie 16).

[7] In traducere: Martorii acestui hrisov (cf. actul din 1415 Iunie 10).

[8] In traducere: Martorii acestei însemnări (cărţi), cf. hrisovul lui Mircea cel Bătrân din Octomvrie.

[9] In traducere: Martorii acestui hrisov al domniei mele (cf. hrisovul din 1452 August 5 şi 1501 Decemvrie 15).

www.dacoromanica.ro

повелѣнїю господства ми [1]; сѣдетелїе поставлѣет господство ми [2]; еще же и сѣдетелїе поставлѣет господство ми [3]; uneori însă simplu: и се сѣдетелеї [4]; се же сѣдетели [5]; еще же и сѣдетелїе сѫт [6]; сѣдетелїе сѫт [7]; sau се же сѫть сѣдетелїе [8], sau chiar simplu de tot, numai expresia de *martori* = сѣдетели [9]. După această frază vine numele de botez al martorului urmat de cel al dregătoriei. Adeseori titulatura dregătoriei e precedată de atributul великы, dar aceasta numai din a doua jumătate a secolului XV, aplicându-se întâi vorniciei [10], iar mai târziu, uneori, și logofeției [11].

Cât despre foștii dregători aceștia au aproape totdeauna înaintea numelui lor de botez — care e urmat uneori de cel al tatălui [12], sau și al fratelui, când acesta din urmă fusese o persoană cu

[1] In traducere: Martorii acestei porunci a domniei mele (cf. hrisoavele din 1471 Decemvrie 12, 1476 Mai 8, 1498 Iulie 19 și 1505 Decemvrie 10).

[2] In traducere: Martori pune domnia mea (cf. actul din 1501 Mai 24).

[3] In traducere: Incă și martori pune domnia mea (cf. hrisovul din 1499 Octomvrie 6).

[4] In traducere: Și aceștia martorii (cf. hrisovul lui Dan II din 1 Decemvrie).

[5] In traducere: Iată deci martorii (cf. actul din 1451 August 1).

[6] In traducere: Incă și martori sunt (cf. actul din 1500 Decemvrie 13).

[7] In traducere: Martori sunt (cf. actul din 1501 Mai 23).

[8] In traducere: Iată deci sunt martori (cf. actul din 1502 Martie 9).

[9] Cf. în acest sens următoarele acte: 1430 Septemvrie 16, 1431 Noemvrie 17, 1439 August 2, 1451 August 5, 1459 Septemvrie 20, 1461 Fevruarie 10, 1468 Mai 18, 1483 Iunie 5, 1485 Aprilie 5, 1487 Noemvrie 27, 1490 Iulie 26, 1493 Iunie 15, 1495 Iunie 4, 1497 Ianuarie 9, 1499 Ianuarie 25, 1499, 1502 Mai 3 și 1505 Iunie — în original la Arhivele Statului București, secția istorică, Academia Română și ediția citată a lui Al. Ștefulescu.

[10] Cf. în acest sens de pildă actele din 1472 Iunie 12, 1476 Mai 8, 1482 Iulie 13 și 1483 Mai 12.

[11] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele din 1478 Aprilie 3 și 1481 August 16. E de reținut că în hrisovul din 1498 Aprilie 15, atributul de великы îl poartă spătarul, paharnicul, stolnicul, comisul și cei doi stratornici. Foarte rar și banul poartă acest atribut (cf. în acest sens hrisovul din 1500 Ianuarie 21 și în care e жѫпан Барбѫл великы ban кралевски) la fel e și cu fostul vornic (cf. în acest sens hrisovul din 1500 Iulie 17 în care jupan Crăstian e бывш великы дворник (= fost mare vornic).

[12] Cf. în acest sens de pildă: Станчюл, Барбѫлов сынъ (= Stanciul, feciorul lui Barbul) și Радѫл Станѫлов сынъ (= Radul, feciorul lui Stan) în hrisovul din 1409 Mai 11; жѫпан Стан Йрчюлов (= jupan Stan al lui Iarciul) în hrisovul lui Dan II din 1 Decemvrie; жѫпан Петръ Замона în hrisovul lui Radu Prasnaglava din 19 Iunie; жѫпан Станчюл Хонон, în hrisovul din 1439 August 2; жѫпан Радѫлъ Сахаковъ, Нан Паскал și жѫпан Драгон Канѫв în hrisovul din 1431 Noemvrie 17; Радѫлъ Сахаковъ, Елъксан Флорѣв, Радѫл Борчев și Нан Паскал în hrisovul din 1436 Iunie 25 și жѫпан Драгомир Ѯдрѣпе cum și жѫпан Драгич Стонков în hrisovul din 1492 Octomvrie 9.

www.dacoromanica.ro

mult mai multă vază ca martorul în chestiune [1], de numele localităţii din care e originar martorul [2] sau de o poreclă [3]—titlul de жѹпан [4]. Dar titlul de жѹпан îl poartă şi unii dintre marii dregători în fiinţă. Aşa la început [5], deseori, e numai vornicul care se bucură de această favoare [6], începând însă cu anul 1451 ea trece de obicei şi asupra logofătului [7], iar dela 1491 deseori e жѹпан şi vistierul [8].

---

[1] De exemplu: жѹпан Станчюл Мирчев брат (=jupan Stanciul, fratele lui Mircea) în hrisovul din 1439 August 2, dar această menţiune este destul de rară.

[2] De exemplu: жѹпан Драгомир ѡт Шегарча, în hrisovul din 1415 Iunie 10; Драгомир ѡт Бранкин şi Бабѹшин ѡт Лѣчинин, în hrisovul din 1451 Martie 28; Братѣл ѡт Миков, în hrisovul din 1459 Septemvrie 20 şi жѹпан Дѣка ѡт Греч în hrisovul din 1465 Noemvrie 5. Cum şi: жѹпан Винтил Флорескѣл (din Floreşti), Драгич Винтилескѣл (din Vintileşti) şi Барбѣл Краиовескѣл (din Craiova), în hrisovul din 1487 Iulie 31.

[3] Aşa e, de exemplu: жѹпан Стонко Рѣса, în hrisovul din 1415 Martie 28, (care e redat: Стонка Рѣсин în hrisovul din 1415 Iunie 10); Казан Крецъ, în hrisovul din 1451 August 1 (şi a cărui poreclă în hrisovul din 1452 Ianuarie 2 e tradusă în slavoneşte fiind: Казан Къдравн) şi жѹпан Степан Тѹрчин (jupan Ştefan Turcul) în hrisovul din 1459 Septemvrie 20 (şi a cărui poreclă e redată în româneşte: Тѹркѣл, în hrisovul din 1461 Fevruarie 10).

[4] Cf. în acest sens de pildă următoarele hrisoave: 1415 Martie 28, 1415 Iunie 10, 1439 August 2, 1445 August 7, 1451 August 1, 1452 August 5, 1456 Aprilie 15 şi 1458 Martie 5.

[5] Dar aceasta numai începând cu anul 1437 căci până la această dată, se pare, că nu e nimic fixat în ceea ce priveşte norma întrebuinţării termenului жѹпан pentru dregătorii în fiinţă.

[6] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele din 1437 August 13, 1440 Septemvrie 16 şi 1445 August 7.

[7] Cf. în acest sens de pildă următoarele hrisoave: 1451 August 1, 1451 August 5, 1452 August 5, 1456 Aprilie 15, 1461 Fevruarie 10, 1464 Mai 30, 1465 Noemvrie 5, 1468 Mai 18, 1469 Ianuarie 7, 1476 Mai 8, 1476 Iulie 4, 1478 Aprilie 3, 1480 Ianuarie 18, 1483 Iunie 1, 1483 Iunie 5, 1483 Iunie 25, 1485 Aprilie 5, 1487 Iulie 31, 1487 Noemvrie 27, 1488 Fevruarie 4, 1488 Aprilie 10, 1489 August 3, 1489 Septemvrie 11, 1489 Octomvrie 2, 1490 Ianuarie 7 şi 1490 Aprilie 12 (cel pentru ocina Părşani).

[8] Cf. în acest sens de pildă următoarele hrisoave: 1491 Septemvrie 3, 1492 August 6, 1492 Septemvrie 8, 1492 Octomvrie 9, 1493 Aprilie 10 (amândouă actele cu această dată), 1493 Iunie 15. 1494 Iulie 22, 1499 Octomvrie 6, 1500 Mai 30, 1500 Decemvrie 13, 1500 Iulie 17, 1501 Iulie 9, 1501 Decemvrie 15 şi 1502 Martie 9.

Insă uneori şi comisul e *jupan*, cf. în acest sens hrisoavele din 1499 Ianuarie 25, 1503 Iunie 11, 1505 Martie 26 (cel destinat Tismenei pentru vechile ei proprietăţi) şi 1505 Iunie, dar faptul e explicabil întru cât e vorba de Danciul unul dintre fraţii Craioveşti.

Menţionăm de asemeni hrisovul din 1499 Iunie 15 în care pe lângă vornic, logofăt şi vistier apar ca jupani spătarul, comisul şi paharnicul, iar în hrisovul din 1501 Mai 24 toţi dregătorii sunt jupani.

www.dacoromanica.ro

Cât despre specificarea de «fost dregător», pentru dregătorii care nu mai erau în ființă, dar apăreau ca martori această specificare în actele mai vechi nu există [1], iar prima mențiune o găsim abia la jumătatea secolului XV [2]. Dar și în acest timp — jumătatea secolului XV — specificarea este destul de rară, dacă nu chiar prima mențiune pomenită mai sus este unică. Abia spre sfârșitul secolului XV particula БИВ (= fost) atașată după numele de botez al fostului dregător [3], martor în act, devine mai deasă [4], pentru ca după 1497 Aprilie 1 să devie foarte frecventă.

In hrisoavele externe martorii au în totul caracterul celor din actele interne [5]. E de remarcat însă că în hrisoavele destinate mânăstirilor dela Athos martorii apar extrem de rar, căci din 12 hrisoave destinate pomenitelor mânăstiri [6] numai trei dintre ele cunosc formula martorilor [7].

---

[1] Cf. în acest sens și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 11—12.

[2] Cf. în acest sens hrisovul din 1453 August 2 în care e pomenit Казан бил банишъ (= Cazan fost bănișor).

[3] Și de cele mai multe ori ca fost dregător apare numai vornicul, cf. în acest sens actele menționate în nota următoare.

[4] Cf. în acest sens hrisoavele următoare: 1480 Ianuarie 18, 1481 August 16, 1482 Iulie 13, 1483 Mai 12, 1483 Iunie 5, 1488 Fevruarie 4 și 1494 Septemvrie 13.

[5] Exceptând însă două privilegii de comerț în care începutul formulei martorilor este exprimat prin «credința și sufletul» nu numai al martorilor ci și al emitentului sau chiar și a fiilor săi (дават господство мн вѣрж и джшж господства мн и вѣра и джша въсѣх болѣр господства мн = dă domnia mea credința și sufletul domniei mele și credința și sufletul tuturor boierilor domniei mele), ca atare și Domnul e martor (cf. în acest sens actul editat de Gr. Tocilescu în *op. cit.*, no. 6, al cărui text l-am redat mai sus, și cel al lui Vlad Dracul din 1439 Septemvrie 8 și în care începutul formulei e acesta: и на тѡм въсѣмь врѣхѹ писаным вѣра и джша господства мн и вѣра й джша сновъ господства мн (= iar pentru toate acestea mai sus scrise credința și sufletul domniei mele și credința și sufletul feciorilor domniei mele) după care urmează *credința* fiecărui martor în parte).

[6] Cf. în acest sens cele două hrisoave editate de St. Nicolaescu, unul în *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea* sub no. 10 și al doilea în *Ajutoare bănești și danii ale domnilor români către mănăstirea Sf. Filofteiu din muntele Athos*, în *Revista Arhivelor*, I (1924—26), p. 126—129; cele trei hrisoave editate în Акты русскаго на святомъ Афонѣ монастыря святого великомученика и цѣлителя Пантелеймона sub no. 68—70; cele patru acte editate de Grigore Nandriș în *op. cit.*, sub no. 2—5; actele din 1490 Martie 24 și 1497 Martie 20, destinate mânăstirii Dohiar și aflate la Arhivele Statului București, secția istorică, cum și actul din 1500 Ianuarie 31, destinat mânăstirii Sf. Nicolae din Careia dela Athos, aflat într'un clișeu pe sticlă la *Acad. Rom.*

[7] Cf. în acest sens actele editate de Grigore Nandriș, *op. cit.*, no. 2, 3 și 5.

www.dacoromanica.ro

E dela sine înţeles că în scrisorile domnilor munteni formula este inexistentă.

Locul pe care-l ocupă formula, în cadrul celorlalte formule diplomatice, este imediat după sanctio, iar când aceasta lipseşte, martorii vin după dispositio.

Originea formulei este apuseană şi această origine apuseană explică absenţa formulei în majoritatea hrisoavelor, destinate mânăstirilor dela Athos, cât şi în primele hrisoave muntene, destinate mânăstirilor din ţară şi în care spiritul tradiţionalist era extrem de puternic. Uzul formulei însă e împrumutat din diplomatica sârbă, unde ce-i drept martorii apar destul de rar [1], din aceeaşi diplomatică fiind şi majoritatea dregătoriilor ce compun formula martorilor.

Pecetea. Ultima formulă de validare a actelor o alcătueşte pecetea, care joacă şi cel mai de seamă rol în cercetarea autenticităţii unui act. Pecetea în sine este o amprentă, într'o substanţă lichidă a unei matrice, formată dintr'o gravură, lucrată dintr'un material dur, metal sau piatră şi care gravură e alcătuită din imaginele şi caracterele particulare ale posesorului [2].

Numele sub care ne sunt cunoscute matricele peceţilor domnilor munteni sunt următoarele: хрисовѵл [3] — deci actul în sine ce purta numele de хрисовѵл se confunda cu pecetea ce i se suspenda — şi печатник [4].

Forma matricei peceţii — fabricată probabil din fier sau din oţel — este rotundă şi ovală până 'n a doua jumătate a secolului XV [5], trecând însă, peste această epocă, toate matricele devin rotunde [6].

---

[1] Cf. St. Stanojević, *op. cit.*, din Глас српске краљевске Академје, Seria II, CX (1923) p. 21.

[2] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 334. Şi primele matrice au fost inelele, *ibidem*, I, p. 334.

[3] Cf. în acest sens diploma latină a lui Vlad pretendentul, din 1396 Mai 28, a cărui pecete are următoarea legendă: сы хрисовѵл іѡ Ѥлада воєводж и господина вѣсєи Ѹггровлахїи (=acest hrisov este al lui Vlad voevod şi domn a toată Ungrovlahia), redată de Ioan Bogdan în *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, p. LV.

[4] Cf. în acest sens hrisovul din 1505 Iunie, în care ni se arată toate cele trei forme ale matricei pecetii domneşti: mare, mică şi inelară.

[5] Cf. pentru epoca peceţii ovale, Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LII.

[6] Exceptând matricea inelului domnesc, care a servit şi el ca pecete (cf. în acest sens hrisovul din 1505 Iunie, în care ni se menţionează folosinţa acestui gen de pecete) care avea forma lui specială. (A se vedea pentru această pecete şi aserţiunile noastre dela p. 153, nota 6).

www.dacoromanica.ro

Toate actele domneşti din Ţara Românească poartă numai pecetea emitentului [1] şi aceasta spre deosebire de actele domnilor moldoveni căci în acestea din urmă, pe lângă pecetea domnului, alături de aceasta şi în jurul ei — pecetea domnească fiind totdeauna la mijloc — începând cu actele interne ale lui Ştefan cel Mare apar deseori atât peceţile dregătorilor cât şi ale feţelor bisericeşti martori la emiterea actului [2].

Cerile: albă şi roşie formează materialul din care se compunea pecetea hrisoavelor solemne ale domnilor munteni. Ceara roşie, singură, constituia materialul peceţii hrisoavelor simple cât şi ale tuturor celorlalte acte şi documente (scrisori cu caracter executoriu, misive etc.).

Forma peceţii comportă următoarea caracterizare: pecetea atârnată de act are totdeauna forma unei emisfere, pecetea mare şi mijlocie, aplicate direct pe act, sunt totdeauna rotunde, cât despre pecetea mică aceasta până 'n a doua jumătate a secolului XV este ovală [3] şi numai trecând în această epocă ea devine rotundă ca şi pecetea mare şi mijlocie, care erau aplicate direct pe act [4].

Dimensiunea peceţii comportă patru categorii: pecetea mare, pecetea mijlocie, pecetea mică şi pecetea inelară sau inelul domnesc. Pecetea mare, despre care Ioan Bogdan spune că avea un diametru dela 7½ cm.

---

[1] O singură abatere prezintă hrisovul extern al lui Radu Prasnaglava din 1421 Mai 17 (editat de Ioan Bogdan în *op. cit.*, I, no. 14), în care pe lângă pecetea domnului mai apar încă şi patru peceţi boiereşti *(ibidem*, I, p. 10), e de notat însă că pecetea emitentului are legenda în latineşte şi nu este a lui ci a tatălui său, Mircea cel Bătrân.

[2] Cf. în acest sens de pildă actele publicate de Ioan Bogdan în *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, no. XIX, XXV, XXVIII, XXXII—XXXIV, XLIV, L, LII, LIX, LXVII, LXVIII, LXXXII, LXXXIX, XCII, XCVIII, XCIX (în acest act e şi pecetea mitropolitului ţării cu toate că el lipseşte dintre martorii citaţi în act), CVII, CIX, CXIV, CXXII, CCIII şi cele editate de Mihai Costăchescu în *Documente moldoveneşti dela Ştefan cel Mare*, no. 4, 22 şi 26.

Iar în actele externe moldoveneşti sistemul folosinţei peceţilor martorilor pe lângă cea a eminentului actului e cunoscut chiar dela primele acte (cf. în acest sens de pildă actele editate de Mihai Costachescu în *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, no. 165, 173, 175 şi 177).

De sigur că influenţei apusene se explică prezenţa peceţilor demnitarilor ţării, martori la act, alăturea de pecetea emitentului actului. Şi această prezenţă este o caracteristică a actelor colective (cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 348) deci a actelor care aveau autoritate nu numai prin prezenţa domnului ci şi prin cea a demnitarilor curţii domneşti.

[3] Cf. pentru epoca formei ovale a peceţei, Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, p. LII.

[4] Exceptând pecetea inelară cu forma ei specială, despre a cărei folosinţă am pomenit în nota 6 dela p. 151, vezi şi nota 6 dela p. 153.

www.dacoromanica.ro

până la 10½ cm [1] era atârnată sau suspendată de act şi se folosea de obicei pentru actele solemne de o deosebită importanţă [2]. Pecetea mijlocie se foloseşte pentru toate actele care n'au caracterul hrisoavelor solemne [3], având, după Ioan Bogdan, un diametru de 2½—4½ cm. [4] şi ea este întotdeauna aplicată direct pe act. La aceleaşi acte se foloseşte uneori şi pecetea mică ce avea un diametru de 1—2 cm. [5], fiind ca şi pecetea mijlocie întotdeauna aplicată [6].

---

[1] Cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LII.

[2] Astfel au fost înzestrate cu pecetea mare domnească următoarele hrisoave: fără dată a lui Vladislav I, 1385 Octomvrie 3, 1387 Iunie 27, 1389 Septemvrie 4, 1409 Mai 11, 1415 Martie 28, cele şase hrisoave fără dată ale lui Mircea cel Bătrân, 1418 Iunie 22, hrisovul fără dată al lui Mihai I, 1424 August 5, 1428 Septemvrie 10, 1430 Septemvrie 16, 1431 Noemvrie 17, 1436 Iunie 25, 1437 August 1, 1437 August 13, 1437 August 23, 1439 August 2, 1440 Septemvrie 16, 1441 Mai 14, 1441 Iunie 30, 1451 August 1, 1451 August 5, 1451 August 7, 1452 Ianuarie 2, 1457 Aprilie 16, 1464 Iulie 10, 1464 Octomvrie 28, 1465 Octomvrie 14, 1475 Iunie 1, 1475 Iulie 15, 1480 Ianuarie 18, 1482 Martie 23, 1483 Iunie 1, 1484 Aprilie 24, 1488 Aprilie 17, 1489 Septemvrie 11, 1490 Iulie 26, 1493 Iunie 16, 1493 Septemvrie 10, 1494 Martie 16, 1496 Aprilie 14, 1496 August 1, 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1499 Ianuarie 25, 1500 Aprilie 26, 1500 Decemvrie 13, 1501 Mai 23, 1501 Mai 24, 1501 Decemvrie 15, 1502 Martie 9, 1502 Mai 3, 1505 Iunie, toate în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; hrisoavele din: 1451 Iulie (în original *ibidem*, depuneri particulare I. N. şi N. Popescu), 1493 Septemvrie 2 (în original *ibidem*, depuneri particulare Procopie Filitis); hrisoavele din: 1415 Iunie 10, Octomvrie al lui Mircea cel Bătrân, 2 acte fără dată dela acelaşi domn: unul pentru mânăstirea Snagov şi al doilea pentru ocina Mociuriţa, 1445 August 7, 1452 August 5, 1459 Septemvrie 20, 1461 Fevruarie 10, 1464 August 12, 1465 Noemvrie 5, 1471 Decemvrie 12, 1476 Mai 8, 1492 Octomvrie 9, 1499 Octomvrie 6, 1505 Decemvrie 10 — la *Acad. Rom.*, Doc. C—132, XLV—144, XX—155 şi 174, ms rom. 5236, filele 45—48 şi 54—56, Doc. CLXX—2, ms rom. 5236, filele 64—65, Doc. CCI—1, CXXXIV—12, Fotografii doc. XXVIII—4, Doc. CXXXIV—47, Pecetea 206, Doc. CI—3 şi XXXIII—191.

Dintre toate aceste hrisoave au conservat pecetea şi până astăzi numai şapte dintre ele (hrisoavele din 1439 August 2, 1451 August 1, 1499 Ianuarie 25, 1500 Decemvrie 13, 1501 Decemvrie 15, 1502 Mai 3 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică — şi 1492 Octomvrie 9 — în original la *Acad. Rom.*, Peceţi 206.

[3] Exceptând hrisoavele: din 19 Iunie al lui Radu Prasnaglava şi Dumineca Floriilor — al lui Dan II, care au, aplicată, pecetea mijlocie ovală.

[4] Cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LII.

[5] *Ibidem*, I, p. LII.

[6] Există ca sigiliu pentru acte şi inelul domnesc şi faptul ne este atestat de hrisovul din 1505 Iunie unde găsim următoarea frază: книгѣ запечатленѣ съ великим печатникомъ или съ малим или съ пръстен отъ рѣки господства ми (= carte pecetluită cu marea pecete sau cu mica sau cu inelul dela mâna domniei mele) însă până în prezent nu cunoaştem nici un act sigilat cu inelul domnesc.

www.dacoromanica.ro

In ceea ce privește caracterul emblemei peceților domnilor munteni, acesta comportă o dublă clasificare. Astfel de o parte e tipul heraldic, reprezentat printr'un scut în câmpul căruia se află o acvilă cu capul întors spre stânga și ținând în cioc o cruce (acvila cruciată, *aquila valahica*) [1], acostată la dreapta sau la stânga de un soare și la stânga sau la dreapta de un crai nou [2]. De altă parte e tipul pe care l-am putea numi, credem, al majestății, format la început din două capete încoronate, afrontate și având între ele o ramură.

Cam la jumătatea secolului XV [3], cele două capete se transformă în două busturi și în această formă rămân până la începutul secolului XVI, ramura însă evoluând și ea, devine un pom [4].

E de remarcat că aceste două tipuri: heraldic și al majestății, caracterizează în pecețile domnilor munteni și dimensiunile lor.

Astfel pe când tipul heraldic se întâlnește numai pentru marea pecete, cel al majestății este utilizat în pecetea mijlocie și probabil și în cea mică.

Imaginea peceții este întotdeauna întovărășită de o inscripție, care în pecețile domnilor munteni, înconjoară de jur împrejur emblema, fiind despărțită, de aceasta din urmă, printr'un cerc simplu sau dublu. Și această inscripție e ceea ce se numește legendă și ea este în directă legătură cu personagiul și autoritatea dela care emană pecetea. Pecețile domnilor munteni cunosc pe lângă legenda în limba slavă și în caractere chirilice și pe cea în limbă și caractere latine. Aceasta din urmă însă se pare că nu e cunoscută decât unora dintre pecețile actelor și scrisorilor externe [5], dar și aceasta numai până la Radu cel Frumos căci ultimul domn muntean dela care avem peceți cu legendă latină este Vlad Țepeș [6]. E interesant de observat că pe când aproape toate hrisoavele externe au legenda peceții în latinește [7], scrisorile și *poruncile*, adresate acelorași destinatari au majoritatea dintre ele și până la Vlad Dracul, legenda peceții în slavonește [8]. Cuprinsul legendei distinge două categorii de

---

[1] Cf. Const. Moisil, *Bule de aur sigilare dela domnii Țării-Românești și ai Moldovei*, *Revista Arhivelor*, I (1924—1926), p. 256.

[2] Cf. Const. Moisil, *loc. cit.* A se vedea și planșa IV, 1 din studiul nostru de față.

[3] Cf. pentru această datare, Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LXVII.

[4] Cf. pentru acest tip și planșa IV, 2 din studiul nostru de față.

[5] Cf. în acest sens de pildă legenda peceților actelor externe, editate de Ioan Bogdan, *op. cit.*, no. I, IV, V, VII, X, XI, XIII, XLIX și LXXIV.

[6] Cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LIII.

[7] Exceptând hrisovul publicat de Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, no. XCI, care are legenda peceții — mijlocie — în slavonește, cât și cel editat. *ibidem*, no. XVII a cărui pecete a căzut, așa că nu i se poate ceti legenda.

[8] Cf. în acest sens doc. editate, *ibidem*, no. II, III, VI, IX, XII, XIV, XVI, XVIII, XIX—XXIX.

www.dacoromanica.ro

peceţi: de o parte e pecetea mare, a cărei legendă de pildă în hrisovul din 1451 August 1 are următorul text: † Іѡ Владислав великі воєвода и господинь [1] кѣсеи земли Оугровлахіискои [2], iar de altă parte e pecetea mijlocie şi mică a cărei legendă are următorul text: Іѡ Радѹл воєвода милостїю божїею и господин [3]. Însă textul legendei, atât la pecetea mare cât şi la celelalte, nu e acelaşi totdeauna ci el sufere numeroase modificări şi acestea se pot vedea expuse pe larg de Ioan Bogdan în schiţa sa asupra vechei noastre diplomatici [4]. Adăugăm aici numai faptul că începând cu Vlad Dracul în legenda peceţii mici apare filiaţiunea emitentului actului şi al posesorului peceţii [5].

Modurile de folosinţă ale peceţilor. Mijloacele prin care pecetea se fixa de act erau de două feluri: de o parte era suspendarea sau atârnarea peceţii de act, iar de altă parte e aplicarea ei direct pe act.

Suspendarea peceţii de act — fapt în care se vede de sigur o influenţă a sigiliilor şi bulelor de metal, care erau neapărat suspendate de act [6] — se făcea după următoarea normă: după ce diacul termina de scris textul actului, el perfora în patru locuri [7] şi în formă de cruce partea de

[1] In prescurtare obişnuită.

[2] In traducere: † Io Vladislav mare voevod şi domn a toată Ţara Ungrovlahiei.

[3] In traducere: Io Radul voevod, din mila lui Dumnezeu, domn (cf. hrisovul din 1499 Iulie 13, la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică).

[4] Cf. Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LV—LXII.

[5] Cf. textul legendelor peceţilor la Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. LVII—LVIII.

[6] Cf. A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 342.

[7] Şi aceasta contrariu actelor moldoveneşti, în care găurile sunt în număr de opt, dar tăiate în aşa fel încât păturindu-se în două partea de jos a pergamentului, pentru a susţine greutatea peceţii, şi anume partea unde s'au făcut cele opt găuri, găurile se suprapun şi formează tot o cruce (cf. de pildă planşa VII din studiul nostru de faţă).

Însă diplomatica moldovenească cunoaşte şi sistemul apusean al suspendării peceţii de act prin fâşioare de pergament — o bandă îngustă de pergament trecută printr'o tăietură ce s'a făcut în partea de jos a pergamentului actului şi pe care bandă, când era vorba de o pecete boierească, se scrie uneori şi numele posesorului peceţii (cf. în acest sens *Album paleografic moldovenesc, Documente din secolele al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea adunate de † Ioan Bogdan...* Bucureşti, 1926, planşele IV, X, XII şi XXXII). Dar sistemul apusean pomenit mai sus (cf. pentru frecvenţa lui în actele apusene, A. de Boüard, *op. cit.*, I, p. 346) nu e cunoscut decât câtorva dintre cele mai vechi documente moldoveneşti externe şi el este curând şi treptat înlocuit, în ceea ce priveşte pecetea domnească, prin sistemul muntean — suspendarea peceţii de act cu ajutorul unui şnur *în formă de cruce* (cf. în acest sens albumul de acte pomenit mai sus, planşa XXVII, hrisovul din 1434 Martie 28) — căci în sistemul apusean pecetea are şnurul legat în formă de triunghiu cu baza deschisă şi cu vârful în jos (cf. A. de Boüard, I, album, planşa XLIV no. 5 şi *Album paleografic moldovenesc* — menţionat mai sus — planşa III).

www.dacoromanica.ro

jos a pergamentului (şi aceste găuri se făceau aproape totdeauna între cuvintele ѡѣкѡдд şi мнлостїѧ din subscriptio) [1] trecând apoi printr'aceste patru găuri un şnur de mătase, împletit, de obicei, din două colori (de cele mai multe ori roşu cu albastru) [2], împletitura şnurului fiind făcută după o anumită regulă şi ea e numai pe faţa actului iar nu şi pe dosul lui [3]. De capetele de jos ale şnurului se fixează apoi pecetea actului, formată dintr'un bulgăre de ceară albă, de formă rotundă în a cărui cavitate, modelată în formă de grilaj printr'un vârf ascuţit de metal, se turna un strat destul de subţire de ceară roşie, ce era reţinut de pomenitul grilaj, peste care se aplica apoi matricea metalică a peceţii domneşti. Aceasta-i pecetea atârnată sau suspendată de act.

Dar modul acesta, de a suspenda pecetea de act, fără a păturі în două partea de jos a pergamentului [4] şi apoi a trece şnurul prin el [5] — deci contrariu actelor moldoveneşti unde această păturire dublă se obişnueşte [6] — este cu totul dăunător actului căci greutatea massei de ceară, ce forma pecetea actului, distrugea partea de jos a actului — deci a pergamen-

[1] Cf. pentru exemplificare planşa I din studiul nostru de faţă. Exceptând actul lui Vladislav I, al lui Dan I, ale lui Mircea cel Bătrân din 1387 Iunie 27, 1415 Iunie 10, cel fără dată destinat mânăstirii Tismana şi aflat într'o fotografie la *Acad. Rom.*, Fotografii doc., XX—13, cum şi al lui Mihai I fără dată, care acte nu au găurile, pentru şnurul peceţii, la locul indicat mai sus.

[2] Cf. cu roşu şi albastru hrisoavele următoare: 1496 Aprilie 14, 1497 Martie 23, 1498 Iulie 19, 1500 Aprilie 26 şi 1501 Mai 24, — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; 1493 Septemvrie 2 — *ibidem* depuneri particulare, Procopie Filitis; roşu cu verde în hrisovul din 1465 Octomvrie 14 şi simplu verde în hrisovul din 1494 Martie 26.

[3] Aşa în hrisovul din 1496 Aprilie 14 şnurul albastru porneşte dela mijlocul celor patru găuri, de pe faţa actului, urcă apoi sus pe dosul actului, în diagonală, şi apoi e scos în faţă; aceeaşi operaţie e făcută şi cu şnurul roşu. Se împletesc apoi amândouă şuviţele, făcându-se un nod în centrul celor patru găuri în formă de cruce. Când şnurul ajunge la ultima gaură de jos a pergamentului şuviţa albastră e trecută în dosul actului iar cea roşie rămâne în faţă, şi la extremitatea de jos a pergamentului, cele două şuviţe se împletesc din nou până la pecetea în ceară unde se introduc în ea.

[4] Cunoscut şi actelor sârbeşti (unde şnurul peceţii desparte subscriptio în două ca şi în hrisoavele slave-muntene). Cf. în acest sens hrisovul despotului Ştefan (publicat de Miklosich în *Monumenta serbica*, p. 333—335) dat în facsimil în *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, II (1890), p. 252.

[5] O singură excepţie am întâlnit, şi aceasta o prezintă hrisovul lui Basarab cel Tânăr din 1475 Iulie 11, destinat Braşovenilor, cf. fotografia actului la *Acad. Rom.*, Fotografii doc. IX, 12 şi XIV—18. In acest act şnurul s'a legat de pergament prin păturirea lui în două — adică a pergamentului — exact ca în actele moldoveneşti.

[6] Şi în actele moldoveneşti, sistemul acesta, al păturirii în două a pergamentului, e împrumutat din diplomatica latino-polonă (cf. în acest sens actele din *Albumum Paleographicum*, publicat de Stanislaus Krzyzianowski

www.dacoromanica.ro

tului — care se rupea şi cădea odată cu pecetea. De aceea vedem o serie de acte vechi cărora pecetea atârnată le lipseşte cu desăvârşire [1].

Aplicarea peceţii direct pe act, cunoscută şi unora dintre actele şi misivele externe ale domnilor moldoveni [2] — şi această din urmă aserţiune ne dovedeşte originea eminamente apuseană a sistemului [3] — se făcea după următoarea normă: se înţepa pergamentul actului, pe verso, cu zeci de înţepături mici cât vârful acului, făcute cu un obiect metalic al cărui vârf era destul de subţire — toate aceste înţepături dispuse în cerc şi formând un câmp grăunţos ca şi grilajul dela pecetea atârnată — ce reţinea ceara peceţii. Alteori însă se făceau în pergament o serie de incizii în formă de unghiu ascuţit — fiecare inciziune pornind de pe versoul spre faţa pergamentului actului — dispuse apoi în verticală, pe un rând [4], două [5] sau chiar şi trei [6], ale căror colţuri triunghiulare, împingându-se din spate spre faţa actului, pătrundeau în corpul cerii şi astfel pecetea se prindea bine de act [7]. După ce se făceau aceste înţepături sau perforări, se turna un strat subţire de ceară roşie, peste care se aplica matricea metalică a peceţii domneşti. Se obişnuia uneori, şi când actul era scris pe piele [8], ca peste ceara fierbinte să se puie puţin

Cracovia, MCMXXVII « 1927 », planşele V, VIII, X, XI, XV, XVI, XVII, XXVII şi XXX). Aceiaşi păturire ca în actele moldoveneşti e cunoscută şi actelor bosniace (cf. în acest sens Ljudevit Thallóczya, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje Kõrmendskog arkiva* în *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XVIII (1906) planşele 1, 2 şi 7—10.

[1] Cf. în acest sens lucrarea de faţă.

[2] Cf. în acest sens, doc. publicate de Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, no. 189, 190, 197, 198, 204, 205 şi 214 cum şi cele editate de St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, no. LII, XLVII şi LVI. A se vedea pentru exemplificare şi planşele VIII şi IX din studiul nostru de faţă.

[3] La noi sistemul e împrumutat din diplomatica latino-ungară, cf., p. 158 n. 1.

[4] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele următoare: 1467 Ianuarie 15, 1488 Fevruarie 4 şi 1493 Aprilie 10 în care unghiurile sunt în număr de trei iar în cel din 1497 Ianuarie 9 sunt în număr de patru.

[5] Cf. în acest sens de pildă hrisovul din 1495 Septemvrie 8.

[6] Cf. în acest sens de pildă hrisovul din 1504 Iunie 15.

[7] Am întâlnit însă şi două acte scrise pe pergament în care pecetea este aplicată direct pe act, fără să se mai înţepe sau să se perforeze pergamentul (cf. actul din 1463 Noemvrie 11 — originalul la *Acad. Rom.*, Doc. CVIII—26 şi actul din 1479 Noemvrie 17 — originalul la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică).

[8] In actele şi hrisoavele externe, procedeul de care vorbim mai sus în text, al acoperirii peceţii cu bumbac scămoşat — e cunoscut şi celor scrise pe hârtie (cf. în acest sens de pildă actele editate de Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, no. IX, X, XVIII, XXVI, XXIX). E de remarcat apoi că în actele externe, scrise pe pergament, pecetea nu e niciodată aplicată ci totdeauna suspendată.

www.dacoromanica.ro

bumbac scămoşat [1], aceasta spre conservarea peceţii. Deseori însă acest bumbac este înlocuit printr'un pătrăţel de hârtie [2], şi aceasta indiferent dacă actul era scris pe piele sau pe hârtie — dar în acest caz hârtia protectoare servea drept pecetea propriu zisă a actului, căci ea se aplica imediat ce se turna ceara fierbinte, şi apoi peste pătrăţelul de hârtie se presa matricea metalică a peceţii domneşti [3]. Pentru o şi mai bună pază a peceţii, hârtia protectoare se cosea de act în formă de romb [4] şi cu un şnur subţire de mătase albă [5] sau colorată [6], uneori însă şi cu aţă de bumbac sau de cânepă [7].

E de remarcat însă că atunci când materialul de scris al actului îl forma hârtia, în acest caz aceasta nu se mai perfora ca pergamentul ci se turna ceara fierbinte direct pe hârtie, peste care se aplica matricea

[1] Cf. în acest sens de pildă pecetea din actul lui Dan II, datat: Dumineca Floriilor. Insă în acest act pecetea s'a aplicat după sistemul apusean, împrumutat din actele regilor unguri (cf., în sensul acestui sistem, doc. reproduse în planşele no. VII (actul din 1379 al regelui Ludovic), XIV şi XV din *Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven*, publicate de arhivistul oraşului Sibiu şi al naţiunii săseşti (herausgegeben von dem Archivamt der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation), Hermannstadt, 1879 cât şi actul lui Sigismund din 1420 Septemvrie 29, aflat la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică). Şi anume: o bentiţă îngustă de pergament trece prin două găuri paralele şi orizontale, capetele bentiţei fiind apoi prinse sub ceara peceţii lui Dan II. Menţionăm aceeaşi acoperire a peceţii cu bumbac scămoşat şi în actele următoare: 1493 Iunie 16, 1495 Septemvrie 4, 1504 Iunie 15 şi 1506 Iunie 4, în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică.

[2] Cf. în acest sens următoarele acte: 1480 Aprilie 3 (amândouă actele cu această dată), 1490 Ianuarie 7, 1490 Aprilie 12, (destinat mânăstirei Govora) 1491 Septemvrie 3, 1493 Aprilie 10 (cel editat de Al. Ştefulescu în *Mânăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909, p. 198—199, cf. orig. la Arhiv. Statului Bucureşti, secţia istorică), 1493 Iunie 3, 1498 Ianuarie 9, 1498 Iunie 26, 1498 Septemvrie 25, 1499 Iunie 5, 1500 « Ianuarie 21 » 1500 Mai 30, 1505 Decemvrie 9, 1506 Aprilie 12 — în original la Arhivele Statului Bucureşti, secţia istorică; 1481 August 16, 1483 Mai 12, 1489 August 3, 1494 Iulie 15, 1494 Septemvrie 13, 1495 Iunie 4, 1500 Iulie 17, 1505 Iunie 21 şi 1506 Iunie 23 — în original la *Acad. Rom.* (Doc. XL—6, XC—5, CLXX—4, XCV—8, XX—94 şi 173, CVIII—68 şi CCXVI—1).

[3] Şi acest sistem, al aplicării peceţii prin hârtie protectoare, e cunoscut şi unora dintre misivele externe ale domnilor moldoveni (cf. Mihai Costăchescu, *op. cit.*, II, no. 205 şi 214). A se vedea şi planşa IX din studiul nostru de faţă.

[4] Cf. în acest sens de pildă hrisovul din 1491 Septemvrie 3.

[5] De pildă: roşie închisă, în hrisovul din 1505 Decemvrie 9 şi albastră, în hrisovul din 1493 Iunie 15.

[6] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele din 1480 Aprilie 3 (dat mânăstirei Tismana pentru vama dela bălţi) şi 1498 Septemvrie 25.

[7] Cf. în acest sens de pildă hrisoavele următoare: 1483 Mai 12, 1489 August 3, 1493 Iunie 3, 1500 Iulie 17 şi 1505 Iunie 21.

www.dacoromanica.ro

metalică a peceții [1] sau, se acoperea ceara fierbinte cu pătrățelul de hârtie [2], despre care am vorbit mai sus — peste care se imprima apoi sigiliul metalic domnesc.

Procedeul acesta, al aplicării peceții peste o hârtie protectoare, cusută de act, este un împrumut din cancelaria ungară [3].

E de remarcat apoi prezența unei serii întregi de misive ale domnilor români, adresate Brașovenilor — așa numitele scrisori închise [4], în care pecetea domnului e aplicată pe locul unde se închidea scrisoarea, procedeu cunoscut de altfel și unora dintre misivele domnilor moldoveni adresate Brașovenilor [5]. Și acest procedeu — eminamente apusean [6] ca și cel al aplicării peceții peste hârtia protectoare — împrumutat deasemeni din diplomatica latino-ungară [7] — constă în faptul că după ce se păturea scrisoarea în două sau în mai multe părți, partea păturită a scrisorii se străpungea la mijloc în două locuri paralele și verticale, cu un obiect ascuțit de metal, apoi prin aceste două tăieturi se trecea o bandă îngustă de hârtie, ale cărei capete se prindeau apoi sub ceara roșie, dispusă într'un strat destul de subțire — a peceții domnești [8].

Concluzii. Din cele spuse până acum, cu privire la diplomatica slavo-munteană din secolele XIV și XV, se pot conchide următoarele:

Diplomatica slavo-munteană a suportat pe lângă-influența bizantină, venită în bună parte prin intermediu sud-slav, pe cea apuseană, și aceasta din urmă fie prin filieră sârbă fie prin filieră latină-ungară, și influența directă a diplomaticelor sud-slave.

Astfel de origină bizantină, prin filieră bulgară, sunt: termenii **хрисовѹла** și **врнзмо** din nomenclatura actelor, **Iw** din intitulatio, formula narratio (dar aceasta numai în hrisoavele de până la 1439), iar prin

---

[1] Cf. și planșa V din studiul nostru de față. Iar pentru cele moldovenești, cf. planșa VIII.

[2] *Ibidem*, planșa VI.

[3] Cf. în acest sens următoarele doc.: planșa XVI (actul din 1420 al lui Sigismund) din *Photographien von Urkunden aus siebenbürgisch-sächsischen Archiven*, publicate de arhivarul orașului Sibiu și al națiunii săsești, la Sibiu, în 1879 cum și actele lui Sigismund din 1418 Iulie 14 și 1420 Octomvrie 28, aflate, în originale slave, la Arhivele Statului București, secția istorică.

[4] Cf. și lucrarea de față, p. 19.

[5] Cf. în acest sens doc. publicate de St. Nicolaescu, *op. cit.*, no. LIV, XLVIII, LIII și XXXVIII.

[6] Cf. în acest sens studiul de față, nota 1 de mai sus.

[7] *Ibidem*, p. 19 și nota 5.

[8] Cf. în acest sens studiul de față, p. 19, nota 4.

www.dacoromanica.ro

filieră sârbă: intitulatio în compoziție simplă, redusă, termenii азъ, къ христа Бога благовѣрныи, благочестивыи şi самодрѣжавныи din aceeaşi formulă. De aceeaşi origine bizantină, însă filiera de data aceasta e biserica munteană, sunt elementele къса Ѹгровлахїа din intitulatio. Tot o origine bizantină, dar a căror filiațiune nu se poate preciza sunt următoarele elemente: логоѳет şi граматик, uzul formulei poena spiritualis şi anul de la Crearea lumii cum şi indictionul din datum.

O influență apuseană, venită prin filiera diplomaticei latino-ungare, o atestă următoarele elemente: termenii запланински, херцег şi Свѣтринско Банство din intitulatio, modul de datare prin loc, ziua din lună şi sărbătoare, cum şi formula apprecatio.

De aceeaşi origine, însă filiera de data aceasta e diplomatica sârbă, sunt următoarele elemente: formula devoțiunii (милостїю божїю), scrisoarea în monogramă a lui subscriptio cum şi *urarea finală*.

Tot o origine apuseană atestă şi următoarele elemente: compoziția desvoltată a formulei intitulatio, formulele: inscriptio, corroboratio, menționea persoanei care scrie actul, martorii cât şi pecetea aplicată direct pe act sub toate formele ei (peste hârtia protectoare, cu bentițe de pergament şi cu bentițe de hârtie la misivele închise). Dar calea, prin care aceste elemente ne-au venit din Apus, nu se poate preciza.

Străine diplomaticei slavo-muntene nu sunt nici influențele directe sud-slave: bulgară şi sârbă — despre care am vorbit mai înainte.

De influență bulgară sunt următoarele elemente: forma crucii ce formează invocatio symbolica în cele mai vechi acte şi poena temporalis dar prin wргїа, iar o influență sârbească atestă: termenii Подѳнакїе şi господинъ din intitulatio.

O origine sud-slavă, a cărei precizare însă nu se poate face, atestă formulele arenga şi dispositio.

De influență moldovenească e termenul дїакъ.

Însă mai toate aceste elemente împrumutate, despre care am vorbit mai sus, nu s'au utilizat în diplomatica slavo-munteană aşa cum ele existau în diplomaticele care ni le-au împrumutat, ci ele s'au stilizat s'au amplificat, ori s'au redus, adoptându-se cerințelor diplomaticei slavo-muntene, împrumutându-se uneori numai uzul unora dintre elemente. Mai mult chiar, pentru nevoile ei diplomatica munteană şi-a creat o serie de elemente proprii; ca de pildă: termenii рѳкописатель şi съписатель din nomenclatura scriitorilor de acte, formula invocatio verbalis, велики ce precede titlul воєвода din intitulatio cum şi Ѹгрѣске стране, Прѣдел şi Татарскы страны din aceeaşi formulă.

www.dacoromanica.ro

Deci la baza diplomaticei slavo-muntene stă hrisovul bizantin, trecut prin filiera celor două diplomatici sud-slave: bulgară şi sârbă şi aceasta contrariu diplomaticei slavo-moldoveneşti, care n'a cunoscut hrisovul bizantin decât într'o transformare aproape complet străină formei lui primitive (de aici şi inexistenţa în diplomatica moldovenească, în epoca de care ne ocupăm, a formulelor arenga, poena spiritualis şi subscriptio, toate aceste formule fiind de origine bizantină şi existenţa pe o scară largă a formulelor promulgatio şi corroboratio — eminamente apusene).

E de observat însă că hrisovul bizantin nu a venit curat bizantin în diplomatica slavo-munteană ci a luat cu el o serie de elemente sud-slave, iar pe teren muntean a fost cizelat şi împodobit şi cu o serie de elemente apusene. Se poate spune şi mai mult: *formularele hrisoavelor slavo-muntene, în totalitatea şi armonizarea lor, sunt un produs propriu spiritului românesc al epocii, impregnat de mediul slav, elementele componente importate din mediul bizantin prin intermediul sud-slav, sau din mediul apusean, prin intermediul sârb sau ungaro-latin, modelându-se după nevoile cancelariei slavo-muntene.*

Şi la aceasta se mai pot adăuga următoarele: în diplomatica slavo-română lipseşte stilul pompos şi elementele bogate bizantine de retorică (de pildă în arenga) din diplomaticele sud-slave, dar această lipsă e naturală căci voievozii munteni dela conducerea ţării erau numai *domni* pe când Sârbii şi Bulgarii aveau *ţari*, împăraţi, care sprijineau şi căutau în totul să imite Bizanţul în plin fast.

Şi dovada acestei imitaţii constă şi în faptul că ţarii bulgari şi sârbi se intitulau deseori pe lângă *ţari* ai poporului ce-l conduceau şi *ţari* ai Grecilor Bizantini (цар блъгаромъ и гръкомъ † = ţar al Bulgarilor şi al Grecilor, în hrisoavele bulgăreşti şi царь Сръблемъ и Гръкомъ = ţar al Sârbilor şi al Grecilor, în hrisoavele sârbeşti) [1]. Domnii munteni şi moldoveni scriau господство ми (= domnia mea) dar aceasta nu înseamnă că ei au împrumutat elementele господство ми de pildă dela Sârbi, unde într'un timp se scria aşa, ci ei scriau aşa fiindcă autoritatea lor nu le permitea altfel.

Toate acestea în ceea ce priveşte hrisoavele interne, căci pentru cele externe ale aceleeaşi cancelarii — muntene — trebue de ţinut în seamă —

[1] Cf. pentru hrisoavele bulgăreşti, G. Ilinskij, *op. cit.*, actele editate sub no. 1, 4, 5 şi 6 cum şi actul editat de M. Lascaris, în Ватопедската грамота на царь Иванъ Асѣня II, Български старини, cartea XI, Sofia 1930, iar pentru hrisoavele sârbeşti, cf. clasica colecţie a lui Miklosich, *Monumenta serbica*, Viena 1858, hrisoavele din 1349–1365, subscriptio din aceste acte, p. 145, 148, 152, 156, 159, 163, 165, 167, 169, 171 şi 173.

www.dacoromanica.ro

și chiar situată pe primul plan — influența persoanelor care veneau să solicite actul, a destinatarilor. Și această influență — asupra căreia am insistat pe larg în acest studiu, întru cât până acum și în cadrul diplomaticei slavo-muntene nu s'a vorbit de fel — se vede mai ales în majoritatea actelor destinate mânăstirilor dela Athos (în aceste acte o jumătate din text e ocupată numai cu arenga, iar formula intitulatio e atât de redusă încât aproape nici nu se recunoaște din bogăția preambulului) și în actele destinate regelui și negustorilor poloni și lituanieni: actul lui Mircea cel Bătrân din 1403 Septemvrie 23 e aproape în întregime străin cancelariei muntene căci muntean e numai subscriptio; hrisovul fără dată al aceluiași domn are, datorită influenței destinatarilor, limba și formula dispositio cu totul streine celor din actele muntene interne, iar în cel din 1439, Septemvrie 8, al lui Vlad Dracul, influența destinatarilor se vede în limbă, în dispositio și în corroboratio.

www.dacoromanica.ro

RÉSUMÉ

Le présent étude examine, au point de vue diplomatique, les actes — diplômes (chartes), lettres et missives — rédigés en slavon, émanant des chancelleries des princes de Valachie, au cours du XIV-e, XV-e et du début du XVI-e siècles.

Les originaux de ces actes se trouvent aux Archives de l'État, à Bucarest, à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine, ou bien ont été reproduits dans différents recueils. Le plus ancien des actes examinés, et qui est en même temps le plus ancien acte slavo-valaque connu jusqu'à ce jour, est la charte de Vladislav I-er (1365—1374), non datée, destinée au monastère de Voditza. L'original se trouve aux Archives de l'État de Bucarest, section historique.

L'évolution de la diplomatique slavo-valaque est examinée parallèlement à celle de la diplomatique slavo-moldave, bulgare et serbe, vu que ce deux dernières l'ont profondément influencée.

Un chapitre introductif traite des divers problèmes du domaine de la diplomatique slavo-roumaine: sources, histoire, nomenclature, classification des actes, faux.

Les actes sont divisés en publics et privés, probatoires et dispositifs, en chartes et lettres.

Les actes sont dénommés: хрисовоулъ, wрнзмо, повелѣнїе, книга за вѣрѕ et малое wвѣщанїе et tant qu'objet matériel, книга, soit qu'il s'agisse d'un acte solennel ou d'une simple missive.

L'étude proprement dite comprend deux parties et deux sous-divisions: I. *a)* Genèse des actes, *b)* Formes sous lesquelles ils nous ont été conservés au cours des siècles; II. *a)* Caractères externes et *b)* Caractères internes des actes.

I. *a) Genese des actes.* Le premier stade d'un acte est la requête de la partie intéressée — *petitio* — qui très probablement se faisait, en Valachie, verbalement. La requête admise, le Prince donnait l'ordre

www.dacoromanica.ro

de rediger l'acte — *jussio* — et déléguait dans ce but l'un de ses boyards, présent à l'audience. Ce boyard est mentionné dans l'acte sous le titre de испрàкник. En troisième lieu on procédait à la rédaction de l'acte. L'acte était rédigé, habituellement, par un fonctionnaire subalterne de l'*ispravnic*, dans la chancellerie princière, d'après un formulaire type et sur la base des notes prises par ce fonctionnaire à l'audience. Toutefois, dans certains cas, des personnes étrangères à la chancellerie princière assistaient à la rédaction de l'acte, car on ne pourrait expliquer les éléments onomastiques et surtout ceux de toponymie roumaine, trouvés dans de nombreux actes internes et ceux de linguistique dans les actes externes, sans la présence, à la rédaction de l'acte, de la personne intéressée ou de son délégué. Habituellement l'acte définitif ne se rédigeait qu'au bout de un ou plusieurs jours. Par conséquent l'*actio* n'était pas concomitant de la *conscriptio*. Quant aux témoins mentionnés dans l'acte, c'étaient ceux présents à l'audience — *actio* — et non pas ceux qui avaient assisté à la rédaction de l'acte — *conscriptio*.

Un quatrième stade est constitué par la révision de l'acte — *recognitio*. Elle se faisait par l'ispravnic, titre qui peut se traduire par « réviseur ».

On procédait ensuite à la validation par l'apposition d'un sceau.

Le dernier stade de la genèse de l'acte était sa tradition à la partie intéressée, une fois les taxes dûes au Prince — généralement un cheval ou deux — et aux fonctionnaires de la chancelleries princières, acquitées.

Le dernier chapitre de la genèse des actes est consacré aux formulaires. Deux sortes de formulaires sont employées dans les actes slavo-valaques, selon l'importance de l'acte. Pour les actes solennels nous avons: l'*invocatio symbolica*, l'*intitulatio*, la *disposition* (où les impôts etaient indiquées ainsi que les fonctionnaires qui les percevaient), la *sanctio* (avec la *poena temporalis* et la *poena spiritualis*) precedée par la clause injonctive, les témoins, la date et la *subscriptio*. Pour les actes de moindre importance nous avons: l'*invocatio symbolica*, *intitulatio*, *dispositio* (sans énumération des impôts et des fonctionnaires qui les percevaient), les témoins, la date et la *subscriptio*, mais cela seulement jusqu'en 1490, car après cette date la majorité des chartes simples ont le formulaire presque pareil à celui des actes solennels.

Les formulaires des actes solennels valaques sont un produit de l'esprit roumain de l'époque, imprégné du milieu sud-slave influencé par le milieu byzantin ou occidental; les éléments empruntés ayant été stylisés et modelés selon les exigences de la chancellerie slavo-valaque. Quant au formulaire des actes simples, ils sont en majeure partie, une simplification des formules employées dans les actes solennels.

www.dacoromanica.ro

I. *b*). *Formes sous lesquelles les actes nous ont été conservés au cours des siècles.*

La diplomatique slavo-valaque n'a pas connu les originaux multiples ; elle a par contre connu les duplicatas, sous la forme d'acte solennel remplaçant un acte similaire comme teneur, mais rédigé sous forme simple. On ne connait qu'un seul néo-original dans la diplomatique slavo-valaque. De très nombreux actes, aujourd'hui disparus, sont mentionnés par d'autres actes plus récents. Les actes de confirmation se présentent sous deux catégories: d'une part les actes qui ne font que confirmer un acte antérieur ; et d'autre part ceux qui, en plus de la confirmation d'un acte antérieur, confirment une donation accordée au possesseur de l'acte.

La diplomatique slavo-valaque ne connaît que les copies libres. Elle ne connaît pas des formulaires d'actes conservés séparément ou bien dans divers régistres, comme en occident ; par contre la diplomatique slavo-valaque connaît des inventaires d'archives, en manuscrits, mais cela seulement en ce qui concerne les actes de propriétés des monastères. Le premier inventaire imprimé date de 1874.

II. *a*) *Caractères externes des actes.*

La matière sur laquelle les actes ont été écrits est constituée par le parchemin et le papier. Jusqu'à la moitié du XV-e siècle, tous les actes internes étaient écrits sur parchemin ; mais plus tard, certaines chartes de moindre importance étaient écrites sur papier. Les actes externes, les chartes solennelles et même celles moins importantes, s'écrivaient sur parchemin ; le reste des documents ainsi que les actes internes, seulement sur papier.

L'encre était de deux sortes: noire et rouge. La subscriptio, l'invocatio symbolica et la première initiale de l'acte étaient écrits à l'encre rouge, tout le reste à l'encre noire. Les chartes plus simples ainsi que les missives n'ont que la subscriptio écrite à l'encre rouge.

Comme type d'écriture on n'employait que la demionciale de transition et la cursive avec abréviations par contraction, par lettres suscrites, par contraction et suspension, ainsi que par ligatures, monogrammes et très rarement, des cryptogrammes.

Les scribes étaient nommés: gramatik (c'était le terme le plus fréquemment employé), logothète (rarement employé), rukopisatel, sypisatel (très rarement employé) et diiak (terme rencontré deux fois). Les premiers scribes étaient d'origine étrangère, élevés probablement sous l'influence de l'école bulgare. Ils se formeront ensuite dans les monastères de Valachie et plus tard encore dans les chancelleries princières. Leur écriture est très lisible, esthétique ; beaucoup sont de remarquables calligraphes.

www.dacoromanica.ro

Dans les actes de Valachie on ne trouve pas de mots souslignés par contre les corrections, et surcharges sont fréquentes, dues à trois causes: corrections faites par l'ispravnic, le reviseur du texte, erreur fortuite du scribe, ou même faux. Les ratures faites à l'encre, ont un sens juridique: transmutation de l'acte à un nouveau propriétaire. On trouve également des omissions ainsi que des espaces laissés en blanc (ceci très rarement). Les adnotations sont nombreuses, se trouvent sur les deux côtés de l'acte et ont souvent une grande importance.

II. *b) Caractères internes des actes.*

La langue des documents slavo-valaques est la langue slave en rédaction médio-bulgare. Son principal caractère est la disparition progressive et rapide de la flexion nominale. L'influence du roumain, est très prononcée, manifestée plus particulièrement par les suffixes roumains des noms propres ainsi que par une forme entièrement roumaine des noms toponymiques et onomastiques, auxquels viennent s'ajouter d'autres éléments roumains. A partir du XV-e siècle, des éléments serbes s'introduisent. Elles se manifestent avec force dans la deuxième moitié du XV-e siècle.

Il est à remarquer que les actes, chartes et documents slavo-valaques connaissent la forme subjective: l'auteur de l'acte expriment sa volonté à la première personne.

La première formule diplomatique, et qui se trouve en tête de presque tout document slavo-valaque, est l'*invocatio symbolica*, d'origine byzantine par l'intermédiaire sud-slave.

Quelques actes connaissent également l'*invocatio verbalis*, d'origine valaque, dans des actes destinés aux monastères.

L'*intitulatio* est de deux sortes: simple (dans tous les actes, primitivement, et plus tard seulement dans les chartes simples et les missives) et développée. La première est d'origine byzantine; la deuxième d'origine occidentale.

L'*inscriptio* ne se trouve que dans un seul document interne; mais elle est fréquente dans les documents externes. Elle est d'origine occidentale.

La *salutatio* contient l'expression de divers souhaits. Elle ne se rencontre que dans les missives adressées aux habitants de Brašov et de Sibiiu. Elle est très probablement d'origine autochtone.

L'*arenga* comprend des citations, extraits du Nouveau et de l'Ancien Testament, stylisés et amplifiés. Elle n'apparaît que dans certaines chartes solennelles destinées aux monastères. C'est ainsi que seulement 23 sur 79 actes de ce caractère ont l'*arenga*. Son emploi est un emprunt fait aux chancelleries sud-slaves.

www.dacoromanica.ro

La *promulgatio* n'est connue que dans une charte externe. Sa présence s'explique par l'influence du représentant du destinataire de l'acte.

L'*interventio* ne se trouve que dans quelques chartes solennelles internes et externes, sous forme stylisée. Son origine est probablement occidentale également.

La *narratio* ne se trouve que dans quelques chartes destinées aux monastères et rend compte de l'état précaire des monastères sollicitant aide. L'origine est byzantine transmise par la filière sud-slave; jusqu'en 1439 elle semble être influencée par la diplomatique bulgare.

La *dispositio*, constituant l'essence même de l'acte, est par conséquent d'un emploi général. Dans les chartes solennelles, destinées aux monastères, la formule commence par l'exposé des sentiments qui ont influencé la décision du Prince, puis elle continue par un hommage aux prédécesseurs qui ont fait les donnations et que l'auteur du nouvel acte confirme. La formule mentionne non seulement les noms des propriétaires actuels mais aussi la filiation. Lorsqu'il s'agit d'exemption d'impôts ou d'obligations, on mentionne ces impôts, obligations, ainsi que les fonctionnaires chargés d'appliquer la décision du souverain. De même, lorsqu'il s'agit d'exemptions de doûanes, on précise les douanières, les objets ou animaux soumis aux droits de doûane ainsi que la somme à payer. Quant aux éléments de jurisdiction le plus important contenu dans la formule de la dispositio, est la *prydalica*.

Dans les chartes simples, la formule est très abrégée. L'origine de cette formule comporte une influence sud-slave; toutefois l'esprit valaque est manifesté par certaines stylisations et éléments inconnus dans le milieu sud-slave.

La *poena spiritualis* est d'un usage presque général dans les chartes solennelles internes alors que dans les chartes simples internes, la formule n'apparaît que dans 19 des 105 chartes étudiées. La formule comprend en général d'abord une exhortation aux descendants de celui qui émet l'acte, de respecter ses stipulations — la clause injonctive — ce qui amènera la récompense divine ou bien, dans le cas contraire, la malédiction de Dieu, des 318 saints pères du concile de Nicée. Ceux qui ne respecteraient pas les décisions de l'acte, auront le sort de Judas, d'Arie et des Juifs qui ont crucifié le Christ. Dans les chartes externes, la formule n'est connue que dans un seul cas mais par contre elle se trouve dans toutes les chartes destinées aux monastères du mont Athos. La formule est empruntée à la diplomatique sud-slave, mais modifiée selon les exigences des chancelleries valaques.

www.dacoromanica.ro

La *poena temporalis* existe dans la majorité des chartes solennelles et ne se trouve dans les chartes simples que dans celles destinées aux monastères. La formule comprend la menace du châtiment qui frappera le violateur des stipulations de l'acte. Parfois, dans certains actes; on prévoit une amende, la perte de la propriété et la menace de noyer le délinquant, après lui avoir attaché une pierre au cou. L'origine de la formule doit être cherchée en partie dans la diplomatique bulgare et en majeure partie dans l'esprit de création autochtone valaque.

La *corroboratio* étant une formule occidentale spécifique, n'est connue que dans les actes slavo-valaques externes. Elle contient soit l'ordre donné au scribe de rédiger l'acte, d'y apposer le sceau ou bien la mention de celui qui a écrit l'acte et y a apposé le sceau.

On trouve encore les éléments suivants d'origine occidentale: mention de la personne sur l'ordre de laquelle l'acte a été écrit, celle du rédacteur de l'acte, de celui qui l'a écrit, et du reviseur de l'acte (ispravnic).

La *date* contient les éléments topographiques et chronologiques. On mentionne par conséquent la localité où l'acte a été écrit, en précisant si c'est un monastère, une citée, ville, l'une des deux résidences princières: Tyrgovište ou Bucarest; puis l'année, le mois, le jour, l'indiction et, beaucoup plus rarement, le cycle du soleil et de la lune, le jour de fête, le nom de la semaine.

Les actes étaient datés de la création du monde, selon l'ère grecque ou constantinopolitaine; le style indictionnel étant également le style grec ou constantinopolitaine, soit le 1-er septembre.

Les plus anciens documents datent dans l'ordre suivant: localité, année, mois, jour et indiction; tandis que les documents plus récents, omettent l'indiction. L'usage de dater depuis la création, en indiquant l'indiction, le cycle du soleil et de la lune, est d'origine byzantine; l'indication de la localité, du jour, du quantième du mois est d'origine occidentale. Tout comme dans les documents occidentaux, on mentionne dans les actes slavo-valaques également, la date quand la décision princière a été prononcée.

L'*apprecatio* ne paraît que trés rarement dans les actes de Valachie. Elle est totalement séparée (distincte) du texte proprement dit de l'acte.

Le salut final n'est connu que dans les missives adressées par les princes de Valachie aux habitants de Brašov. C'est même cette formule qui caractérise ces documents. Elle contient des voeux de bonne santé. L'origine de cette formule est occidentale, transmise par la diplomatique serbe.

www.dacoromanica.ro

La *subscriptio*, vu son importance, se trouve dans tous les documents et actes slavo-valaques. Elle contient le nom de baptême de celui qui émet l'acte, précédé d'un titre et d'une croix, suivi de la formule de dévotion, puis de sa qualité de souverain (gospodin). Le texte est contenu en entier dans le monogramme, écrit à l'encre rouge. L'usage de la formule est byzantin. Contrairement à ce qui a lieu dans les actes byzantins elle n'est pas autographe, mais, ainsi que cela a lieu dans les actes bulgares et serbes, elle est dessinée par un scribe. Le caractère graphique du monogramme est occidental, transmis par la filière serbe.

Les *témoins* sont très fréquemment mentionnés dans les actes valaques. Comme témoins figuraient les dignitaires en fonction: le ban, le vornik, le logothète, le vistier, le spatar, le paharnic, le stolnic, le comis et le stratornic (postelnic) ou même ceux qui ne l'étaient plus. Les anciens dignitaires ont presque toujours leur nom de baptême précédé de l'atribut жѣпан et plus rarement de leur ancienne dignité. Le même atribut de жѣпан précède quelques fois le nom des dignitaires en fonction. L'origine de la mention des témoins est occidentale, introduite dans la diplomatique slave-valaque de la diplomatique serbe.

L'application du sceau constitue le dernier acte de validation. La matrice en métal du sceau est désignée par le terme de хрисовѣл et печатник. Le sceau était primitivement de forme ronde ou ovale; plus tard seulement ronde. Les actes slavo-valaques n'ont que le sceau de celui qui émet l'acte, alors qu'en Moldavie, à l'époque d'Étienne le Grand, on attachait à l'acte en plus du sceau du prince, les sceaux des témoins fonctionnaires et même ceux des membres du clergé.

La cire employée était pour les actes solennels, la cire vierge et rouge pour les autres actes on n'employait que la cire rouge en couche mince.

La forme du sceau était, hémisphérique, lorsque le sceau était attaché à l'acte; et, lorsque le sceau était appliqué directement sur le parchemin ou le papier, rond ou ovale. (Cette dernière forme seulement jusqu'à la deuxième moitié du XV-e siècle).

Comme dimensions, le sceau était grand, moyen, petit et anulaire.

L'emblème, sur le grand sceau est de type héraldique représenté par un écu dans le champ duquel on voit l'aigle valaque, ayant à droite un soleil, a gauche le croissant. Le sceau moyen — et probablement le sceau petit également — ont comme emblème le type que l'on pourrait nommer de la majesté, formé, au début, par deux têtes couronnées, affrontées, et qui sont devenues avec le temps deux bustes séparés par une branche d'arbre, devenue avec le temps un tronc d'arbre.

www.dacoromanica.ro

La légende est en lettres cyriliques mais parfois aussi en caractères latins, ceci cependant uniquement dans quelques documents externes. La légende, dans le grand sceau, comprend: une croix, puis le mot « Io », ensuite le nom de baptême suivi du titre de воєводꙗ et de la qualité de *souverain du Pays Roumain*. Le sceau moyen ainsi que le sceau petit ont aussi dans la légende d'abord une croix, ensuite Io, le nom de baptême, le titre de Voïvode, la formule de dévotion, et la légende termine par la qualité de celui qui émet l'acte: Prince.

Le sceau était fixé à l'acte de deux façons: ou bien suspendu au parchemin, par un cordon en soie doublement tressé et passé par quatre trous disposés en forme de croix, de sorte que le cordon de soie prenait également la forme d'une croix. Les extrémités du cordon étaient fixés dans la masse de cire vierge, recouverte d'une couche mince de cire rouge sur laquelle on pressait la matrice métalique reproduisant le sceau princier. Le sceau pouvait encore être appliqué directement sur le parchemin ou la papier, sur une couche mince de cire rouge. Sur la cire encore bouillante, on parsemait un peu de ouate, afin de mieux conserver le dessin du sceau. D'autrefois, au lieu de ouate, on appliquait sur la cire chaude un petit carré de papier sur lequel on appliquait la matrice reproduisant le sceau. Lorsque l'acte était écrit sur parchemin, on faisait une série de piqûres ou bien on perforait le verso du parchemin, qui, ainsi tailladé, retenait mieux la cire appliquée sur le parchemin.

En conclusion on peut préciser:

La diplomatique slavo-valaque a été influencée par la diplomatique byzantine, par celle occidentale et aussi par les diplomatiques sud-slaves.

C'est ainsi que le Byzance a transmis, par la filière bulgare, les termes de хрисовꙋл et ѡризмо et le Iѡ de l'*intitulatio;* puis les éléments suivants: кѣса Ѯггровлахїа de l'*intitulatio*, логоѳетъ et грамматик l'usage de la formule de la *poena spiritualis*, la manière de supputer les années depuis la création ainsi que le style indictionnel du 1-er septembre.

L'occident, par la filière latino-magyare, a transmis les termes de Запланински, хѳрцег et Сѳвѣринско бланство de l'*intitulatio*, le mode de dater les actes d'après la localité, le quantième du mois, les jours de fête ainsi que l'apprecatio.

Ce même occident a transmis, par voie serbe, la formule de dévotion (милостїю божїю = Dei gratia), l'ecriture de la subscriptio dans le monogramme ainsi que le souhait final. Et c'est encore l'occident qui a transmis les éléments suivants: le développement de la

www.dacoromanica.ro

formule *intitulatio*, les formules de l'*inscriptio*, *corroboratio*, la mention de la personne qui rédige l'acte, des *témoins*, ainsi que l'application du sceau directement sur le support de l'acte.

A l'influence bulgare on doit: la forme de la croix de *l'invocatio symbolica* dans les très anciens documents ainsi que la *poena temporalis* (mais seulement **wргѣа**).

Une influence serbe est attestée par les termes: **Подѕнакїѥ** et **господинь** de l'*intitulatio*.

Une origine sud-slave imprécise est attestée par la *arenga* et la *dispositio*.

D'influence moldave est le terme de **дїѣак** pour désigner le scripteur de l'acte.

Tous ces éléments d'emprunt n'ont pourtant pas été employés tels quels, mais ils ont été stylisés, amplifiés ou simplifiés, afin de les adapter aux exigences de la diplomatique slavo-valaque.

Bien plus, la diplomatique valaque a créé une série d'éléments propres, tels que les termes **рѕкописатель** et **сѫписатель** pour indiquer les scribes, *l'invocatio verbalis*, le terme **великии** précédant le titre de **воєвода** de l'*intitulatio*, etc.

A la base de la diplomatique slavo-valaque se trouve la charte byzantine, mais encadrée d'une série d'éléments inconnus à la forme primitive.

Bien plus, on peut affirmer: les formulaires des chartes slavo-valaques, pris dans leur ensemble ainsi que leur harmonisation sont un produit propre de l'esprit roumain de l'époque, impregné du milieu slave; les éléments importés du milieu byzantin, par la filière sud-slave ou occidentale, se sont modélés selon les exigences de la chancellerie slavo-valaque.

La diplomatique slavo-roumaine est dépourvue du style pompeux et des éléments de rhétorique byzantine (que l'on trouve dans les diplomatiques sud-slaves). Cela s'explique aussi par le fait que les souverains valaques n'étaient que de simples Princes, tandis que les souverains serbes et bulgares se considéraient comme tsars, comme empereurs et imitaient en tout le faste byzantin. Les souverains valaques et moldaves employaient le terme **господство ми** (= ma souveraineté), mais cela ne veut pas dire qu'ils ont employé ces éléments des Serbes par exemple, où cette formule était d'usage à une certaine époque, mais qu'ils utilisaient cette formule parce qu'elle correspondait à leur autorité.

Ceci est dit pour ce qui concerne les chartes internes valaques; quant à celles externes, elles avaient en vue la situation du destinataire de l'acte.

www.dacoromanica.ro

L'auteur a largement insisté sur cette influence vu qu'elle a été négligée jusqu'ici dans le code de la diplomatique slavo-valaque. On la constate surtout dans la majorité des actes destinés aux monastères du mont Athos, actes où la moitié du texte est occupée uniquement par l'*arenga* alors que la formule de *l'intitulatio* est à tel point réduite que c'est à peine si on la distingué du trop riche préambule. On l'observe également dans les actes destinés au roi et aux négociants polonais et lithuaniens.

www.dacoromanica.ro

INDICE

Abolitio, 6.

abrevierile, în paleografia greacă, latină, slavo-munteană, 50 n. 4.

Academia Română, depozit de documente, 8, 10 n. 2 şi 7, 22 n. 1, 5 şi 7, 23 n. 1, 27 n. 2, 28 n. 3, 29 n. 4 şi 5; passim; evacuarea doc. în Rusia, 4.

actele, autentice, 5; de cancelarie, 17; de confirmare, 42—43; copii, 43—45; dispozitive, 17; duplicate, 39—40; externe, 21 n. 4; în formă epistolară, 89 şi n. 4; menţionate în cuprinsul altor acte; 41; interne, 21 n. 2; hrisoave, 18; sunt mărturii scrise, 14; neooriginale, 40—41, 58 n. 2; originale multiple, 38—39; private, 16—17; probatorii, 17; publice, 16; scrisori, 18—20; solemne, 18; v. adaosurile, cerneala de scris, falsurile, formularele, formulele diplomatice, geneza, ispravnicul, limba, materialul de scris, misivele, nomenclatura, omisiunile, rosăturile, scriitorii, ştersăturile, tăieturile, tipurile scrierii.

adaosurile, în acte, 31, 32, 57, 58.

adălmăşarii, clauză juridică în acte, 27 şi n. 1.

adnotatio, 17 n. 3.

adresse, 65; v. inscriptio.

Agathon, egumen al mânăstirii Tismana după Nicodim, 15 n. 3; 57.

Agathon, egumen al mânăstirei Ezer la 1501, 102—103.

Agathon, preot, 16 n. 3.

Agura, D., 20 n. 2.

Albu, gramatic, ispravnic, 28 n. 1.

Aldea, boier al lui Mircea cel Bătrân, dela el primul act privat muntean, 16—17.

Alexandru, ţar bulgar, hrisov dela, 86 n. 4.

Alexandru Aldea, domn al Ţării Româneşti, descendenţa lui din Mircea cel Bătrân, 79 n. 4.

Amlaş, ţara, 69, 86; passim.

apprecatio, formulă diplomatică în actele muntene, 142.

Archiwum Główne, arhiva centrală din Warşowia, 19 n. 3.

arenga, formulă diplomatică în actele bizantine, 83 n. 1; în cele bulgare, 101 şi n. 2, 102 şi n. 1, în cele moldoveneşti, lipseşte, 101 n. 1; în cele muntene, 93—102; în cele sârbeşti, 101 şi n. 2, 102 şi n. 1.

Argeş, oraş, 30, 31 n. 1.

Arhivele Statului din Bucureşti, depozit de documente, 15 n. 4 şi 5, 16 n. 3, 17 n. 1, 20 n. 2, 22 n. 1, 2, 4 şi 6, 23 n. 1 şi 4; passim; clasarea actelor la, 6 n. 1, evacuarea doc. în Rusia, 4.

Arnicescu C. D., polemică cu Gr. Tocilescu, 46 n. 1; publică primul inventar de arhivă, 45—46.

armaşul, dregător, martor în actele muntene, 146 n. 3.

Asan Ioan, ţar bulgar, act dela, 22 n. 3.

Athos, munte, 45 n. 6, 81 n. 1, 82 n. 4; passim.

www.dacoromanica.ro

auctor, v. autorul.
aurul, folosit în scrierea actului, 49 şi n. 5.
autenticitatea, diplomatică, istorică, 5.
autocrat, în titulatura lui Mircea cel Bătrân, 71.
autorul, actului, 16, 92.

Baldovin, logofăt, şef al cancelariei lui Mircea cel Bătrân, scrie un act, 54 n. 6.
banul, dregător, martor în actele muntene, 146 şi n. 4, v. şi Barbul.
Barbul, ban al Craiovei, 16 n. 3.
Basarab I, fiul lui Tihomir, domn al Ţării Româneşti, titlul lui, 87—88.
Basarab II, domn al Ţării Româneşti, act dela el, 41 n. 7.
Basarab cel Bătrân = Laiotă, domn al Ţării Româneşti, act faslificat dela, 9; nr. actelor solemne dela, 93 n. 1.
Basarab cel Tânăr, domn al Ţării Româneşti, hrisov falsificat dela, 9; nr. hrisoavelor solemne dela, 93 n. 1; sub suzeranitatea lui Ştefan Bathory, 92 şi n. 7.
Bathory Ştefan, v. Basarab cel Tânăr.
Bărbulescu Ilie, crede limba doc. slavo-muntene a fi un dialect sârb din Macedonia, 60 şi n. 4.
Bârsa, ţara, 90 n. 5.
Beaulieux Léon, despre caracterul mediobulgarei, 60 n. 3.
birul, prima menţiune în hrisoavele muntene, 108 n. 7.
Bistriţa, mânăstire în Ţara Românească, 16 n. 3.
Bistriţa din Năsăud, arhiva cu documente, 18 n. 4, 47 n. 7.
Bogdan I., cercetările lui asupra diplomaticei slavo-române, 11—12; calculează greşit indictionul, 133 n. 8, 134—135.
Bogdăneşti, sat, 41 n. 7.
Bouard A. de, metoda studiului de diplomatică, 4.
Braşov, arhiva cu documente, 18 n. 4, 47 n. 7.
Brădăţeani, sat, 41 n. 7.
Brăila, 103 şi n. 6.
Bresslau Harry, studiul de diplomatică, 3 n. 3.
Bresniţa, sat, 7, 9.
Bruns C. G., despre forma subiectivă şi obiectivă a actelor, 66 n. 6.
Bucureşti, prima menţiune în hrisoavele muntene ca reşedinţă domnească, 132 n. 1; îşi pierde acest caracter între 1478 şi 1479, 132 n. 2.
bula de aur, 20—21, 83 n. 1.

Calcio, diac sub Alexandru Aldea şi Vlad Dracul, 55 n. 3.
Caloiana, diac caligraf sub Basarab cel Bătrân şi cel Tânăr, 54 n. 3, 55 n. 3.
calul, taxă pentru acordarea unei hotărîri domneşti, 27 n. 2.
Cancel P., 3 n. 1.
cancelaria slavo-română, epoca de formare, 28 n. 3; epoca de consolidare, 29 n. 1; după Vlad Ţepeş nu mai emite hrisoave Braşovenilor, 20 n. 4.
caracterele externe şi interne, ale actelor, 25.
Careia, localitate pe muntele Athos, 93 n. 2; v. şi Sf. Nicolae.
carta, 17 n. 3.
Călimăneşti, sat, 41 n. 7.
călugării, din mânăstirile muntene, falsifică acte, 8—9.
Cărăreni, sat, 41 n. 7.
Câmpulung, 103 şi n. 8.
Ceauri, sat, 41 n. 7.
cerneala de scris, a actelor, 49 şi n. 1—4, 56 n. 5.
Cetatea Albă, v. Maurocastron.
Ceucuţ, diac, 54 n. 1.
chinovarul, v. cerneala de scris.
chrismonul, 65, 67 n. 3.
Cireşel, sat, 8, 9.
Cireşov, sat, 17.
clasificarea, actelor, 14—18; documentelor, 14—20; hrisoavelor muntene, 77 n. 5; scrisorilor muntene, 15, 18, 19.
clauza injonctivă, în actele muntene, 33, 34, 36, 45 n. 3; 113 şi n. 4, 119, 120.
clauza prohibitivă, în actele muntene, 109.
clauzele juridice, în actele slavo-române, 28 n. 6, 106 n. 6.

www.dacoromanica.ro

clucerul, dregător, martor în actele muntene, 46 n. 3, v. şi Radu.
cneji, din Izvorani, plătesc bir de-avalma cu toţi supuşii, 108 n. 7.
Codrea, diac sub Basarab cel Tânăr şi Vlad Călugărul, 55 n. 3.
Codrescu Theodor, 11.
Coica, şef al cancelariei lui Dan II, scrie un act, 54 n. 6.
Coica, diac caligraf sub Vladislav II, 54 n. 3.
comisul, dregător, martor în actele muntene, 147.
conceptul, actului, 29—30.
conscriptio, 26.
consentio, 25.
Constantin, diac, i se dă ordin de a forma un act, 28 n. 3.
contextus, 64—65.
copiile, autentice sau certificate, figurate, 44; libere, 44—45.
corecturile, în acte, 56—57.
Corlat, diac caligraf sub Vlad Călugărul, 54 n. 3.
corroboratio, formulă diplomatică, în actele bizantine, 83 n. 1; în cele bulgare, 128 n. 4; în cele moldoveneşti, 128 şi n. 5; în cele muntene, 128—129; în cele sârbeşti, 128 n. 4; în Apus, 128; în diplomatica franceză, 112 n. 4.
Costăchescu Mihai, 10 n. 7; passim.
Cotmeana, mânăstire, 22 n. 2; passim.
Cozia, mânăstire, 107 n. 2; passim.
Cozma, proinprotos al mânăstirii Rusicon, dela Athos, vine în Ţara Românească spre a cere un privilegiu dela Radu cel Mare, 104 n. 4.
Crâstea Roşul, 91 şi n. 3.
Creaţa, topic, 8.
criptogramele, 51 şi n. 2.
critica diplomatică, în Apus, 10; la noi, 10—11.
cronologia, v. erele cronologice şi datum.
crugul, element cronologic, al lunii, în actele muntene, 136 şi n. 2, 139 n. 4, 141 şi n. 5; în actele sârbeşti, 141 n. 5; soarelui, în actele muntene, 135—136, 139 n. 4, 141 şi n. 5; în actele sârbeşti, 141 şi n. 5; v. şi datum.
Cruş, sol Braşovean, 103 şi n. 8.
Curilo, sat, 8, 24 n. 8.
cursiva, v. tipurile scrierii.
Cutlumuz, mânăstire, 16—17; passim.

Dan I, domn al Ţării Româneşti, actul lui slav, 28, 33, 37 n. 2, 41 n. 3, 47 n. 5; passim.
Dan II, domn al Ţării Româneşti, hrisoavele solemne dela, 93 n. 1; hrisov falsificat, 9.
Dan Oteşanul, 41 n. 7.
Danciul, stolnic, ispravnic, 28 n. 1.
datarea, v. datum.
datum, formulă diplomatică, 131; elementele topografice din, 131—132; elementele cronologice din, 132—136; în actele bizantine, 83 n. 1; în cele bulgare, 141 şi n. 3; în cele muntene, 136—141; în cele sârbeşti, 141 n. 2, 4 şi 5.
dările, în actele muntene, 109 n. 1, 111 n. 1—3.
Dealul, mânăstire, 107 şi n. 5.
Densuşianu Ovid, 3 n. 1.
destinatarul, 16, rolul lui în geneza actului, 5 n. 3, 20 n. 1, 63 n. 2, 67 n. 3, 68—69, 82—84, 100—101, 120, 121, 128, 129, 161—162; superior în rang autorului actului, apare în act înainte de autor, 92.
devălmăşie, 39.
devotions formel, formulă diplomatică, 69 şi n. 6.
devoţiunea, formulă diplomatică, lipseşte în unele acte muntene, 75 n. 1, 79 şi n. 10.
diecii, invoacă ajutorul divinităţii în scrierea actului, 67 n. 4; adaugă un text omis, indicat de ispravnic, 33 n. 6; în cancelaria ragusană, 53 n. 7; v. scriitorii.
diploma, 5 n. 1.
diploma bârlădeană, un fals, 6.
diplomatica, autenticitate, 5; definiţie, 5; legătura dintre aceasta şi istorie, 5; origine, 10; terminologie, 4, 6, 64—65; *moldovenească*, influenţată de cea bulgară, 111 n. 3; de cea latino-polonă, 156 n. 6; de cea munteană, 113 n. 5;

www.dacoromanica.ro

munteană, influenţată de cea bizantină, 82, 85, 101, 122, 140; passim; de cea bulgară, 67, 86, 106, 111 şi n. 1, 128; passim; de cea latino-ungară, 83, 85—87, 88 n. 2, 111 n. 1, 157 şi n. 3, 158 n. 1; passim; de cea occidentală, 48—49, 83, 91, 102, 104, 131, 140, 143, 151, 159; passim; de cea sârbă, 83, 85, 86, 88, 92, 111 n. 1, 131, 143, 144, 151; passim; *studii de* —, în Apus, 3 n. 3, 4 şi n. 3; la noi, 11—14; la Unguri şi Sârbi, 11 şi n. 2.

diplomele, caracterul, 18.

διπλοῦν, 5 n. 1.

dispositio, formulă diplomatică, în actele bizantine, 83 n. 1; în cele bulgare, 106 n. 1; în cele moldoveneşti, 107—108; în cele muntene (solemne, simple, misive, scrisori cu caracter executoriu), 106—111; în cele sârbeşti, 110 n. 6.

dispozitive, v. actele.

Docan N., studiu de cronologie, 14 n. 1, 135 şi n. 5; calculează greşit indictionul, 133 n. 8, 134—135.

documentele, clasificarea, 14—16.

Dohiar, mânăstire, 93 n. 2, 100 n. 4, 106 n. 3; passim.

dominus, în actele latino-ungare, 88 n. 4.

domnii, moldoveni, autoritatea faţă de ţarii bulgari şi sârbi, 161; munteni, sfatul(divanul), 26—27; autoritatea faţă de ţarii bulgari şi sârbi, 161.

Dölger Franz, studii de diplomatică bizantină, 13 n. 5, 83 n. 1, 86 n. 4.

Dragomir, diac la 1451, 55 n. 2.

Dragomir Silviu, 18 n. 4, 47 n. 7.

Drăgoi, diac, sub Basarab cel Tânăr şi Vlad Călugărul, 55 n. 3.

Dunăre, bălţi pe, 9; sate pe, 24 n. 8; passim.

Durostor, cetatea, originea numelui, 87.

Duşeşti, sat, 41 n. 7.

elimināri de text, din act prin tăierea actului în locul cerut, în actele moldoveneşti, 58 n. 1; în cele muntene, 57—58.

emitentul = autorul actului, calităţile lui exprimate în intitulatio, 69, 73, 76, 78—79, 86, 89; v. şi autorul.

erele cronologice, dela crearea lumii, *era* alexandrină, 132 n. 5; cea a lui Avram, 132 n. 5; cea grecească sau constantinopolitană, 132 n. 5; în actele bulgare, 133 n. 1; în actele muntene, 132—133; în actele sârbeşti, 133 n. 1.

eschatocollum, 64—65.

Ezer, mânăstire, 16 n. 3; passim.

exordium, 65.

expositio, 65 n. 1.

falsificatorii, actelor muntene, 8, 9.

falsurile, categoriile, 6; în Apus, 6; în diplomatica moldovenească, 6—7; în diplomatica munteană, 7—10.

Făgăraş, ţara, era stăpânită efectiv de Basarab cel Bătrân, 23 n. 1.

Felentin, sol Braşovean, 103 şi n. 8.

filiaţiunea, emitentului actului, în actele muntene, 76—80, 81 n. 1, 89.

filigranele, hârtiei, 48.

Filitis Procopie, 34 n. 3.

formarea, actului, v. geneza.

formularele, actelor bizantine, 83 n. 1; bulgare, 36 şi n. 1; muntene, două categorii, 33—37; sârbeşti, 36 şi n. 2; v. şi geneza actelor.

formulele diplomatice, ale actelor în genere, 64—66; în hrisoavele muntene, 65—66; în scrisorile muntene, 66; v. şi apprecatio, arenga, corroboratio, datum, dispositio, inscriptio, interventio, intitulatio, invocatio symbolica şi verbalis, martorii, narratio, peceţile, poena materialis şi spiritualis, promulgatio, salutatio, subscriptio, menţiunea (diferitelor persoane necesare genezei actului).

Fotino G., 34 n. 3; 62 n. 1.

funcţionarii domneşti, perceptori ai dărilor, 108 n. 7, 109 şi n. 2, 111 n. 1 şi 2.

Gardthausen V., despre indictionul bizantin, 134 şi n. 3.

Gavriil, ieromonah al mânăstirii Sf. Nicolae din Careia dela Athos, vine să solicite privilegiu lui Radu cel Mare, 104 şi n. 3.

www.dacoromanica.ro

Gârdănăuţi, sat, 24 n. 8.
geneza actelor, în cancelaria munteană, formarea, 26—28, 29 n. 1, 31; formularele, 33—37; înmânarea, 32—33; redactarea, 28—30; revizuirea, 31—32; scrierea, 30—31.
Gherghina, logofăt, şeful cancelariei lui Radu Prasnaglava, scrie un act, 31 n. 2, 54 n. 6.
Gherghina, pârcălab, unchiul lui Radu cel Mare, zideşte mânăstirea Nucet, deosebită de Cozia, 45 n. 6.
Ghibănescu Gh., publică primul studiu de diplomatică la români, importanţa studiului, 11—12.
Giry A., studiul de diplomatică, 3 n. 3; passim.
Giurescu C., despre dregătorii din jurul domnului muntean, 145 n. 3.
Giurescu C. C., despre unii dintre dregătorii munteni, 146 n. 4, 147 n. 3.
Govora, mânăstire, exista pe timpul lui Vlad Dracul, 41 n. 7.
Grămadă Nicolae, crede actele moldoveneşti probatorii, 17 n. 2.
Groşeni, topic, 16 n. 3.
Grotefend Dr. H., studiul de cronologie, 134 n. 5.

Hana Lopândei, sol al Braşovenilor, 31 n. 2, 104 n. 1.
Hasdeu B. P., crede palimpsesest actul slav al lui Dan I, 37 n. 1; publică un act al lui Mihai I ca al lui Radu Negru, 72 n. 1; la fel un act al lui Vlad Călugărul ca al lui Vlad Ţepeş, 61 n. 3.
hatalm, amendă pentru încălcare de hotar, 124, 125 n. 1.
hârtia, material de scris, 46—48; dublă ca filă, 48 n. 2.
hotărîrea domnească, taxa de un cal sau doi pentru acordarea ei, 27 n. 2.
hrisoavele, în diplomatica *bizantină*, 20, 21, 83 n. 1, 161; în cea *munteană*, sunt simple (orizmosuri, porunci) şi solemne, 77 n. 5; caracterul, 18; nomenclatura, 18, 20—24; în cuprinsul lor se concentrează acte anterioare, 40 şi n. 4—8; nr. celor destinate mânăstirilor dela Athos, 150 şi n. 6; nr. celor simple din sec. XV, 117 n. 1.

Ialomiţa, râu, 9.
Ianăş, diac, 54 n. 1.
Iancu Corvin, v. Ioan Huniade.
Iacimirskij A. I., studii de diplomatică, 12—13.
identificarea scrisului, 55—56.
idiotismele grafice, 56.
Ieremia, dela Ezer, 16 n. 3.
Ilinskij G., ediţia studiu a documentelor bulgare, 22 n. 3, 23 n. 2, 82 n. 6, 86 n. 4, 102 n. 1; passim.
înmânarea, actului, v. geneza.
indictionul, element cronologic, stilurile, 133; în Bizanţ, 83 n. 1; în actele muntene, 133—135; calculul după tabelele apusene şi bizantine, 133—135.
Inocenţiu III, papă, fixează principiile diplomatice, 10.
inscriptio, formulă diplomatică, în actele moldoveneşti, 89 n. 4; în actele muntene, 89—91.
intercalările, în acte, 58 n. 2.
intercessio, 25, 26.
interpolaţiile, ca fals în acte, 8—10.
interventio, formulă diplomatică, în actele moldoveneşti, 26 n. 2, în actele muntene, 102—104; în actele sârbeşti, 103 n. 9; în diplomatica franceză, 65 n. 1.
intitulatio, formulă diplomatică, în hrisoavele bizantine, 83 n. 1; în actele bulgare, 82—83; în actele moldoveneşti, 70 şi n. 2; în actele muntene: simplă şi desvoltată, 69 — 89; în actele sârbeşti, 82 n. 5.
inventarii, vechi de arhive, 45—46.
invocatio symbolica = invocatio monogramatica, chrismon, formulă diplomatică, în actele muntene, 67.
invocatio trinitatis, 83 n. 1.
invocatio verbalis, formulă diplomatică, în actele bizantine, 69 n. 3, 83 n. 1; în cele bulgare, 69 n. 3; în cele moldoveneşti, 69 şi n. 2, 4; în cele muntene, 68—69; în occident, 68 n. 1; în diplomatica slavo-litvană, 69 n. 1.

www.dacoromanica.ro

Io, atribut din titulatura domnilor Ţării Româneşti, în diplomatica bizantină, 86 n. 4; în cea bulgară, 86 n. 3—4; în cea moldovenească, 84 n. 1; în cea munteană, 70—82, 86; în textele vechi slavo-bisericeşti, 86 n. 3.
Ioan Asan, ţar al Bulgarilor, act dela, 22 n. 3.
Ioan Huniade = Iancu Corvin, voevod al Transilvaniei, suzeran al lui Vlad Dracul, reiese această suzeranitate, 92 n. 3—5.
Ionescu Dimitrie, 13 n. 7; 14 n. 1.
Iorga N., despre χερμεν, prin filieră bosniacă în diplomatica munteană, 87 n. 3.
ispravnicul = revizuitor, rolul lui în geneza actului, 27—32, 130.
Iurg Koriatovici, domn inexistent al Moldovei, 7.
Ivanco Rostislavovici, cneaz inexistent al Bârladului, 6—7.
Izvorani, cnejii din, 108 n. 7.

Jirecek C., 14 n. 1.
Jirov C. G. Gheorghe, 23 n. 1.
jupan, titulatură, 149.
jussio, 25, 27.

Kalužniacki Em., 20 n. 1, 29 n. 1, 30 n. 4, 63 n. 3, 80 n. 6 şi 7, 110 n. 6.
Karskij E. F., 88 n. 4.
Kerkuk, în Irak, 112 n. 3.
Kiev, oraş, 90 n. 2.
Koriatovici Iurg, v. Iurg.
Krakovia, oraş, 90 n. 2, 103 n. 7.
Krzyżanowski Stanislaus, 156 n. 6.

Laiotă, v. Basarab cel Bătrân.
Lascaris M., 4 n. 6; 13, 14 n. 1.
Lazăr, preot al mânăstirii Snagov, 107 n. 5.
legimus, 83 n. 1.
Leurda, sat, 8, 9.
Lietzmann D. Hans, studiu de cronologie, 134 şi n. 2.
ligaturile, în actele muntene, 51 n. 1.
limba, actelor muntene, medio-bulgară cu elemente neobulgare, româneşti şi sârbeşti, 59—63; manuscriselor, 60, 63; influenţa destinatarului în, 63—64.
litterae, apertae, (patente), clausae, 19.
Litovoi, voevod în Ţara Românească, 87.
Lituania, ţară, 90 n. 2.
logofătul, marele, rolul, 27—28; dictează conceptul actului, 29 n. 1; martor în acte, 147; cu nume slav în acte, 147 n. 1; *vtori*, rolul, 32.
Loncick, 90 n. 2.
Lovişte, ţinut, 23 n. 1.
Lunciani, sat, 41 n. 7.
Lwów, oraş, 103 şi n. 7.

Mabillon Jean, călugăr benedictin, pune bazele ştiinţifice ale diplomaticei, 10.
Macarie, ieromonah, 16 n. 3.
Magda, 11.
mandate, 18.
Martin, sol al Braşovenilor, 103 n. 8.
Martin Hmil, sol al negustorilor lioveni, 103 n. 7.
martori, formulă diplomatică, în actele moldoveneşti, 144, 146 n. 3; în cele muntene, 144—151; luau parte numai la darea hotărîrii domneşti nu şi la scrierea actului, 31; în actele sârbeşti, 151 şi n. 1.
Mas Latrie, M. le C-te, studiul de cronologie, 134 n. 5.
Matei, egumen, 16 n. 3.
materialul de scris, în actele muntene, hârtia şi pergamentul, 46—48.
Maurocastron = Cetatea-Albă, 85 n. 4.
Maurovlahia = Moldova, 85 n. 4.
mărturia, clauză juridică, 106 n. 6.
mânăstirile, muntene, creiază elemente diplomatice, 69.
mediobulgara, v. limba.
menţiunea, ca formulă diplomatică, timpului când s'a pronunţat hotărîrea domnească, deosebit de cel când hotărârea s'a scris, 141 şi n. 6—7, 142 şi n. 1; persoanei care revizueşte textul scris al actului, 130; care redactează conceptul actului, 129—130; aceasta apare şi în diplomatica moldovenească, 131 n. 2; persoanei care scrie actul, 130; persoanei din al cărei ordin se scrie actul, 129; aceasta apare şi în diplomatica bulgară, 131 n. 2.

www.dacoromanica.ro

mertic, 108.
Micleușeuți, sat, 24 n. 8.
Mihai I, domn al Țării Românești, un act falsificat dela, 8—9.
Mihai Viteazul, domn al Țării Românești, un act dela, vorbește de furtul peceților a două acte din sec. XV, 37 n. 2.
Mihail, diac caligraf sub Mircea cel Bătrân, 54 n. 3; concepe și scrie un act, 29 n. 1.
Mihail, diac sub Vlad Dracul, 80 n. 6.
Mihail Solomon Secuianul, sol Brașovean, 104 n. 1.
Mihnea cel Rău, domn al Țării Românești, 10 și n. 3.
Miklosich, Fr., publică cel mai vechi act referitor la biserica Țării Românești, 85 n. 3.
Miletič, Dr. L., publică acte muntene cu greșeli, 66 n. 1, 74 n. 4, 96 n. 1; nu admite cronologia dela Septemvrie în actele muntene, 95 n. 9.
Mircea cel Bătrân, domn al Țării Românești, întâlnirea din 1406 între el și regele ungar Sigismund, 6 n. 1, acte dela, necunoscute astăzi în text original ci în copii, sau într'o simplă mențiune, 41 n. 7; nr. actelor dela, 145 n. 1; nr. hrisoavelor solemne dela, 93 n. 1; dela el e prima scrisoare închisă, 19; scrisoare cu caracter executoriu dela, 15 și n. 3; în cancelaria lui s'a falsificat un act, 8 n. 3; falsuri parțiale în actele lui, 7—8.
Mircea, fiul lui Vlad Călugărul, 81 și n. 3.
misivele, scrisori, caracterul, 15 n. 1 și 2, 18.
mitropolitul țării, martor în acte, 146 n. 3,
modus salutandi, 92.
Moisil Const., 14 n. 1, 154 n. 1.
Moldova, țara, numele în actele grecești vechi, 85 n. 4.
Moldovlahia = Moldova, 85 n. 4.
monograma, gen de scriere, în actele muntene, 49 n. 3, 51 și n. 3, 52; în actele sârbești, 52 și n. 1.
Moiru C. Rădulescu, 3 n. 1.
moșnenii, 3.
Müller Jos., 85 n. 3.
Mustafa Cealapi, pretendent la scaunul sultanilor, vine în Țara Românească, 6 n. 1.
Muzeul, municipiului București, conservă acte vechi, 74 n. 7.

Nan, cneaz, 108 n. 7.
Nandriș Grigore, 81 n. 1, 84 n. 3, 93 n. 2.
narratio, formulă diplomatică, în actele bizantine, 83 n. 1; în cele bulgare, 106 și n. 1; în cele muntene, 104—106.
Neag, diac, 55 n. 2.
Neagoe, cneaz, 108 n. 7.
neobulgara, v. limba.
neo-originale, v. actele.
Nicodim, primul egumen al mânăstirii Tismana, anul morții, 59.
Nicolae cel Mare, din Groșeni, 16 n. 3.
Nicolaescu St., Stan era numele fratelui lui Mircea cel Bătrân, 56 n. 1.
nomenclatura, actelor muntene, 20—25.
note, pe fața actelor, 58 și n. 4—5; dorsale, 58, 59 și n. 1—4.
notificatio, 65; v. promulgatio.
notitia, 17 n. 3.
Novacovič Stojan, 84 n. 1.
Nucet = Cozia, mânăstire, 7, 24 n. 8, 93 n. 1.

Oancea, diac, 54 n. 4.
obiectivă (forma), actelor, 66—67.
obligațiunile, prestațiile, în actele muntene, 108 n. 7, 109 n. 1, 111 n. 1—3.
Occidentul, v. diplomatica.
Ocna, localitate, 16 n. 3.
Odobescu Ana, 22 n. 7, 27 n. 2.
Ohienko Ivan, 19 n. 3, 20 n. 1.
Ohrida, v. Ștefan cel Mare.
omisiunile, în actele muntene, 56 și n. 5, 58 și n. 1—2; v. și intercalările.
Onciul D., anii de domnie ai lui Basarab II, 41 n. 7.
onomastica, românească, în actele slavo-muntene, 61 n. 2,4; slavonească, redată în românește, în actele slavo-muntene, 63 n. 2.
Orěhovo, mânăstire, 102 n. 1.
originalele, multiple, v. actele.

www.dacoromanica.ro

ὁρισμος, 22 n. 3; termenul bizantin a influenţat orizmosul muntean, 36—37.

Paharnicul, dregător, martor în actele muntene, 147.
Pall Francisc, 7 n. 3.
Palladi D., 58 n. 5.
Panaitescu P. P., 3 n. 1, 4; despre подъячіе în actele sârbeşti, 88 n. 5.
Paoli C., clasifică actele publice, 18 n. 1.
Pappenbroeck P. Daniel van, iezuit bolandist, 10 şi n. 5.
păturirea, actelor, cauză de distrugere, 37 n. 2.
pârgarii, Braşoveni, fixarea numărului lor în inscriptio, 91 n. 4; dela Râmnic, 27 n. 1.
Pârvul, vornic, 16 n. 3.
pecetea, ca formulă diplomatică, definiţia, 151; *în actele muntene* dimensiunea, 152—153; emblema, 154; forma matricei, 151; cea a peceţii actelor, 152 n. 4, 153 n. 6; inscripţia, 154—155; materialul de compoziţie al matricei, 151; cel al peceţii actelor, 152; numele matricei, 151; *modurile de folosinţă a)* pecetea aplicată pe act, în diplomatica latino-ungară, 158 n. 1; în cea moldovenească, 157 n. 2—3, 158 n. 3, 159 şi n. 5; în cea munteană, 32, 157—159; *b)* pecetea suspendată, în diplomatica apuseană, 155 n. 6—7; în cea bizantină, 83 n. 1; în cea moldovenească, 152 şi n. 2, 155 n. 7; în cea munteană, 9, 32 şi n. 3, 155—157.
pergamentul, material de scris, 47—48; folosinţa sub Radu cel Mare, 47 n. 2.
persona salutans, 92.
persona salutata, 92.
petitio, 25, 26, 65; v. interventio.
Petriman, primul testament slavo-muntean cunoscut e dela, 16 n. 3.
Poarta otomană, 108 n. 7, 111 n. 1.
Podolia, 90 n. 2.
Podunavia, element din intitulatio, 73 n. 2 şi 4, 74.
poecuniae, 65, v. poena temporalis.
poecuniaria, 65, 111, v. poena temporalis.
poena, 112, v. poena temporalis.
poena materialis, 65, v. poena temporalis.
poena spiritualis, formulă diplomatică, în actele bulgare, 122 n. 1; în cele moldoveneşti, 113 n. 5; în cele muntene, e formată din clauza injonctivă plus sancţiunea propriu zisă, 112—122; în cele sârbeşti, 122 n. 1.
poena temporalis, formulă diplomatică, în hrisoavele bizantine, 83 n. 1; în cele muntene, 122—128, are ca penalităţi deosebite: arderea cu foc, 127 n. 11; înnecarea, 125 şi n. 3 cum şi tragerea în ţeapă, 124 n. 2.
Polock, 90 n. 2.
Pompei, oraş, 66 n. 6.
posluşnici, numele lor, înlocuiţi într'un act prin fals, cu nume de sate, 8 şi n. 2.
postelnic, dregător, martor în actele muntene, 147.
private, v. actele.
probatorii, v. actele.
proemium, 65, v. arenga.
prologus, 65, v. arenga.
promulgatio, formulă diplomatică, e într'un singur act muntean extern, 102; în actele sârbeşti, 102 n. 3.
protocolul, 64, 65; menţiunea destinatarului înainte sau după autor, 92.
protocollum, 64—65.
protovistierul, sârb, dictează conceptul unui act, 29 n. 1.
Prou Maurice, 50 n. 4.
publicatio, 65, v. promulgatio.
publice, v. actele.
Pucič Medo, 29 n. 1.

Radu, clucer, scrie un act, 55 n. 1.
Radu, diac caligraf sub Vlad Călugărul, 54 n. 3.
Radu, postelnic, 16 n. 3.
Radu I, domn al Ţării Româneşti, se menţionează un act, inexistent astăzi dela el, 41 n. 7.
Radu cel Frumos, domn al Ţării Româneşti, act dela el, căruia i s'a furat pecetea de către nişte hoţi pe timpul lui Alexandru cel Rău, 37 n. 2; acte

www.dacoromanica.ro

dela el necunoscute astăzi decât numai într'o menţiune, 41 n. 7; caracterul actelor muntene, destinate Braşoveilor, începând cu el, 20 n. 4; nr. actelor dela el, 34 n. 3; nr. actelor solemne dela el, 93 n. 1.

Radu cel Mare, domn al Ţării Româneşti, act dat în timpul asocierii la domnie de Vlad Călugărul, 46 n. 3; act fals atribuit lui, 7; nr. actelor lui, 34 n. 3; nr. actelor lui solemne interne, 93 n. 1; scrisoare cu caracter executoriu dela el, 15, 78 n. 3.

Radu Prasnaglava, domn al Ţării Româneşti, act dela el, falsificat prin interpolaţie, 10; act falsificat, prezentat lui spre confirmare, 8 şi n. 3.

Radu Stan, boier, 26 n. 2, 102 n. 8.

rasura, 6.

Ratea, pârcălab, ispravnic, 28 n. 1.

răsăturile, în actele muntene, 7—8.

răzăşii, 3.

Râmnic, v. pârgarii.

Râncăciov, mânăstire, 41 n. 7.

recognitio, 26, v. revizuirea.

redactarea, actului, v. geneza.

revizuirea, actului, v. geneza.

revizuitor, v. ispravnic.

rezumate de acte, pe verso-ul actelor, 59 n. 3.

Românel, 11.

Rosovlahia = Moldova, 85 n. 4.

Rostilavovici, v. Ivanco.

Roşul, v. Crăstea.

Rozov Vl., 69 n. 1.

Rucăr, vameşii dela, 15.

Rumelia, 45 n. 6.

Rusia, 90 n. 2.

Rusicon, mânăstire, 100 n. 4, 105.

Russo D., despre falsuri, 6 n. 5.

Ryla, mânăstire, 102 n. 1.

Salutatio, formulă diplomatică, apare numai în scrisorile muntene, 89—92; în cele sârbeşti, 92 şi n. 8.

sanctio, formulă diplomatică, 65; în diplomele papale, 111; in cele patriarhale, 111; în cele regale apusene, 111; în terminologia diplomaticei franceze, 112 n. 4; v. poena spiritualis şi poena temporalis.

Săpatul, baltă, 9.

sărbătoarea, element cronologic, în diplomatica munteană, 138 şi n. 6 şi 8, 139 n. 4; în cea sârbă, 141 şi n. 4.

sârba, v. limbă.

Schiaparelli L., 66 n. 6.

scrierea, actului, nu se făcea imediat după pronunţarea hotărîrii domneşti, ci după un răstimp, 30—31; v. şi geneza.

scripturae, 14, 16.

scrisorile, în diplomatica munteană erau misive şi cu caracter executoriu, 15, 18—20; cele cu sens executoriu, deschise, 15, 18—19; misivele, închise, 19; modul lor de închidere, 19—20.

scriitorii, actelor muntene, numele, 52—53; originea, 53 şi n. 6; formarea lor, mai târziu în cancelaria şi în mânăstirile muntene, 53—54; erau caligrafi în scris, 54 n. 3; nu luau parte la politică, 55 şi n. 3; nr. lor în 1451, 55 n. 2; traduc în româneşte onomasticele slave şi viceversa, 63 n. 2; uneori scriitori şi şefii cancelariei, 54 şi n. 5—6; v. şi diecii.

scutirile, de dări şi prestaţii, în Ţara Românească nu se acordau pentru oaste şi tributul Porţii, 108 n. 7.

Secani, sat, 41 n. 7.

semiunciala, scriere, v. tipurile scrierii.

Seneslav, voevod în Ţara Românească, 87.

Severeanu Dr. G., 30 n. 3, 74 n. 7.

Severin, banatul de, 73 şi n. 2, 86.

Sf. Filofteiu, mânăstire, 24 n. 81.

Sf. Mormânt, biserica, 45 n. 6.

Sf. Nicolae, mânăstire în Careia dela Athos, 29 n. 4; 93 n. 2.

Sibiu, oraş, arhiva cu acte slavo-române, 18 n. 4.

Sickel Th. von, 64 n. 2.

sigiliul, v. pecetea.

sigilografie, 5.

Sigismund, regele Ungariei, v. Mircea cel Bătrân.

Sin, diac, 29.

www.dacoromanica.ro

Sinai, mânăstire, 45 n. 6.
Smolensk, 90 n. 2.
Snagov, mânăstire, 56, 107 n. 5; passim.
solicitatorul, actului, 26, v. destinatarul.
Solovjev Alex., despre orizmosurile bulgare, 36 n. 5.
spătarul, dregător, martor în actele muntene, 147; cu nume slav în acte, 147 n. 2; dregătoria spătăriei era dublă, 147 n. 2.
Spineta, sat, 41 n. 7.
Stahl Henri, 16 n. 3.
Staico, fratele lui Mircea cel Bătrân, 56 n. 1.
Staico, mare logofăt şi sfătuitor al lui Vlad Călugărul, 108 n. 2.
Stan, diac caligraf sub Radu cel Frumos, 54 n. 3.
Stanciul, comis, 16 n. 3.
Stanislav cel Minunat, sol al negustorilor lioveni, 103 şi n. 6.
Stanojević St., studiul de diplomatică, 11 n. 2, 22 n. 3, 23 n. 2, 65 n. 1; passim.
stipulatio poenae, 112.
Storceşti, sat, 15.
stolnicul, dregător, martor în actele muntene, 147.
stratornicul = postelnicul, dregător, martor în actele muntene, 147.
Sturdza D. A., 14 n. 1.
subiectivă (forma), în actele moldoveneşti, 66 n. 4; în cele muntene, 66—67.
subscriptio, formulă diplomatică, în Apus, 143; în Bizanţ, 143, 144; lipseşte în diplomatica moldovenească, 143; în diplomatica munteană ca şi în cea sârbă e în monogramă, 143—144; în diplomatica sârbă, 88 n. 4.
subscriptiones, v. subscriptio.
Sudomir, localitate, 90 n. 2.
suplica, 26.
Szentpetery Imre, 4 n 2, 11 n. 2.

Şablonul = formularul, 84.
Şandro Tătăreanul, 11.
Şapcalău, 22 n. 7, 27 n. 2.
Şerban, boier al lui Mircea cel Bătrân, 26 n. 2.
Şerban, boier al lui Basarab cel Bătrân, trăitor în Ţara Făgăraşului, privilegiu dela domnul său, 23 n. 1.
Ştefan cel Mare, domn al Moldovei, acte dela el identice ca text, scrise însă în limba slavă şi latină, 39 n. 2; un act al lui, ce prezintă primul caz de critică diplomatică la noi, 10—11; corespondenţa apocrifă cu patriarhul Ohridei, 7; actele false atribuite lui, 7 şi n. 3.
Ştefan Uroş, ţar sârb, act dela, în care Ţara Românească e numită «Ţara lui Basarab», 84 n. 1.
Ştefulescu Al., datează un act dela Mircea cel Bătrân, 15 n. 3.
ştersăturile, în actele muntene, caracterul lor, 7 n. 5, 57 n. 6—7, 58 n. 1.
Ştibor, voevod al Transilvaniei, vine în persoană la Dan II să solicite un privilegiu, 104 şi n. 1.

taxele, se plăteau pentru geneza unui act muntean, 27, 32—33; pentru taxa cuvenită domnului se acorda şi scutiri, 27 n. 2.
tăieturile, posterioare, în textul actelor moldoveneşti, 58 n. 1; în cele muntene, 58.
Târgovişte, cetate, prima menţiune ca reşedinţă domnească, 132 n. 1; reşedinţă domnească, simultană cu Bucureştii, 132 n. 1.
temelia, element cronologic, în hrisoavele muntene, 135—136, 139 n. 4, 141 n. 5; în cele sârbeşti, 141 n. 5.
Tessier Georges, 4 n. 4, 5 n. 2.
textul, actului, 64; v. contextus.
Ticuč, boier şi rudă a lui Basarab cel Tânăr, 9.
Tihomir, tatăl lui Basarab I, 87.
tipurile scrierii, în actele moldoveneşti, unciala, semiunciala şi cursiva, 50 şi n. 2; în cele muntene, semiunciala şi cursiva, 50 şi n. 1.
Tismana, mânăstire, anul sfinţirii bisericii, 59; danii printr'un act privat, 16 n. 3.
Tocilescu Gr., 15 n. 6; passim; polemica cu Aricescu, 46 n. 1.

www.dacoromanica.ro

Topeşti, sat, 41 n. 7.
topicele, românești, în actele muntene, 61 n. 1 şi 3.
tradiţia, în redactarea actelor, 83.
Transalpinia = Заплашински = Отъ страни; în titulatura domnilor munteni, 73—75.
transalpinus, 87 n. 1; sensul în diplomatica latino-ungară, 86; în cea munteană, 86—87.
Trendafil, cneaz, 108 n. 7.
tributul, către Turci, prima menţiune în actele muntene, 108 n. 7; denumirea în actele slavo-muntene, 108 n. 7; nu se acorda scutire pentru el de domn, 108 n. 7.
Tudor, diac la 1505, concepe şi scrie un act muntean, 29 n. 5.
Turcineşti, sat, 8.
Ţara Românească, Muntenia = Transalpinia în actele latino-ungare, 86.
ţarii, sârbi şi bulgari, imită în fast pe împăraţii bizantini, 161; autoritatea lor faţă de domnii români, 161.

Udrişte Năsturel, logofăt al doilea sub Matei Basarab, din ordinul domnului său face ştersături într'un act muntean din 1451, 57 n. 7.
Ulianickij V. A., editează primul scrisoarea închisă a lui Mircea cel Bătrân, 19 n. 3.
umezeala, cauză de deteriorare a actelor, 37 n. 2.
Ungrovlahia = Vlahia de lângă Ungaria, 85.
urarea finală, formulă diplomatică, în actele latine, 142 şi n. 5; în cele muntene, 142 şi n. 6—10; în cele sârbeşti, 143.

validarea, faza prefinală a săvârşirii actului, 32; semnele de, 65; v. şi geneza.
Vasile, dascăl, traducător de acte muntene la 1757, 58.
Venelin Iurie, caracteristica ediţiei lui de documente slavo-române, 74 n. 7; crede original actul copie liberă, datat: 1392, indictionul 15, 44.
Vintilă, mare vornic, ispravnic, 28 n. 1.
Virghinsk, mânăstire, 102 n. 1, 106 n. 1.
vistierul, dregător, martor în actele muntene, 147.
Vlad Călugărul, domn al Ţării Românești, acte dela el necunoscute astăzi decât numai în menţiunea altor acte, 41 n. 7; nr. actelor lui, 34 n. 3; nr. hrisoavelor lui solemne, 93 n. 1; scrisoarea lui cu sens executoriu, 62 n. 1.
Vlad Dracul, domn al Ţării Românești, actele lui necunoscute astăzi decât în menţiunea altor acte, 41 n. 7; nr. actelor lui solemne, 93 n. 1; suzeranitatea lui faţă de Iancu Corvin e confirmată şi prin cercetare diplomatică, 92.
Vlad Ţepeş, domn al Ţării Românești, nr. actelor lui solemne, 93 n. 1; după el, Braşovenii nu mai primesc dela domnii munteni hrisoave ci numai scrisori acte sau chiar misive simple, 20 n. 4.
Vladimir, oraş, 90 n. 2.
Vladislav I, domn al Ţării Românești, dela el e cel mai vechi act slav-muntean, 3.
Vladislav II, domn al Ţării Românești, diecii concelariei lui la 1451, 55 n. 2; ia parte la lupta dela Cosova, 41 n. 7; nr. actelor lui solemne, 93 n. 1.
Vladislav Iagello, rege al Poloniei, titulatura lui cum se desprinde din scrisoarea lui Mircea cel Bătrân din 10 August, 90 şi n. 2.
Vlaicu, 89 şi n. 6.
vornicul, mare, dregător, martor în actele muntene, 146; în acelaşi rol şi micul vornic, 146 n. 3.

Zagorij Gh., 23 n. 1.
ziua, element cronologic, în actele muntene, 132, 136—139; procedeul verificării autenticităţii zilei săptămânii dintr'un act, 132 n. 4.
Zlate, logofăt, ispravnic, 28 n. 1.
Zograf, mânăstire, 80, 102 n. 1.

www.dacoromanica.ro

ELEMENTELE DE SEAMĂ DIN TERMINOLOGIA SLAVĂ [1])

Бесарабьска земл҃ь, 80 şi n. 5, 84 n. 1.
благовѣрныи, 85.
благоизволити, 107 şi n. 2.
благопроизволити, 107 şi n. 2, 110.
благочестивыи, 85.

велики, 71—73, 76—80, 82, 87—88.
властелин, 111 n. 1.
Влашка земл҃ь, 79 n. 7.
воєвода, 77—80, 85, 87—88.
въждел҃ти, 107 n. 2, 110 n. 5.

господарь, 80, 82, 90.
господинь, 77—79, 82, 87—89.
граматик҃, 52 şi n. 2—3.

давати, 107, 110 şi n. 6.
дїак, 53 şi n. 6.
добри, 76 n. 7, 77 n. 2 şi 5.
Дръстр, 87.

жѕпан, 149.

заклинанїе, 114 n. 5, 120.
записанїе, 24 şi n. 1, 25.
Запланински, = Transalpinus, 85; — Пр҃дел = Запланинскы Страны, 77 n. 3; — страны, 75 n. 5, 77 şi n. 3, 86, 87 n. 1.
Заполонински стороны, forma ruteană pentru Запланинскы страны, 82 n. 3.

Ивнн, forma ruteană pentru Iw, 80, 84 n. 1.
исправник, 31, 130 şi n. 8 şi 9.

книга, 24 şi n. 4—7, 25; — за к҃рѕ = slavo-moldovenescului листъ глентовънын (salvconduct), 23, 25.

листъ = хрисовѵлъ, 20 n. 1; — глентовънын, 23.
логоѳет҃ь, 52—53.

малое wбранїе, 20, 23, 24.
милость божїа, = Dei gratia, 86 şi n. 6.

оризмо, 18, 20—22, 24, 36, 37 n. 1, 48, 159; e înlocuit prin р҃ѣчь, 109 n. 4.

писанїе, 24 şi n. 3, 25.
писати, 110.
повѣленїе, 18, 20—24, 43, 46—48, 109.
Подънавїе, 88 şi n. 5, 89.
поконни, 76 n. 7.
потвръжденїе, 24 şi n. 2, 25.
починати, 108 şi n. 6.
привилїе, 11 şi n. 1.
пръдалика, 28 n. 6, 106 şi n. 6, 109 şi n. 3.
пр҃ьдобри, 76 n. 7.
пр҃ьдѣл, 75 n. 3 şi 6, 89; v. şi запланинскы.

рѕкописатель, 53 şi n. 2.
р҃ѣчь, înlocueşte pe wризмо, 109 n. 4.

самодръжець, 89.
свободити, 108 n. 6.
св҃ьдетелїе, 147.
слободити, 108 n. 6.
словоположитель, 147 n. 1.
сълюбити, 110 n. 5.
стари, 76 n. 7, 77 n. 2.
съписатель, 53 şi n. 3.
Сѣверинєво банство = banus de Zewerino, 87.

Татарскы страны, 87 n. 1, 89.

Ѵгровлахїа, 85—86; въса —, 85.
Ѵгровлахїнска земл҃ь = Бесарабьска земл҃ь, 84 n. 1.
Ѵгръскє странє = запланинскы страны, 75 n. 3, 89.

херцег, 87 şi n. 2.
хрисовѵлъ, 20 şi n. 1, 21, 24, 159.

[1]) Se semnalează numai elementele care au strictă legătură cu diplomatica.

www.dacoromanica.ro

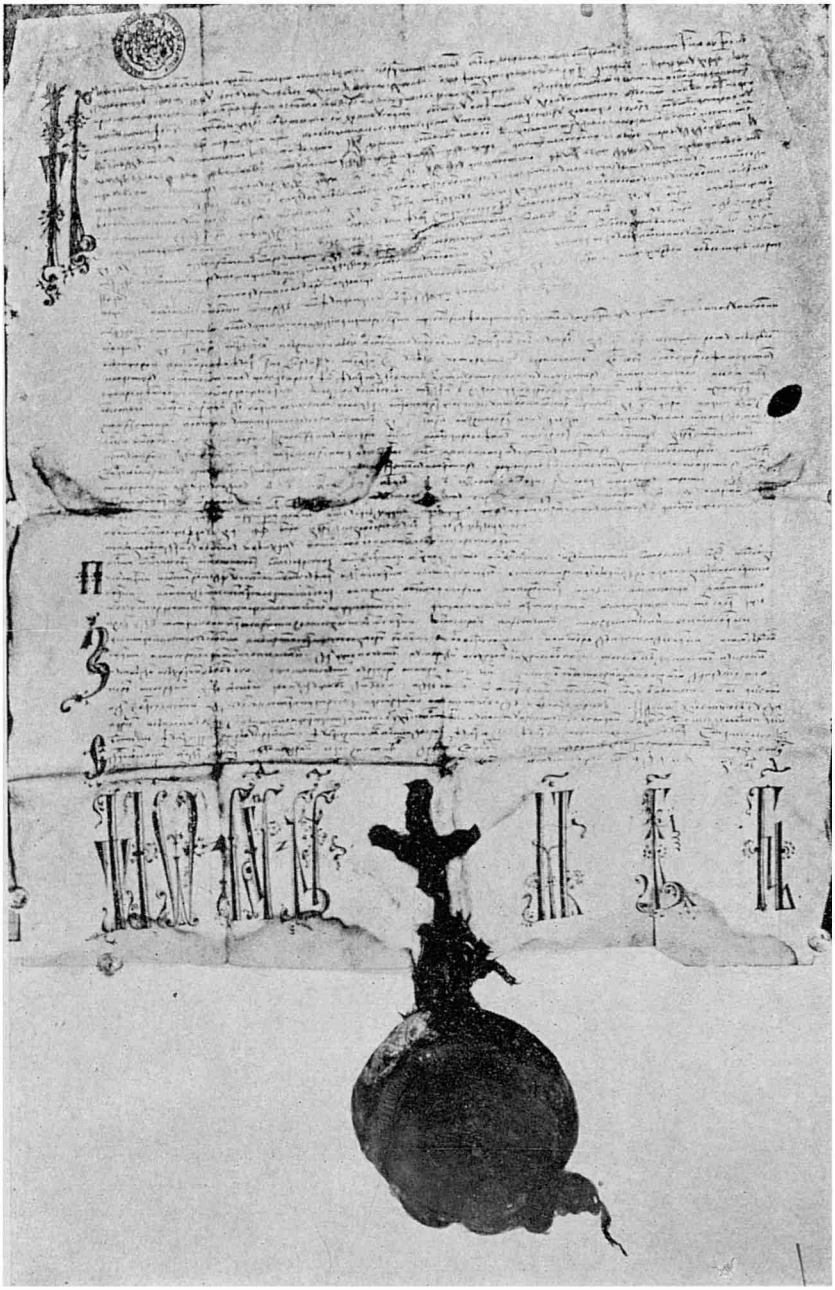

Un hrisov solemn muntean cu pecetea atârnată (1502 Mai 3. Radu cel Mare)

www.dacoromanica.ro

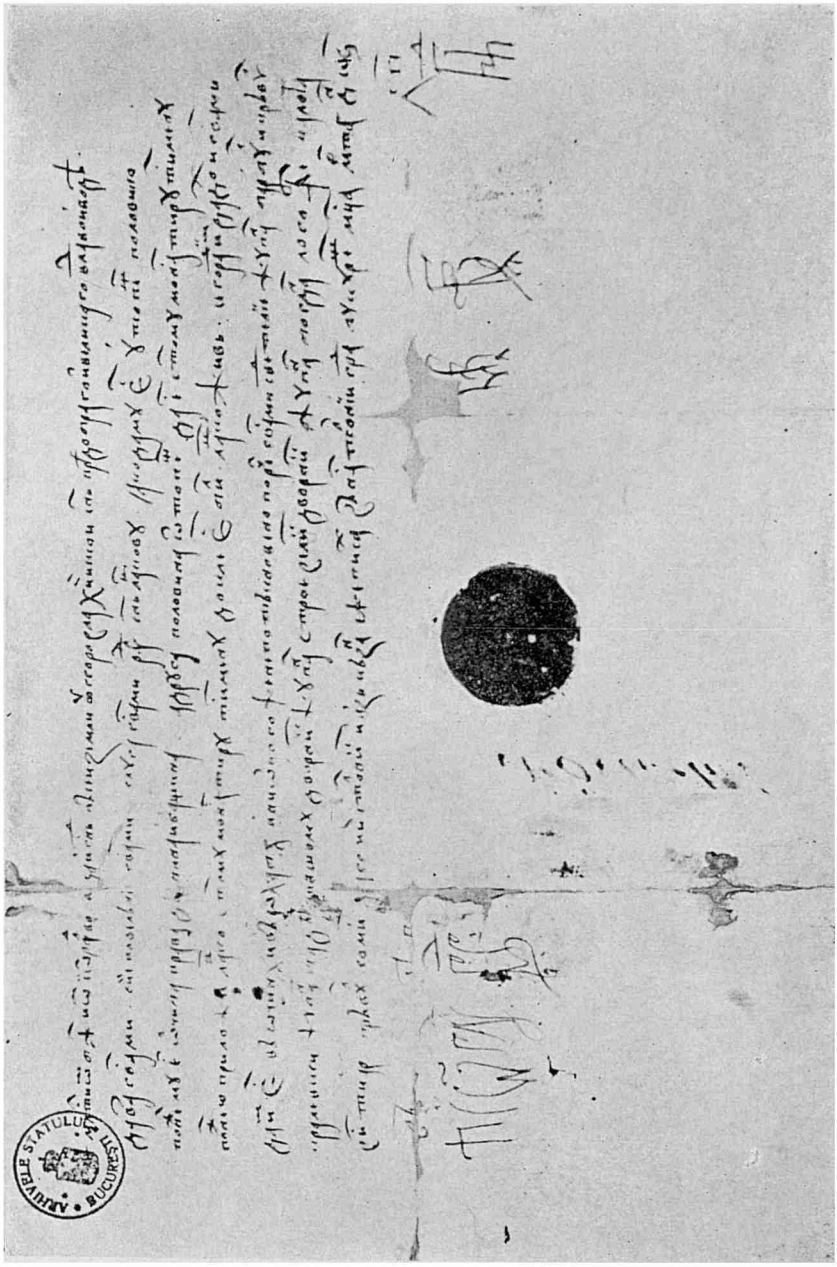

Un hrisov simplu muntean cu pecetea aplicată direct, fără hârtia protectoare
(Radu cel Mare, 1505 Martie 26)

www.dacoromanica.ro

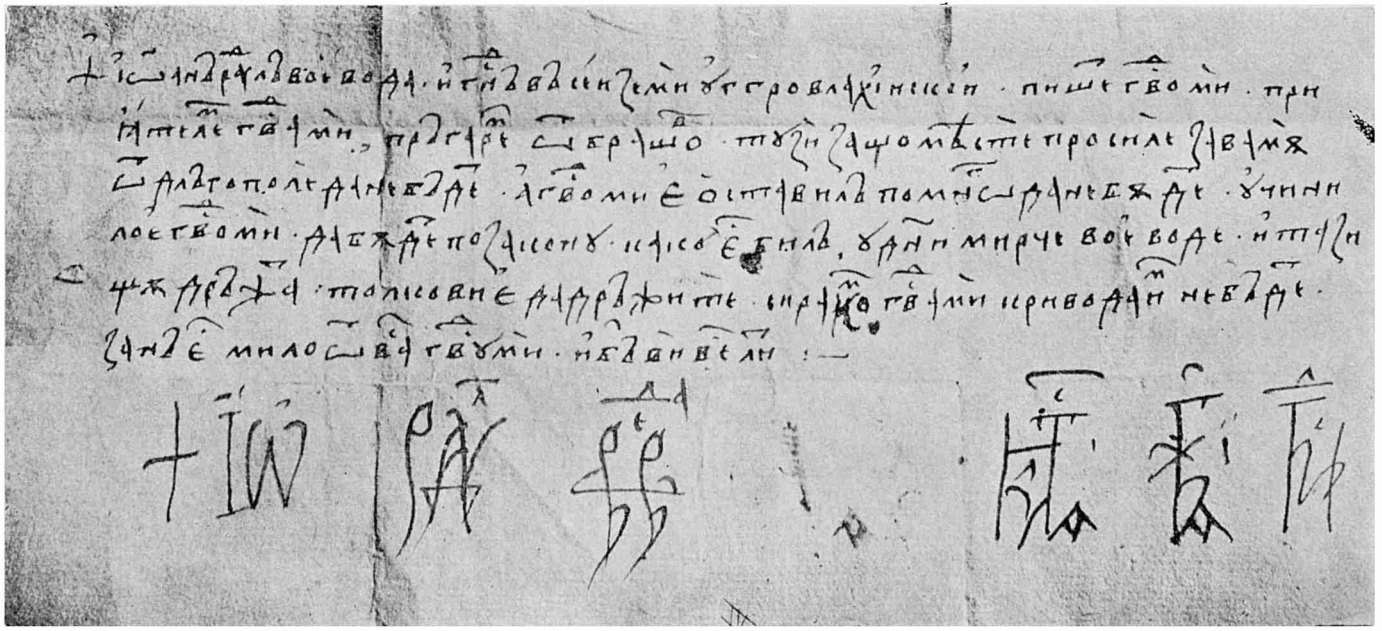

O scrisoare munteană ce a fost închisă (cea mai veche de acest gen). Fără dată (c 1424 1427). Radu Prasnaglava către Brașoveni. (Pata din marginea dreaptă a scrisorii, în dreptul cuv. ижѫ дрѣжат, reprezintă o bucățică a unuia din cele două capete ale bentiței de hârtie care capete trecând prin păturirea scrisorii — se prindeau apoi sub ceara peceții)

www.dacoromanica.ro

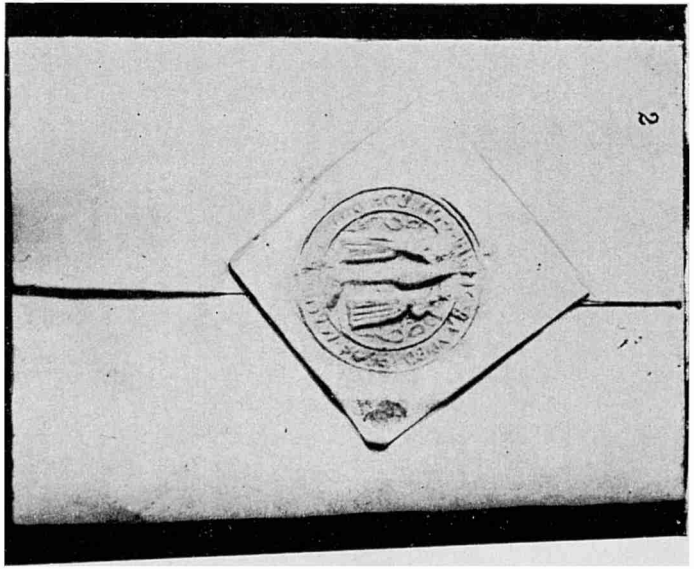

Peceţile 1. mare şi 2. mijlocie. — 1. Atârnată, în hrisovul solemn din 1502 Mai 3 al lui Radu cel Mare (a se vedea textul acestui act în planşa I) — 2. Aplicată — prin hârtie protectoare, care însă nu s'a cusut — în misiva închisă din 18 Iunie a lui Vlad Călugărul către Braşoveni (se vede că pecetea e chiar la mijlocul unde cele două extremităţi ale scrisorii păturite stau faţă în faţă)

www.dacoromanica.ro

PLANȘA V

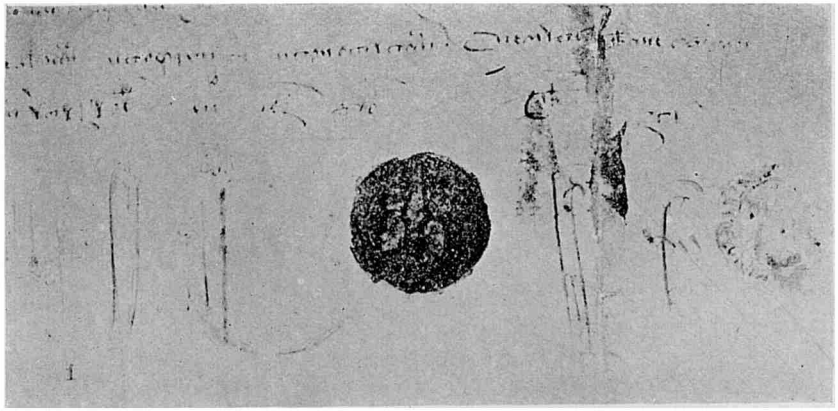

Subscriptio și pecetea aplicată fără hârtie protectoare (în hrisovul simplu din 1505 Martie 27)

www.dacoromanica.ro

PLANȘA VI

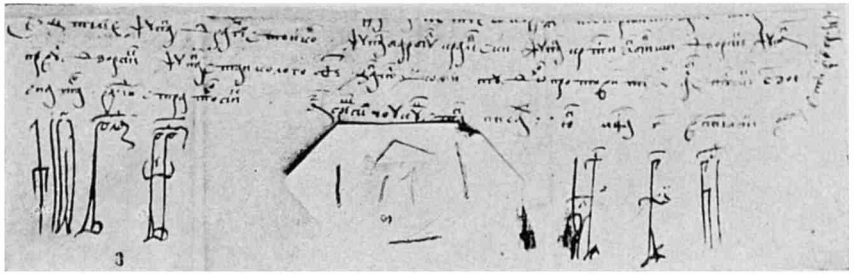

Subscriptio și pecetea aplicată prin hârtie protectoare, care e și cusută (în hrisovul simplu din 1493 Iunie 3)

www.dacoromanica.ro

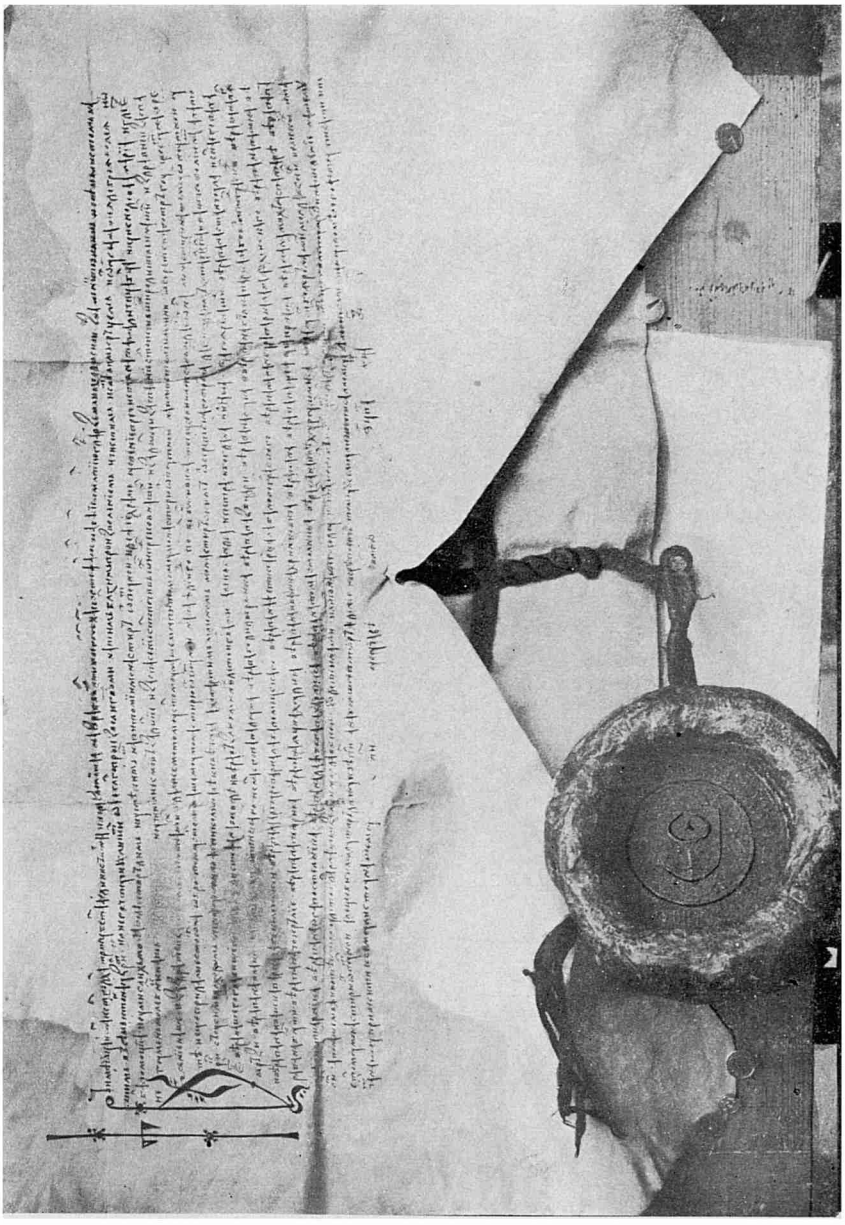

Un hrisov solemn moldovenesc cu pecetea atârnată (1473 Septemvrie 3)

www.dacoromanica.ro

PLANȘA VIII

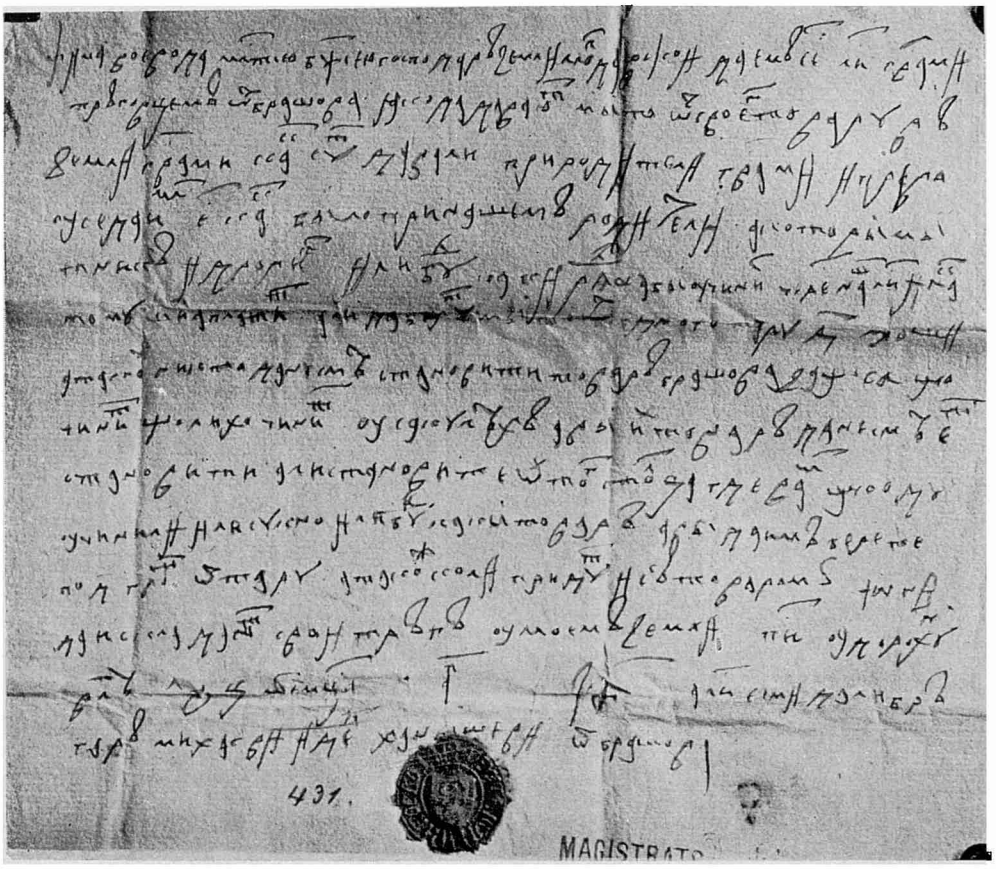

Un hrisov simplu extern moldovenesc cu pecetea aplicată direct pe act, fără hârtia protectoare (1437 Aprilie 29)

www.dacoromanica.ro

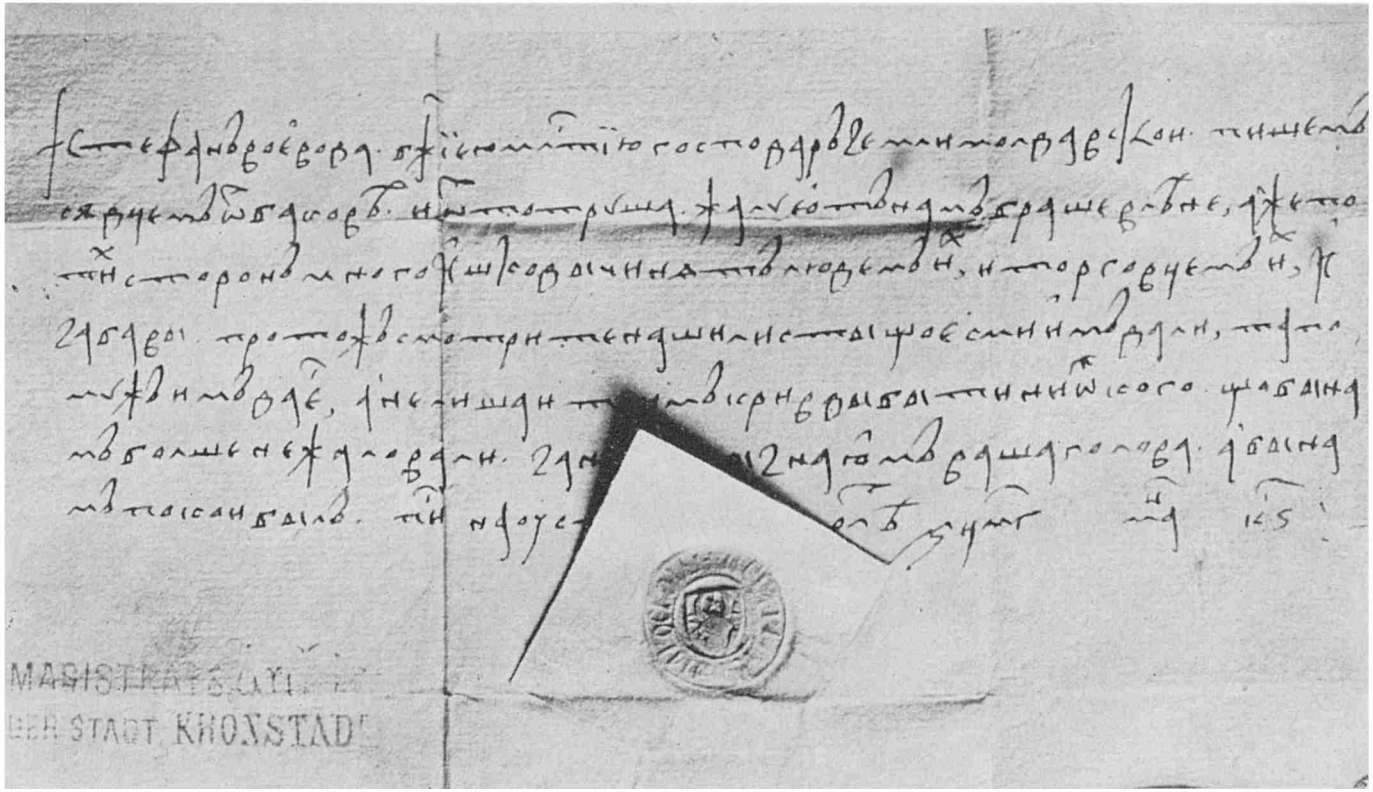

O misivă moldovenească cu pecetea aplicată prin hârtie protectoare (1435 Mai 26)

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

Pagina

Caracterul şi obiectul studiului de faţă . . . . . 3—4

INTRODUCERE . . . . . 5—14

I. DIPLOMATICA. DEFINIŢIE. ISTORIE. BIBLIOGRAFIE GENERALĂ ŞI SPECIALĂ . . . . . —

Definiţia diplomaticei. 5. — Autenticitatea diplomatică. 5. — Valoarea istorică a actelor. 5—6. — Falsurile. 6-10. — Originele criticei diplomatice. 10. — Istoricul diplomaticei slavo-române. 10-14.

II. NOŢIUNI FUNDAMENTALE ŞI DEFINIŢII . . . . . 14—25

Clasificarea documentelor. 14. — Acte. Scrisori. Scripturae. 14-16. — *Autorul şi destinatarul*. 16. — Actele publice şi private. 16-17. — Actele de cancelarie. 17. — Actele probatorii şi dispozitive. 17 — Actele hrisoave şi scrisorile. 18. — *Scrisori deschise şi închise*. 18-20. — Nomenclatura actelor. 20-25 — Caracterele externe şi interne ale actelor. 25.

GENEZA ACTELOR . . . . . 25—37

Formarea actului. 26-28. — Redactarea actului. 28-30. — Scrierea actului. 30-31. — *Când se scria actul ?* 30-31. — *Luau parte martorii la scrierea actului ?* 31. — Revizuirea actului. 31-32. — Validarea actului. 32. — Inmânarea actului. 32-33. — Formularele actelor. 33-35. — Originea formularelor. 36-37.

FORMELE SUB CARE NI S'AU PĂSTRAT ACTELE ÎN DECURSUL VEACURILOR . . . . . 37—46

Originale multiple. 38-39. — Duplicate. 39-40. — Neo-originale. 40-41. —Acte menţionate în cuprinsul altor acte. 41. — Acte de confirmare. 42-43 — Actele sub formă de copii. 43-45. — Formulare şi inventare vechi de arhive. 45-46.

www.dacoromanica.ro

Pagina

CARACTERELE EXTERNE ALE ACTELOR . . 46—59

Materialul de scris: *Calitatea şi originea, formatul, dimensiunea.* 46-49. — Cerneala. 49. — Tipurile scrierii actelor. 50-52. — Scriitorii actelor. 52-55. — Identificarea scrisului. 55-56. — Corecturi, ştersături, omisiuni şi spaţii goale în textul actelor. 56-58. — Note diferite pe faţa şi verso-ul actelor. 58-59.

CARACTERELE INTERNE ALE ACTELOR 59-159

Limba actelor. 59-64. — Formulele diplomatice ale actelor: *protocolul, textul şi eschatocolul.* 64-66. — *Forma subiectivă şi obiectivă.* 66-67. — Invocatio symbolica. 67. — Invocatio verbalis. 68-69. — Intitulatio. 69-82. — *Originea formulei.* 82-85. — *Originea elementelor care compun intitulatio.* 85-89. Inscriptio. 89—91. — Salutatio. 91-92. — Arenga. 92-102. — Promulgatio. 102. — Interventio. 102-104. — Narratio. 104-106 — Dispositio. 106-111. — Sanctio. 111-112. — Poena spiritualis. 112-122. — Poena temporalis. 122-128. — Corroboratio. 128-129.—*Menţiunea persoanei din al cărei ordin se scrie actul.* 129, 131.— *Menţiunea persoanei care redactează conceptul actului.* 129, 131. — *Menţiunea persoanei care scrie actul.* 130, 131. — *Menţiunea persoanei care revizuieşte textul scris al actului.* 130-131. — Datum. 131-140. — *Originea modurilor de datare.* 140-141. — *Menţiunea timpului când s'a pronunţat hotărîrea domnească.* 141-142. — Apprecatio. 142. — *Urarea finală.* 142-143. — Subscriptio. 143-144. — Martorii. 144-151. — Pecetea. 151-155. — *Modurile de folosinţă ale peceţilor.* 155-159.

CONCLUZII 159-162

RÉSUMÉ 163-172

INDICE 173-183

ELEMENTELE DE SEAMĂ DIN TERMINOLOGIA SLAVĂ 184

ANEXE . . . . . —

Planşa I: Un hrisov solemn muntean cu pecetea atârnată.

Planşa II: Un hrisov simplu muntean cu pecetea aplicată direct, fără hârtia protectoare.

Planşa III. O scrisoare munteană ce a fost închisă.

Planşa IV: 1. Pecete atârnată la hrisov solemn muntean.
2. Pecete aplicată, prin hârtie protectoare, pe o misivă închisă.

Planşa V: Subscriptio şi pecetea aplicată fără hârtie protectoare.

Planşa VI: Subscriptio şi pecetea aplicată prin hârtie protectoare.

Planşa VII· Un hrisov solemn moldovenesc cu pecetea atârnată.

Planşa VIII. Un hrisov simplu extern moldovenesc cu pecetea aplicată pe act direct, fără hârtia protectoare.

Planşa IX: O misivă moldovenească cu pecetea aplicată prin hârtie protectoare.

CUPRINSUL 186-187

www.dacoromanica.ro

D.P.Bogdan,Diplomatica slavo-română din secolele XIV şi XV (Biblioteca Revistei Istorice Române,2) Bukarest,M.O.,Imprimeria Naţională,1938,187 S.,9 Taf.-Der uns aufs beste bekannte rumänische Diplomatiker gibt hier eine Zusammenfassung seiner Studien über din im Lauf des 14.,15. und im Anfang des 16.Ih.aus der Kanzlei der Walachischen Fürsten in slawischer Sprache hervorgegangenen Urkunden.-Die byzantinische Urkunde hat über die Vermittlung Bulgariens unbestreibar starken Einfluss ausgeübt ; doch betont B.mit Recht auch eine Reihe selbständiger Elemente,Entstehung,Aufbewahrung,äussere und innere Merkmale,Formeln,Besiegelung,kurz alles Wesentliche ist in der Arbeit eingehend und übersichtlich behandelt. F.D. (Franz Dölger)

Byzantinische Zeitschrift,XXXIX (1939),p.232-233.

www.dacoromanica.ro